PATRICK DUNLEAVY
BRENDAN O'LEARY

VALSTYBĖS TEORIJOS

LIBERALIOSIOS DEMOKRATIJOS POLITIKA

Eugrimas
ALK

PATRICK DUNLEAVY
BRENDAN O'LEARY

VALSTYBĖS TEORIJOS

PATRICK DUNLEAVY
BRENDAN O'LEARY

VALSTYBĖS TEORIJOS

LIBERALIOSIOS DEMOKRATIJOS POLITIKA

Iš anglų kalbos vertė
ALGIRDAS DEGUTIS

VILNIUS
EUGRIMAS
LEIDYKLA
1999

UDK 321.7
Du294

Versta iš:
Patrick Dunleavy and *Brendan O'Leary*,
Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy,
New Amsterdam Books, New York, 1987

Vertė
Algirdas Degutis

This edition published with support from the Open Society Fund-Lithuania, and from the CEU Translation Project of the Open Society Institute-Budapest

Knygos leidimą finansavo Atviros Lietuvos fondas
ir Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

© Patrick Dunleavy and Brendan O'Leary, 1987
© Vertimas į lietuvių kalbą – Algirdas Degutis, 1999
© Eugrimas, 1999

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-752-53-1

Skiriama

Donaldui O'Leary
ir *Vincentui Dunleavy*

TURINYS

Schemų ir lentelių sąrašas 9

Pratarmė 11

1. ĮVADAS 13
1.1. Ginčai dėl valstybės 18
1.2. Knygos struktūra 20

2. PLIURALIZMAS 26
2.1. Ištakos ir raida 26
2.2. Metodai ir vertybės 31
2.3. Įeigos politika 37
2.4. Valstybės organizacija 58
2.5. Krizės 78

3. NAUJOJI DEŠINĖ 93
3.1. Ištakos ir raida 93
3.2. Metodai ir vertybės 109
3.3. Įeigos politika 119
3.4. Valstybės organizacija 134
3.5. Krizės 156

4. ELITO TEORIJA 165
4.1. Ištakos ir raida 166
4.2. Metodai ir vertybės 175
4.3. Įeigos politika 185
4.4. Valstybės organizacija 197
4.5 Krizės 234

5. MARKSIZMAS 240
5.1. Ištakos ir raida 240

5.2. Metodai ir vertybės ... 254
5.3. Įeigos politika ... 262
5.4. Valstybės organizacija ... 276
5.5. Krizės ... 301

6. NEOPLIURALIZMAS ... 315
6.1. Ištakos ir raida ... 317
6.2. Metodai ir vertybės ... 330
6.3. Įeigos politika ... 333
6.4. Valstybės organizacija ... 346
6.5. Krizės ... 363

7. GINČAI DĖL VALSTYBĖS: APIBENDRINIMAS ... 368
7.1. Dėmesys valstybei ... 368
7.2. Valstybės teorijų panašumai ir skirtumai ... 371
7.3. Bendrosios valstybės teorijų temos ... 376
7.4. Alternatyvių valstybės teorijų vertinimas ... 385

Bibliografija ... 403

Rodyklė ... 427

SCHEMŲ IR LENTELIŲ SĄRAŠAS

Diagramos

1.1 Ideologijų požiūris į valstybės intervenciją
2.1 Konvergencija partijų konkurencijoje
2.2 Kumuliatyvinė ir kryžminė diferenciacija
3.1 Kalinio dilemos pavyzdys
3.2 Viščiuko lošimas: pavyzdys
3.3 Kodėl valstybinėms agentūroms būdinga jų produkto perprodukcija? Niskaneno modelis
4.1 Valstybės modeliai elito teorijoje
5.1 Valstybės santykinė autonomija: marksistinės koncepcijos
7.1 Valstybės teorijų sąsajos

Lentelės

3.1 Paprastas balsavimo paradoksas
3.2 Sudėtingesnis balsavimo paradoksas: ciklinės daugumos
3.3 Politinių programų implikacijos ir politikų reakcijos
4.1 Kultūros ir elito poveikis demokratijai
7.1 Beveidės, globėjiškos ir šališkos valstybės įvaizdžiai (pagal penkias valstybės teorijas)
7.2 Pagrindiniai valstybės teorijų variacijų matmenys
7.3 Santykiai tarp vertybių, teorijų ir faktų
7.4 Kaip socialinių mokslų aiškinimuose penkios valstybės teorijos sieja vertybes, teorijas ir empirinius faktus

PRATARMĖ

Jokia socialinių mokslų teorija negali būti deramai įvertinta ją nagrinėjant atskirai nuo alternatyvių teorijų. Teorinė pažanga galima tik tada, kai lyginamos skirtingos teorinės interpretacijos. Šios tematikos egzistuojančios politinio mokslo literatūros nėra labai daug, mat joje paprastai dėstomos tokios teorinės koncepcijos, kurių šalininkai dažniausiai vengia kalbėti apie teorines jų alternatyvas. Skirtingų teorijų lyginimo problema ypač aktuali yra tiems, kurie tik pradeda šio dalyko studijas, – jiems paprastai tenka nagrinėti veikalus, kurių autoriai vadovaujasi visiškai skirtingomis pasaulėžiūromis.

Šios knygos pagrindas – valstybės teorijos paskaitų kursas, kurį mudu skaitėme 1983–1986 m. Londono ekonomikos mokyklos studentams. Knygoje įprastą valstybės teorijų dėstymo ribotumą mėginame įveikti bent trimis požiūriais. Pirma, knygą sudarėme taip, kad kiekviena mūsų nagrinėjama teorija būtų analizuojama laikantis vienodų normų. Išskirdami tuos pačius kiekvienos teorinės koncepcijos elementus, skaitytojui siekėme padėti susiorientuoti tarp skirtingų teorijų – suvokti, kuo jos skiriasi ir kuo yra panašios. Paskutiniame knygos skyriuje išdėstome tuos jų skirtumus bei panašumus, kurie mums atrodo svarbiausi, ir argumentuojame, jog kiekvienai iš penkių mūsų nagrinėjamų liberalios demokratinės valstybės teorijų iškyla daugmaž vienodos alternatyvos apibūdinant valstybės ir visuomenės santykius.

Antra, kiekvieną iš nagrinėjamųjų teorijų stengėmės pateikti kuo įtikinamiau ir aiškiau. Dėl to atsirado dilemų, kurių negalėjome išspręsti taip, kad mūsų sprendimas tenkintų visus skaitytojus. Kai kurių mūsų nagrinėjamų teorijų atskiros dalys nėra susistemintos – atskiri jų atstovai laikosi skirtingų ir iš dalies net priešingų pažiūrų. Todėl teko atrinkti kai kurias interpretacijas ir išskirti tik svarbiausius skirtu-

mus – nepaisyti terminijos, argumentacijos ar metodo skirtumų, kurie mums atrodė ne tokie svarbūs. Taigi mūsų rekonstrukcija pateikia supaprastintą atskirų pozicijų vaizdą, kuris kaip visuma veikiausiai bus nepriimtinas daugumai mūsų nagrinėjamųjų autorių. Taip pat atkreipiame dėmesį į kai kuriuos vidinius mūsų nagrinėjamųjų valstybės teorijų prieštaringumus, o tai gali nepatikti skaitytojams, kurie norėtų matyti kiekvieno šiuolaikinio teoretiko mintį vientisą. Apgailestaujame ir dėl to, kad teko atsisakyti istorinių bei biografinių detalių įdomybių, tačiau manome, kad bendras lyginamasis vaizdas buvo vertas šios kainos.

Trečia, stengėmės išvengti to anachronizmo, kuris paprastai persekioja lyginamąją politinių mokslų teorijų analizę. Studijoje analizuojame tik *šiuolaikinės* liberalios demokratijos valstybės teorijas. Be to, išdėstome ir dvi įtakingas naujas liberalizmo koncepcijas, būtent – naujosios dešinės (3 skyrius) ir neopliuralizmo (6 skyrius) doktrinas, kurias kitos lyginamosios studijos ignoruoja arba laiko pagrindinės pliuralizmo doktrinos atmainomis.

Ši knyga yra mūsų bendrų pastangų rezultatas. Nors kiekvienas parašėme po savąjį knygos dalies variantą, tačiau po ankstesnių diskusijų bei abipusio tų dalių taisymų jau neįmanoma pasakyti, kurio iš mūsų autorystei priklauso viena ar kita knygos dalis. Tad abu po lygiai atsakome už pateikiamos analizės privalumus ar trūkumus.

Kažin ar šią knygą būtume galėję parašyti dirbdami kurioje nors kitoje mokslo institucijoje. Mūsų studentai 1983–1987 metais buvo nepaprastai reikli auditorija – jų domėjimasis dalyku, jų žingeidumas ir jų žinios mums buvo didžiulė paspirtis. Dėkojame Alanui Beattie'ui, Georgue'ui Jonesui, Nickui Ellisonui, Paului Heywoodui ir Johnui Kelly (Londono ekonomikos mokykla), taip pat Stevenui Kennedy, Keithui Povey, Lorelei Watson ir Sheilai Dunleavy už pastabas knygos rankraščiuose. Reiškiame padėką ir daugeliui kitų žmonių, kurie vienaip ar kitaip mums talkino.

Londono ekonomikos
ir politinių mokslų mokykla

PATRICK DUNLEAVY
BRENDAN O'LEARY

1. ĮVADAS

Valstybė dalija gėrybes ir bausmes. Kartais ji yra „mes", kartais ji yra „jie". Valstybė tėra abstrakcija, tačiau jos vardu žmonės sodinami į kalėjimus, gauna mokestinių lengvatų ar karinių užsakymų ir yra žudomi karuose (Edelman, 1964, p. 1).

Kaip šią abstrakciją – valstybę – apibrėžti? Nors yra daugybė atsakymų į šį klausimą, mūsų tikslas būtų visus juos suskirstyti į organizacinius ir funkcinius apibrėžimus.

Pagal organizacinius apibrėžimus valstybė traktuojama kaip (istoriškai palyginti nauja) valdymo institucijų visuma. Valdymas – tai taisyklių nustatymo, vadovavimo, reguliavimo bei kontroliavimo procesas. Dar paprasčiau, ypač Vakarų Europoje, valdymas, valdžia tapatinama su renkamais pareigūnais, formaliai vadovaujančiais departamentams. Vienoks ar kitoks valdymas yra būtinas kiekvienos žmonių visuomenės bruožas, nes visiškai nekontroliuojama ir nereguliuojama visuomenė yra loginis prieštaravimas. Tačiau valstybė (pagal organizacinį jos apibrėžimą) nėra būtina žmonių visuomenei. Buvo ir, pasak antropologų, vis dar yra visuomenių be valstybės, pavyzdžiui, gentinių visuomeninių sistemų, kuriose taisyklės bei sprendimai priimami kolektyviai arba implicitinėmis derybomis, jokiai asmenų grupei neturint ypatingos valdymo galios. Paprastai tų taisyklių pagrindas yra tradicinis arba religinis. Šiuolaikinė valstybė yra labai specifinė valdymo atmaina. Ją apibūdina penkios ypatybės:

1. Valstybė yra atskira institucija arba institucijų visuma, kuri nuo likusios visuomenės taip diferencijuojama, jog susiklosto apibrėžtos viešojo ir privataus gyvenimo sritys.
2. Valstybė yra suvereni, arba aukščiausioji, galia savo teritorijoje; taigi pagal apibrėžimą ji yra visos teisės, t.y. privalomų ir prievarta sankcionuojamų taisyklių aukščiausioji instancija. Viešąją teisę kuria valstybės pareigūnai ir palaiko formalus prievartos monopolis.
3. Valstybės suvereniai galiai tam tikroje teritorijoje yra pavaldūs visi individai, net ir tie, kurie formaliai atlieka valdymo funkciją. Tad suverenumas netapatintinas su personalu, tam tikru metu valstybėje atliekančiu tam tikrą funkciją.
4. Paprastai šiuolaikinės valstybės personalas vadovaujasi biurokratiniais valdymo principais.
5. Valstybė iš jai pavaldžių gyventojų yra pajėgi išgauti pinigines įplaukas (mokesčius) savo veiklai finansuoti.

Šios charakteristikos tėra abstrakcijos, vienodai netaikytinos visoms šiuolaikinėms šalims. Tačiau jos atspindi tuos bruožus, kurie, daugumos socialinių teoretikų bei istorikų supratimu, šiuolaikinę valstybę skiria nuo ankstesnių valdymo formų. Organizacinis valstybės apibrėžimas nieko nesako apie valstybės demokratiškumą, išskyrus nebent formalų reikalavimą, kad valstybės suverenumas turi galioti visiems individams. Taip pat lieka atviras klausimas: ar valstybė turi būti traktuojama kaip savarankiškas veikiantis subjektas, ar kaip individų valstybinėse organizacijose vaidmenų bei veiklos rezultatas, ar kaip jos suborganizacijų visuma? Organizacinis apibrėžimas aprėpia daugybę režimų – nuo stiprios valstybės su labai centralizuota, hierarchizuota ar biurokratizuota valdžia, kur yra galingas vykdomasis aparatas ir kur jai suteikiamas ypatingas teisinis statusas – iki „nesuvalstybintų" visuomenių, kur šie bruožai labai

neryškūs. Organizacinis apibrėžimas palieka ir tokį atvirą klausimą: ar visuomenės nariai savo valstybę laiko teisėta?

Dėl vietos stokos čia negalime aptarti nei to, kokiu būdu šiuolaikinė valstybė istoriškai atsirado kaip organizacija, kitokia nei monarcho ar princo valda, nei to, kas jos raidą simbiotiškai sieja su kapitalizmu, karo technologija ir demokratija. (Įdomi teorinė diskusija šiais klausimais pateikiama kn.: Anderson, 1974; Tilly , 1975; Finer, 1975; Bendix, 1978; Skinner, 1978.) Vis dėlto svarbu pabrėžti, jog valstybės centralizavimo, hierarchizavimo ir biurokratizavimo mastas iš esmės priklauso nuo to, ar jos visuomenė turėjo feodalinę praeitį. Šiaurės Amerika nepatyrė feodalizmo epochos. Palyginti su Vakarų Europos visuomenėmis, JAV, Kanada bei šalys su panašia praeitimi tam tikrais požiūriais turi santykiškai mažiau išvystytą „valstybę". Taip pat akivaizdu yra tai, jog revoliucijos, karai, padėtis, kurią šalis užima tarptautinėje karinėje, diplomatinėje bei ekonominėje sistemoje, turi didžiulės reikšmės tam, kaip klostosi jos valstybinės struktūros. Kiekviena rimta empirinė analizė grindžiama organizaciniu apibrėžimu ir atsižvelgia į šią šiuolaikinių valstybių raidos formų įvairovę. Šioje knygoje, išskyrus kelis specialiai pažymėtus atvejus, naudojamės organizaciniu valstybės apibrėžimu.

Valstybės *funkcinis apibrėžimas* gali būti dviejų atmainų. Pirmasis, funkcinis *ex ante,* apibrėžimas valstybę traktuoja kaip visumą institucijų, kurios atlieka specifines užduotis ir padeda pasiekti specifinių tikslų. Šis apibrėžimas aiškiai skiriasi nuo organizacinio apibrėžimo, nes „valstybė" šiuo atveju gali būti empiriškai tapatinama su įvairiomis institucijomis, kurios šiaip jau nėra laikomos „viešosios" srities dalimi. Kiekviena organizacija, kurios užduotys arba tikslai susipina su „valstybės funkcijų" sritimi, automatiškai tampa valstybės dalimi. Antrasis, funkcinis *ex post,* apibrėžimas valstybę identifikuoja pagal jos padarinius, pavyzdžiui, pagal tai, ar ji geba palaikyti visuome-

ninę tvarką. Valstybė tapatinama su tomis institucijomis ar elgsenos stereotipais, kurie veikia stabilizuojamai. Toks apibrėžimas taip pat išplečia „valstybės" sąvokos taikymo ribas. Pavyzdžiui, jeigu tariame, kad pagrindinė valstybės funkcija yra užtikrinti visuomenės darną ir manome, jog tokią darną daugmaž užtikrina šeimos institucija, tai gali tekti pripažinti, jog šeima kaip institucija yra valstybės dalis. Abi funkcinio apibrėžimo atmainos valstybę traktuoja kaip savarankiškai veikiantį „subjektą" ir atmeta valstybės kaip individų veiklos darinio interpretaciją. Funkciniai valstybės apibrėžimai ypač būdingi marksistinėms koncepcijoms, nors dažnai naudojami ir pliuralizmo doktrinose.

Liberalioji demokratija yra tas institucinis kontekstas, kurio pagrindu analizuojame valstybės funkciją. „Demokratijos" sąvokos prasmę geriausiai atskleidžia jos graikiškosios šaknys – *demos*, reiškianti piliečių visumą, ir *cracy*, reiškiantis „valdžią". Iš pradžių demokratija reiškė piliečių visumos valdžią, kaip priešybę aristokratijos ar monarchijos valdžiai. Antikinės Graikijos demokratija piliečio sąvoką apibrėžė labai siaurai: moterys, vergai, svetimšaliai, jaunesni nei 30 metų vyrai, taip pat vyrai, nepajėgūs apsirūpinti ginkluote, negalėjo būti piliečiai. Nors antikos demokratija kartais įsivaizduojama kaip neturtėlių, arba žemesniųjų klasių, valdžia, dauguma neturtėlių (pavyzdžiui, moterys ir vergai) nebuvo piliečiai. Tad faktiškai antikinį graikų miestą-valstybę tiksliau būtų vadinti karine demokratija. Vis dėlto tiems, kurie laikyti piliečiais, demokratija išties reiškė jų pačių tiesioginį valdymą, arba kolektyvinę savivaldą. Antikos Atėnuose, V a. pr. K., piliečių asamblėja buvo suverenas visais svarstomais klausimais, ir balsų dauguma buvo sprendžiami visi politiniai reikalai. Be to, piliečiai, ištraukę burtus, galėjo užimti teismines bei administracines pareigas ir turėjo veiksmingų priemonių savo svarbiausiems renkamiems pareigūnams kontroliuoti. Pavyzdžiui, Atėnų karo vadai būdavo perrenkami kasmet,

jiems galėjo būti taikomas ir ostrakizmas, t.y. jie dešimčiai metų galėjo būti šalinami iš miesto, jeigu tam tikra piliečių dalis nubalsuodavo prieš juos.

Liberaliojoje demokratijoje piliečiai turi kur kas mažiau galios. Piliečių visuma veikiau tik nominaliai yra suverenas, ir šią savo suverenią galią demonstruoja tik per valstybės valdovų rinkimus. Piliečiai neturi absoliučios teisės bet kurį savo norą paversti įstatymu, nes tam reikia jų išsirinktų įstatymdavių sutikimo. Galia „atšaukti" pareigūnus, t.y. perrinkti juos iki jų kadencijos pabaigos, daugelyje liberaliųjų demokratijų yra ribojama. Svarbiausia, kad tiesiogiai piliečių masė nedalyvauja politikos formavimo ar administravimo procese. Liberaliosios demokratijos sąlygomis būtent piliečių atstovai kuria įstatymus ir formuoja politiką, nurodo valstybės tarnautojams bei biurokratams, kaip ji turi būti įgyvendinama. Tiesa, kai kurie graikų modelio bruožai išlieka ir liberaliojoje demokratijoje: svarbiausių suverenios galios institucijų pareigūnai renkami piliečių daugumos, o priimant sprendimus svarbiausiais klausimais paprastai laikomasi mažoritarizmo principo. Pareigų skyrimas burtų keliu egzistuoja tik kai kuriose srityse, pavyzdžiui, Prisiekusiųjų teisme.

„Liberalusis" liberaliųjų demokratijų komponentas kildintinas iš liberalizmo – iš ikidemokratinės politinės ideologijos, teigiančios, jog bet kurioje visuomenėje individas turi turėti visą laisvę, kokia tik gali būti suderinama su kitų individų laisve. Liberalizmas yra individualistinė ideologija, atsiradusi XVII ir XVIII a., pirmiausia kaip reakcija prieš katalikiškąjį dogmatizmą bei absoliučių Europos monarchijų neribotą galią. Tradiciškai liberalai siekia *laisvės nuo* valstybės – reikalauja, kad tam tikros individo laisvės arba teisės būtų saugios, nepriklausomai nuo valstybės ar daugumos sprendimų. Kas yra šios laisvės arba teisės ir ar jos apima teisę į nuosavybę, – šis klausimas buvo svarbiausias liberalų ir socialistų ginčo objektas. Buvo pasiektas sutarimas, jog jos turi apimti bent jau žodžio ir asocijavimosi

laisvę bei pareigūnų rinkimo teisę. Iš pradžių liberalai demokratiją traktavo siaurai – tik kaip savininkų klasės atstovaujamąją valdžią, kuri funkcionuotų kaip mechanizmas, saugantis nuo monarcho ar valstybės savivalės. Tik veikiami socialistinių sąjūdžių dauguma liberalų pirmiausia pripažino, jog ir pilietines, ir rinkimų teises privalo turėti visi suaugę vyrai; ir tik veikiami feministinių bei antikolonijinių sąjūdžių liberalai ir socialistai pripažino, jog „piliečiais" gali būti bet kurios lyties ar rasės suaugę asmenys. Tad dauguma dabartinių Vakarų politinių sistemų yra liberalizmo demokratizavimo padarinys.

Kalbant formaliau, liberalioji demokratija yra tokia atstovaujamosios, daugumos principu grindžiamos valdžios sistema, kurioje kai kurios teisės ginamos nuo valstybės kišimosi ir negali būti ribojamos net daugumos sprendimu. Kokiu mastu visuomenės, paprastai laikomos liberaliosiomis demokratijomis, realizuoja šį modelį, tebėra ginčo objektas. Liberalioji demokratija nėra tapati bet kuriai mažoritarinės tvarkos sistemai. Demokratija iš principo gali funkcionuoti *neliberaliai*, jeigu mažumos teisės neigiamos ne todėl, kad jos žeidžia kitų laisvę, o todėl, kad vyrauja daugumos „tironija".

1.1. Ginčai dėl valstybės

Visi tik ir kalba apie „valstybę". Technokratai mano, kad geba ją vairuoti; teisėjai – kad jie įžvelgia jos interesus, politikai – kad išmano, kaip jai vadovauti. Liberalai manė, kad valstybė turi būti „arbitras", „aikštės teisėjas", visuomenėje derinantis skirtingus interesus. Marksistai ją smerkė kaip viešpataujančių klasių „vykdomąjį komitetą", arba „įrankį". Ciniški realistai žvelgia į valstybę kaip į elitarinę manipuliatorių ir/arba parazitų organizaciją, kuri „politinėmis formulėmis" mulkina paprastų piliečių mases. Kai kurie intelektualai valstybę traktuoja kaip visų prievartinių santykių visuomenėje koncentratą, kaip

totalinės priežiūros sistemą, arba kaip autonomišką mašiną, suvienijančią visuomenę patriotinių arba nacionalistinių ideologijų pagrindu. Kiti siekia ją „suardyti" arba tikisi ją „išnyksiant". Anarchistiniai bei marksistiniai sąjūdžiai žadėjo apskritai mus išvaduoti nuo valstybės. (Iki šiol tik marksistiniai revoliucionieriai turėjo progų sulaužyti šiuos pažadus.) Tačiau dauguma politinių teoretikų valstybę laiko skiriamuoju modernybės bruožu, apibūdinančiu bet kurią visuomenę, pažengusią toliau gentinių ar feodalinio patronato santykių lygmens. Valstybę jie traktuoja kaip nepakeičiamą sudėtingų visuomenių komponentą: kaip „vienijantį socialinės formacijos faktorių", kaip „autoritetingąjį gėrybių skirstytoją", kaip „teisėtos prievartos tam tikroje teritorijoje monopolį", kaip „visuomeninę galią" ar net kaip „*Grundnorm*", „pamatinę normą" (aukščiausiąjį etinį autoriteto šaltinį).

Tačiau net tie, kurie pripažįsta, jog dabar vienokia ar kitokia valstybės forma yra neišvengiama, labai dažnai nesutaria nei dėl jos kilmės, nei dėl jos prigimties, nei dėl jai deramų užduočių. Intelektualai, valstybėje įžvelgią didžiulį pozityvųjį potencialą, ją traktuoja kaip „bendrojo gėrio", „viešojo intereso" ar „bendrosios valios" realizavimo mechanizmą. Hegelis valstybę pašventino kaip „idėjos aktualizaciją", netgi kaip Dievo savirealizacijos būdą. Tačiau kiti savo vertinimais yra atsargesni. Baimindamiesi, kad valstybė gali būti paversta priespaudos įrankiu, jie siekia „sutramdyti", „prijaukinti" tai, ką įkandin Hobbeso jie vadina Leviatanu. Jų manymu, valstybei kontroliuoti turi būti konstitucinių priemonių; institucinis bei socialinis pliuralizmas turėtų skaidyti jos organizacijas bei galias, o dėl plataus piliečių dalyvavimo politikos formavimo bei vykdymo procesuose valstybė turėtų „ištirpti" pilietinėje visuomenėje. Dar kiti agituoja už minimalią valstybę: jos intervenciją toleruoja tik ten, kur rinka neteikia tam tikrų gėrybių ar paslaugų arba teikia jų nepakankamai.

Praktinės politikos požiūriu kai kurios šiuolaikinės ideologijos griežtai skiria įvairias valstybės intervencijos sritis. Pirmoji jų siejama su valstybės uždaviniais kurti teisinę visuomenės infrastruktūrą, palaikyti teisėtumą ir tvarką, ginti nacionalinę teritoriją nuo išorės agresijos ir įtvirtinti tam tikras tradicines moralės normas. Antroji galima valstybės veiklos sritis – jos intervencija į ekonominę sistemą: tiesiogiai užsiimama gamyba arba ji reguliuojama, anuliuojama dalis ar net visos su privačia nuosavybe susijusios teisės, perskirstomos pajamos ir teikiamos paslaugos pagal kitokį nei rinkos principą („gauna tas, kuris moka"). „Naujųjų dešiniųjų" politiniai sąjūdžiai JAV ir Vakarų Europoje dažnai palaiko valstybę pirmojoje srityje (pavyzdžiui, jie pritaria didesnėms karinėms išlaidoms, laikosi dogmatinės nuostatos moralės klausimais), bet kartu siekia „apkarpyti" valstybę socialinės rūpybos bei ekonominio reguliavimo srityje. Kai kurios demokratinio socializmo atmainos laikosi priešingo įsitikinimo – jos pritaria moralinių nuostatų liberalizavimui bei valstybės vaidmens mažėjimui pirmojoje srityje, bet kartu reikalauja valstybės veiklos ekspansijos antrojoje srityje. Schema 1.1 vaizduoja svarbiausių šiuolaikinių ideologijų nuostatas dėl valstybės intervencijos į šias dvi sritis:

1.2. Knygos struktūra

Daugiausia dėmesio skirsime toms šiuolaikinės valstybės teorijoms, kurios paskatino empiriškai tyrinėti tokius socialinius mokslus kaip politiniai mokslai, politinė sociologija ir politinė ekonomija. Jas klasifikuojame pagal šias kategorijas: pliuralizmas, naujoji dešinė, elito teorija, marksizmas ir neopliuralizmas. Iškart gali kilti pora klausimų: kodėl pasirinkome būtent šias kategorijas ir kas lieka už mūsų kategorijų ribų?

Pirma, pasirinktos teorijos pasižymi palyginti didele aiškinamąja galia – studijuojantiems politiką pasaulį jos padeda su-

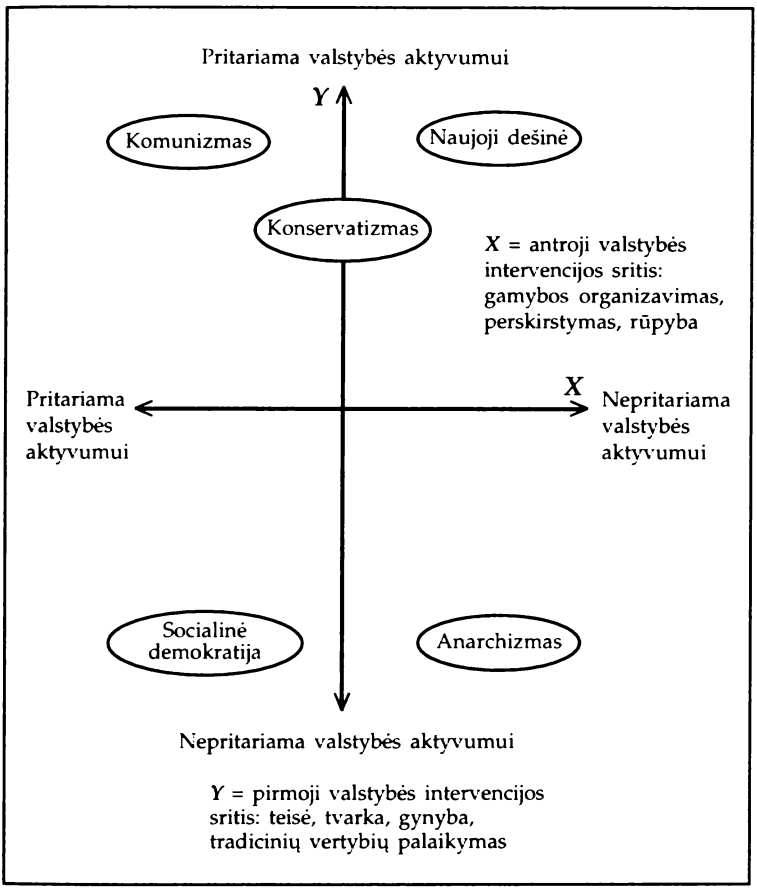

1.1 schema. Ideologijų požiūris į valstybės intervenciją

prasti geriau arba bent jau kitaip; skatina kelti naudingus ir patikrinamus klausimus; teikia aiškinimo bei tyrimo galimybių, leidžiančių ginčus išspręsti ar bent jau tęsti rafinuotesniu būdu. Šios valstybės teorijos gali būti taikomos analizuojant bet kurią Vakarų demokratiją; palyginti su dauguma kitų politinių teorijų, jų aktualumas neapsiriboja specifine visuomene ar kultūra.

Kadangi šias penkias valstybės teorijas apibrėžiame savaip, tai iš dalies jas rekonstruojame. Puikiai suvokiame, kad rašo ir mąsto tik individualūs teoretikai ir kad kai kurie jų neįtelpa į mūsų analizės kategorijas. Tačiau būtų dar keisčiau, jeigu sudėtingas kurio nors realaus autoriaus darbas tiksliai atitiktų kurią nors iš mūsų klasifikacijos etikečių. Dėjome visas pastangas, kad nesupaprastintume ir nesukarikatūrintume mūsų abstrakčiai pateikiamų skirtingų minties mokyklų. Skirtumai, mūsų nubrėžti tarp pliuralistinės, elitinės ir marksistinės koncepcijos, yra plačiai pripažįstami; galbūt originalesnė yra mūsų pateiktoji jų vidinių prieštaravimų interpretacija. Kartais tekdavo daryti gana ginčytinus sprendimus. Pavyzdžiui, Mancuro Olsono kolektyvinio veiksmo teoriją, taip pat didelę dalį organizacijų teorijos bei liberalaus korporatizmo koncepcijų įtraukėme į elito teoriją. Mūsų svarbiausioji naujovė yra ta, kad naująją dešinę ir neopliuralizmą traktuojame kaip atskiras minties sistemas, nors dauguma kitų lyginamųjų studijų jas klasifikuoja kaip standartinio pliuralizmo atmainas (žr. Alford and Friedland, 1985). Mūsų supratimu, liberalioji mintis vis labiau diferencijuojasi ties naujosios dešinės ir neopliuralizmo takoskyra, tad būtina išsiaiškinti, kas šias sroves skiria ir kuo jos abi skiriasi nuo ortodoksinio pokario laikų pliuralizmo.

Antras klausimas: kodėl analizei pasirinkome būtent šias, o ne kitas teorinių ieškojimų kategorijas? Kodėl, pavyzdžiui, nenagrinėjame anarchistinių, ekologistinių ar feministinių koncepcijų? Kodėl nesidomime modeliais, kuriuos siūlo totalitarizmo, tarptautinių santykių, jurisprudenciniai arba sistemų teorijos modeliai? Kodėl nuošalėje paliekamos sociobiologinės arba psichoanalitinės valstybės teorijos? Kur yra Firestone'as, Friedrichas, Foucaultas ar Freudas? Nors jų atskirai ir nenagrinėjame, tačiau kai kurios jų idėjos bei argumentai čia vis dėlto bus aptariami. Į kitus autorius neatsižvelgiame iš dalies dėl to, kad mus riboja

darbo apimtis, o iš dalies ir dėl to, kad jų reikiamai nepažįstame. Kai kurios teorijos mums pasirodė arba pernelyg miglotos, arba sunkiai suprantamos ir nepatikrinamos, arba neaktualios nagrinėjant liberaliąją demokratiją, arba paprasčiausiai absurdiškos. Galiausiai, šias penkias kategorijas pasirinkome todėl, kad esame įsitikinę, jog ateityje politinė argumentacija vyks pagal šių skirtingų koncepcijų kategorijas.

Paminėsime dar dvi aplinkybes, dėl kurių mūsų apžvalgoje ir rekonstrukcijoje apsiribojame tam tikra koncepcijų aibe. Pirma, labiausiai mums rūpi liberalių demokratinių valstybių vidaus politika, tad, viena vertus, nuošalėje paliekame santykius tarp Vakarų demokratijų ir, kita vertus, Vakarų demokratijų santykius su kitokio tipo valstybėmis. Teisinamės vietos stoka, specifinėmis šio darbo intencijomis bei standartiniais darbo pasidalijimo argumentais. Antra, daugiausia dėmesio skiriame valstybei, o ne visuomenei. Taigi mums mažiau rūpi etniškumo, nacionalizmo ar lyčių problemos, nebent šie socialinio tapatumo aspektai tampa svarbūs vadinamajai „įeigos politikai" (*input politics*) arba turi reikšmės valstybės stabilumui. Be abejo, etniškumas ir nacionalizmas yra svarbūs šiuolaikinių liberaliųjų demokratijų kraštovaizdžio bruožai, tačiau, norint juos adekvačiai aptarti, reikėtų rašyti visai kitokią knygą.

Knygos planas yra visai paprastas. Penkios koncepcijos – pliuralizmas, naujoji dešinė, elito teorija, marksizmas ir neopliuralizmas – aptariamos atskiruose skyriuose. Visi skyriai yra vienodos struktūros. Pirmiausia aptariame kiekvienos koncepcijos intelektualines *ištakas bei raidą*. Nemėginame pateikti išsamios kiekvienos koncepcijos raidos istorijos, tačiau stengiamės identifikuoti jų šaltinius bei evoliucijos etapus. Antra, apibūdiname kiekvienai koncepcijai būdingus *metodus bei vertybes*. Mūsų įsitikinimu, nėra jokio griežto atitikimo tarp filosofijos bei metodologijos, viena vertus, ir substancinių valstybės teorijų, kita vertus. Skaitytojai, kurių šie klausimai nedomina, gali praleisti atitinka-

mus knygos skirsnius. Trečia, aptariame, kaip kiekviena iš šių koncepcijų analizuoja liberalios demokratinės valstybės „įeigos politiką". Šis iš sistemų teorijos perimtas terminas nusako, kokie agentai kelia reikalavimus valstybei, kokie yra tie reikalavimai, ir kaip jie keliami. Ketvirta, nagrinėjame *valstybės organizaciją* ir politikos formavimo būdus. Kiekvieno pagrindinio skyriaus viduryje arba pabaigoje pateikiame kelis variantinius valstybės ir jos santykių su visuomene „vaizdinius" arba modelius, leidžiančius suvokti vidinius kiekvienos koncepcijos prieštaravimus. Paskutiniai 2–6 skyrių skirsniai analizuoja valstybės ir visuomenės santykių *krizes*, arba dilemas, kurias savaip nušviečia kiekviena iš mūsų nagrinėjamųjų koncepcijų.

Savo išvadas apibendriname 7 skyriuje. Jame argumentuojame, jog bet kuri valstybės teorija gali būti suprasta kaip mėginimas nupiešti vieną iš trijų šiuolaikinės liberalios demokratinės valstybės paveikslų. Pirmojo vaizdinio valstybė – pasyvi ir beveidė, paprasčiausiai teikianti tai, ko nori visuomenėje viešpataujančios grupės. Valstybė čia yra gryna marionetė arba pastumdėlė. Visos penkios valstybės koncepcijos – pliuralizmas, naujoji dešinė, elito teorija, marksizmas ir neopliuralizmas – turi savąją beveidės valstybės versiją, nors jos, žinoma, labai skiriasi tuo, kaip kiekviena įsivaizduoja tą išorinę grupę, kontroliuojančią valstybę. Pliuralistai valstybės kontroliavimo instancija laiko piliečius; naujoji dešinė šią kontrolę laiko neefektyvia; elito teoretikai tariasi atradę valdantįjį elitą; marksistai – ekonominę valdančiąją klasę; neopliuralistai mano, jog į piliečių norus atsižvelgiama, net jeigu jie patys tiesiogiai nekontroliuoja tų, kurie priima sprendimus. Antrojo vaizdinio [šališka *partisan*] valstybė yra toji, kuri pirmiausia vykdo valstybės pareigūnų valią, nors atsižvelgia ir į kai kuriuos kitų interesus, jeigu šių parama jai reikalinga. Pliuralistams [šališka] valstybė yra tarsi makleris; naujiesiems dešiniesiems ji yra nekontroliuojamo išteklių švaistymo mašina; elito teoretikai ją tapatina su valstybinio sektoriaus eli-

tu; marksistai suvokia ją kaip specializuotą aparatą, galintį veikti savarankiškai tais atvejais, kai klasių kovoje susiklosto jėgų balansas. Tik neopliuralistai neturi aiškaus [šališkos] valstybės įvaizdžio. Trečiasis vaizdinys vaizduoja *globėjišką* valstybę, visuomenėje gebančią subalansuoti veikiančias jėgas pagal ilgalaikius arba bendruosius interesus. Suprantama, skirtingos globėjiškos valstybės teorijos skirtingai įsivaizduoja ir jos tikslus: pliuralistų įsitikinimu, valstybė siekia realaus socialinio teisingumo bei politinio stabilumo; naujosios dešinės supratimu, ji optimizuoja ribotą socialinės rūpybos funkciją; elito teorijoje ji gina nacionalinius interesus, kuriuos apibrėžia vyraujančios korporacinės grupuotės; marksizmo požiūriu, kapitalizmo sąlygomis ji tenkina (iškreiptus) visų klasių interesus; neopliuralistų supratimu, viešoji politika aklai vadovaujasi atskirų profesinių grupių vaizdiniais apie visuomenės poreikius.

2. PLIURALIZMAS

Pliuralizmas – tai įsitikinimas, jog pasaulyje egzistuoja arba turi egzistuoti didžiulė daiktų ir reiškinių įvairovė. Taigi jis gina nuomonių, institucijų bei visuomenių įvairovę ir priešinasi „monizmui" – įsitikinimui, jog visa, kas egzistuoja, yra arba turi būti vieninga visuma. Pliuralizmas pirmiausia iškilo kaip filosofinė doktrina, teigianti, jog tikrovė negali būti paaiškinta kaip vienos substancijos arba vieno principo darinys. Panašiai politinis pliuralizmas pripažįsta ir vertina socialinę, institucinę bei ideologinę įvairovę.

2.1. Ištakos ir raida

Pliuralizmo intelektinės ištakos siekia liberaliosios politinės filosofijos pradžią. Anglų filosofas Johnas Locke'as *Antrajame traktate apie pilietinę valdžią* (1689) argumentuoja, kad valstybė turi remtis sutarimu ir sutikimu ir kad valdžiai niekada negalima suteikti absoliučios, arba monistinės, galios. Locke'o argumentų taikinys buvo T. Hobbesas, savo *Leviatane* (1651) teigęs, jog valdžiai reikia suteikti absoliučią galią, kad būtų išvengta „visų karo prieš visus". Absoliučios, vieningos ir nekontroliuojamos valstybinės valdžios nepripažinimas iki šiol išlieka skiriamuoju pliuralizmo bruožu. Suverenumo doktrina, kad egzistuoja arba turi egzistuoti tik vienas aukščiausiasis politinio autoriteto šaltinis, atsirado XVIII a. absoliutinių monarchijų Vakarų Europoje pakilimo metu (Anderson, 1974; Skinner, 1978). Politinis pliuralizmas kilo kaip reakcija į šią suverenumo doktriną, ir labiausiai

jį išgarsino prancūzų filosofas Montesquieu. Savo veikale *Įstatymų dvasia* (1746) jis aukštino tuometinę britų politinę santvarką, kurioje, jo supratimu, politinė valdžia buvo padalyta į tris šakas – įstatymų leidimo, vykdomąją ir teisminę valdžią. Jo įsitikinimu, priešingai nei tuometinė prancūzų absoliuti monarchija, britų sistemoje puikiausiai derėjo geriausi monarchijos ir aristokratijos elementai. Jo teorija, pabrėžianti sistemos su keliais suverenumo šaltiniais privalumus, iš dalies atgaivino „feodalinio balanso" teoriją.

Panašiomis idėjomis vadovavosi revoliucionieriai, sukūrę Amerikos konstituciją. *Federalistų raštų* (1787) autoriai mėgino sukonstruoti tai, ką Montesquieu laikė tikrąja britų santvarka. Svarbiausias jų tikslas buvo užkirsti kelią tironijai, su kuria jie susidūrė karaliaus Jurgio III viešpatavimo laikais. Tironija buvo suprantama kaip savavališkas, neparemtas atstovų priimtu įstatymu valdžios kišimasis į individų prigimtines teises (asmens ir nuosavybės neliečiamumą). Tironijai kelią turėjo pastoti institucinis pliuralizmas – valdžių padalijimas ir federalizmas. *Federalistų raštų* Nr. 10 James Madisonas dėsto prielaidas, kuriomis remiasi institucinio pliuralizmo idėja (Dahl, 1956, p. 4–33). Jis postuluoja, jog kiekvienas individas yra egoistas, siekiantis maksimizuoti savo galią. Šių savo galią maksimizuojančių individų interesai neišvengiamai konfliktuoja. Vadinasi, reikia tokios politinės sistemos, kuri leistų išvengti blogiausių šio egoizmo padarinių. Madisono įsitikinimu, nors atstovaujamoji valdymo sistema gali pašalinti kai kuriuos tiesioginės demokratijos „ekscesus", tačiau jos nepakanka. Bet kokį valdžios mėginimą veikti despotiškai turi blokuoti instituciniai saugikliai bei atsvaros (*checks and balances*) – *vertikalusis* valdžios galių padalijimas tarp vykdomosios, įstatymų leidžiamosios ir teisminės valdžios, taip pat *horizontalusis* suverenumo padalijimas federalizmo bei *veto* teisių pagrindu. Galiausiai labai svarbu yra sukurti įvairialypę grupių bei teritorijų respubliką – kad neišvengiamai atsirandan-

čios politinės grupuotės būtų gausios ir heterogeniškos. Įvairialypės skiriamosios padalijimo linijos sumažintų „daugumos tironijos" tikimybę (Dahl, 1956). Taigi čia jau įžvelgiama socialinio pliuralizmo idėja – kad valdžią ribojantys neinstituciniai saugikliai bei atsvaros ne mažiau svarbios už institucinį pliuralizmą. Ir nors samprotavimuose apie Amerikos vergus socialinio pliuralizmo idėjos dar nebuvo, Amerikos „tėvų steigėjų" sukurtos politinės institucijos neabejotinai buvo pliuralistinės.

Amerikos politinė sistema padarė lemiamą poveikį Alexui de Tocqueville'ui, svarbiausiajam XIX amžiaus pliuralizmo teoretikui. Savo dviejų tomų veikalo *Demokratija Amerikoje* įvade (išleistas 1835 ir 1840) Tocqueville'is skelbia, jog „naujajam pasauliui reikia naujo politinio mokslo" (Tocqueville, 1956, p. 30). Be to, Tocqueville'is sudarė išsamią demokratinių ir aristokratinių visuomenių tipologiją, kuria remdamasis mėgino spręsti klausimą, kodėl amerikiečiams pavyko teisių lygybę suderinti su politine laisve, o prancūzai tarsi užkeikti vis nusirita į patvaldinį autoritarinį režimą. Prancūzijos nestabilumo priežastis, anot Tocqueville'io, yra tai, kad buvo suardyti feodaliniai luomai, t.y. paveldimų hierarchijų sistema, skaidanti ir suskirstanti valdžią, privilegijas bei prestižą. Atskirta nuo tradicinių hierarchinių priklausomybių visa galia ėmė telktis į centralizuotą valstybę. Prestižui ir garbei atsiskyrus nuo jų vietos stabilioje luomų struktūroje, individualizmas ir visuomenės atomizavimasis tapo skiriamaisiais naujos visuomeninės tvarkos bruožais. Atomizuota visuomenė natūraliai linksta prie centristinių, autoritarinių valdymo problemų sprendimų. Tocqueville'is (1956, p. 194) nostalgiškai ir kartu baimingai pastebi, jog „aristokratija vienijo visus visuomenės narius – nuo valstiečio iki karaliaus, o demokratija tą ištisinę grandinę suskaldo į atskiras grandis". Demokratinė visuomenė kuria izoliuotus, privatizuotus ir politiškai apatiškus individus, kurie yra per daug dezorganizuoti ir užsiėmę savais reikalais, kad galėtų būti laisvi. Johnas Stuartas Mil-

lis (1835), recenzuodamas Tocqueville'į, įsimenamai suformulavo šią idėją: „Kur visi yra lygūs, ten visi turi būti arba vienodai laisvi, arba vienodai pavergti." Tocqueville'is nuogąstavo, kad aristokratinių visuomenių žlugimas gali baigtis ne laisve, o vergove. Kaip ir Montesquieu, jis teigė, jog feodalizmas pripažino tam tikrą laisvę, būtent laisvę nuo centrinės valdžios savivalės. Šios laisvės šaltinis buvo aristokratijos statusas – jos autonominė padėtis tarp monarcho ir liaudies. Tad laisvė demokratijoje reikalauja analogiškų „tarpinių junginių" tarp valstybės ir piliečių.

Amerikai istoriškai pasisekė, nes kitaip nei Prancūzijoje, jos pilietinėje visuomenėje susiklostė stipri savanoriškų asociacijų tradicija. Savanoriškos asociacijos, atsverdamos tą nuomonių konformizmą, kuris, anot Tocqueville'io, būdingas demokratinei visuomenei, išskaido moralinę bei socialinę galią ir skatina įvairovę bei nonkonformizmą. Kalbant dvidešimtojo amžiaus politinių teoretikų kalba, jis tikėjosi, kad interesų grupių gausėjimas gali būti atsvara masinės visuomenės klostymosi tendencijai (Kornhauser, 1959). Institucinis pliuralizmas kartu su socialine patirtimi, įgyta veikiant stipriose, įvairialypėse savanoriškose asociacijose, Amerikoje sukūrė tokias sąlygas, kurioms esant demokratija nepavirto despotija. Kitaip nei Madisonas, institucinę fragmentaciją propagavęs kaip „apsauginį mechanizmą", tvardantį individų egoizmą, Tocqueville'is pabrėžia institucinio bei socialinio pliuralizmo pozityvią naudą „asmenybės vystymuisi". Vietos valdžia, arba savivalda, stipri grupinė organizacija sudaro deramą aplinką politiniam lavinimuisi bei visuomeniškos dvasios formavimuisi. Tokia aplinka individus skatina peržengti siaurą egoizmą ir padeda bręsti kaip piliečiams. Šis kontrastas tarp „apsauginės" ir „pozityvios" institucinio bei socialinio pliuralizmo naudos išlieka tam tikru šiuolaikinių pliuralizmo koncepcijų įtampos židiniu. Pavyzdžiui, konservatoriai pabrėžia apsauginę pliuralizmo naudą, o šiuolaikiniai liberalai bei socialis-

tai pirmenybę teikia „pozityviajai" jo naudai. Įgiję stalinizmo patirties, šiuolaikiniai Rytų Europos socialistai labiau pabrėžia apsauginę jo naudą (Vajda, 1981).

Socialinių saugiklių bei atsvarų idėja, taip pat su ja susijusia idėja, esą grupių sąveika generuoja socialinę pusiausvyrą, rėmėsi Arthuras Bentley – *grupių teorijos* ir šiuolaikinio politikos mokslo Amerikoje pradininkas. Jis kritikavo suverenumo doktriną ir savo 1908 m. knygoje *Valdymo procesas* grupes traktavo kaip „politinio gyvenimo žaliavą" (Bentley, 1967, p. 204). Skiriamasis jo įnašas į pliuralizmo teoriją buvo jo mėginimas kurti kvantitatyvinę, mokslinę politikos teoriją. Teiginiai, kuriais remiantis galima gauti kvantitatyvinių rezultatų, jo buvo laikomi patikimiausiais. Labiau filosofiškai orientuota XX a. pradžioje buvo anglų pliuralistinė politinė mintis; ji reiškė priešiškumą valstybinei įsitikinimų kontrolei, pavyzdžiui, religijos suvalstybinimui arba nacionalistinėms doktrinoms, aukštinančioms šalies karinę galią; šią temą išgarsino Haroldas Laskis (1948, p. xi).

Taigi galima kalbėti apie penkis pagrindinius pliuralistinės socialinių mokslų teorijos bruožus. Ji kilo pirmiausia kaip reakcija į valstybinį monizmą – besireiškiantį tiek filosofinėje plotmėje suverenumo doktrinos pavidalu, tiek praktinėje centralizuotų, absoliutinių valstybių realybėje. Antra, pliuralistai vertino grupinę bei organizacinę autonomiją, aktyvumą bei įvairovę (Hsiao, 1972; Nicholls, 1975). Trečia, jie pripažino, kad bet kurioje sudėtingoje visuomenėje neišvengiama rimtų grupių konfliktų. Ketvirta, siekdami sukurti mechanizmą, kuris užkirstų kelią valstybiniam monizmui, jie diskutavo institucinių bei socialinių saugiklių bei atsvarų pasirinkimo klausimu. Jie taip pat nesutarė dėl to, ar institucinio bei socialinio pliuralizmo vertę lemia „apsauginiai", ar pozityvios „plėtros" sumetimai. Penkta, nors jie gynė politinio individualizmo idėją, jie kartu baiminosi pavojų, kylančių visuomenėje, kur savanaudiškumas yra vyraujantis veiklos motyvas ir kur tradiciniai socialiniai saitai nustoja

savo galios. Ši jų nuostata vis dar skiria pliuralistus nuo kai kurių naujosios dešinės mąstytojų (žr. 3 skyrių).

2.2. *Metodai ir vertybės*

Ankstyvieji pliuralistai naudojosi pačiais įvairiausiais argumentais, tačiau čia nagrinėsime tik būdingiausius šiuolaikinių pliuralistų metodus – pozityvizmą ir biheviorizmą, metodologinį individualizmą ir (kartais) funkcionalizmą.

Pozityvizmas ir biheviorizmas

Pokario Amerikos politiniams mokslams didžiausios įtakos turėjo „loginis pozityvizmas", specifinė pažinimo teorija, šio amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje išgarsinta grupės Vienos filosofų (Ayer, 1936). Loginių pozityvistų įsitikinimu, visi teiginiai gali būti suskirstyti į tris klases – į teiginius, teisingus pagal apibrėžimą (loginės tiesos arba tautologijos); teiginius, kurie gali būti empiriškai verifikuoti realiai stebint pasaulį (pozityvūs arba moksliniai teiginiai); ir „beprasmius" teiginius, kurie nėra teisingi nei pagal apibrėžimą, nei jų galima verifikuoti. Veikiami šios teorijos pliuralistai iškėlė tezę, esą visa, kas anksčiau buvo laikoma politiniu mokslu, tėra moraliniai įsitikinimai, kurie negali būti redukuoti į sąvokų apibrėžimo ar faktų konstatavimo dalykus, ir todėl laikytini „beprasmiais". Juos turi pakeisti mokslinė politinė analizė, politikos atžvilgiu konstruojanti bendras hipotezes (arba dėsnius), kurie gali būti patikrinti empiriniu stebėjimu, geriausia – remiantis kiekybiniais rodikliais.

Ši nuostata natūraliai skatino pripažinti ir „biheviorizmą" – doktriną, esą socialinis mokslas savo dėmesį turi telkti į objektyviai nustatomus žmonių elgsenos stereotipus, nes subjektyvios žmonių intencijos, jų norai ir motyvai yra vidiniai reiškiniai, negalį tapti mokslinio stebėjimo objektu. Pliuralistai Bentley ir Trumanas (1951) siekė sukurti empirinę teoriją, adekvačiai

atspindinčią politinį procesą šiuolaikinėse demokratijose. Jie niekino normatyvinę politinę mintį, kamuojamą nesibaigiančių ginčų dėl visuomeninės sutarties, politinės pareigos ir teisingos visuomenės principų. Amerikos universitetuose pliuralizmas taip paplito dėl to, kad žadėjo pateikti geresnį realiosios politikos paaiškinimą nei tas, kurį teikė klasikinių liberalų atstovaujamoji valdžia. Atrodė, jog jie bus pajėgūs atsakyti į pagrindinius politinių mokslų klausimus, suformuluotus Haroldo Lasswello (1936): „Kas, ką ir kada gauna?"

Pozityvistinių bei bihevioristinių doktrinų įtaką pliuralizmui gerai iliustruoja klasikinė Roberto Dahlo studija *Kas valdo?* (*Who Governs?*, 1961), kurioje analizuojama New Haveno miesto politika. Joje jis svarsto dvi hipotezes: 1) New Haveną valdo susivienijusi oligarchija (elito teorijos hipotezė); arba 2) (pliuralizmo hipotezė) miesto politinė sistema gali būti apibūdinta kaip poliarchija – daugelio (*poli*) valdžia (*archija*). Poliarchija skiriama ir nuo demokratijos – piliečių valdžios, ir nuo oligarchijos – nedaugelio valdžios (Dahl and Lindblom, 1953). Poliarchijoje politinė galia nėra nei po lygiai išdalyta, kaip demokratijoje, nei kumuliatyviai sukoncentruota nedaugelio rankose, kaip oligarchijoje. Sprendžiant klausimą, ar New Havenas valdomas oligarchiškai, ar poliarchiškai, Dahlas turėjo pateikti operacinį valdžios apibrėžimą, kurį jis formulavo taip: "A sugebėjimas priversti B daryti tai, ko šiaip jau jis nedarytų" (Dahl, 1957, p. 202). Po to jis dėmesį sutelkė į ginčytinus sprendimus, kur aiškiai konfliktavo atskiri interesai – iškėlė klausimą, kas buvo pajėgus inicijuoti arba vetuoti vienokį ar kitokį politikos kursą. Kadangi šiuo požiūriu skirtingos grupės sėkmingai veikė skirtingose politikos srityse, o politinę įtaka daugiausia lėmė tiesiogiai renkami, tad ir viešajai nuomonei jautrūs viešieji pareigūnai, Dahlas manė galįs teigti, jog jis moksliškai nustatė, jog politinė galia nėra sutelkta į vieningą piramidę, kurios smaigalyje įsitaisęs monistinis ir nekontroliuojamas „valdantysis elitas". Kitos pana-

šios pliuralistinės „bendruomenės galios" studijos demonstruoja tokį pat savo tyrimų metodikos gimininguma loginio pozityvizmo metodams (Polsby, 1980a).

Metodologinis individualizmas

Daugelis pliuralistų išpažįsta metodologinį individualizmą – doktriną, teigiančią, jog visos hipotezės apie žmogiškuosius kolektyvus gali ir galiausiai privalo būti redukuojamos į teiginius apie atskirus individus (Lukes, 1973; Elster, 1983). Pavyzdžiui, tokie išsireiškimai kaip „dirbančiųjų klasė", „baltieji" ar „valstybė" visada turi būti traktuojami kaip santrumpos, nusakančios agregatinį šių grupių ar organizacijų narių elgesį. Laikydamiesi biheviorizmo principų pliuralistai mano, jog individų interesus atskleidžia tai, kokias politinio elgesio alternatyvas jie renkasi: jų elgsena atskleidžia jų politines preferencijas. Atmetama galimybė, kad individai gali turėti interesų, kurie nesireiškia kaip preferencijos. Faktiškai tai reiškia, jog žmonės negali klysti dėl savo interesų. Marksistų bei radikalų kalbos apie „iškreiptą sąmonę" atmetamos kaip nemokslinės arba tendencingos. Nėra jokių „objektyvių interesų", kurie galėtų būti priskiriami grupėms ar individams, jeigu jų nepripažįsta jie patys.

Funkcionalizmas

Kai kurie pliuralistai, ypač tie, kuriems padarė įtakos Talcottas Parsonsas, šeštojo dešimtmečio Amerikos sociologijos šulas, rėmėsi funkcionalizmo bei funkcionalistinio aiškinimo idėjomis. Savo raiškiausiu pavidalu funkcionalizmo doktrina teigia, jog visi socialiniai reiškiniai sukelia socialiai naudingų padarinių (nebūtinai numatytų ir nebūtinai pripažįstamų), kurie ir paaiškina jų atsiradimą (Elster, 1983). Šiame kontekste daugiau aiškumo atsiranda, kai žodį „funkcija" interpretuojame paprasčiausiai kaip „padarinį" (Mennell, 1974, p. 141). Tada, pavyzdžiui,

teiginį „Valstybės funkcija – palaikyti tvarką" galime interpretuoti kaip teiginį „Tvarka yra valstybės veiklos padarinys".

Sociologinis funkcionalizmas paprastai siejamas su dviem temomis. Pirma, jis postuluoja, jog visuomenės darosi vis sudėtingesnės ir vis labiau diferencijuotos, tad vis labiau specializuotos tampa ir socialinės funkcijos bei institucijos. Antra, visuomenės diferencijavimasis vyksta jos modernizavimosi forma, liberalios demokratijos valstybėse besivystant industrinėms visuomenėms. Diferenciacijos bei modernizacijos temos buvo ypač populiarios lyginamosios politikos bei viešosios administracijos studijose (Riggs, 1963) iškart po karo, pliuralizmo didžiausio pakilimo metu. Svarbiausias klausimas buvo paaiškinti, kaip pasiekiama socialinė tvarka, stabilumas bei integracija visuomenėje, kurioje vyksta diferenciacijos bei modernizacijos procesai. Funkcionalistinė sociologija remiasi prielaida, jog kiekviena visuomenė – tai palyginti tvari ir stabili tam tikrų integruotų „funkcinių" elementų struktūra. Tad visuomenės kaip sistemos išlikimui būtina, kad kiekvienas elementas atliktų tam tikrą darbą. Remiantis tuo daroma išvada, jog socialinė tvarka ir socialinė integracija pasiekiama tik esant bendroms vertybėms, tik esant normatyviniam visuomenės narių sutarimui (Dahrendorf, 1959, p. 160). Kritikų manymu, toks argumentas sukasi ydingame rate, nes jame veiksmo padariniai painiojami su jo priežastimis (Barry, 1978). Kiti funkcionalistiniai aiškinimai nenurodo priežastinių mechanizmų, nulemiančių funkcinius padarinius. Pavyzdžiui, sakydami, kad „valstybinių agentūrų struktūros fragmentacija aiškintina funkciniais jos padariniais interesų grupėms", nepateikiame tikro paaiškinimo, nes nenurodome, kodėl ir kaip toks rezultatas pasiekiamas. Daugeliu atvejų reiškiniai, „aiškinami" kalbant apie funkcinius padarinius, lygiai taip pat gali būti paaiškinti naudojant intencionalaus aiškinimo schemą, t.y. kalbant apie tikslingą individų bei grupių veiklą.[1] Pavyzdžiui, jeigu spaudimo grupė suvokia, jog tam tik-

ras lobizmo būdas yra „funkcionalus" (naudingas) jos siekiams, tai galime paprasčiausiai sakyti, jog grupė suvokia, kas jai yra naudinga.

Pliuralizmo teoretikams dažnai prikišama tai, kad funkcionalistines prielaidas bei funkcionalistinę argumentaciją jie priima tik todėl, kad sutarimą dėl tam tikros kultūros laiko esminiu socialinės integracijos komponentu (Alford and Friedland, 1985, p. 41). Tačiau toks priekaištas gali būti pagrįstas tik kai kurių pliuralistų atžvilgiu. Dauguma jų nesivadovauja prielaida, esą kiekviena visuomenė yra palyginti stabili integruotų elementų visuma, pasižyminti „savireguliacijos" bruožais. Veikiau priešingai, į visuomenę jie žvelgia kaip į nepaliaujamos kaitos bei konfliktiškumo erdvę. Be tam tikrų politinių institucijų bei socialinių sąlygų visuomenių ir valstybių dezintegracija yra ne mažiau natūrali už integraciją. Neišvengiamas sudėtingų visuomenių bruožas yra interesų konfliktai ir kova dėl valdžios. Be to, dauguma pliuralistų savo metodologiniais pareiškimais bei empiriniais tyrimais demonstruoja, jog jie ir nesiekia funkcionalistinio aiškinimo. Pavyzdžiui, jų pastangos bet kurį socialinį reiškinį disagreguoti į teiginius apie atskirų individų interesus yra visiškai priešingas funkcionalistinei nuostatai, mėginančiai išsiversti be nuorodos į individų veiksmus. Pliuralistai paprastai pateikia argumentus, kur kalbama apie nenumatomus veiksmų padarinius. Antai Tocqueville'io nuomone, skirtingų interesų grupių gausa leidžia stabilizuoti liberaliąją demokratiją, tačiau jis neteigia, jog dauguma žmonių jungiasi į tokias grupes *tam, kad* stabilizuotų demokratiją. Jis tik teigė, jog tokia grupinė veikla sukuria pačių individų nenumatomą naudingą padarinį.

Dvi priežastys paaiškina, kodėl pliuralizmo kritikai jo atstovus siejo su funkcionalistine sociologija. Pirma, ir konservatyvieji sociologai, ir liberalieji politinių mokslų atstovai gynė liberaliąją demokratiją. Ši jų bendrai pripažįstama vertybė nuslepia esminį konfliktą tarp pliuralisto akcentuojamo vertybių skirtingu-

mo ir funkcionalisto postuluojamo sutarimo dėl vertybių. Antra, sociologai funkcionalistai dažnai keldavo idėją, jog pliuralistinė valstybė ir visuomenė yra būtinasis modernizacijos padarinys; ir ši idėja visiškai atitiko savimi patenkintų liberalų įsitikinimą, jog egzistuojanti poliarchinė tvarka yra geriausia iš realiai galimų politinių sistemų.

Vertybės

Pozityvistai vadovaujasi vadinamuoju Hume'o dėsniu – kad visada (pozityvius) faktų klausimus galima atskirti nuo (normatyvinių) vertinimo klausimų. Pavyzdžiui, iš teiginio, jog „demokratija neegzistuoja", negalima daryti išvados, jog „demokratija neturi egzistuoti". Pliuralistų įsitikinimu, jų pozityvūs teiginiai apie poliarchijos realumą yra iš principo falsifikuojami, tad jie gali būti atskirti nuo normatyvinių poliarchijos vertinimų. Milleris (1983, p. 735) nubrėžia parankų „normatyvinio" ir „analitinio" pliuralizmo skirtumą. Normatyvinis pliuralizmas teigia, jog valstybė tėra viena iš daugelio asociacijų, kurioms individai priklauso ir kurioms yra įsipareigoję; todėl jis neigia, kad bet kokiomis aplinkybėmis valstybė gali pretenduoti į išimtinę piliečių ištikimybę. Tuo tarpu analitinis pliuralizmas yra teorija, šiuolaikinėje valstybėje apibūdinanti politinės veiklos struktūrą bei ją veikiančius veiksnius. Nors dažnai siejamas su tam tikromis vertybėmis, iš principo analitinis pliuralizmas nėra nuo jų priklausomas.

Dauguma Amerikos ir Britanijos pliuralistų nebuvo nei politiniai radikalai (socialistai), nei konservatoriai, tad kritikų dažnai traktuojami kaip savimi patenkinti Vakarų liberaliosios demokratijos *status quo* apologetai. Kartais pliuralizmas net pašaipiai vadinamas Pangloso politiniu mokslu (Skinner, 1973) darant aliuziją į Voltaire'o romano *Kandidas* personažą, filosofą Dr. Panglosą, kuris nuolat atrasdavęs, jog „visa eina į gera šiame

geriausiame iš galimų pasaulių". Kai kurie pliuralistai kalba apie politinę valdžią taip, tarsi ji būtų paties kosmoso nustatyta. Antai Maxas Lerneris, knygos *Amerika kaip civilizacija* autorius, 1957 m. iškilmingai teigė: „Amerikos politinio valdymo sistema tapo panaši į žvaigždžių spiečių sistemą, kurią palaiko sąveikaujančių jėgų tarpgalaktinėje erdvėje pusiausvyra." Kiek mažiau optimististinės nuostatos laikėsi Charlesas Lindblomas (1965), išradingai gynęs pliuralizmą bei interakcionistinę sprendimų priėmimo procedūrą kaip „demokratijos protą". Pastaruoju metu analitiniai pliuralistai tapo labiau kritiški Vakarų demokratijų atžvilgiu – tiek dėl intelektinio kitų teorinių koncepcijų spaudimo, tiek ir dėl to, kad nuo septintojo dešimtmečio pabaigos, smunkant valstybės efektyvumui, daugelyje liberaliosios demokratijos šalių susvyravo pasitikėjimas pačia politika (Dahl, 1982; Richardson and Jordan, 1979).

2.3. Įeigos politika

Pliuralistai vyrauja liberaliosios demokratijos įeigos politikos akademinių studijų srityje. Palyginti su kitais teoretikais, jie daugiau reikšmės teikia rinkimams, partinei konkurencijai bei interesų grupėms. Jie gina tezę, jog egzistuoja įvairiausių poveikio kanalų, kuriais naudodamiesi piliečiai gali veiksmingai kontroliuoti savo politinius vadus bei viešosios politikos raidą.

Dydis ir atstovaujamoji valdžia

Pliuralistai pripažįsta, jog poliarchijoje piliečiai nekontroliuoja ir *negali* tiesiogiai kontroliuoti politikos. Savo dydžiu šiuolaikinė nacionalinė valstybė smarkiai pranoksta tą optimalų politinio vieneto dydį, kurį įsivaizdavo Antikos graikai bei tokie autoriai, kaip Rousseau. Dydis yra svarbus demokratijos kintamasis, nes kuo daugiau piliečių, tuo mažesnis kiekvieno rinkėjo poveikis rinkimų rezultatui. Be to, nacionalinėse valstybėse realiai tik la-

bai nedaug žmonių gali dalyvauti priimant sprendimus. Atviri susirinkimai nedideliuose Naujosios Anglijos miesteliuose ar graikų miestuose-valstybėse turėjo užleisti vietą specializuotoms atstovaujamosioms institucijoms, kur tik nedidelė gyventojų dalis kalba visų likusiųjų vardu. Tačiau pliuralistų įsitikinimu, dydis nekliudo šiuolaikinėms nacionalinėms valstybėms būti efektyviomis poliarchijomis. Atsiskaitomybė rinkėjams sukuria reikiamą ryšį.

Pliuralistų teorinės nuostatos atstovaujamosios valdžios atžvilgiu yra gana painios. Orientacija į empirines studijas juos verčia kritiškai vertinti tas konstitucines atstovaujamosios valdžios fikcijas, kurias kėlė XIX a. liberalai ar XX a. teisės teoretikai. Pavyzdžiui, tokia konstitucinė fikcija yra Jungtinės Karalystės parlamento „suverenumas"; pagrindinius jo Rūmus (Bendruomenių rūmus) sudaro konkretūs parlamento nariai, kurie atstovauja savo vietos elektorato pažiūroms ir sprendžia, kokiai vyriausybei jie turi pareikšti savo „pasitikėjimą" ar kokius įstatymų projektus priimti. Dauguma pliuralistų pripažįsta, jog Bendruomenių rūmų vaidmuo labai menkas politikos formavimo procese, nes parlamentarai yra įsipareigoję palaikyti savo partijos vadovybę ir pritarti visiems jos siūlomiems įstatymų (ir tik įstatymų) projektams. Richardsonas ir Jordanas (1979) Jungtinę Karalystę net vadina „postparlamentine demokratija".

Jungtinių Valstijų Konstitucijos kūrėjai, siekdami sukonstruoti mažoritarinę sistemą ir kartu apsidrausti nuo mažumos pajungimo „daugumos tironijai", daug vilčių dėjo į institucinių saugiklių bei atsvarų sistemą, padalijančią valdžią tarp Kongreso, Prezidento, Aukščiausiojo Teismo, valstijų administratorių bei įstatymų leidėjų. Pliuralistai pabrėžia, jog ši institucinė sandara pati savaime negarantuoja priimtinų rezultatų. Iš tiesų, JAV Konstitucija neretai leisdavo mažumoms teikti obstrukciją daugumai, taip pat baltųjų daugumai juodaodžių mažumą leido laikyti priespaudoje. Be to, santykinė atstovaujamosios valdžios šakų

galia labai smarkiai keitėsi ir keitėsi taip, kaip, atrodo, nenumatė Konstitucijos nuostatos. Pavyzdžiui, septintąjį dešimtmetį JAV Kongresas nesinaudojo jam priklausančia galia kontroliuoti Prezidento bei vykdomosios valdžios veiksmus. Tačiau aštuntojo dešimtmečio pabaigoje realiai disponuojamos galios švytuoklė aiškiai pakrypo nuo Baltųjų rūmų link Kapitolio kalvos. Dahlas (1956) apibendrintai išreiškia šiuolaikinio pliuralizmo nuostatą: jis neigia, jog kokia nors atstovaujamųjų institucijų aibė pati savaime gali garantuoti efektyvią poliarchiją. Tam tikra socialinė politinės sistemos sandara, piliečių tarpusavio konfliktų prigimtis, tam tikrų vertybių bei politinės kultūros, palaikančios demokratijos praktiką, egzistavimas – visa tai taip pat yra gyvybiškai svarbios poliarchijos determinantės.

Institucijos, socialinis pliuralizmas ir kultūra

Nors atstovaujamosios institucijos nėra *pakankama* liberaliosios demokratijos buvimo sąlyga, jų egzistavimas vis dėlto laikomas *būtinu*. Laisvai renkama įstatymų leidybos asamblėja (kartais ir renkamas aukščiausiasis vykdomosios valdžios pareigūnas) bei teisinė žemesniosios grandies valdžios organų autonomija yra būtini poliarchijos bruožai. Svarbu ir teisinės garantijos: individai bei partijos gali laisvai dalyvauti rinkimuose ir naudotis tokiomis pamatinėmis pilietinėmis teisėmis, kaip žodžio ir spaudos, susirinkimų bei politinių asociacijų laisvė. Tačiau kai kurie pliuralistai daugelį formalios, teisinės ar institucinės sistemos aspektų vertina pirmiausia dėl to, kad jie skatina arba sukelia tam tikrų nenumatytų arba neplanuotų procesų.

Būdai, kuriais plačioji visuomenė efektyviausiai kontroliuoja valdžią bei politikus, yra ne parlamentai ar konstituciniai valdžios apribojimai, o veikiau rinkimai, partijų konkurencija bei interesų grupių veikla. Patikimiausias sarginis šuo, „visuomeninį interesą" ginantis nuo valdžios, yra ne teismas, o žiniasklai-

da. Sklaidydami bet kurią liberalią demokratinę konstituciją beveik nieko nerasime apie partijas, interesų grupes arba žiniasklaidą. Jų veikla reguliuojama ne tiek rašytinėmis taisyklėmis, kiek tam tikromis elgesio normomis bei konvencijomis, susiklostančiomis poliarchinėje kultūroje.

Poliarchinės kultūros piliečiai reikalauja, kad jų balso būtų paisoma priimant jiems skirtus sprendimus. Jie abejoja valstybinių sprendimų pagrįstumu ir mėgina juos vertinti pagal nepriklausomus kriterijus bei standartus. Piliečių aktyvumas yra būdingas šios kultūros bruožas. Jie tiki savo gebėjimu priimti racionalius sprendimus, savo pajėgumu nušalinti valdžią, nepaisančią viešosios nuomonės, arba laužo nusistovėjusią demokratinę praktiką ir stengiasi už viešojo pareigūno padarytą klaidą ar nusižengimą išsireikalauti žalos atlyginimo. Piliečiai noriai jungiasi į organizuotas grupes, atstovaujančias jų interesams, ir tiki, jog tokių grupių veikla susilauks žiniasklaidos bei valdžios dėmesio. Pamatinis demokratinių laisvių garantas – tai kultūrinės nuostatos, kuriomis vadovaujasi politiškai sąmoningų ir organizuotis gebančių piliečių visuomenė.

Rinkimai ir partijų konkurencija

Daugumai liberaliosios demokratijos piliečių balsavimas yra svarbiausias dalyvavimo politiniame gyvenime būdas. Tas ilgas procesas, kurio pabaigoje poliarchijos išsirenka savo vadovybę, laikinai įgyjančią valstybės galių, bei politiniai debatai, vykstą prieš šį pasirinkimą, yra pagrindinė daugumos piliečių politinio mąstymo bei politinės veiklos sritis. Prezidentinių kandidatų, parlamentinių frakcijų, atstovų veikla, partinės konferencijos ir suvažiavimai – visa tai yra svarbūs politinio gyvenimo komponentai, nes turi įtakos tam, ką plačioji visuomenė pasirinks iš jai siūlomų alternatyvių asmenų, partijų ar politinių programų.

Pliuralistai sutaria dėl politinės konkurencijos ir rinkimų svarbos poliarchijoje. Tačiau psefologijos (rinkimų teorijos) srityje susiklostė trys skirtingos pažiūros. Ankstyviausioji buvo specifinė pliuralistinio „realizmo" atmaina, pabrėžianti būtinybę stoiškai pripažinti dažniausiai gana prastą piliečių dalyvavimo rinkimuose kokybę. Tačiau septintojo dešimtmečio pradžioje, naudojantis racionalių sprendimų teorija, buvo prieita prie optimistiškesnių išvadų apie rinkėjų įtaką politiniams lyderiams. Vis dėlto pastaraisiais metais pliuralistai vėl tapo kritiškesni rinkimų bei partinių sistemų atžvilgiu. Panagrinėkime šias pažiūras išsamiau.

1. Šeštąjį ir septintąjį dešimtmetį pirmieji platesni empiriniai politinio mokslo tyrimai parodė, jog dauguma rinkėjų vadovaujasi visiškai primityviu politikos supratimu ir politiškai yra labai menkai informuoti (Berelson, Lazarsfeld and McPhee, 1954; Butler and Stokes, 1964). Pliuralistai pripažino, jog piliečiai nesigilina į partijų, kandidatų ar politinių programų skirtumus. Tiesą sakant, žinant, kad net „ekspertai" susiduria su didelėmis problemomis sprendžiant pamatinius politinius klausimus, būtų nerealu iš paprastų rinkėjų reikalauti ko nors daugiau. Dauguma piliečių nori balsuoti, tačiau nežino, kaip pasirinkti. Šią pasirinkimo problemą jie mėgina spręsti remdamiesi miglotais atskirų partijų emociniais vaizdiniais, kuriuos paprastai veikia šeima, kaimynai, bendradarbiai bei draugai (Parsons, 1967, p. 235). Daugumai piliečių politika tėra periferinė veikla, o ne svarbiausioji aistra, kaip dažnai mano politikos filosofai. Apatija politikos atžvilgiu išreiškia abejingumą, o jis liudija, jog valdžia bent jau „negadina žmonėms nervų" – todėl kai kurie pliuralistai nusprendė, jog politinė apatija nėra didelė blogybė (Morris-Jones, 1954). Jų manymu, visos politinės sistemos, kur politizuojamas kasdieninis gyvenimas ir kur masės nuolat buriamos į partijas bei politinius sąjūdžius, negali būti stabilios.

Būta nesutarimų ir tarp pliuralistų, kurie laikėsi šios „realizmo" nuostatos. Europos autoriai paprastai pabrėždavo, jog tradicinių partijų tvarumas bei pasirinkimo tarp tokių partijų programų aiškumas yra svarbus dalykas, kai sprendžia menkai informuoti rinkėjai. Jiems svarbiausia atrodė rasti tiesioginės atsakomybės grandinę, rinkėjų sprendimą siejančią su tam tikros valdžios pasirinkimu. Tos partinės sistemos, pavyzdžiui, amerikietiškosios, nenumatančios tokio ryšio, jų buvo laikomos „neišsivysčiusiomis" (Duverger, 1957). Amerikos pliuralistai gynė kitokią nuomonę: jie argumentavo, jog didelėje nacionalinėje valstybėje bet kuri partinė sistema turi atspindėti visą interesų įvairovę. Nors Amerikoje partinė priklausomybė taip pat gana svarbi, vis dėlto ji susipina su įvairiausiomis kitokiomis grupinėmis priklausomybėmis, kurias lemia etniniai, religiniai, rasiniai, teritoriniai, ekonominiai bei bendruomeniniai ryšiai (Banfield, 1961).

2. Prieš šį pesimistinį požiūrį į piliečių kompetencijos galias stojo Anthony Dawnas, kuris rinkimų konkurencijai charakterizuoti savo įtakingoje knygoje *Ekonominė demokratijos teorija* (1957) panaudojo vyraujančios mikroekonominės analizės metodologiją. Jis postulavo, jog rinkėjai yra racionalios būtybės, kurios kandidatus ar programinius siūlymus renkasi pagal tai, kokios naudos šie jiems žada ir kokius kaštus užkrauna. Jam įkandin kiti pliuralistai kritikavo ankstesniuosius rinkimų proceso tyrimus: jie teigė, jog nebuvo atsižvelgiama į tai, kad rinkėjai puikiausiai išmano tas problemas, kurių sprendimas tiesiogiai susijęs su jų interesais. Balsuotojų partinė priklausomybė buvo perinterpretuota kaip grynai praktinė taisyklė, kuri priimama siekiant sumažinti informacijos įsigijimo kaštus tiems rinkėjams, kurių interesus rinkimų konkurencijoje geriausiai tenkina viena partija. Jeigu individas paprastai balsuoja už tam tikrą partiją ir lieka patenkintas savo balsavimo rezultatais, jis tampa „lojalus partijai", panašiai kaip pirkėjai tampa „lojalūs firmos ženklui". Jeigu partija ar kandidatas nebeduoda naudos savo „lojaliems" rinkė-

jams arba jeigu atsiranda naujo ir geresnio „politinio produkto pasiūla", visada piliečiai gali pakeisti savo lojalumą.

Dawno įsitikinimu, partiniai lyderiai yra racionalūs agentai, „kovojantys dėl postų", kuriems labiausiai rūpi maksimizuoti pritariančiųjų balsus siekiant įgyti „postą" valdžioje. Partiniams lyderiams palyginti mažai rūpi, kokia programa jie vadovausis; svarbiausia, kad toji programa patrauktų rinkėjus. Politikai siekia išsiaiškinti, ko iš jų nori rinkėjai, ir tada daugumos norus įtraukia į savo programas. Dvipartinėje sistemoje politinių lyderių konkurencija sukuria padėtį, kuriai esant neišvengiamai pradeda konverguoti politinės programos. Kad ir koks kandidatas ar partija laimėtų rinkimus, jų programa paprastai tenkins „viduriniojo rinkėjo" preferencijas – tokio rinkėjo, kurio pažiūras reprezentuoja visų rinkėjų pažiūrų centras. Pavyzdžiui, jeigu rinkėjų pažiūras išrikiuotume pagal vieningą kairiųjų ir dešiniųjų spektrą (Dawnas postuluoja tokią galimybę), tai vidurinysis rinkėjas būtų tas, kuris stovi tarp besilaikančių dešiniųjų pažiūrų, ir žmonių, besilaikančių kairiųjų pažiūrų. Rinkėjų nuomonės gali būti skirstomos daugiau nei pagal vieną matmenį, tačiau vidurinysis rinkėjas vis vien atsiduria tarp alternatyvių pozicijų. Laikantis tam tikrų prielaidų viduriniojo rinkėjo poziciją galima laikyti daugumos piliečių norų išraiška. Konvergencija prie „viduriniojo rinkėjo" pozicijos dažnai laikoma idealiu rezultatu, maksimizuojančiu piliečių gerovę, nes nepriklausomai nuo to, kuri partija ar kandidatas laimėtų rinkimus, politika bus vykdoma ta, kuri daugiau ar mažiau atspindės daugumos norus (žr. 2.1 schemą).

Optimistinį požiūrį į partijų konkurenciją atšaldė suvokimas, jog rinkimai patikimai neišaiškina tikrųjų rinkėjų norų. Palyginti su ekonomine konkurencija, rinkimų konkurencija yra labai primityvi. Rinkoje vartotojo disponuojamas biudžetas gali būti laisvai naudojamas atskiroms gėrybėms ar paslaugoms įgyti, o „politinėje rinkoje" kiekvienas pilietis turi tik vieną balsą, ir šis

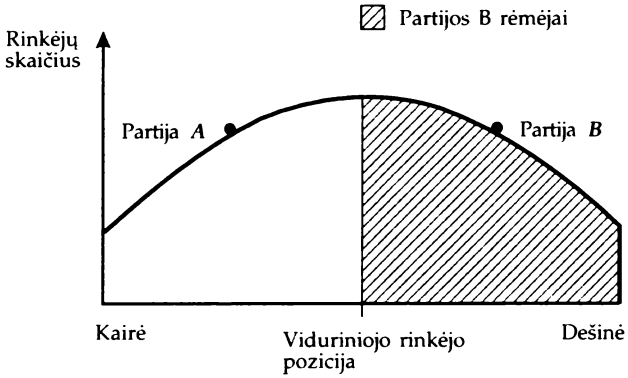

Tarkime, kad visi rinkėjai išsidėsto pagal vienmatę dešinės ir kairės politinio spektro liniją. Kreivė rodo, kiek rinkėjų užima atitinkamas pozicijas. Tarkime, jog kreivė pakyla viduryje, nors tai neturi esminės reikšmės argumentui. Viršutinėje schemoje dvi partijos – A ir B – savo kampaniją pradeda nuo parodytų taškų. Besilaiką kairesnių pažiūrų nei partija A, balsuos už ją, o besilaiką dešinesnių pažiūrų nei partija B, balsuos už šią. Rinkėjai, užimantys paziciją tarp šių partijų, balsuos už jiems artimiausią. Partijoms išlaikant pradines pozicijas rezultatas bus lygus, nes pusė rinkėjų balsuos už A, o kita pusė – už B; jų skiriamoji linija bus viduriniojo rinkėjo pozicija.

Siekdama laimėti, partija B keis savo poziciją – artės prie viduriniojo rinkėjo ir taip pastums skiriamąją savo šalininkų ir partijos A šalininkų liniją už viduriniojo rinkėjo linijos. Dabar partija B turi aiškią daugumą. Partija A galės atsakyti tik taip, kad savo ruožtu pajudės arčiau viduriniojo rinkėjo pozicijos. Taip dvipartinėje sistemoje rinkiminės partijų pozicijos vis labiau turi artėti prie viduriniojo rinkėjo pozicijos.

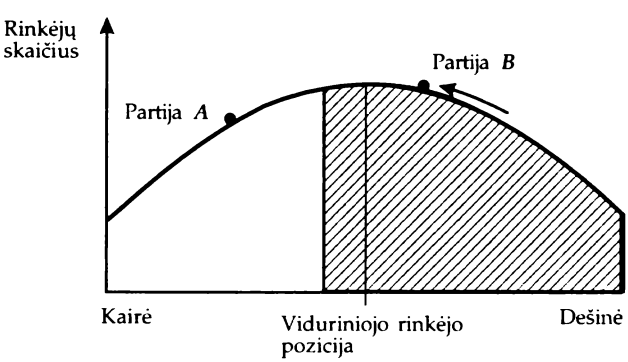

2.1 schema. Konvergencija partijų konkurencijoje

turi „sumokėti" tik už vieną iš alternatyvių politinių programų „paketų". Ir vis dėlto, kadangi tik kai kurie tokių programų straipsniai bus svarbūs individualiam rinkėjui ir kadangi partijas ar kandidatus jis gali vertinti pagal jų rezultatus, racionalių sprendimų teorija besivadovaujantis pliuralistas daro išvadą, kad rinkimų konkurencija politinius lyderius verčia paisyti vyraujančios daugumos nuomonės.

Dawno modelis gana tiksliai vaizduoja JAV rinkimų sistemos esmę. Ilgalaikės „pirminės" (*primary*) kampanijos, kurių metu atrenkami prezidentiniai kandidatai; svarba, kurią Amerikos politikai teikia nuomonių apklausoms bei politinių programų „reklamai", visiškai atitinka Dawno modelį. Gali būti, jog Amerikos politinės konkurencijos rezultatai patvirtins konvergencijos prie viduriniojo rinkėjo hipotezę. Paprastai įvairūs prezidentiniai kandidatai nedaug skiriasi savo politinėmis programomis – jie pakartoja vienas kitą ten, kur daugumos nuomonė yra aiški, ir laikosi neapibrėžtos, dviprasmiškos pozicijos visais tais klausimais, kur bendra visuomenės nuomonė dar nėra susiformavusi. Ideologiniai JAV politinių partijų skirtumai nėra labai ryškūs. Taigi nacionaliniai partiniai aparatai tėra „kevalai", kuriuos gali užimti ir reorganizuoti kandidatas, laimėjęs pirminius rinkimus ir rinkimus partijos suvažiavime. Tad dviejų partijų konvergencijos tikimybė yra labai reali.

Vakarų Europos politinis spektras yra kur kas margesnis; vienu sparnu jis aprėpia komunistines ir socialistines partijas, kitu – konservatyviąsias bei radikaliai dešiniąsias. Be to, partinės organizacijos turi daugiau įtakos tiems politiniams „paketams", kurie siūlomi rinkėjams, pirmiausia dėl to, kad čia jų narystė yra stabilesnė. Kai kuriose šalyse partijos yra labai gausios ir jų nariai aktyviai dalyvauja partiniame darbe; ypač tai pasakytina apie socialdemokratinius sąjūdžius, paprastai susijusius su profesinėmis darbo sąjungomis. Dešiniojo sparno arba centrinės partijos savo pobūdžiu paprastai yra „kadrinės",

turinčios mažesnę narystę (nors į savo gretas jos paprastai įtraukia vietos „įžymybes" arba vietinį elitą) ir pasižyminčios didesniu vietiniu aktyvumu. Tiek masinėse, tiek kadrinėse partijose politinis bei organizacinis aktyvistų lojalumas turi gilias istorines bei socialines šaknis, ir aktyvistai paprastai daro didelę įtaką partijų vadovybės bei rinkimų programų atrankai. Europoje partijos nėra vien parankios rinkimų afišos ar koalicijos, jos yra svarbios organizacinės politinio gyvenimo konstantos.

Šios ypatybės, palyginti su JAV, reiškia, jog Vakarų Europoje artėjimas prie viduriniojo rinkėjo mažiau tikėtinas. Ideologinius Europos partijų skirtumus nėra lengva užglaistyti paprastais vienybės šūkiais. Proporcinio atstovavimo sistemos dažnai sukuria ir palaiko didžiulę įvairovę partijų, iš kurių kiekviena apeliuoja į ideologiškai bei socialiai specifinius elektorato segmentus. Didesnis partinių aktyvistų vaidmuo ir daug stipresnis organizacinis partinių organizacijų vieningumas reiškia, jog jų lyderių veikla labiau priklauso nuo aktyvios savo partijos narių paramos. Partijų nariai ateina iš apibrėžtų ideologinio spektro vietų, todėl jų pažiūros veikiausiai labai skirsis nuo viso elektorato viduriniojo rinkėjo pažiūrų. Partijų lyderiai, norį tokiais ir išlikti, pirmiausia turi laikytis tos politinės linijos, kuri jiems garantuotų partinių aktyvistų paramą, ir tik vėliau gali mėginti ją modifikuoti, kad pritrauktų daugiau rinkėjų balsų.

Proporcinio atstovavimo sistemose, kur vyksta konkurencija tarp daugybės partijų, paprastai rinkėjams siūlomos partinės programos yra gana pastovios. Tačiau po rinkimų, kai jokia partija viena negali sudaryti daugumos įstatymų leidybos asamblėjoje, partijų lyderiai formuoja laikinas koalicijas. Italijoje, Izraelyje, Danijoje, o pastaruoju metu ir Vokietijoje, nedideli rinkėjų lojalumo poslinkiai tampa priežastimi laužyti esamas koalicijas ir

formuoti naujas. Be abejo, rinkimams pasibaigus rinkėjų ar net partinių aktyvistų kontrolę politikų atžvilgiu silpnina politiko galia savo veiklos srityje formuoti naujas koalicines struktūras. Padėtis yra kitokia ten, kur rinkimų sistema vienai partijai užtikrina daugumą įstatymų leidybos asamblėjoje, net jeigu jos nepalaiko absoliuti piliečių balsų dauguma kaip, pavyzdžiui, yra Didžiojoje Britanijoje. Partinių aktyvistų įtaka tokiose sistemose jų lyderius gali prirakinti prie „dirbtinai" poliarizuotų pozicijų, kurios bus labiau „kraštutinės" nei viduriniojo rinkėjo pozicija. Šis perdėtas partinių ideologijų bei programų diferencijavimasis gali nulemti „antagonistinę politiką", kai besikeičiančios valdžios visą savo energiją panaudoja tam, kad naikintų viena kitos įstatyminius aktus (Finer, 1980; Dunleavy and Husbands, 1985, Ch. 2).

3. Pastaruoju metu pliuralistai, labiau nei racionalių sprendimų teoretikai ar realistai, tapo skeptiški rinkimų mechanizmo atžvilgiu. Dabar atvirai pripažįstamos kai kurių partinės konkurencijos sistemų ydos (Bogdanor, 1981). Pliuralistai rekomenduoja didinti partinių lyderių atskaitomybę prieš rinkėjus: siūlo labiau proporcines rinkimų sistemas, tokias, kurios buvo taikomos aštuntąjį ir devintąjį dešimtmetį naujose Ispanijos, Graikijos ir Portugalijos demokratijose, taip pat Prancūzijoje. Proporcinio atstovavimo sistema siūloma todėl, kad nors porinkiminių manipuliacijų galimybės, kurias ji toleruoja, yra jos trūkumas, tai yra palyginti nedidelė blogybė. Didžiojoje Britanijoje paprastosios daugumos principu (*plurality rule*) grindžiama rinkimų sistema veikia jau porą šimtmečių (valdžia suteikiama partijai, gaunančiai daugiausia balsų kiekvienoje rinkimų apylinkėje, net jeigu jos gauti balsai nesiekia 51 proc.). Tačiau didėjant balsų daliai, atiduodamai trečiosioms partijoms, dauguma pliuralistų pradeda pripažinti, jog reikia proporcingesnės rinkimų sistemos.

Interesų grupių funkcionavimas

Rinkimai piliečiams suteikia tik epizodinių progų pasirinkti tarp konkuruojančių partijų ar kandidatų. Rinkimų įtaką šiek tiek didina partijų konkurencijos ar kandidatų atrankos procesai, kai valdžioje esanti grupė daug dėmesio verčiama skirti viešosios nuomonės apklausoms, papildomiems bei vietiniams rinkimams. Palyginti su rinkimais, interesų grupių veikla yra nenutrūkstamas procesas, nors žmonių dalyvavimas juose yra labiau suvaržytas, o grupinis lobizmas paprastai mažiau veikia valdžią negu rinkimų rezultatai. Vis dėlto pliuralistinės koncepcijos teikia didelės reikšmės interesų grupių funkcionavimui.

Jeigu politika daugumai žmonių yra „tolima, svetima ir nepatraukli veikla" (Dahl, 1961, p. 279), tai politiškai aktyviose interesų grupėse (kitaip nei kitose nepolitinėse savanoriškose organizacijoje) visada veiks nedaug žmonių. „Jeigu žmogus savo gyvenimą skiria bankininkystei, tai pliuralistas postuluoja, jog savo laiką jis leis dirbdamas banke, o ne formuluodamas kolektyvinius sprendimus" (Polsby, 1980a, p. 117). „Inertiškumo prielaida" sako, jog lobizmo ar protesto akcijų savo politinių vadų atžvilgiu žmonės imasi tik tada, kai aiškiai paliečiami jų interesai. Ji taip pat implikuoja, jog žmones įmanoma įtraukti į tam tikrą interesų grupę tik tuo atveju, jeigu ji išties reiškia gyvybinius jų interesus ir jeigu jos lyderiai sugeba įrodyti, kad jiems verta savanoriškai prisidėti prie jos veiklos. Tad pliuralistai optimistiškai įsivaizduoja, jog net didelių interesų grupių viduje yra daugiau demokratijos ir sutarimo, negu politinėse partijose. Paprastai jų nariams yra žinomos tos problemos, kurios grupę mobilizuoja, todėl jie nėra priklausomi nuo savo lyderių informacijos ar vertinimų atžvilgiu – kaip paprastai būna politikams formuluojant nacionalines programas. Jeigu grupės nariai nėra patenkinti jos veikla, jiems nesunku iš jos pasitraukti – pereiti į kitą organizaciją, pakeisti savo veiklos sritį arba

paprasčiausiai tapti pasyviais. Dauguma „spaudimo" taktikų, naudojamų interesų grupės, iš jų narių reikalauja laiko, pinigų ir pastangų: reikia mokėti nario mokesčius, lankyti susirinkimus, daryti spaudimą išrinktiesiems atstovams, dalyvauti demonstracijose, streikuose ar protesto akcijose. Todėl grupės lyderių efektyvumas iš esmės priklauso nuo jų gebėjimo šiai veiklai pritraukti žemiausių grandžių narius. Nariams nustojus aktyviai palaikyti grupės veiklą, tampa akivaizdu, jog jos lyderiai prarado ryšį su „masėmis".

Pliuralistų įsitikinimu, interesų grupių įtaka politikos formavimui glaudžiai siejasi su demokratijos esme. Balsavimas labai skirtingas elektorato preferencijas agreguoja į vieną balsą. Kad politikai veiktų „visuomenės interesų" pagrindu arba kad jie veiktų labiau atsižvelgdami į vyraujančias preferencijas, valdžia turi gauti informacijos daugiau nei jos teikia rinkimai. Ji turi žinoti, ką galvoja ir ką jaučia žmonės tiesiogiai paveikti tam tikros politinės priemonės. Valdžia dažnai susiduria su sudėtinga problema, kai tenka atsižvelgti į „apatiškos" daugumos norus ir aktyvios mažumos priešinimąsi. Tokiais atvejais politikai tiesiogiai negali nustatyti piliečių skirtingų preferencijų intensyvumo. Pavyzdžiui, jeigu valdžia atliktų piliečių apklausą, apatiškoji dauguma būtų suinteresuota simuliuoti savo preferencijų intensyvumą ir vaizduoti, jog yra labiau suinteresuota tam tikru sprendimu, nei iš tikrųjų. Interesų grupių veikla bent trimis aspektais teikia vertingos informacijos.

Pirma, interesų grupės dydis rodo, kokią įtaką ji gali daryti rinkimams, ir taip valdžiai leidžia suprasti, kiek reikia atsižvelgti į jos preferencijas. Kitoms sąlygoms esant vienodoms, kuo didesnė grupė, tuo daugiau įtakos turi valdžiai. Dydis čia matuojamas daugiausia pagal potencialią grupės balsavimo galią, o ne pagal tokius rodiklius kaip finansinis pajėgumas ar valdomų ekonominių išteklių mastas. Antra, politikai kreipia dėmesį į grupės mobilizacinius pajėgumus, į tai, kokia dalis žmonių, tu-

rinčių bendrų interesų, jungiasi į tuos interesus ginančią organizaciją ir palaiko jos veiklą. Pavyzdžiui, ūkininkų organizacija, kurią aktyviai palaiko 80 proc. ūkių savininkų, yra labiau mobilizuota negu profesinė darbo sąjunga, pritraukianti 40 proc. tam tikros profesijos darbininkų. Kitoms sąlygoms esant lygioms, geriau mobilizuotos grupės turi daugiau įtakos nei tokio pat dydžio, tačiau mažiau mobilizuotos grupės. Be to, atskira interesų grupė, sulaukianti daugumos žmonių paramos, veikiausiai bus įtakingesnė už keletą atskirų grupių, konkuruojančių dėl narių. Antai Didžiojoje Britanijoje vienintelė profesinė gydytojų asociacija yra kur kas galingesnė už penkias mokytojų sąjungas, kiekviena iš kurių mobilizuoja tik dalį mokytojų.

Trečia, interesų grupių veikla aprėpia nevienodo sunkumo lobizmo ar protesto veiklas, ir ši gradacija politikams teikia patikimą grupių narių nuostatų intensyvumo rodiklį. Jeigu grupės preferencijų intensyvumas yra palyginti žemas, tai jos nariai imsis tik tokių veiklos rūšių, kurios neužkrauna jiems didelių kaštų – jie, pavyzdžiui, rašys peticijas savo atstovui parlamente arba kreipsis į jį asmeniškai. Tais klausimais, kurių atžvilgiu jų preferencijos bus intensyvesnės, jie bus pasiryžę imtis didesnių kaštų reikalaujančių veiksmų: jie, pavyzdžiui, organizuos viešąją kampaniją prieš tam tikrą politinę priemonę, skirs papildomų lėšų intensyviam lobizmui, vyks į demonstracijas bei protesto mitingus, streikuos, nekooperuos su valdžia, griebsis pilietinio nepaklusnumo akcijų. Kiekvienas tolesnis tokios veiklos lygmuo implikuoja vis didesnius asmeninius kaštus grupės nariams; tad politikas gali būti tikras, jog jis atitinkamai atspindi preferencijų intensyvumą. Tik tie žmonės, kuriems išties rūpi tam tikras dalykas, pakęs didėjančius savo veiklos kaštus ir mėgins paveikti valdžios vykdomą politiką. Kuriems tas dalykas rūpi mažiau, būtų neracionalu pakelti tokius kaštus. Taigi pagrindinė interesų grupių (net mažumos interesų grupių) strategija – savo veiksmais parodyti, jog tam tikras klausimas joms rūpi labiau nei

kitoms grupėms ar atskiriems individams. Kitoms sąlygoms esant lygioms, valdžia visada labiau atsižvelgia į intensyvių preferencijų grupes negu į grupes, kurių preferencijos mažiau ryškios. Tokia interesų vertinimo praktika aiškiai modifikuoja daugumos valdžios principą, kadangi mažumų preferencijų intensyvumas sprendžiant konkrečius klausimus paprastai būna didesnis. Grupinis sutarimas yra lemiamas dalykas liberaliojoje demokratijoje. Todėl valdžia nėra didžiųjų daugumų konstruktas, o veikiau „palyginti mažų grupių sutaikymo proceso darinys" (Dahl, 1956, p. 145).

Optimizmas dėl interesų grupių veiklos kyla iš pliuralistų įsitikinimo, jog tie trys rodikliai, valdžios naudojami vertinant interesų grupių galią – jų dydis, mobilizavimosi lygis bei jų narių preferencijų intensyvumas – yra teisėti demokratiniai kriterijai. Daugelis pliuralizmo kritikų neteisingai suprato šią jų idėją, kaltindami pliuralistus tuo, kad jie esą manąs, jog skirtingos grupės turi *vienodą* įtaką politikos formavimui (Newton, 1976, p. 228). Tačiau visi pliuralistai pripažįsta akivaizdžią skirtingų grupių įtakos nelygybę. Jie tik teigia, jog veiksniai, įtakingas grupes atskiriantys nuo neįtakingų, gali būti teisėti kriterijai priimantiems demokratinius sprendimus.

Yra ir daugiau argumentų, pliuralistui padedančių ginti palankią nuostatą interesų grupių veiklos atžvilgiu. Pliuralistai pripažįsta, jog kai kurias socialines grupes sunkiau organizuoti negu kai kurias kitas. Kai kurios geografiškai išsklaidytos arba neturinčios reikiamų išteklių grupės nukenčia dėl savo organizacinių silpnybių. Tokios grupės pavyzdys gali būti nusenę nepasiturintys žmonės. Pliuralistų įsitikinimu, tais palyginti retais atvejais, kai tam tikra socialinė grupė nėra mobilizuota į jokią interesų grupę, politikai jiems paprastai skiria ypatingą dėmesį, kadangi net neorganizuoti piliečiai disponuoja balsais, galinčiais pasitarnauti jų interesams, ir tai liudija, pavyzdžiui, pensininkų svarbą rinkimuose.

Optimistiniame savo veiklos etape tuometinis pliuralistas Galbraithas (1953) suformulavo „atsveriančios galios" teoriją, siekdamas paaiškinti, kodėl išteklių bei įtakos koncentracija didelėse ir gerai organizuotose grupėse nepaverčia niekais viso interesų grupių balansavimo proceso. Jo manymu, plačiai organizuoti interesai paprastai atsiranda simbiotiškai, kaip reakcija į kitų priešiškų organizacijų augimą. Įprastas ir efektyviausias atsakas į negeidžiamą kieno nors galios augimą yra atstojamosios galios mobilizavimas. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje profesinės darbo organizacijos ir darbdavių asociacijos kilo iš savotiškų „varlių lenktynių" – jos mėgino peršokti viena kitą savo dydžiu ir pamažu aprėpti nacionaliniu lygiu įvairias pramonės šakas. Vėliau šios šakinės darbo ir darbdavių organizacijos jungėsi į federacijas, tad galiausiai susikūrė Profesinių sąjungų kongresas, jungiantis beveik visas profesines darbo sąjungas, ir jam priešinga analogiškos struktūros darbdavių organizacija, Britų pramonės konfederacija. Anot Galbraitho, šio pobūdžio procesai vyksta tiek rinkos ekonomikoje, tiek pliuralistinėje visuomenėje. Pavyzdžiui, daugelyje šalių stambių maisto pramonės monopolių augimas penktąjį dešimtmetį per kitus du dešimtmečius sulaukė atsako – atsirado didžiulės urmo prekybos organizacijos, kurios veiksmingai pasipriešino gamintojų kainodaros politikai, nes sumažino kainas vartotojams. Gali egzistuoti didelės ir įtakingos grupės, tačiau jeigu veikia atstojamoji jėga, jų pastangas ir jų įtaką paprastai neutralizuoja panašių grupių su skirtingais interesais veikla.

Tačiau pliuralistai interesų grupių veiklos atžvilgiu išlieka optimistais pirmiausia dėl to, kad priima „inertiškumo prielaidą". Jeigu tariame, kad normaliais laikais tik nedaugelis žmonių dalį savo energijos skiria interesų grupės veiklai palaikyti, tai esama interesų grupių įtakos geografija nesunkiai gali būti pakeista. Organizacinė grupių galios nelygybė pirmiausia liudija ankstesnį kai kurių grupių pasyvumą. Jeigu valdžios politika

tampa nepriimtina arba jeigu pakinta žmonių preferencijų intensyvumas, tada egzistuotis įtakų laukas gali sparčiai ir radikaliai pakisti. Interesų grupių funkcionavimas poliarchijoje sukelia nepaliaujamą interesų koalicijų, darančių poveikį valdžiai, cirkuliaciją. Skirtingos grupės daro įtaką skirtingose srityse, ir tos grupės, kurios turi lemiamą balsą tam tikru klausimu, nebūtinai jį turi visais kitais klausimais. Šią galios fragmentaciją tik padidina didžiulė interesų grupių įvairovė, jų taktikos bei disponuojamų išteklių nevienodumas. Be to, interesų grupių veiklos pobūdis bei įtaka ilgainiui kinta, nuolat iškyla naujų grupių, atspindinčių piliečių preferencijas bei poreikių raidą. Ši sistema yra atvira, ir į ją gali įsitraukti bet kuri grupė, pajėgianti suburti bei mobilizuoti tam tikrų interesų žmones ir juos raginti raiškiai prabilti apie savo reikalą.

Žiniasklaida ir politika

Pliuralistų požiūrį į žiniasklaidą apibūdina spaudos laisvės argumentai, kurie daugelyje Vakarų Europos šalių buvo keliami dar iki demokratinių institucijų atsiradimo. XVIII ir XIX amžiuje privatūs laikraščiai buvo laikomi esmine kontrolės instancija, ribojančia tuometinės (geriausiu atveju) pusiau konstitucinės valdžios galias. Laikraščiai bei pamfletai buvo ir svarbiausias komunikacijų kanalas, per kurį masė rinkimų teisės neturinčių ir todėl partijų dar neglobojamų žmonių galėjo susivokti politinėje raidoje. Dažni valdžios bei pasiturinčiųjų klasių mėginimai užgniaužti masinę laikraščių cirkuliaciją tik patvirtina, anot pliuralistų doktrinos, kritinį spaudos vaidmenį.

Liberalioje koncepcijoje privati spauda pastoja kelią valstybiniam komunikacijos priemonių monopoliui. Tiksli ir išsami informacija apie politiką yra būtina tam, kad poliarchinė konkurencija taptų politikų kontrolės priemone. Poliarchijai iškyla pavojus, kai valdantysis elitas ima kontroliuoti informacijos apie

jos veiklą srautą. Pelno siekiantys privatūs savininkai iš viso politinio spektro skaitytojų sukuria didžiulę laikraščių pasiūlą. Nepaisant savininkų asmeninių simpatijų ar antipatijų laikraščiai, siekdami kuo operatyviau teikti jiems rūpimas žinias, yra priversti tarpusavyje konkuruoti dėl skaitytojų. Pelno motyvas, tarsi nematomos rankos vedamas, padeda rasti ir piliečiams pateikti reikiamą informaciją apie politiką.

Šią koncepciją vėliau papildė kita tezė, kuri pabrėžia ne tiek privačią spaudos nuosavybę, kiek žurnalistikos, kaip demokratinių vertybių bastiono, profesionalumą. Pagal šią koncepciją žurnalistai, kaip profesinė grupė, siekia „tiesos" ir yra palyginti nepriklausoma nuo pašalinių interesų. Kas laikytina „žiniomis", jie sprendžia vadovaudamiesi savo profesinėmis vertybėmis, o ne aklai paisydami politikų ar savininkų nurodymų. Žurnalistinis principingumas yra svarbus laikraščio komercinės sėkmės veiksnys, ir savininkai, mėginą kištis į laikraščio turinį, greitai praranda savo skaitytojus, geriausius savo žurnalistus bei tą visuomeninį „patikimumą", kuris būtinas tam, kad laikraštis turėtų politinį svorį.

Kaip ir kitos profesijos, žurnalistika tampa vis labiau specializuota. Todėl reportažai iš politinės raidos, ekonomikos, užsienio reikalų, finansų rinkų bei darbo santykių sričių tampa vis rafinuotesni. Žinios, analizė ir komentarai taip pat labiau diferencijuojasi. Žurnalisto karjera tampa mažiau priklausoma nuo savininko malonės ir vis labiau – nuo savo kolegų vertinimo. Specializuoto žurnalisto reputacija taip pat daugiausia priklauso nuo požiūrio į jį kitų tos pačios srities žurnalistų, turinčių savo nuomonę apie tai, kas yra „atsakinga žurnalistika". „Numatomos reakcijos" taisyklė spaudą verčia elgtis atsakingai. Daugumoje liberaliosios demokratijos šalių spaudos „ekscesai" spaudos verslą skatina pačiam imtis kontrolės priemonių spaudos objektyvumui bei tikslumui garantuoti. Tokių

priemonių paprastai imamasi siekiant užbėgti už akių tiesioginei valdžios intervencijai.

Dar viena pliuralizmo koncepcija atsirado kaip atsakas į transliavimo priemonių plėtrą trečiąjį dešimtmetį. Daugumoje Vakarų Europos šalių (bet ne JAV) televizija bei radijas daugiausia priklausė ne privatiems savininkams, bet valstybinėms organizacijoms. Net Jungtinėse Valstijose transliavimo priemonės federalinių agentūrų bei Kongreso yra prižiūrimos tokiu būdu, kuris spaudai būtų laikomas netoleruotinu. Yra bent trys šio skirtingo politinio klimato priežastys. Pirma, tada vyravo įsitikinimas, jog transliavimo priemonės yra potencialiai lemiamas propagandos instrumentas, ypač jeigu jis naudojamas be skrupulų. Radijas trečiąjį dešimtmetį, o televizija penktąjį dešimtmetį atrodė daug galingesnė už spaudą poveikio priemonė žmonių nuostatoms. Reguliavimas atrodė būtinas, kad užkirstų kelią šiai manipuliavimo galiai susitelkti vienose rankose. Valstybinė kontrolė turėjo garantuoti, kad būtų teikiama „nešališka" informacija ir nebūtų žeidžiami „viešieji interesai". Antra, transliavimo priemonėms pirmiausia reikėjo paskirti radijo bei televizijos dažnius, kurie buvo laikomi valstybine, o ne privačia „nuosavybe". Šie argumentai dabar gerokai susilpnėjo, nes iki šiol nėra tyrimų duomenų, įrodančių didesnę politinę transliavimo priemonių galią, palyginti su spauda, nors labai sumažėjo technologinių apribojimų transliavimo stotims. Trečioji didesnės valstybinės kontrolės šioje srityje priežastis yra elitinis siekis neleisti transliavimo standartams smukti iki geltonosios spaudos žemiausio bendrojo vardiklio. Kai kurie liberalūs mąstytojai šių standartų smukimą įsivaizduoja kaip neišvengiamą komercializacijos padarinį, kai privačios televizijos kompanijos visiškai priklauso nuo reklamos teikiamų pajamų. Šia idėja vis dar vadovaujamasi tose Vakarų Europos šalyse, kur eterio laisvė ribojama naudojant mišrią – pusiau valstybinę, pusiau privačią sistemą.

Valstybės kišimasis į transliavimo priemonių veiklą (jas tiesiogiai valdant arba reguliuojant) daugelyje liberaliųjų demokratijų taip pat yra grindžiamas noru garantuoti „neutralumo" standartus ir užkirsti kelią politiniam šališkumui. Tiesa, vyriausybė ir įstatymų leidėjai paprastai susilaiko nuo tiesioginio kišimosi į jų veiklą. Jie kuria tam tikras priežiūros organizacijas, disponuojančias gana plačia autonomine galia kontroliuoti viešųjų kanalų arba privačių stočių veiklą. Būta ir šios taisyklės išimčių, kurių pavyzdžiu galėtų būti Prancūzija dešiniųjų valdymo laikotarpiu septintąjį ir aštuntąjį dešimtmečiais, taip pat Jungtinėje Karalystėje nušviečiant terorizmo Šiaurės Airijoje temas. Vis dėlto vyraujanti neutralumo palaikymo bei „neįkyrios" valstybinės reglamentacijos praktika pliuralistams suteikė papildomą argumentą tezei, kad masinė žiniasklaida palaiko poliarchiją. Valstybinė transliavimo reglamentacija bei atitinkama etika veikia kaip atsvara laisvajai spaudai. Naujausių žinių žmonės paprastai laukia iš televizijos, o išsamiau apie jas sužino iš laikraščių, taigi jie turi kelis informacijos šaltinius. Kiekvienos sistemos galimą tendencingumą tramdo kitų informacijos šaltinių egzistavimas ir jų konkurencija dėl skaitytojų bei žiūrovų. Akivaizdus kai kurių didžiausių laikraščių šališkumas tokiose šalyse kaip Britanija paprastai neutralizuojamas mažiau angažuotos analizės, pateikiamos televizijos žiniose. Vakaruose televizija paprastai laikoma „patikimesne" už spaudą. Tad net šališka spauda negali per daug nutolti nuo televizijos teikiamos informacijos, nes tada ji prarastų savo skaitytojų pasitikėjimą. „Tas, kuris siekia mases aprūpinti jų kasdienių žinių racionu, negali sau leisti pernelyg dažnai išsišokti ir siūlyti joms tai, kas kitų bus laikoma subjektyviu tikrovės iškraipymu" (Polsby, 1980b, p. 59). Panašiai ir komerciškai orientuota spauda, siekianti patraukti skaitytojus „karštomis" žiniomis, veikia kaip atsvara politinio elito mėginimams daryti įtaką visuomeninėms transliavimo priemonėms.

Spaudos laisvės, didėjančio žurnalistinio profesionalumo ir tarpusavio atsveriamųjų galių egzistavimas sukuria žiniasklaidos sistemą, kuri piliečiams teikia pakankamai informacijos, kad šie galėtų efektyviai kontroliuoti politikus. Politinės žinios dabar yra prieinamesnės ir išsamesnės negu kada nors anksčiau, rafinuotesni tapo ir žiniasklaidos metodai aiškinantis visuomenės reakciją į jos teikiamą produktą (viešosios nuomonės apklausos arba televizijų reitingas). Visa ši sistema iš esmės stiprina valdžios atskaitomybės principą. Pliuralistai pripažįsta, kad vyraujantis žiniasklaidos vaidmuo mažina įstatymų leidėjų bei teismų reikšmę kontroliuojant vykdomosios valdžios galias. Simpsonas (1971, p. 444) Jungtinės Karalystės žiniasklaidą laiko savotišku paraleliniu parlamentu, kuris savinasi tą politikos priežiūros funkciją, kurią anksčiau vykdė Bendruomenių rūmai. Ir Watergate'o skandalas labai aiškiai parodė, kaip žiniasklaida perima vykdomosios valdžios netiesioginės kontrolės funkciją. JAV atveju Polsby (1980b) teigia, jog daugiausia dėl didėjančios žiniasklaidos įtakos dalį savo buvusio vaidmens prarado politinės partijos. Pirminių rinkimų (*primaries*) svarba keliant prezidentinius kandidatus smarkiai padidino žiniasklaidos vaidmenį kandidatų bei politinių programų atrankos procese ir atitinkamai sumažino tradicinio partijų elito bei partijų pirminių grandžių vaidmenį.

Kritiškesniems pliuralistams nerimą kelia tai, kad ši žiniasklaidos politinio vaidmens ekspansija nėra vien gėrybė. Kai kuriais atvejais ji, žinoma, sustiprino piliečių galias kontroliuojant savo valdžią. Tačiau ji pakeitė ir kokybę tos kontrolės, kurią piliečiai gali vykdyti per įstatymų leidybos asamblėjas arba per masines politines partijas primesdama jiems žiniasklaidos vertybes bei procedūras, implikuojančias tam tikrus naujus politikos formavimo kaštus. Antai „dramaturgijos elemento" būtinybė žiniasklaidoje veikiausiai padidino destabilizuojančių arba ciklinių politinių „madų" įtaką, ir sukūrė įprotį telkti dėmesį tik

į kelis stereotipinius politinius „herojus". Dėl to sumažėjo tų politikų, kurie sėkmingai „išmoko maitinti žiniasklaidą", atskaitomybė (Polsby, 1980b, p. 65).

2.4. *Valstybės organizacija*

Dažnai sakoma, jog pliuralistai neturi valstybės teorijos arba kad jie turi naivią teoriją apie tariamai „neutralų" valstybės vaidmenį liberaliojoje demokratijoje. Tokie priekaištai kyla dėl trijų svarbiausių priežasčių. Pirmiausia, pliuralistai vengia „valstybės" sąvokos iš dalies dėl to, kad anglosaksų teorinėje tradicijoje tiek pati valstybės sąvoka, tiek jos realybė paprastai traktuojama kaip svetima, daugiausia kontinentinės Europos teoretikams būdinga idėja (Dyson, 1980). Pliuralizmo nuostata yra taip įsiviešpatavusi anglosaksų kultūroje, jog pati valstybės sąvoka, sugestionuojanti visuomenei priešišką vieningą, monistinę ir centralizuotą organizaciją, nemaloniai primena tą absoliutizmą, kovoje su kuriuo iškilo anglų ir amerikiečių pliuralizmas. Pliuralistams labiau priimtina kalbėti apie „valdžią" ir „valdymo sistemas" negu apie valstybę ar valstybės institucijas. Valstybę jie paprastai traktuoja empiriškai – kaip tam tikrą konkrečių institucijų visumą (kurią sudaro, pavyzdžiui, teismai, viešosios tarnybos ar viešosios įmonės), arba ją įvardija miglotu terminu „biurokratija", aprėpiančiu visas valstybės dalis, išskyrus „politinę", arba „renkamąją", valdžią. Antra, normatyvinėje politinėje filosofijoje pliuralistai paprastai atmeta „valstybės" sąvoką kaip sukompromituotą praeities politinių teorijų atlieką. Bentley dėmesys aktyvumui ir procesui išreiškė jo neigiamą nuostatą dėl politinio srauto stabilizavimo arba kristalizavimo (d'Entreves, 1967, p. 60). Politinis mokslas turi užsiimti grupių interesų tyrimais, o ne abstrakcijų ar intelektinių konstrukcijų analize, kuri geriausiu atveju tėra tik „pretenzinga tam tikros grupės veiklos išraiška". Valstybė tėra fikcija – sąvoka, tam tikrų

grupių naudojama joms maskuojant savo interesus viešųjų interesų vardu. Trečia, kaip jau matėme, pliuralistai, analizuojantys šiuolaikines politines sistemas, kelia tokius klausimas: „Kas turi galią poliarchijoje?", o ne „Kas yra valstybė?" Ankstyvuose Dahlo, Lindblomo ir Polsby darbuose būtent jų dėmesys demokratijai, o ne kokie nors pliuralistinės metodologijos reikalavimai lemia eksplicitinės valstybės teorijos nebuvimą. Istoriškai pliuralizmas daugiausia buvo visuomenės, o ne valstybės teorija.

Tačiau pliuralistų požiūris į valstybę yra subtilesnis nei jį vaizduoja patys pliuralistai ar jų kritikai. Nors valstybės sąvokai neteikia didelės reikšmės, jie negali nepripažinti valstybinių organizacijų egzistavimo ir negali atmesti valstybės kaip tam tikros organizacijų aibės, turinčios (bent jau nominaliai) teisėto jėgos naudojimo monopolį tam tikroje teritorijoje, sąvokos. Visi pliuralistai vadovaujasi bent jau implicitinėmis valstybės ir visuomenės santykių, taip pat valstybinių organizacijų veiklos teorijomis. Jų tekstuose galima rasti bent tris pliuralistinius liberalios demokratinės valstybės vaizdinius arba modelius – valstybės vėtrungės, neutralios valstybės ir valstybės kaip tarpininkės (*broker*)modelius.

Vėtrungės modelis

Šeštąjį dešimtmetį Amerikos pliuralistai liberalią demokratinę valstybę traktavo kaip beveidį, tiesiogine prasme kaip visiškai bereikšmį „asmenį". Valstybė tėra grynas procesorius, tam tikros įeigos pagrindu pateikiantis tam tikrą išeigą. Valstybė primena vėtrungę; ji tik atspindi interesų grupių pilietinėje visuomenėje balansą. Valstybinės organizacijos „laikomos inertiškais interesų grupių spaudimo objektais" (MacPherson, 1973, p. 188). Politika yra įstatymų kūrimas, o įstatymų kūrimas yra spaudimo grupių kovos pergalių įteisinimas. Lathamas (1953) valstybę apibūdina kaip savotišką „kasos aparatą", kuris tik apskaičiuoja lyginamą-

ją įvairių spaudimo grupių įtaką. Ši koncepcija neteigia, jog valstybė yra neutrali ta prasme, kad siekdama taikių grupių kompromisų nešališkai tarpininkauja jų konfliktuose. Valstybės „neutralumas" šiame modelyje reiškia, kad valstybines organizacijas savo pusėn patraukia, arba kolonizuoja, stipriausios interesų grupės. Dahlas netgi skelbė, jog valstybė tėra „marionetė", nes „tas, kuris kontroliuoja valstybę, savo sprendimus, pasiremdamas valstybės galia, gali primesti kitiems" (Dahl, 1963, p. 50–51).

Pavyzdžiui, valstybės vėtrungės modelyje valstybinės žemės ūkio agentūros nėra neutralios gamintojų ir vartotojų atžvilgiu. Jos palaiko stipriausiąją šios srities spaudimo grupę – lobistinę fermerių grupę. Pati valstybinių organizacijų – įvairių biurų, ministerijų, agentūrų ir t.t. struktūra demonstruoja praeities spaudimo grupių tarpusavio kovos rezultatus. Nesistemiškas ir chaotiškas daugelio liberaliųjų demokratijų valstybinių organizacijų pobūdis, jų tarpusavio koordinacijos stoka atspindi poliarchijos realybę. Poliarchinis procesas – tai nepaliaujamas „išskaidytų nelygybių" (Dahl, 1961, p. 228) pusiausvyros kaitos procesas, atspindimas nuolatinės valdžios aparato bei jos procedūrų kaitos. Skirtingoms grupėms skirtingais periodais užimant vyraujančią padėtį atskirose politinės arenos srityse valstybinių organizacijų struktūra atspindi šį dinaminį destabilizavimo procesą. Kaip išsireiškia Trumanas, „tik labiausiai rutininės valstybinės veiklos struktūros yra šiek tiek stabilesnės... Bendroji valdžios struktūra, ją analizuojant tam tikrą laiko tarpą, reiškiasi kaip protėjiškas įvairiausių sąveikų padarinys, atspindintis organizuotų ir neorganizuotų interesų grupių įtakos stiprumo bei kryptingumo kaitą" (Truman, 1951, p. 508). Vėtrungės įvaizdis sugestionuoja, kad valstybė tėra įrankis politinių partijų rankose. Valdžioje esanti partija nesunkiai gali pertvarkyti valstybės aparatą taip, kad jis atitiktų jos tikslus, išskyrus tuos atvejus, kai esanti aparato struktūra atspindi rinkimų požiūriu galingus interesus, siekiančius išlaikyti savo *status quo*.

Vėtrungės modelis pliuralistui leidžia nesunkiai paaiškinti, kodėl pokario liberaliosiose demokratijose įvyko didžiulė valstybės organizacijų bei valstybinės veiklos ekspansija. Pokario laikais, galiausiai atsikračius autoritarinių bei ikipramoninių politinio autoriteto struktūrų likučių, atsivėrė erdvė laisvai poliarchinių jėgų raiškai. Pagal apibrėžimą būdama pasyvi, valstybė vėtrungė piliečių reikalavimus lengvai leidžia paversti politinėmis programomis. Šio pobūdžio politinės paklausos augimas paaiškina viešųjų išlaidų didėjimą (Tarschys, 1975), valstybinių programų gausėjimą (Rose, 1984) bei viešojo sektoriaus plėtrą (Rose *et al.*, 1985).

Neutralios valstybės koncepcija

Vėtrungės modelyje sunku paaiškinti tas politines priemones, kurių imamasi, bent jau regimai, vardan „visuomeninių interesų". Daugeliui pliuralistų nepatinka idėja, kad valstybė paprasčiausiai atspindi pilietinę visuomenę. Todėl jie ieško argumentų, parodančių, kad ir ideali, ir praktiška valstybė poliarchijoje gali išlikti neutrali – tokia argumentacija ypač būdinga pliuralistams, besiremiantiems funkcionalizmo prielaidomis.

Kai politiniai teoretikai kalba apie valstybės neutralumą, paprastai jie turi omeny skirtingus ir dažnai tarpusavyje nesuderinamus dalykus. Tarkime, kad dviejų individų grumtynes stebi keletas žiūrovų. Žiūrovas, norįs likti „neutralus", gali elgtis trimis skirtingais būdais. Pirma, neutralus žiūrovas gali būti tik pašalinis stebėtojas, nesikišantis į grumtynes ir nerodantis palankumo kuriam nors iš besigrumiančiųjų. Antra, „neutralus" gali būti tas, kuris mėgina grumtynes padaryti „sąžiningas", kad jos vyktų pagal tam tikras taisykles, – taigi jis imasi arbitro vaidmens. Trečia, „neutraliu" galima vadinti tą, kuris gina blogesnėje padėtyje esantį grumtynių dalyvį ir siekia, kad grumtynės būtų sąžiningos ne tik procedūros, bet ir pradinių išteklių

lygybe. Šis „aktyviai neutralus" žiūrovas nori pasiekti, kad grumtynių dalyviai savo pajėgumu prilygtų vienas kitam. Panašiai valstybės kaip pašalinio stebėtojo, kaip arbitro ir kaip intervencionisto interpretacijos galėtų būti laikomos teisėtomis valstybės neutralumo tezės interpretacijomis. Tačiau yra akivaizdus tokių interpretacijų tarpusavio nesuderinamumas. Faktiškai nuo šeštojo dešimtmečio normatyvinis pliuralistų valstybės idealas buvo tas, pagal kurį valstybė grupinių interesų konfliktus vertina ir kontroliuoja taip, kad „viešojo intereso" labui yra ginamos neorganizuotos arba menkai organizuotos grupės. Kai kurie pliuralistai manė, jog liberalios demokratijos valstybės artėja prie šios rūšies neutralios valstybės idealo.

Pagal šį idealą viešieji pareigūnai (renkamieji ir skiriamieji), kad būtų išsaugotas pliuralistinės demokratijos stabilumas ir teisėtumas, veikia vadovaudamiesi „viešuoju interesu". Trumpam laikui latentinė neorganizuotų rinkėjų galia gali būti mobilizuota prie rinkimų balsadėžių ir nukreipta prieš tokią valdžią, kuri gina tik organizuotas spaudimo grupes. Tas faktas, kad „po kelerių metų visada įvyks nauji rinkimai, yra vienas svarbiausių veiksnių, politikus skatinančių gerbti viešąją nuomonę ir savo politiką derinti prie viešųjų poreikių" (Birch, 1964, p. 236). Palyginti ilgesnį laiką esąs šališkumas, vykdant institucines pertvarkas, gali turėti neigiamos įtakos būsimoms tos pačios partijos vyriausybėms. Be to, būtinybė politinėms partijoms siekti didelių rinkiminių koalicijų, jas verčia nepasiduoti vien geriausiai organizuotų interesų spaudimui. Galiausiai, ilgalaikės perspektyvos požiūriu, vyriausybės vien dėl savanaudiškų paskatų turi rūpintis bendru režimo teisėtumu – jos, pavyzdžiui, turi vengti tokios ekonominės politikos, kuri nedarbo lygį pakeltų iki 20 proc. ir sukeltų socialinę įtampą, kurią joms tektų ir įveikti.

Taigi liberaliojoje demokratijoje valdžia mėgina konstruoti vienokį ar kitokį sutarimą. Trumanas (1951) teigia, jog Roose-

velto „naujojo kurso" programa parodo, kaip tiksliai sumanūs politiniai verslininkai, pasvėrę vyraujančių interesų grupių santykinį svorį, mobilizavo sau silpnų mažumų paramą ir jos pagrindu sukūrė valdančiąją koaliciją. Kalbant britų viešųjų tarnybų kalba valstybinė biurokratija paprastai yra jautri visiems „paveiktiems interesams". Tokia jos praktika atsveria politikų ir biurokratų sprendimus, priimtus vadovaujantis informacija, gauta iš interesų grupių veiklos. Pavyzdžiui, žemės ūkio politikoje valstybės pareigūnai galingiausioms grupėms, joms baigus tarpusavio kovas, paprasčiausiai neleidžia diktuoti politikos. Vietoje to viešieji pareigūnai – tiek išrinktieji, tiek paskirtieji – viešosios politikos kryptį suka atgal – neorganizuotiems vartotojams palankesne linkme.

Šis valstybės kaip interesų tarpininkės bei derintojos vaizdinys yra tai, ką kritikai turi omeny pliuralistinę valstybės koncepciją apibūdindami kaip „neutralią" (Miliband, 1969). Valstybinę biurokratiją veikia rinkiminės bei spaudimo grupių varžybos, tačiau ji pati veikia kaip aktyvi šio proceso kontrolės instancija, siekianti, kad neorganizuoti interesai nebūtų visiškai nustumti į šalį. Kadangi potencialus šių neorganizuotų interesų proveržis į politiką kelia grėsmę poliarchijai, kaip tai parodė Europos tarpukario patirtis, „neutrali" valstybė buvo pozityvi vertybė tiems, kuriems rūpėjo liberalių demokratinių politinių sistemų stabilumas bei teisėtumas. Kaip ir vėtrungės modelis, neutralios valstybės įvaizdis padeda suprasti pokarinę valstybės ekspansiją kaip piliečių, spaudimo grupių bei politinių partijų demonstruojamos paklausos rezultatą. Deja, viešieji pareigūnai turi realių galimybių tokią paklausą interpretuoti kūrybiškai – kurti tokią politiką, tokias valstybines agentūras, daryti tokias valstybines išlaidas, kurios geriausiai atitinka jų pačių supratimą apie tai, kaip dera tvarkyti liberalią demokratinę valstybę.

Valstybės tarpininkės įvaizdis

Tiek valstybės vėtrungės, tiek neutralios valstybės modelis kelia daugybę problemų, nes nė vienas iš jų nuosekliai nesilaiko pliuralizmo logikos. Rūpinimasis visuomenės gerove pliuralistams yra įtartina sąvoka. Grupinių interesų teoretikai, pradedant Bentley, nuolat šaipydavosi iš idėjos, esą liberali atstovaujamoji valdžia veikia skatinama „viešųjų interesų", kaip tai įsivaizdavo XIX amžiaus filosofai. Dar labiau abejotina tezė, postuluojanti harmoningą ryšį tarp viešojo, arba poliarchijos išlaikymo, intereso, ir valstybės pareigūnų interesų. Kai kurie svarbūs politiniai sprendimai neatspindi nei spaudimo grupių reikalavimų valstybei, nei kokių nors viešojo intereso reikalavimų. Tad trečiasis pliuralistinis – valstybės tarpininkės (*broker*) įvaizdis – viešąją politiką interpretuoja kaip spaudimo grupių veiklos agregavimą, vykstantį valstybės aparato viduje. Amerikoje penktąjį dešimtmetį viešosios administracijos teorija, aiškindama einamosios politikos faktus, pabrėždavo išskirtinį biurokratinių agentūrų vaidmenį (Appleby, 1949; Selznick, 1949); šią nuostatą perėmė ir toliau aštuntąjį dešimtmetį plėtojo „biurokratinės politikos mokykla" (Allison, 1971; Halperin, 1974). Valstybės tarnautojai, valstybinės agentūros, taip pat renkamieji partinių vyriausybių pareigūnai vadovaujasi savo individualiomis, o ne altruistinėmis politinėmis preferencijomis, todėl politikos kryptį lemia ne tik varžybos už valstybės aparato ribų, bet ir jo viduje. Valstybė tarpininkė, derinanti skirtingus interesus, vis dėlto siekia savo pačios interesų. Nors ji priklauso nuo klientų, ji, žinoma, yra labiau autonominė nei vėtrungė ar gryna funkcija, ir ji yra labiau šališka ir egoistiška nei „sąžiningas" tarpininkas.

Valstybė tarpininkė neatspindi savo visuomenės ir nesiekia neutraliai tarnauti viešajam interesui. Visą savo vadovavimo galią ji ima iš vyraujančių koalicijų valstybės aparate galios ir panašiai vyraujančių koalicijų už valstybės aparato ribų galios. Ji yra

interesų grupės valstybė, kurioje išrinktoji partinė valdžia yra „pirmoji iš lygiųjų". Pavyzdžiui, žemės ūkio politika atspindi politines viešųjų pareigūnų, o ne vien išorinių spaudimo grupių preferencijas (Self and Strong, 1963). Viešųjų pareigūnų preferencijos skiriasi ir nuo galingiausių grupių, ir nuo neorganizuotų interesų preferencijų. Pavyzdžiui, mažėjant politinei paramai erdvės tyrimo programoms, JAV nacionalinė aeronautikos agentūra iškėlė reikalavimą, kad jos milijardų dolerių vertės daugkartiniai erdvėlaivių skrydžiai būtų finansuojami geografiškai išplėstinės subrangovinės sistemos būdu, kad ekonominė programos nauda būtų išdalyta daugeliui kongreso rinkimų apygardų. Taip ji siekė sukurti platesnę paramą NASA programoms (Nadel and Rourke, 1975, p. 393). Viešieji pareigūnai, jeigu jie yra politikai, vadovaujasi tik partiniais interesais, arba tik savo departamento interesais, jeigu jie yra biurokratai. Jie nesiekia jokių „visuomenei naudingų" rezultatų, nebent tie rezultatai sutaptų su jų agentūros interesais ir jie iš tam tikros veiklos turėtų politinės naudos.

Valstybės tarpininkės modelyje valstybės pareigūnai, nuolat ieškodami kompromisų tarp pagrindinių visuomenės grupių, formuoja politiką. Tuos interesus derindami taip, kad nesutarimai būtų išspręsti ir rastųsi visoms pusėms priimtini sprendimai, jie veikia kaip įvairių funkcinių bei teritorinių interesų arbitrai. Tačiau kaip rodo NASA pavyzdys, jie taip pat turi galią generuoti pilietinės visuomenės grupių bei interesų nesutarimus, savo pačių tikslams išnaudodami įtampas bei susipynusią skirtingų grupių narystę, kuri stabilizuoja liberaliąją demokratiją. Jeigu priešingų interesų galia yra apylygė (nors tai nėra bendra pliuralistų prielaida), valstybės pareigūnai valstybės tarpininkės modelyje politinį sprendimą gali nusverti savo pačių preferencijų naudai. Valstybės pareigūnai taip pat gali, naudodamiesi disagreguota valstybės aparato struktūra, daryti poveikį visuomenės veiklai – perstumdyti sprendimus bei atsakomybę įvairiose kitose srityse.

Tad valstybė tarpininkė nėra atskira organizacija, kurią galima būtų lengvai atskirti nuo likusios visuomenės. Ji nėra pasyvi, neutrali „juodoji dėžė". Ją apibrėžia įvairiausia formali ir neformali spaudimų grupių veikla, jų koalicijos bei sandoriai; iš dalies ji apima ir gausių nevalstybinių spaudimo grupių, jų kuriamų koalicijų bei sudaromų sandorių sąveiką. Poliarchijos jėgų spaudimas nuolat plečia valstybės veiklos sritį, todėl riba tarp viešojo ir privataus sektoriaus tolydžio praranda apibrėžtumą pusiau privačių organizacijų ir kvazivalstybinių agentūrų migloje. Seidmanas (1980) argumentuoja, jog JAV federalinių organizacijų kūrimas, reorganizavimas bei disorganizavimas negali būti paaiškintas vėtrungės arba neutralios valstybės modelyje. Agentūrų reorganizavimas nieko bendra neturi su mokslinės vadybos siekiais geriau įgyvendinti poliarchinę valią; jį lengvai paaiškina tai, kad, siekdamos savo tikslų, agentūros nuolat kuria koalicijas. Už tokių reorganizacijų slypi visas makiaveliškų manevrų repertuaras, agentūroms gudriai manipuliuojant Kongreso komitetais bei potencialiomis rinkimų apygardomis (Seidman, 1980, p. 24–39). Valstybės tarpininkės modelyje valstybės išlaidų bei agentūrų ekspansija aiškintina (esant palankioms paklausos sąlygoms) daugiausia vertinant pasiūlą – kreipiamas dėmesys į tokius dalykus, kaip savanaudiškas agentūrų imperializmas joms veikiant pagal „tikslo pakeitimo" modelį (Merton, 1940). Be to, valstybės ekspansijos pobūdį, ne vien jos mastus, formuoja tarpagentūrinės kovos valstybės aparato viduje.

Kad aiškiau suprastume šių trijų pliuralistinių modelių skirtumus bei panašumus, panagrinėkime keturis specifinius valstybės organizavimo aspektus. Kalbant apie du aspektus – apie vykdomosios bei įstatymų leidžiamosios valdžios vaidmenį, taip pat apie administracinio bei teisminio elito vaidmenį – trys pliuralistiniai modeliai aiškiai skiriasi. Tačiau kalbant apie du kitus

aspektus – apie politikos formavimą ir centralizavimą bei decentralizavimą – visi pliuralizmo teoretikai iš esmės užima tą pačią poziciją.

Vykdomoji valdžia, įstatymų leidėjai ir koordinacija

Šiuolaikinėse poliarchijose, išskyrus keistąjį Šveicarijos atvejį, naudojamasi dviem pagrindiniais konstituciniais valstybės vykdomosios valdžios mechanizmais. Amerikiečių arba prancūzų modelyje vykdomąsias galias turįs prezidentas renkamas atskirai nuo įstatymų leidybos asamblėjos. Antrajame – skandinavų arba britų modelyje renkamieji įstatymų leidėjai skiria vykdomąją valdžią, arba kabinetą. Pliuralistai ne visada sutaria dėl šių modelių privalumų ar trūkumų. Institucinis įstatymų leidybos ir vykdomosios valdžios atskyrimas skatina pliuralizmą bei potencialią politikos fragmentaciją. Autonominė vykdomoji valdžia turi daugiau galimybių imtis politinių novacijų, taip pat sau kurti politinę paramą. Jeigu prezidentas ir įstatymų leidėjai tėra vėtrungės, blaškomos poliarchinių jėgų spaudimo, tai jų veiksmai negali būti koordinuojami. Pagal šią koncepciją parlamentai bei renkamieji pareigūnai tėra veikiančių išorinių jėgų registravimo įrankiai. Politinė koordinacija, jeigu ji apskritai pasiekiama, tėra nenumatytas grupių tarpusavio prisitaikymo rezultatas – „nematomos rankos" politinis atitikmuo rinkoje.

Pliuralistams, išpažįstantiems neutralios valstybės modelį, nekelia entuziazmo šis koordinacijos be koordinatoriaus vaizdinys, ir jie ieško būdų, kaip atgaivinti formalius koordinavimo mechanizmus – prezidento ir kabineto institucijas, administracinį elitą, kuriam išties rūpėtų „viešasis interesas". Nesibaigiantis normatyvinės literatūros srautas, kur politiniai teoretikai aiškina, kaip reikėtų stiprinti kabinetų, prezidentų bei viešųjų tarnybų orientuojamąjį bei koordinuojamąjį vaidmenį, iš dalies gali būti paaiškintas neutraliųjų pliuralistų nepasitenkinimu padėti-

mi, kai nėra institucijų, visą politiką pajėgiančių koordinuoti pagal bendrąjį visuomenės interesą. Kabinetinėms sistemoms teikiama pirmenybė dėl to, kad jos net parlamentinėse sistemose garantuoja tam tikrą institucionalizuotą pliuralizmą. Premjerai neturi tų pusiau monarchinių ir monistinių atributų, kuriais puikuojasi prezidentai (Jones, 1965); kabinetai kolektyvinių sprendimų priėmimo forumą teikia politiniam elitui, o tai atitinka pliuralistinį politikos formavimo idealą (Lindblom, 1965). Jie leidžia pasireikšti skirtingoms ministrų nuomonėms, nes ministrų ateitis nepriklauso vien nuo premjero ar politinio lyderio valios.

Valstybės tarpininkės modelyje teigiama, jog, visiškai nepriklausomai nuo konstitucinių nuostatų, realiai nei kabinetai, nei prezidentai neturi tos koordinavimo galios, kurią jiems formaliai skiria konstitucinės nuostatos. Kabinetinėse sistemose koordinavimas bei sprendimų priėmimas segmentuojama į atskiras „politines bendruomenes". Plenariniai kabineto posėdžiai dažniausiai tėra jo paties subkomitetų, oficialių tarpdepartamentinių komisijų, kvaziautonominių agentūrų bei „paliestųjų interesų" priimtų sprendimų sankcionavimas (Richardson and Jordan, 1979). Prezidentinėse sistemose paprastai susikuria „geležinio trikampio" struktūros. Jungtinėse Valstijose to trikampio kampai yra Kongreso komitetas – agentūra, atsiskaitanti Prezidentui, ir lobistinės grupės. „Koordinacija" – tai palyginti autonomiškai veikiančių atskirų „geležinių trikampių", izoliuotų nuo likusios įstatymų leidėjų, vykdomosios valdžios ir grupių dalies, padarinys (Jordan, 1981). Fragmentuotų ir konfliktuojančių agentūrų, kurių kiekviena turi savo klientus, savo kultūrą, savo kongresinius sąjungininkus, politinė koordinacija klostosi kaip nenumatomas, tačiau sveikintinas jų veiksmų padarinys, ir ji nėra prezidento kontroliuojamos strategijos rezultatas (Seidman, 1980).

Administracinis ir teisminis elitas

Vėtrungės modeliu besivadovaujantys pliuralistai tiek renkamus politikus, tiek administracinį elitą traktuoja kaip manipuliuojamus ir pasyvius žmones, kurių veiksmus lemia egzistuojanti spaudimo jėgų struktūra. Todėl viešosios biurokratijos atveju jie priima esminius Maxo Weberio teorijos postulatus, nors jie labiau derėtų šiuolaikinei elito teorijai (žr. p. 141–142). Du svarbiausi Weberio argumentai yra: pirmas, kad viešoji biurokratija gali būti subordinuota demokratiniam spaudimui, kurį artikuliuoja parlamentai, ir antras, kad „politika" gali būti atskirta nuo „administravimo". Šie pliuralistai panašiai traktuoja ir viešuosius tarnautojus – jie esą pasyviai vykdo įstatymų kūrimo bei jų įgyvendinimo funkcijas, o visuomenės vertybes apibrėžia arba paskirsto interesų grupės, žiniasklaida ir rinkimų konkurencija (Easton, 1065). Administracija paprasčiausiai įtvirtina šių varžybų rezultatus arba teikia faktų, kurie gali būti svarbūs vertybes realizuojant įstatymų pavidalu (nuostata, kurią gana taikliai apibūdina teisinio pozityvizmo pozicija).

Vėtrungės modelio viešoji biurokratija stabilios poliarchijos sąlygomis traktuojama taip, tarsi ji neturėtų savo preferencijų, išskyrus nebent tas, kurios susijusios su jos pačios administracinės organizacijos aspektais. Arba ji laikoma „pasyvia atstovaujamąja" biurokratija, kurios sandara atspindi visuomenės susiskirstymą į klases, rases, lytis, tautybes ar religijas. Atstovaujamoji biurokratija piliečių veikiausiai suvokiama kaip labiau teisėta, net jeigu iš jos narių nesitikima palankumo socialinių grupių, iš kurių ji pati kyla, interesams.

Ši administracinio elito samprata normatyviniu požiūriu nepriimtina neutralios valstybės pliuralistams, kurie viešųjų tarnautojų funkciją įsivaizduoja kaip įvairių socialinių interesų derinimą. Jų supratimu, administracija turi tarnauti viešajam interesui ir ginti politiškai neišreikštus bei neorganizuotus interesus

politikos formavimo procese ir aktyviai siekti išsaugoti demokratines žaidimo taisykles. Administratoriai neturi būti visiškai pavaldūs epizodiškai renkamai valdžiai. Jie turi būti profesionalūs, nuo politinių partijų nepriklausomi asmenys, kuriems būtų skiriamas konstitucijos arba demokratinio proceso saugų vaidmuo, kaip tai numatoma kai kuriose Vakarų Europos liberaliosiose demokratijose (Dyson, 1980). Pliuralistai, vadovaująsi šiuo modeliu, kelia *konstitucinės* biurokratijos idėją, kuri būtų meritokratinė savo kilme, tačiau išlavinta ir disciplinuota „konstitucinės" tradicijos, „viešųjų interesų" bei „valstybės interesų" gynimo idėjos pagrindu. Viešoji tarnyba turėtų būti izoliuota nuo socialinių konfliktų, kad būtų užkirstas kelias jos kolonizavimui, kurį vykdo spaudimo grupės arba valdančioji politinė partija. Ar tokia biurokratija yra socialiai atstovaujama, nėra svarbu; svarbu tik tai, kad atrankos į ją kriterijai nebūtų diskriminaciniai.

Tie pliuralistai, kurie vadovaujasi valstybės tarpininkės modeliu, skeptiškai vertina abu šiuos administracinio elito įvaizdžius. Administracinių eunuchų, arba platoniškųjų saugų, egzistavimas būtų nesuderinamas su pamatiniais pliuralistinio politinio mokslo principais. Kodėl tik privačiame sektoriuje žmonės gali burtis į organizacijas, ginančias jų grupinius interesus? Šių pliuralistų požiūriu, valstybinių departamentų, profesionalių organizacijų, kvazivalstybinių agentūrų bei valstybinių įmonių personalas yra puiki dirva grupių bei grupinių ideologijų formavimuisi. Departamentalizmas (identifikavimasis su savo įstaiga), valstybinio sektoriaus profesinių darbo sąjungų bei asociacijų plėtra yra geriausi šio reiškinio pavyzdžiai. Antai socialinės rūpybos biurokratija patiria vidaus grupių veiklos spaudimą, atspindintį ją sudarančių formalių padalinių ir neformalių grupių interesus bei ideologiją. Panaši vidinė fragmentacija būdinga ir finansinei bei karinei biurokratijai. Savo viduje administracija yra susiskaidžiusi ne mažiau, nei pati „valstybė", iš-

skyrus kelias politinės veiklos sritis, kur viešuosius tarnautojus sieja bendri funkciniai interesai. Bendrojo pobūdžio viešųjų tarnybų elitas, kurio nariai keliauja per įvairius centrinės valdžios departamentus ir agentūras (kaip Didžiojoje Britanijoje), yra labiau susitelkęs, palyginti su tuo viešųjų tarnybų elitu, kuris yra diferencijuotas į profesines arba organizacines grupes (kaip Prancūzijoje). Tačiau pliuralistai, vadovaująsi valstybės tarpininkės modeliu, nemato būtinojo ryšio tarp viešųjų tarnybų sutelktumo ir vykdomos politikos koordinavimo viešųjų interesų labui. Susitelkimą ir koordinavimą diktuoja grupiniai viešųjų tarnautojų interesai, kurie su viešuoju interesu gali sutapti tik atsitiktinumo arba neįprastai įžvalgios institucinės sandaros dėka.

Kai kurie iš šių pliuralistų pripažįsta, jog administratorių vertybės, nuostatos bei elgsena gali būti veikiama jų klasinės, religinės, rasinės ar etninės priklausomybės. Todėl jie pirmenybę teikia „aktyvia prasme atstovaujamajai" biurokratijai, kur šio pobūdžio priklausomybė pripažįstama ir su ja atvirai dorojamasi siekiant proporcinio visų socialinių grupių atstovavimo, kas ypač dera labai heterogeniškoms visuomenėms (Lijphart, 1984). Tačiau dauguma šių pliuralistų neigia, jog jų politinė elgsena visiškai priklauso nuo socialinės administracinių elitų kilmės – ją veikiau lemia jų dabartinės funkcijos bei interesai. Todėl jiems, pavyzdžiui, nekelia nerimo šiuolaikinė atviro administracijos politizavimo tendencija Vakarų Europoje. Partinis aukštojo rango viešųjų tarnautojų skyrimo principas nuo seno taikomas Amerikos politinėje sistemoje (Heclo, 1977) dėl priežasčių, susijusių su stipria kultūrinio pliuralizmo kultūra JAV. Vakarų Europos šalių liberaliosios demokratijos tradicija yra trumpesnė, be to, stiprių administracinių struktūrų jos turėjo dar iki visuotinės rinkimų teisės įsigaliojimo (Tilly, 1975) – ir tai iš dalies paaiškina, kodėl administracija jose dažnai vaizduojama kaip nesuinteresuota vieningo viešojo intereso gynėja. Socialistiniai bei socialdemokratiniai politikai vis skeptiškiau traktuoja tokias pretenzi-

jas; teikdami pirmenybę politinio skyrimo į tokius postus principui jie stiprina politinę administracinio aparato kontrolę (Aberbach *et al.*, 1981); šią praktiką pastaruoju metu padeda imituoti ir dešinieji politikai (Nathan, 1985).

Matant šią nuomonių įvairovę administracinio elito atžvilgiu, mūsų neturi stebinti ir tai, kad pliuralistai nedaug reikšmės teikia tokiam šiuolaikinės valstybės bruožui, kaip teisė. Nuo Bentley laikų dauguma pliuralistų teisę traktuoja vien kaip interesų kovos rezultatą. Jeigu valstybė tėra pasyvus aparatas, tai ir teisė tėra spaudimo grupių blaškoma vėtrungė, tam tikras įrankis, fiksuojantis *status quo*. Teismų neutralumas yra grynai formalus, o patys teismai yra ne kas kita, kaip dar viena arena, kurioje skirtingi ir priešiški socialiniai interesai kovoja dėl teisės teiginių interpretacijos ir jų taikymo būdų. Teisėjai atsižvelgia į rinkimų rezultatus ir, nepaisant įstatymų raidės, savo sprendimus stengiasi daugmaž derinti prie esamos politinių jėgų pusiausvyros. Pliuralistai, besivadovaują neutralios valstybės modeliu, pripažįsta šios padėties realybę, tačiau ją laiko nepriimtina. Jie ypač pabrėžia teisinės sistemos autonomijos būtinybę. Teisėjas neturi būti tik vėtrungė, atspindinti konfliktuojančių interesų kovos rezultatą. Jis turi veikti kaip visuomeninis arbitras arba saugas, garantuojantis, jog interpretuojant įstatymą bus paisoma viešųjų interesų (bent jau procedūros, jeigu ne turinio prasme). Pliuralistams, kurie vadovaujasi valstybės tarpininkės modeliu, teisminė valdžia tėra viena iš grupių, kuri, kaip ir visos kitos, vadovaujasi savo interesais ir tai lemia jos elgseną. Kadangi šie teisėjų interesai dažniausiai nėra tiesiogiai paliečiami konkretaus teisminio sprendimo, tai jie paprastai gali daryti autonominius sprendimus vadovaudamiesi asmeninėmis preferencijomis. Vaizduodamiesi esą viešojo intereso atstovai vykdomosios valdžios atžvilgiu, teisėjai turi galimybę vykdyti savo pačių politiką, savaip interpretuodami įstatymo raidę. Šis teisėjų aktyvizmas ypač plačias reiškimosi galimybes turi tose konstitucinėse

sistemose, kur teisminei valdžiai suteikiama galia tikrinti priimamų įstatymų konstitucingumą ir šiuo požiūriu kontroliuoti vykdomosios arba administracinės valdžios sprendimus.

Politikos formavimas

Pliuralistinę politikos formavimo koncepciją nusako keturi aspektai, kuriuos pirmasis apibrėžė Charlesas Lindblomas (1959, 1965; Braybrooke and Lindblom, 1963). Pirma, bendroji sprendimų priėmimo teorija teigia, jog nėra universalių „racionalaus" sprendimų priėmimo procedūrų, kurios atsižvelgtų į visas esamas alternatyvas ir siūlytų geriausią sprendimą. Bet kuris sprendimas, net toks, kurį individas daro tenkindamas savo kasdieninius poreikius (pavyzdžiui, spręsdamas, ką valgyti pusryčiams), iš esmės yra „inkrementinis". Pliuralistai siekė atrasti tokį sprendimų priėmimo modelį, kad būtų išvengta tų nerealistinių racionalumo prielaidų, kurios, jų manymu, diskredituoja tiek ekonomistų, tiek elito teorijas. „Inkrementalisto" įsitikinimu, būsimąją politiką geriausiai prognozuoja tas, kas žino anksčiau vykdytą politiką. Vyksta tik lapsniški – inkrementiniai – pokyčiai. Iškilus problemai, politikos formuotojai niekada nesiima principinių, „pamatinių" visų esamų alternatyvų svarstymų. Jie renkasi tik iš kelių akivaizdžių alternatyvų, kurios jiems yra arba jau pažįstamos, arba kurias jiems nusako suinteresuotosios pusės. Politikos formuotojai visada sprendžia smulkias ir dalines esamos politikos keitimo užduotis; jie niekada nesiima pastangų realizuoti kokį nors vieningą optimalų sprendimą. *Status quo* šia prasme visada griežtai saisto bet kurią organizacinių sprendimų priėmimo formą.

Antra, pliuralistai pripažįsta, jog palyginti su individų privačiais sprendimais, kolektyvinis sprendimas, toks, kuris daromas grupės ar net visos visuomenės vardu, kelia ypatingų komplikacijų. Dahlas ir Lindblomas (1953) labai anksti pripažino, jog

kolektyviniai sprendimai, tariamai maksimizuojantys visuomeninę gerovę, neturi „apibrėžtos geriausios formos". Kaip parodė gerovės ekonomikos (*welfare economics*) studijos, jų atveju negalima jokia procedūra, tenkinanti net elementariausius visuotinio priimtinumo reikalavimus. Bet kuri kolektyvinių sprendimų priėmimo procedūra žeidžia kai kurių visuomenės narių interesus, pavyzdžiui, į vieną visumą agreguodama objektyviai visiškai nesusijusius dalykus, tam tikros grupės preferencijas tenkindama kitos grupės preferencijų sąskaita ir t.t. (Arrow, 1951). Balsavimas bei derybos yra ydingi, nors ir neišvengiami kolektyvinių sprendimų priėmimo būdai.

Trečia, Lindblomo įsitikinimu, organizuotų interesų tarpusavio prisitaikymo procesas yra vienintelis būdas prieiti prie tokių nacionalinio lygmens sprendimų, kurie realiame pasaulyje turi šansų artėti prie demokratijos idealų. Daugiausia jo dėka šiuolaikinėse poliarchijose galima politikos koordinacija be koordinatoriaus. Šiame procese sprendimai galimi be eksplicitinio susitarimo dalykiniais klausimais. Tam tikrai aibei interesų neišvengiamai yra atstovaujama sprendimų priėmimo institucijose – kabinetuose arba parlamento komitetuose. Politikos formuotojai propaguoja ir realizuoja kai kuriuos savo pačių nekoordinuojamus interesus. „Neigiami vieno sprendimo padariniai kitiems sprendimams tokių sprendimų aibėje iš dalies, o kartais ir visiškai neutralizuojami, mažinami arba atsveriami" (Lindblom and Braybrooke, 1963, p. 154). Poliarchijose visas politinių sprendimų priėmimo procesas yra grupinių sandorių padarinys ir politikos formuotojai nėra pajėgūs būti visažiniais planuotojais, todėl sprendimų priėmimo procesas dažniausiai yra ne tik inkrementinis, bet ir „besistemis". Politikos formavimo menas – tai „išsikapanojimo menas" (*muddling through*).

Ketvirta, ankstyvoje inkrementalizmo doktrinos stadijoje Lindblomas bei kiti pliuralistai iš interesų grupių sąveikos analizės

optimistiškai ekstrapoliavo teiginį, esą visos bent kiek reikšmingesnės grupės turi galimybių vienokiam ar kitokiam valstybinio aparato segmentui užimti. Beveik kiekviena grupė gali susirasti agentūrą, politinį lyderį ar atstovų grupę ir per juos reikšti savo balsą administravimo bei biudžeto formavimo procesuose, ten, kur vyksta pagrindinė interesų tarpusavio derinimo drama. Pagrindinėse politikos arenose menkiau atstovaujami interesai gali tapti „politinių verslininkų" dėmesio objektu; jie gali kurti naujas agentūras tiems interesams ginti.

Anot pliuralistų, lemiamas kontekstas, kur atsiskleidžia inkrementalizmo bei interesų tarpusavio derinimo svarba, yra nacionalinio biudžeto formavimas. Biudžeto formavimas – geriausia proga sprendimų priėmimo subjektui sistemiškai apžvelgti visą savo veiklą ir įvertinti tai, kas buvo daroma, bei efektyviau mėginti paskirstyti išteklius. Jeigu inkrementalizmas vyrauja net biudžeto formavimo procese, kur galima tikėtis centralizuotų racionalių sprendimų, tai jis išties turi būti visa apimantis. Svarbiose pliuralistų studijose buvo parodyta, jog dauguma valstybinių programų (vadinamasis „bazinis biudžetas") labai retai tampa sisteminio dėmesio objektu JAV ir Didžiojoje Britanijoje, nepaisant jų skirtingų nacionalinio biudžeto sudarymo sistemų (Wildavsky, 1964, 1975; Heclo and Wildavsky, 1974). Beveik visą savo dėmesį biudžeto formuotojai skiria papildomoms, inkrementinėms valstybės veiklos programoms, mėgindami daryti inkrementines biudžeto pataisas jo didinimo arba mažinimo linkme, priklausomai nuo esamos fiskalinės padėties. Todėl geriausias ateinančių metų biudžeto rodiklis visada bus praėjusių metų biudžetas. Ši tendencija net ryškesnė Prancūzijoje, kur nuo 1955 m. Parlamentas automatiškai postuluoja, jog visos esamos programos bus tęsiamos ir balsuoja tik dėl esamo visuminio biudžeto papildymo arba sumažinimo. Tik stipri vykdomoji arba prezidentinė valdžia turi tam tikrų šansų šį biudžetinį inkrementalizmą bent kiek nuosekliau valdyti.

Centralizavimas ir decentralizavimas

Visi pliuralistai yra priešiški centralizuotai valstybei. Nors dėl centralizavimo ir decentralizavimo sąvokų prasmės daug ginčijamasi (Smith, 1985), pliuralistai pritaria beveik visoms decentralizavimo formoms. Vadovaudamiesi tais pačiais sumetimais, kurie buvo svarbūs Tocqueville'ui, jie pritaria decentralizuotai federacinių konstitucijų tvarkai, kai nacionalinė (arba federalinė) valdžia įstatymų leidybos galia dalijasi su tokia pat valstijų galia. Decentralizavimas padeda užkirsti kelią „demokratiniam" despotizmui, o daugybė spaudimo grupių veiklos centrų plečia piliečių dalyvavimo politikoje bei politikų kontroliavimo galimybes. Konstitucijoje įtvirtintas federalizmas yra ypač veiksmingas institucinis visuomenės problemų sprendimas ten, kur visuomenę sudaro skirtingų religijų bei tautybių gyventojai (Lijphart, 1984). Tiesa, kultūriškai homogeniškesnės visuomenės gali išsiversti be federalizmo. Vis dėlto, pliuralistų supratimu, unitarinėse valstybėse, kur teisinis suverenumas yra vieno centrinio sprendimų priėmimo organo rankose, visada egzistuoja rizika, kad tas organas bus uzurpuotas ir padarytas kurios nors politinės partijos arba viešpataujančios grupuotės įrankiu, todėl bus smarkiai suvaržyta arba net apskritai panaikinta bet kokia reali politinė konkurencija.

Visi pliuralistai atkakliai gina atstovaujamosios vietos valdžios idėją ir atmeta centrinės valdžios (arba valstijų valdžios) kišimąsi į atstovaujamosios vietos valdžios veiklą. Vietos poliarchija yra svarbus atsvaras centrui ir atlieka gyvybiškai svarbų piliečių politinio lavinimo funkciją. Rinkėjai, grupės, politikai vietos lygiu spręsdami jiems suprantamas problemas išmoksta tarpusavio interesų derinimo meno ir taip lengvina tokio pat proceso eigą centre. Vietos valdžia piliečiams teikia daugiau galimybių dalyvauti viešajame gyvenime ir yra labiau prieinama negu centrinė valdžia. Vietos valdžia, disponuojanti tam tikra

finansine bei įstatymų leidybos autonomija, geriau gali tenkinti rinkėjų preferencijas (su išlyga, kad rinkėjų preferencijos netolygiai pasiskirsto po visą šalį, kaip paprastai ir būna). Pavyzdžiui, tarkime, kad tam tikroje unitarinėje valstybėje, neturinčioje vietos savivaldos, yra 7000 rinkėjų. Jeigu 4000 rinkėjų teikia pirmenybę politikai A, o 3000 palaiko politiką B, tai po balsavimo bus 4000 patenkintų ir 3000 nepatenkintų žmonių. Jeigu balsuojamas klausimas būtų decentralizuotas jį perduodant savivaldoms, tai patenkintųjų balsuotojų skaičius padidėtų. Tarkime, kad yra tik dvi tokios savivaldos, ir kad kiekvienoje iš jų gyvena po 2000 politikos A šalininkų, o politikos B šalininkų kiekvienoje iš jų yra atitinkamai 2500 ir 500. Tokiu atveju patenkintų balsuotojų skaičius padidės iki 4500, o nepatenkintųjų sumažės iki 2500. Akivaizdu, kad šis efektas bus tuo ryškesnis, kuo bus daugiau savivaldos vienetų ir kuo kompaktiškiau telksis panašių pažiūrų žmonės. Galiausiai, kai kurie pliuralistai mano, jog vietos valdžia yra efektyvesnė administravimo požiūriu; sprendimų priėmimo centralizavimas ne tik slopina vietos iniciatyvą, bet ir perkrauna užduotimis centrą, sukeldamas „paralyžių periferijoje ir apopleksiją centre".

Pavyzdžiui, pliuralistai teigiamai vertina tradicinius JAV ir anglosaksų vietos valdžios modelius ir yra priešiški prefektūros sistemoms, kurios kai kuriose šalyse savivaldybes praktiškai paverčia centrinės valdžios agentūromis. Pliuralistai visada reiškė nepasitenkinimą tuo, kad pokario liberaliosiose demokratijose klostėsi tendencija iš vietos valdžios atimti kai kurias esmines jos funkcijas bei turėtąsias apmokestinimo galias. Kvazivalstybinių agentūrų augimą jie paprastai traktuoja kaip centrinės valdžios galių ekspansiją, ir dažniausiai jas siūlo perduoti modernizuotoms vietos valdžios struktūroms, tokioms kaip municipalitetai (Self, 1982). Alternatyvioje interpretacijoje kvazivalstybinių agentūrų augimas laikomas liudijimu, jog viešąjį sektorių uzurpuoja tam tikros spaudimo grupės. Teoriškai rafinuoti pliu-

ralistai taip pat suvokia, jog spaudimo grupių veikla paprastai didina formalią svarbių politikos sričių centralizaciją – jos siekia „nacionalizuoti" savo keliamas problemas, stumia jų sprendimą į aukščiausiosios valdžios lygmenį ir taip įtempia įstatyminės bei administracinės centralizacijos spiralę. Pliuralistų siūlomas šių problemų sprendimas – gaivinti bei transformuoti vietos valdžią, demokratizuoti regionines bei kvazivalstybines agentūras.

2.5. *Krizės*

Medicinoje krizėmis vadinami ligos „posūkio taškai", „didžiausių pavojų ir sunkumų periodai", ir jie priešinami „normaliai", arba „sveikai", būsenai. Politinių krizių teorijos skiria tris tokių krizių galimybes: valstybės žlugimas (lemtinga krizė), lėtinės politinės problemos ir suboptimalus valstybės funkcionavimas (ištveriama krizė) ir trumpalaikės politinės problemos, kurias galima įveikti (įveikiama krizė). Nepaisant bendro pliuralistų optimizmo poliarchijos atžvilgiu, jie visada turėjo teorinių modelių, kurie galimas krizes galėjo paaiškinti kaip netikusios visuomeninės diferenciacijos arba kaip per didelio valdžios centralizavimo padarinį. Pastaruoju metu didėjantys politiniai konfliktai bei mažėjantis valstybės funkcionavimo efektyvumas kai kuriose liberaliosios demokratijos šalyse kai kuriuos pliuralistus krizių ištakas paskatino sieti su valdžios perkrovimu arba su nepakankama politine visuomeninės raidos kontrole.

Diferenciacijos stokos sukeliamos krizės

Pliuralistai nuolat puldinėja naivųjį marksizmą, teigiantį, jog visus partijų konfliktus, valstybinių organizacijų konfliktus ir konfliktus, susijusius su viešosios politikos formavimu, paaiškina paprastas klasių kovos modelis. Pasisakydami prieš šį „redukcionistinį" požiūrį jie pabrėžia, jog ekonominiai interesai yra tokie įvairūs ir kintantys, kad mažai tikėtina, jog interesų gru-

pės bei partijos galėtų būti mobilizuojamos ir poliarizuojamos pagal dichotominę kapitalo ir darbo takoskyrą. Tik iki aštuntojo dešimtmečio Skandinavijoje, Naujojoje Zelandijoje ir Britanijoje reiškėsi aiški klasinė rinkimų politikos diferenciacija, nors ir šiais atvejais turi būti daroma daug išlygų (Lijphart, 1984). Kur homogeninė gyventojų masė turi tas pačias etnines ištakas, religines tradicijas ir kalbą, ten ekonominiai interesai, tarp jų ir klasiniai, turėtų būti suderinami, turi būti galimas jų sandoris. Kapitalui ir darbui vienodai rūpi, kad didėtų našumas, mažėtų tarpusavio konfliktų kaštai, stiprėtų konkurencingumas su kitomis šalimis; tad dėl klasių kovos vykstanti revoliucinė krizė yra mažai tikėtinas įvykis, ypač ekonominio augimo periodais.

Smarkiai veikiami Amerikos patirties, pliuralistai visuomenės diferencijavimosi nelaiko pavojumi valstybės stabilumui:

> Visuomenei, ... skaidomai įvairiausių skirtingų plotmių prieštaravimų, faktiškai gresia mažesnis prievartos paplitimo ar jos skilimo pavojus, negu visuomenei, priešiškai pasidalijusiai tik pagal vieną matmenį. Kiekviena nauja diferenciacija mažina vienintelės takoskyros konflikto tikimybę, tad galima sakyti, jog *visuomenę vienija jos vidaus konfliktai* (Ross, 1920, p. 164–165).

Krizių gali kilti, jei nepakankamai pliuralistinėje visuomenėje atsiranda vyraujanti socialinė takoskyra, kurios neįmanoma įveikti kaip klasinių interesų priešiškumo. Svarbiausia grėsme sistemos stabilumui laikytini rasiniai, etniniai, religiniai bei lingvistiniai skirtumai.

Visoms visuomenėms būdinga diferenciacija, tačiau visuomenės stabilumui lemiama yra tos diferenciacijos *struktūra*. Yra trys diferenciacijos tipai: kryžminiai (*cross-cutting*), susipynę ir kumuliatyviniai (žr. 2.2 schemą). Paprasčiausiu atveju, kuris čia vaizduojamas, du susipynę diferenciacijos principai sukuria keturias galimas socialines grupes, ir žmonės, atsidūrę vienoje šios diferenciacijos pusėje, gali apeliuoti į žmones, atsidūrusius kito-

Įsivaizduokime visuomenę, kurią apibūdina du pagrindiniai diferenciacijos bruožai: klasinė (darbininkijos ir viduriniosios klasės) ir rasinė diferenciacija (baltųjų ir juodaodžių). Tokiu atveju galimi trys svarbūs visuomenės diferenciacijos variantai.

Kumuliatyvinė diferenciacija. Šiuo atveju visuomenėje ji vyksta ta pačia kryptimi ir toje pačioje vietoje. Yra tik dvi svarbiausios grupės: (1) baltieji viduriniosios klasės atstovai ir (2) juodaodžiai dirbančiųjų klasės atstovai. Tad diferencijavimosi struktūra kumuliatyviai stiprina kiekvieną iš šių grupių.

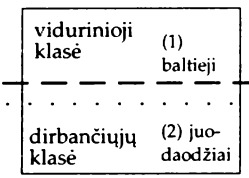

Tarpinė diferenciacija. Šiuo atveju rasinė diferenciacija fragmentuoja vieną klasę ir sukuria tris pagrindines grupuotes: (1) viduriniąją baltųjų klasę; (2) dirbančiųjų baltųjų klasę ir (3) dirbančiųjų juodaodžių klasę. Šiuo atveju klasinę diferenciaciją švelnina rasinė diferenciacija.

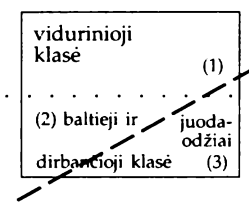

Kryžminė diferenciacija. Šiuo atveju diferencijavimosi linijos kerta viena kitą, tad susikuria keturios grupės: (1) viduriniosios klasės baltieji; (2) viduriniosios klasės juodaodžiai; (3) dirbančiųjų baltųjų klasė ir (4) dirbančiųjų juodaodžių klasė. Ši diferenciacijos struktūra fragmentuoja ir skaido kiekvieno diferenciacijos veiksnio poveikį.

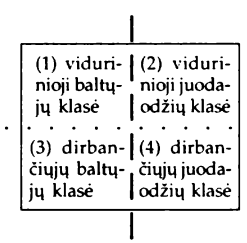

Sutartiniai ženklai:

– – – – – – = rasinė diferenciacija

. . . . . = klasinė diferenciacija

2.2 *schema.* Kumuliatyvinė ir kryžminė diferenciacija

je jos pusėje. Susipinant diferenciacijos principams antroji diferenciacijos linija yra paralelinė pirmajai ir iš esmės ją apima; tad lieka tik trys grupės. Kumuliatyvinis diferencijavimasis vyksta toje pačioje vietoje ir ta pačia kryptimi, tad pagal abu diferencijavimosi polius sukuriamos tik dvi grupės su priešingais interesais.

Visuomenėje, kur vyrauja kumuliatyvinė diferenciacija arba kuri yra priešiškai pasidalijusi pagal vieną parametrą, nustelbiantį visus kitus nesutarimus, netinkamos institucinės formos įvedimas, pavyzdžiui, Westminsterio modelio, kuris naudojamas Didžiojoje Britanijoje ir Naujojoje Zelandijoje, sukelia valstybės teisėtumo, arba legitimacijos, krizę. Westminsterio tipo struktūra sumanyta taip, kad valdžia būtų suteikiama paprastai daugumai, viešųjų sprendimų priėmimą koncentruojant vienpartiniame kabinete, kuriame praktiškai sujungiamos įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia; būtent todėl visą organizacinį valstybės aparatą gana paprasta užvaldyti ir kontroliuoti (Lijphart, 1984, p. 1–20). Net jeigu įstatymų leidyba yra bikamerinė – sudaryta iš tokių dvejų rūmų, kaip Bendruomenių ir Lordų rūmai Britanijoje – įstatymų leidimo galia koncentruojama gyventojų renkamuose rūmuose. Pagal santykinės daugumos (*plurality*) principą įstatymų leidybos asamblėja renkama vienmandatėse rinkimų apygardose; dėl to politika redukuojama į dviejų partijų kovą, paprastai vykstančią dėl kokių nors socioekonominių dalykų. Westminsterio modelyje valstybė yra unitarinė ir centralizuota, tad nacionalinės parlamentinės daugumos bei kabineto sprendimai turi įstatymo galią visiems geografiniams bei funkciniams padaliniams. Britanijoje politinės sistemos nevaržo net rašytinė konstitucija, taigi parlamento suverenumas nėra ribojamas. Gilių prieštaravimų draskomai visuomenei šis Westminsterio modelis yra pragaištingas, nes jis didina daugumos tironijos tikimybę. Klasikinis šio reiškinio pavyzdys yra Šiaurės Airija, Jungtinės Karalystės

dalis, kur religiniai ir tautiniai nesutarimai kumuliuojami pagal vieną skiriamąją sektarinę liniją. Atskira asamblėja Šiaurės Airijoje buvo įkurta 1921 metais. Kadangi protestantų, ištikimų sąjungai su Jungtine Karalyste, buvo dvigubai daugiau nei katalikų, siekiančių Airijos suvienijimo, sistema garantavo, kad protestantai laimės visus rinkimus provincijoje ir iki 1972 m. sistemiškai vykdė katalikų diskriminaciją, kol visa sistema žlugo terorizmo sumaištyje, besitęsiančioje iki šių dienų. „Tad (labai susiskaidžiusiose) visuomenėse daugumos valdžia sukuria ne demokratiją, o veikiau daugumos tironiją bei pilietinius karus" (Lijphart, 1984, p. 23).

Tačiau pliuralistai tiki, jog yra tokių valstybės organizavimo formų, kurios susiskaidžiusiose visuomenėse leistų užkirsti kelią krizėms. Vienas toks idealus jų tipas – vadinamoji „konsociacinė demokratija". Čia vykdomąja ir įstatymų priėmimo galia dalijasi didelės koalicijos, todėl visi svarbūs visuomenės segmentai yra atstovaujami, paprastai pagal proporcingumo principą – pagrindiniuose sprendimų priėmimo forumuose. Valdžios vykdomoji ir įstatymų leidžiamoji galia atskiriamos ir formaliai, ir neformaliai. Dvejų rūmų įstatymų leidybos asamblėja, turinti stiprų mažumų atstovų bloką, užkerta kelią daugumos tironijai. Rinkimai vyksta pagal proporcinio atstovavimo sistemą, garantuojančią deramą mažumų atstovavimą. Kartu su įvairialype diferenciacijos struktūra tokia tvarka skatina atsirasti daugpartinę sistemą. Teritorinis federalizmas ir administracinė centro dekoncentracija skirtingiems visuomenės segmentams suteikia tam tikrą autonominę politikos kontrolės galią. Pavyzdžiui, regioninei autonomijai gali būti perleistos įvairios vietinės funkcijos; arba atskiroms etninėms arba religinėms grupėms gali būti kuriamos skirtingos valstybės finansuojamos švietimo sistemos. Galiausiai politinę konsocialinės demokratijos sistemą apibrėžia rašytinė konstitucija, kurią keisti turėtų teisę ne paprasta, o tik kvalifikuota dauguma.

Remdamasis sistemine lyginamąja 22 liberaliosios demokratijos šalių analize, Lijphartas parodo, jog egzistuoja aiškus, nors ir nevisiškai tobulas ryšys tarp visuomenių vidinio susiskaidymo lygio ir lygio, kuriuo jos priartėja prie konsocialinio modelio.[2] Tad pliuralistai turi tvirtą empirinį pagrindą konsocialinį valstybės organizavimo modelį teikti kaip krizių sprendimą visuomenėms, kurioms būdinga kumuliatyvinė diferenciacija. Tačiau kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, Šiaurės Airijos (O'Leary, 1985a), Izraelio ir Palestinos, Kipro bei Libano, negali būti sudaryta empirinių prielaidų konsocialiniam modeliui funkcionuoti. Be šalių padalijimo šiais atvejais pliuralistai gali pasiūlyti tik tai, kad visur, kur įmanoma, tarp tautų (valstybių) turėtų būti naikinamos ribos ir prieštaravimų draskomai visuomenei kuriama jungtinė dviejų ar daugiau valstybių valdžia.

Hipercentralizavimas

Kai kurie pliuralistai įžvelgia krizės simptomų visuomenėse, kurios nėra labai susiskaidžiusios, tačiau nepakankamai brandžios spaudimo grupės jose veikia hipercentralizuotos valdžios sąlygomis. Jau kalbėjome apie Prancūziją. Tocqueville'is aiškino, kaip iš XVIII a. absoliutizmo bei bonapartizmo paveldėta centralizuota valstybė Prancūzijoje blokavo savanoriškų asociacijų plėtrą, todėl XIX amžiuje šalį periodiškai suimdavo biurokratiniais režimų gniaužtais, iš kurių epizodiškai tekdavo vaduotis revoliucijomis. Šią temą vėl iškelia kai kurie šiuolaikiniai darbai, iš dalies grindžiami socialinės psichologijos bei prancūzų organizacijų tyrimo darbais (Crozier, 1964, 1973; Hoffman et al., 1963; Hoffman, 1974; Peyrefitte, 1977). Anot Crozier, prancūzai bijo interaktyvių, tiesioginių žmogiškųjų santykių. Dėl jiems būdingo individualizmo, atomizmo bei anarchizmo jie yra tinkama medžiaga interesų grupėms for-

muoti. Šie kultūros bruožai padeda suprasti, kodėl savo problemų sprendimo piliečiai tikisi iš beasmenės, formalios, tolimos hierarchinės valdžios – ypač jeigu tos problemos gali tapti konfliktų židiniu. Valstybinę biurokratiją tai skatina savo poziciją vaizduoti kaip aktyviai neutralią (net jeigu faktiškai ji veikia kaip tarpininkė). Interesų grupės, kurioms vis dėlto pavyksta susikurti, yra labai fragmentuotos, net nesugebančios suformuoti didelių koalicijų ar stiprių skėtinių organizacijų. Menkai ištobulinti tokie dalykai, kaip gebėjimas derėtis, inkrementalizmas, kompromisų menas. Grupės vengia jungtis tarpusavyje ir politinėje arenoje atsisako tarpusavio nuolaidų.

Dėl visų šių bruožų klostosi tai, ką Crozier (1973) vadina nesubrendusia visuomene, besiblaškančia tarp vergiško klusnumo valstybei ir įnirtingo priešinimosi bet kokiai įtvirtintų pozicijų kaitai. Todėl socialinė, ekonominė bei politinė kaita negali vykti kaip taikus inkrementinis procesas, kaip jis vyksta anglosaksų liberaliosiose demokratijose, o tik kaip virtinė sporadinių sukilimų, nešančių „pribrendusias" reformas, po kurių vėl prasideda senųjų „žaidimo taisyklių" ir tradicinio biurokratinio režimo restauravimas. Prancūzų Ketvirtosios respublikos žlugimas 1958 metais, 1968 metų gegužės įvykiai – štai šių epizodinių sukilimų pavyzdžiai; jais baigdavosi valstybės pareigūnų biurokratinės visagalybės periodai, nors tie pareigūnai ir turėjo tapti visagaliais, atsižvelgiant į prancūzų interesų grupių pasaulio nebrandų ir nedisciplinuotą pobūdį. Kad būtų galima išsiveržti iš šios biurokratinės visagalybės ir sukilimų karuselės, būtina decentralizuoti valstybinę valdžią (kaip tai mėgino daryti socialistų vyriausybė 1981–1986 m.) ir skatinti interesų grupių formavimąsi bei jų konkurenciją. Deja, sunku išsiveržti iš to ydingo rato, kai centralizuotos institucijos skatina psichologines nuostatas, palaikančias tas nuostatas atgaminančias institucijas.

Modernybė ir pliuralistinio optimizmo pabaiga

Pliuralistų įsitikinimu, poliarchija yra normalus, sveikas modernizavimo padarinys (Almond and Powell, 1966), neišvengiamas pastarųjų laikų socialinės raidos rezultatas. Valdžia, mėginanti kurti šiuolaikinę sudėtingos ir diferencijuotos ekonomikos visuomenę, turi silpninti politinės kontrolės varžtus ir leisti skleistis kaleidoskopinei grupių bei interesų įvairovei – būdingajam modernybės reiškiniui (Kerr *et al.*, 1962). Priešinimasis ekonominiam bei politiniam pliuralizmui yra priešinimasis modernybei. Šiai tezei pagrįsti paprastai nurodomas Čekoslovakijos ekonominis nuosmukis po 1948 m., sovietams nuvertus pramoninį poliarchinį režimą. Bet kuri poliarchijos nepripažįstanti sistema netenka teisėtumo savo gyventojų akyse, o ekonominiu produktyvumu negali prilygti kapitalistinėms poliarchijoms. Taip pat apeliuojama į Vidužemio jūros dešiniojo sparno diktatūras Ispanijoje, Portugalijoje ir Graikijoje, kas esą liudija, kaip socialinio bei ekonominio modernizavimo jėgos šalis pastūmėjo link poliarchijos. Ši teleologinė (tikslingumą implikuojanti) šiuolaikinio pasaulio istorijos interpretacija išreiškia savotišką pliuralistinę funkcionalizmo ir determinizmo versiją: tam tikro pobūdžio ekonomika reikalauja tam tikro politinio režimo.

Tad šeštąjį ir septintąjį dešimtmečius pliuralistų optimizmą dėl liberaliosios demokratijos ateities iš dalies paaiškina jų įsitikinimas, jog lemtingos krizės gali vykti tik autokratinių režimų sąlygomis. Visuomenėms, kur egzistuoja kumuliatyvūs prieštaravimai arba kur politinės institucijos pernelyg centralizuotos, gali iškilti problemų mėginant išlaikyti poliarchinę tvarką. Tačiau su dauguma tokių krizių sėkmingai galima susidoroti, o tie atvejai, kai to nepavyksta padaryti, yra „išskirtiniai", reikalaujantys atskiro istorinio paaiškinimo. Kai kurie pliuralistai šeštojo dešimtmečio pabaigoje ir septintojo pradžioje skelbė „ideologijų pabaigą" ir pradžią epochos, kai visi pramoninės visuomenės

konfliktai pasidarys išsprendžiami (Bell, 1960; Waxman, 1968). Jų įsitikinimu, poliarchijų socialinės rūpybos programos bei keinziškasis makroekonominis užimtumo reguliavimas pašalino antagonistinės klasių kovos priežastis ir sukūrė prielaidas „demokratinei klasių kovai" (Lipset, 1963).

Po dešimties metų šis optimizmas susvyravo, atsiradus tokiems naujiems politinės mobilizacijos reiškinams, kaip JAV juodaodžių protesto sąjūdžiai, o vėliau prasidėjus ir miestų riaušėms; padidėjus profesinių sąjungų karingumui Vakarų Europos šalyse; kylant ir plintant neparlamentiniams, o kai kuriais atvejais ir antiparlamentiniams etniniams, nacionalistiniams bei religinio separatizmo sąjūdžiams tokiose visiškai skirtingose vietose, kaip Šiaurės Airija, Kvebekas, Ispanija ir Libanas. Aštuntojo dešimtmečio viduryje šią negatyvią raidą dar labiau sustiprino daugelio Vakarų šalių ekonomikos smukimas bei didėjanti infliacija, sukelta galingų korporacijų bei profesinių sąjungų. Dėl rūpybos bei užimtumo politikos devintąjį dešimtmetį Europoje anksčiau vyravęs optimizmas buvo sužlugdytas masinio nedarbo.

Mėgindami suprasti šią padėtį, kai kurie pliuralistai ėmė svarstyti klausimą, ar liberaliosiose demokratijose vis dėlto nėra priežasčių bendresnių krizių tendencijoms. Autoriai, pastebintys „valdžios perkrovos" simptomų, dėl mažėjančio politikos efektyvumo ir visuomeninio konsensuso stokos kaltina demokratijos hipertrofiją; radikalesnieji pliuralistai, priešingai, aiškina, jog tie simptomai liudija nepakankamą politinę atskaitomybę, arba demokratijos distrofiją.

Perkrovos tezė

Pliuralistai, išpažįstantys perkrovos tezę, iš dalies prarado savo buvusį tikėjimą poliarchija ir dabar sielojasi dėl valdžios autoriteto bei tradicinių visuomeninių papročių erozijos. Jie yra li-

beralai, „pamatę tamsybes" (Birch, 1984) ir dabar baiminasi, jog kultūrinė bei institucinė erozija ilgainiui gali tapti grėsme liberaliosios civilizacijos išlikimui.

Kultūros nuosmukį lemia tiek tradicinių vertybių, palaikančių socialinę integraciją, erozija, tiek ir atsirandačios naujos vertybės ir keliančios grėsmę politiniam stabilumui. Danielas Bellas (1976) teigia, jog kapitalizmo ir pliuralizmo sėkmė sugriovė tas tradicines vertybes, kurių dėka jie patys atsirado. Protestantiškąją darbo ir šeimos etiką pamažu sunaikino hedonistinė vartotojiška visuomenė ir globėjiška valstybė. Vartojimo kreditavimas žlugdo taupumą, mažina paskatas kaupti kapitalą. Panašiai jaunesnių kartų naujų postmaterialistinių poreikių bei vertybių atsiradimas silpnina piniginio atlygio už darbą motyvaciją (Kristol, 1978, p. 47–49, 62–63; Inglehart, 1977). Jaunimo materialinių poreikių tenkinimas žadina jų nerealistinius poreikius bei siekius. Tad globėjiška visuomenė pati sukuria problemų ir pati tariamai mėgina jas spręsti: silpnindama individo motyvaciją ir didindama jų susvetimėjimą ji gausina bedarbių gretas ir skatiną nedarbą.

Antrasis perkrovos tezės aspektas yra „nevaldomumo" problema. Valstybės veiklos ekspansija į tas sritis, kur tos veiklos efektyvumas gali būti labai menkas, o jos priklausomybė nuo išorinio interesų grupių poveikio labai didelė, tapo didėjančio nepasitikėjimo valstybiniu intervencionizmu ir valdžios autoriteto smukimo priežastimi (Crozier et al., 1975; King, 1975; Douglas, 1976). Gausėjant valstybei keliamų reikalavimų, jos pajėgumas vykdyti koordinacijos funkciją ima mažėti ir efektyvumas smunka. Šios tendencijos realumą šiuolaikinėse liberaliosiose demokratijose liudija pripažintas žlugimas tokių politinių programų, kaip JAV septintojo dešimtmečio pabaigos „Kovos su skurdu" programa (Moynihan, 1969) bei tokių programų įgyvendinimo nuostolingumas (Pressman and Wildavsky, 1973). Poliarchija skatina valstybės ekspansiją, dėl kurios visa politika tampa

labai sudėtinga ir paini (Le Porte, 1975). Kai valstybei vykdant savo politiką tenka priimti įvairių grupių paramą, valdžia nustoja būti autoritetinga vertybių paskirstymo visuomenėje institucija; ji veikiau tampa paprastu, nors ir galingiausiu, sudėtingo sandorio dalyviu (Lowi, 1969; King, 1975, p. 291). Silpnėjant valstybės autoritetui vis labiau priešinamasi jos sprendimams; dar labiau jį sustiprina sąveikaujančių strateginių grupių galia. Valstybės nesugebėjimas patenkinti į ją dedamas masių viltis savo ruožtu toliau griauna valdžios autoritetą.

Perkrovos tezės teoretikai mano, jog šios krizinės tendencijos gali būti sustabdytos, jeigu atsakingi partiniai lyderiai sumažintų piliečių dedamas viltis į valstybę. Iš dalies, perkrovos problema gali būti tik laikinas reiškinys, atspindintis vėluojančią Vakarų demokratijų viešosios nuomonės reakciją į pasikeitusią pasaulio tvarką po OPEC šalių 1973 metais padidintos naftos kainos. Valstybė, užuot mėginusi sudarinėti atsitiktinius sandorius su galingiausiomis interesų grupėmis (Lowi, 1968), turėtų pasipriešinti nepamatuotiems sėkmingiausių lobistinių grupių reikalavimams ir pamažu sugrįžti prie nešališko, „teisės viršenybės" principais grindžiamo, administracinio proceso. Ribos tarp viešojo ir privataus sektoriaus turi būti nubrėžtos iš naujo, ir jų turi būti griežtai laikomasi. Reikalingas naujas „realistinis" konsensusas, suderinamas su ilgalaikio politinio stabilumo reikalavimais. Visi šie siūlymai eksplicitiškai dėstomi Trišalės komisijos pranešime apie liberaliųjų demokratijų valdomumą (Crozier, et al., 1975).

Per maža demokratijos: dalyvavimo pliuralizmas

Ne visi pliuralistai pasuko į dešinę. Kai kurie Šiaurės Amerikos autoriai, kritiškai išstudijavę elito teorijos bei marksizmo atstovų argumentus, dabar kalba apie tai, kad liberaliosioms demokratijoms trūksta demokratijos. Dahlas (1982) sutinka su perkro-

vos teoretikų teze, kad pliuralizmo perteklius liberaliajai demokratijai gali sukelti problemų. Tačiau dabar jis mažiau tiki, kad pliuralizmas gali sukurti optimalią valdymo sistemą. Pirma, egzistuojanti nelygybė, ypač neorganizuotų interesų nepaisymo praktika formuojant politiką, yra nedemokratinė; ji veda prie esamų socialinių bei ekonominių santykių įšaldymo ir sustabarėjimo. Pavyzdžiui, skandinaviškoji interesų atstovavimo sistema, kaip ją aprašo Rokkanas (1966, p. 105), yra „korporaciškai pliuralistinė". Ji gali būti labai konservatyvi novacinių struktūrinių pokyčių atžvilgiu, išskyrus atvejus, kai tie pokyčiai vyksta neorganizuotų interesų sąskaita. Antra, vyksta „pilietinės sąmonės deformavimas", nes žmonės tapatina savo (grupinius) interesus su viešuoju interesu, o tai daro žalos visiems, kas ypač akivaizdu darbo santykių srityje. Trečia, nesaistomas organizacinis pliuralizmas sukuria iškreiptą politinę darbotvarkę, kaip tai parodė biudžeto svarstymai JAV Kongrese. Iki 1974 metų išlaidų ir įplaukų klausimus Kongresas svarstydavo atskiruose, labai fragmentuotuose komitetuose bei subkomitetuose, kuriuos nekliudomai veikė organizuotų grupių interesai. Bendros valstybės išlaidos ir įplaukos daugiausia atsirasdavo kaip neplanuotas šių grupių tarpusavio kovos rezultatas. Ketvirta, atstovaujamosios asamblėjos kai kuriuos politinių problemų sprendimus perleidžia privačioms grupėms. Toks viešosios, arba valstybinės, galios dalijimasis su interesų grupėmis veda prie neatskaitingos ir neatstovaujamos politikos formavimo. Privilegijuotosios grupės, tokios kaip stambaus verslo asociacijos JAV, arba darbdavių bei darbo sąjungos Skandinavijoje, iš esmės silpnina pilietinę valdžios kontrolę, implikuojamą atstovaujamosios demokratijos modelių.

Šie teiginiai gali būti labai malonūs „perkrovos" teoretikų ausiai, tačiau Dahlas, jais remdamasis, daro dvi fundamentaliai priešingas išvadas. Pirma, šią raidą jis apibrėžia ne „krizių", o „dilemų" terminais, t.y. jis kalba apie neišvengiamą pasirinkimą

iš kelių alternatyvų, kur kiekvienas pasirinkimas implikuoja didelius kaštus. Tikrosios dilemos yra neišsprendžiamos ir neišvengiamos (O'Leary, 1985b). Tokių dilemų pavyzdžiai demokratijose gali būti: pasirinkimas tarp piliečių teisių gynimo ir rūpinimosi ju gerove; klausimas, ar teritorinis atstovavimas yra demokratiškesnis už funkcinį atstovavimą; arba klausimas, ar centralizavimo kaštų ir naudos balansas geresnis už decentralizavimo kaštų ir naudos balansą, – klausimas, apibrėžiantis bene svarbiausią administracinę dilemą (Self, 1976). Net tobulos demokratijos sąlygomis neišvengiamai iškyla tokio pasirinkimo būtinybė, kai bet kuri alternatyva implikuoja rimtus kaštus tiek politikos formuotojams, tiek ir piliečiams (Dahl, 1982).

Antra, Dahlas teigia, jog pamatinė jo nurodytų problemų priežastis yra tai, kad Vakaruose piliečiai vis dar menkai kontroliuoja savo ekonominę ateitį, tad ir nepakankamai už ją atsako. Liberaliųjų demokratijų paradoksas yra tai, kad nepaisant politinės sistemos demokratiškumo, neįvyko labai plataus pajamų ir turto perskirstymo; šią temą naujai kelia ir plėtoja neopliuralizmo teoretikai. Tad „dalyvavimo pliuralistai" dabartines Vakarų visuomenes kamuojančias problemas siūlo spręsti ne sugrįžus prie mažiau ambicingos valdžios koncepcijos, bet dar labiau išplėtus piliečių dalyvavimą, šįkart – ekonominio gyvenimo srityje. Tam tikslui jie yra pateikę kai kurių išsamių preskriptyvių strategijų (Walzer, 1981), nelabai būdingų optimistiškam „moksliniam" septintojo dešimtmečio pliuralizmui. Jie atmeta centristines, etatistines strategijas, kurias įvairiais pavidalais siūlo Vakarų komunistinės bei socialdemokratinės partijos, ir propaguoja tam tikrą mišinį: rinkos socializmą, ekonominės demokratijos įmonių viduje idėją, ir, žinoma, plačią valdymo decentralizacijos programą (Dahl, 1985; Hodgson, 1984; Nove, 1983). Šie žingsniai, kurie poliarchiją padarytų realybe kasdieniniame žmonių gyvenime (iki šiol mažai tepaliestą šiuolaikinių pastangų demokratizuoti socialinį gyvenimą), gali su-

teikti naują pagrindą piliečiams sėkmingiau sprendžiant išliekančias (ir galbūt net sunkėjančias) išsivysčiusių šalių socialines problemas.

Išvada

Pliuralistinis požiūris į įeigos politiką, visuomenės ir valstybės santykius, valstybės organizavimą, politikos formavimą bei krizes tebėra vyraujanti Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos politinių mokslų nuostata, nors ji jau nėra tokia visuotinė, kokia buvo septintąjį dešimtmetį. Pliuralistų atliekama valstybės organizavimo bei politikos formavimo analizė vis dar yra geresnė ir empiriškai tikslesnė už bet kurią kitą teorinę valstybės doktriną. Nors pliuralistinis liberaliosios minties monopolis jau yra susvyravęs, o naujos intelektinės įtakos ateina, kaip atrodo, iš naujosios dešinės bei iš neopliuralizmo, standartinė pliuralistinė mintis išlieka stipri ir vis dar aktyvi, tad bent jau ateinantį dešimtmenį jos įtaka mažės (jeigu išvis mažės) labai lėtai.

2 skyriaus išnašos

[1] Funkciniai aiškinimai yra logiškai nepriekaištingi tik tuo atveju, kai pateikiami naudojant šios formos argumentus (Elster, 1983):

Institucinė, arba elgsenos, struktūra X gali būti paaiškinta kaip Y funkcija grupei Z, jeigu ir tik jeigu:

(1) Y yra X priežastis,

(2) Y yra naudingas Z,

(3) Y yra individų nenumatytas X padarinys,

(4) Y – ar bent jau priežastinis ryšys tarp X ir Y – nėra žinomas grupės Z individams,

(5) Y palaiko X dėka priežastinio atgalinio ryšio, veikiančio per Z.

Pavyzdžiui, ekonominė analizė rodo, jog įmonės maksimizuoja pelną, tačiau tai vyksta ne todėl, kad jos mėgina tai daryti sąmoningai. Firmos paprasčiausiai vadovaujasi kokia nors paprasta taisykle, pavyzdžiui, "Viskam uždėk 10 proc. antkainį". Aiškindami šį regimą neatitikimą tarp įmonės elgsenos ir jos intencijų Čikagos ekonomistai pasiūlė funkcinį paaiškinimą. Įmonės, atsitikti-

nai priėmusios tokias taisykles, kurios faktiškai maksimizuoja pelną, išlieka rinkoje; visos kitos įmonės iš rinkos išstumiamos. Jeigu X yra minėtoji taisyklė, Y – pelno maksimizavimas, o Z – įmonių visuma, tai turime logiškai korektišką funkcinį paaiškinimą. Tačiau jeigu įmonės tokias taisykles priima imituodamos sėkmingai veikiančias savo konkurentes, tada sąlyga (4) pažeidžiama, nes tokiu atveju jos aiškiai suvokia, kokia elgsena joms yra naudinga ir sąmoningai ją pasirenka.

[2] Lijphartas, kalbėdamas apie labai susipriešinusias visuomenes, naudoja faktiškai klaidinančią etiketę „pliuralistinė visuomenė". Daugeliu požiūrių tokia visuomenė yra diametraliai priešinga „pliuralistinei visuomenei". Todėl čia vengiame tokios vartosenos, tačiau skaitytojai turi tai prisiminti imdamiesi studijuoti Lijpharto darbus. Kai kurie kiti autoriai apibūdinti šalims, charakterizuojamoms ryškių ideologinio pobūdžio nesutarimų, tokių kaip komunizmo ir antikomunizmo priešstata, vartoja frazę „pliuralinė visuomenė".

3. NAUJOJI DEŠINĖ

Nuo septintojo dešimtmečio vidurio pliuralizmą vis labiau kritikuoja naujosios dešinės teoretikai, gaivinantys ir modernizuojantys daugelį klasikinio liberalizmo idėjų ir jas naudojantys paaiškinimui, kaip demokratinės politinės sistemos gali sukelti patologinių padarinių. Kai kuriose Vakarų šalyse, pavyzdžiui, Britanijoje Thatcher valdymo metais bei Jungtinėse Valstijose Reagano laikais, šios idėjos beveik tapo ortodoksija, išstumiančia pliuralizmą kaip įprastąją akademinės bei publicistinės analizės metodologiją.

Šiuolaikinėje vartosenoje etiketė „naujoji dešinė" apima platų intelektinį spektrą: nuo libertarinių filosofų iki reakcingų vertybių gynėjų. Ji taip pat apima visą virtinę politinių sąjūdžių: nuo tų, kurie reikalauja radikalaus valstybės išlaidų mažinimo bei globos valstybės apkarpymo iki religinio fundamentalizmo bei „dorovinių" sąjūdžių už abortų uždraudimą. Mes šią etiketę naudosime kur kas siauresne prasme: šiuo terminu apibūdinsime tuos teoretikus, kurių intelektinės ištakos sietinos su pamatine Vakarų liberaliosios bei konservatyviosios filosofijos tradicija, kurią atnaujinę ir radikalizavę socialinių mokslų srityje jie kartu kritikuoja pliuralizmą.

3.1. Ištakos ir raida

Paprasčiausias būdas suprasti naujosios dešinės esmę – tai ją palyginti su senąja dešine, kurios atstovai, bent jau Europoje, buvo konservatoriai (Siedentop, 1983). Jie buvo „tradicijos" gynė-

jai, nors dažniausiai ją traktuodavo gana atrankiniu būdu. Paprastai tradicija buvo ginama dogmatiškai, esą jos teisėtumą apibrėžia pats jos egzistavimo faktas. Ji buvo ginama ir argumentuojant, jog joje yra akumuliuota praktinė praeities patirtis. Tradicijos atsiranda dėl priežasčių, dabar skendinčių nežinioje, ir jų laužymas kelia grėsmę visuomenei. XIX amžiaus konservatoriai gynė paveldėtąsias ikidemokratines ir ikipramonines Europos socialines struktūras – paveldimas hierarchijas, pasidalijimą į luomus, patriarchiją, vyrui garantavusią šeimos galvos statusą. Kai kurie konservatoriai buvo reakcionieriai pirmykšte šio žodžio reikšme: reaguodami į pokyčius jie siekė grįžti į praeitį. Baimindamiesi masių demokratijos konservatoriai ryžtingai priešinosi lygybei – tiek lygybei įstatymui, tiek galimybių lygybei. „Šiuolaikinės valstybės idėja", t.y. kad visi piliečiai yra lygūs suverenui, implikavo pamatinę visų žmonių lygybę; konservatoriams tai buvo anatema (Siedentop, 1983). Tad senoji dešinė buvo nusiteikusi prieš valstybę ir vadovavosi mitine viduramžių feodalizmo vizija, kurioje visuomenė, nepaisant skirtingų luomų nelygybės, traktuojama kaip vieninga organinė visuma, o politinė galia išskaidoma ir išdalijama tarp aukštuomenės, Bažnyčios ir karaliaus. Tik XIX amžiuje nacionalizmo ir imperializmo pakilimas aristokratiškuosius konservatorius pastūmėjo pripažinti nacionalinės valstybės viziją, kurioje vėl sau vietos galėjo rasti patriarchija, kilmė, hierarchija bei tradicinės dorybės.

Tradicinė aristokratijos, religijos bei patriarchijos gynyba retai buvo grindžiama politinės filosofijos argumentais. XIX amžiaus pabaigoje Europos konservatoriai pripažino demokratinę politiką. Tokiu pripažinimu jie tikėjosi sulaikyti, kooptuoti arba suskaidyti savo liberaliuosius ir socialistinius oponentus. Aristokratas „slepia savo tikrąsias mintis ir, siekdamas patekti į geidžiamą daugumą, staugia kartu su demokratiniais vilkais" rašė Michelsas (1959, p. 6). Šį cinizmą gerai perteikia Visconti filmas,

ekranizavęs garsųjį di Lampedusa'os romaną *Leopardas*, kur jaunas sicilietis aristokratas aiškina savo sprendimą jungtis prie italų nacionalistų strateginiais sumetimais: „Viskas turi pasikeisti, kad galėtų išlikti kaip buvę."

Tradicinė dešinė nepasitikėjo politiniais filosofais dėl jų „abstraktumo", „šaltumo", „ideologiškumo" bei „racionalumo". Racionalistai visas egzistuojančias socialines institucijas mėgina vertinti vien racionalumo požiūriu, jie atmeta institucijas ar papročius, kurie šia prasme negali būti pateisinti (Oakeshott, 1962). Tačiau visos racionalistinės schemos yra nepriimtinos, nes pretenduoja į tą moksliškumą, kurio pagrindu gali būti mėginama perdaryti visuomenę. Racionalizmas yra nuostata, kuri negailestingai ardo visuomeninį audinį, ir ji yra mirtinas stabilios, pripažintos visuomeninės tvarkos priešas. Tad susiduriant su liberalais arba socialistais filosofinės argumentacijos lygmeniu tradicionalistams tenka spręsti dilemą. Norint kovoti su racionalizmu, jiems tenka užimti racionalistinę intelektinę nuostatą ir tai yra paradoksas, persekiojantis visą konservatyviąją politinę mintį, pradedant Burke'u ir baigiant Oakeshottu. Dėl to, nepaisant jų specifinio stiliaus bei dogmų, daugelis šiuolaikinių konservatyvių mąstytojų yra persiėmę, galbūt net nesąmoningai, liberalų bei socialistų argumentais.

Skiriamasis naujosios dešinės bruožas yra jos filosofinis ir teorinis rafinuotumas. Jos atstovai tvirtai laikosi nuomonės, jog politinės idėjos turi būti keliamos pasitelkus visus šiuolaikinių socialinių mokslų argumentus. Kai jie gina tradiciją, o tai jie dažnai daro, naujosios dešinės atstovai remiasi socialinių mokslų atradimais bei argumentais, o ne vien tradicine išmintimi ar amžinosiomis tiesomis. Šiais bruožais pasižymi dvi gana skirtingos naujosios dešinės teorinės minties atšakos, kiekviena iš kurių pateikia gerai argumentuotą liberalios demokratinės valstybės koncepciją – viešųjų sprendimų teorija ir austrų mokykla.

Ne tokia specifinė naujosios dešinės teorinė srovė yra neokonservatoriai; šis terminas Amerikos kontekste apima visus tuos, kurie išliko pliuralistais metodologijoje, tačiau tapo dešiniaisiais politinėje ideologijoje (Steinfels, 1979). Juos jau apibūdinome kaip iš esmės pliuralistinę srovę, todėl šio klausimo daugiau nenagrinėsime. Tačiau JAV neokonservatorius vertėtų atskirti nuo britų konservatyviųjų mąstytojų, tokių kaip Sruttonas (1981) bei *The Salsbury Review* ratelis. Anglų kraštutiniai dešinieji, kitaip nei Amerikos neokonservatoriai, nevertina socialinių mokslų įžvalgų ir net sąmoningai vartoja archaišką kalbą. Tačiau jie siekia apriboti ir valdžios galias, sustabdyti švietimo, lyčių santykių egalitaristinę tendenciją apginti „senovinę tvarką" (branduoliniais ginklais). Britų kraštutiniai dešinieji didelės įtakos turėjo Thatcher vyriausybėms Britanijoje. Tačiau dėl negriežtos jų argumentacijos intelektinis jų poveikis buvo daug mažesnis, palyginti su dviem pagrindinėmis naujosios dešinės minties srovėmis – viešųjų sprendimų teorija ir austrų mokykla.

Viešųjų sprendimų teorija

Specifinė politinių mokslų metodologija dažniausiai vadinama viešųjų sprendimų teorija. Ji žinoma ir kaip kolektyvinių sprendimų, racionalaus ar socialinio pasirinkimo ir kaip matematinė politinė teorija. Iš principo nebūtina norint išpažinti naujosios dešinės vertybes naudotis viešųjų sprendimų teorijos argumentais. Kai kurie pliuralistai (Barry, 1978; Hardin, 1982), radikalai (Dunleavy, 1985) ir net marksistai (Roemer, 1986) gindami savo tezes naudojasi viešųjų sprendimų teorijos metodais. Tačiau dauguma viešųjų sprendimų teorijos autorių faktiškai išpažįsta tas politines vertybes bei principus, kurie paprastai siejami su konservatyvizmu (Amerikoje) arba rinkos liberalizmu (Europoje). Ši orientacija ypač būdinga JAV Virdžinijos politechnikos instituto autoriams (*Virginia State Politechnic*) – Jamesui Buchananui,

Williamui Niskanenui ir Gordonui Tullockui. Veikiausiai dauguma viešųjų sprendimų teorijos autorių savo pažiūromis nedaug skiriasi nuo *laissez-faire* nuostatų, kuriomis vadovaujasi Miltonas Friedmanas knygoje *Kapitalizmas ir laisvė* (1962). Tad tarp naudojimosi viešųjų sprendimų teorijos metodologija ir naujosios dešinės vertybių išpažinimo, net jeigu tarp jų nėra būtinojo arba vidinio ryšio, egzistuoja raiški koreliacija. Viešųjų sprendimų teorija remiasi keturiais skirtingais šaltiniais: neoklasikine ekonomika, matematiniais politikos modeliais, visuomeninės sutarties teorija ir Jeffersono demokratijos koncepcija.

Visų Vakarų šalių ekonominėje teorijoje pokario laikais įsivyravo *neoklasikinė ekonomika*, ir būtent per šį laikotarpį ji iškilo kaip labiausiai prestižinė ir griežčiausia iš visų socialinių mokslų. Jos ekspansija į viešųjų sprendimų sritį atspindi bendresnę ekonominės analizės metodų veržimosi į kitų disciplinų sritis, tokių kaip [žmogiškoji] geografiją, teisė ir politinė teorija, tendenciją. Ekonomikos teorijoje pateikiamą viešųjų sprendimų koncepciją geriausia aiškinti pradedant nuo jos antonimo – privataus sprendimo. Privačius sprendimus daro individai savo preferencijų pagrindu, atsižvelgę į faktinius išorinių aplinkybių suvaržymus. Paradigminis privataus sprendimo pavyzdys – individo sprendimai rinkoje. Individas, kaip vartotojas ir gamintojas, siekia kuo didesnės naudos sau. Spręsdamas dėl pasirinkimo tarp vartojimo ir investavimo, tarp darbo ir poilsio jis visada siekia maksimizuoti naudą ir minimizuoti kaštus. Standartinė mikroekonomika ir gerovės ekonomika, kaip ji dėstoma Vakarų universitetuose, smulkiai analizuoja šią maksimizuojančią individų privačių sprendimų logiką. Viešųjų sprendimų teorija, priešingai, nagrinėja kolektyvinį, socialinį, arba ne rinkos, sprendimų priėmimo procesą. Todėl viešųjų sprendimų teorijos objektas apima daugelį politinių mokslų, valstybės teorijų, konstitucijų, kolektyvinių veiksmų, balsavimo procedūrų, partijų bei biurokratų elgsenos ir manipuliacinio elgesio aspek-

tų. Neoklasikinės ekonomikos metodų taikymas nagrinėjant šias temas – išskirtinis viešųjų sprendimų teorijos bruožas (Mueller, 1979). Kadangi viešųjų sprendimų teorijos temos ne kartą bus nagrinėjamos šiame skyriuje, trumpai pažvelkime į jos ištakas neoklasikinės ekonomikos teorijoje. Viešųjų sprendimų teorijos, kaip specifinio teorinio požiūrio, atsiradimą, paskatino trys problemos: socialinės gerovės funkcijos paieška, „rinkos trūkumų" problematika ir viešųjų finansų ekonomikos problemos (Mueller, 1979).

Pirma, kadangi įprastoji ekonomika daugiausia nagrinėja individo elgesį rinkoje, ji tam tikros veiklos padarinius gali įvertinti tik pagal jai individualiai teikiamą naudą (t.y. pagal jos gaunamą naudą ir kaštus individams). Praktiškai labai sunku išmatuoti „naudingumą" ar „laimę", tačiau iš principo nėra sudėtinga sukonstruoti grafiką arba sudaryti lygtį, kad parodytume, kaip individo gerovė kinta priklausomai nuo įvairių galimų rezultatų (vadinamoji „naudingumo funkcija"). Tikroji problema iškyla tada, kai tą patį metodą mėginame taikyti visai visuomenei, nes, kaip atrodo, nėra jokios galimybės sukonstruoti atitinkamą grafiką (socialinę gerovės funkciją): skirtingi žmonės įvairiai vertina rezultatus, o įprastoji ekonomika neturi jokios procedūros, kuri vieno asmens gerovę objektyviai leistų palyginti su kito asmens gerove. Todėl ekonomistai ieško procedūros (paprastai balsavimo procedūros), kuri, tenkindama tam tikrus bendrus etinius principus, skirtingus rezultatus leistų surikiuoti pagal jų vertę visuomenei kaip visumai. Šiuo metu teorinės jų pastangos koncentruojamos tam, kad susidorotų su socialinės gerovės funkcijos neapibrėžtumo implikacijomis. Ekonomistai taip pat mėgina ieškoti procedūrų, kurios imituotų rinką ir atskleistų individų preferencijas valdžios vykdomos politikos atžvilgiu.

Antra, ekonomistai nuodugniau ėmė nagrinėti vadinamųjų „rinkos trūkumų" priežastis ir būdus, kaip su jais susidoroti;

„rinkos trūkumais" vadinamos tokios situacijos, kur privatūs sprendimai gerovės maksimizavimo požiūriu duoda blogesnių rezultatų nei tie, kurių, kaip atrodo, galėtume sulaukti iš viešųjų arba ne rinkos sprendimų. Tam ekonominėje politikoje juos paskatino Keyneso revoliucija ir [1930-ųjų] debatai dėl santykinio laisvosios rinkos ir socialistinių planinių sistemų pajėgumo garantuoti ekonominį augimą (Nove and Nuti, 1972). Standartinė ekonomika rinkos trūkumų problematiką nagrinėjo komercinių santykių kontekste, o viešųjų sprendimų teorija kilo kaip mėginimas parodyti, jog ir „politinė" rinka turi analogiškų trūkumų. Antai individai savo preferencijas viešosios politikos atžvilgiu reiškia balsavimu per rinkimus, tačiau toji raiška yra labai netobula, nes politinės rinkos struktūra sukelia aibę nenumatytų žalingų padarinių. Vėliau savo analizę jie išplėtė į procesus, vykstančius pačiame valstybės aparate, argumentuodami tuo, kad „valstybės trūkumai" gali būti ne mažesni už rinkos trūkumus (Mitchell, 1980; Woolf, 1979).

Šis „valstybės trūkumų" argumentas didelės įtakos turėjo viešųjų finansų teorijai, seniausiai ekonomikos mokslo šakai, tiesiogiai susijusiai su politikos formavimu, kur sprendžiami klausimai: "Kokiais būdais turėtų būti finansuojamos viešosios išlaidos?", "Kaip turėtų būti paskirstoma mokesčių našta?", "Kokiai veiklai turi būti skiriamos viešosios lėšos?" Nepaisant gausių ekonominės literatūros rekomendacijų, tik nedaugelis valstybių savo viešuosius finansus tvarkė rekomenduojamais būdais. Viešųjų sprendimų teorija šį atotrūkį aiškina tuo, kad politikai, biurokratai ir rinkėjai, maksimizuodami savo pačių gerovę, o ne siekdami socialinės gerovės, kaip tai postuluojama normatyvinėje viešųjų finansų teorijoje, elgiasi savanaudiškai.

Matematinė politinė teorija – antrasis viešųjų sprendimų teorijos šaltinis. Prasidėjusi kaip abstrakčių permutacijų bei kombinatorikos teorija ji išsiplėtojo į lošimų teoriją ir balsavimo procedūrų analizę (Buchanan and Tullock, 1962, p. 323–340). Lošį-

mų teoriją pirmąkart griežtai suformulavo von Neumannas ir Morgensternas (1944). Joje analizuojamos situacijos, kuriose atskiro individo sprendimai priklauso ne tik nuo jo paties preferencijų, bet ir nuo kitų individų, kuriems tas sprendimas skirtas, preferencijų bei veiksmų (Abrams, 1980, p. 189). Lošimu gali būti laikoma beveik kiekviena individų sąveika. Teorine prasme lošimas nebūtinai susijęs su žaismingumu ar laisvalaikiu: branduolinio ginklavimosi varžybos tarp JAV ir Sovietų Sąjungos – toli gražu ne linksminimasis – gali būti analizuojamos kaip „lošimas". Beveik visoje politinėje veikloje reiškiasi pagrindiniai lošimo bruožai (išlošis, pralošis, išskaičiavimas, bendradarbiavimas arba išdavystė).

Lošimų teorijos atstovai savo objektą klasifikuoja įvairiai. Pavyzdžiui, kooperaciniai lošimai yra tokie, kad lošėjai gali bendrauti tarpusavyje ir derėtis; nekooperacinių lošimų atveju bendravimas ar derėjimasis negalimi. Antra, lošimai skiriasi savo konfliktiškumu. Labiausiai konfliktiniai yra tie lošimai, kur vienas individas gali išlošti tik tai, ką pralošia kitas. Jeigu išlošį ir pralošį tokiame lošime apibūdintume naudingumu (dydžiu), tai pozityvi laimėjusiojo naudą visada bus lygi pralaimėjusiojo negatyviai naudai (kaštams). Po tokio lošimo sudėjus laimėtojų ir pralaimėjusiųjų nauda visada gaunamas nulis; todėl tokie lošimai vadinami „nulinės sumos lošimais". Kitokiuose lošimuose, priešingai, visi lošimo dalyviai gali ką nors išlošti, net jeigu kai kurie išlošia daugiau už kitus („pozityvios sumos lošimas"); visi dalyviai taip pat gali pralošti, net jeigu kai kurie pralošia mažiau už kitus („negatyvios sumos lošimas"); arba kai kurie lošėjai gali išlošti, o kiti pralošti, tačiau ne tokius dydžius, kuriuos sudėjus gaunamas nulis („kintamos sumos lošimai"). Trečia, lošimai gali būti vienkartiniai arba kartotiniai (kurie lošiami nuolat). Žmonės, jeigu turi galimybių mokytis iš patirties, įgytos ankstesniuose lošimuose, paprastai lošdami veikia skirtingai.

Kad geriau suprastume lošimų teorijos aiškinamąją galią, panagrinėkime pavyzdį. Du žmonės, Žaneta ir Žanas, su įrankiais, tinkamais bankui apiplėšti, areštuojami policijos. Tačiau policija neturi tikrų įrodymų dėl to, ką jie su tais įrankiais ruošėsi daryti. Suimtieji vežami į policijos nuovadą, uždaromi į skirtingas kameras ir kiekvienam siūloma prisipažinti – mainais už prisipažinimą garantuojama laisvė, o bendrininkas ilgiems metams bus uždarytas kalėjiman. Žaneta ir Žanas turi apsispręsti, ką daryti nežinant, ką ruošiasi daryti kitas. Būtent ši situacija sukuria lošimo matricą, kurią vaizduoja 3.1 figūra. Jeigu abu neprisipažins, bus nuteisti tik už tai, kad turėjo plėšimo įrankius ir bus įkalinti tik trumpam. Jeigu abu prisipažins, abu bus ilgesniam laikui įkalinti už ketinimą apiplėšti banką, nes kaltinimui nereikės į laisvę paleisti nė vieno, kad gautų reikiamą paliudijimą teisme. Jeigu vienas iš jų prisipažins, o kitas neprisipažins, tai prisipažinęs areštuotasis išeis į laisvę, o bendrininkas gaus maksimalią bausmę. Dėl asociacijos su šiuo pavyzdžiu ši lošimo matrica su įvairiais jos variantais dabar yra žinoma kaip *kalinio dilema*. Ji yra plačiai taikoma ir kituose kontekstuose. Kai kurių autorių įsitikinimu, šis lošimas gali būti bendrinis visuomeninio gyvenimo modelis (Barry, 1965, p. 253–255; Taylor, 1976, p. 28). Jeigu Žaneta ir Žanas siekia minimizuoti savo riziką, tai kiekvienas prisipažins, nes tada – blogiausiu atveju – jai (jam) gresia daugiausia tik kalėjimas trejiems metams, tuo tarpu neprisipažinus kiekvienas rizikuoja būti apkaltintas dėl viso sumanymo ir patekti į kalėjimą penkeriems metams. Panašiai bus ir jeigu jie prisipažins, tada – geriausiu atveju – jie išeis į laisvę, o neprisipažinę gali tikėtis išbūti kalėjime tik vienerius metus. Todėl abu prisipažįsta ir kiekvienas gauna po trejus kalėjimo metus, nors jeigu jie pasitikėtų vienas kitu, kiekvienas laimėtų neprisipažindamas, nes kiekvienam tektų kalėti tik vienerius metus.

Lošimo matricos langeliuose nurodoma, kiek kalėjimo metų po nuosprendžio gautų kiekvienas kalinys. Žanetės atveju nuosprendis schemoje nusakomas žodžiu, Žano atveju – skaitmeniu.

		Žanetės alternatyvos	
		Neprisipažinti	Prisipažinti
Žano alternatyvos	Neprisipažinti	Vienas, 1	Nulis, 5
	Prisipažinti	Penki, 0	Trys, 3

3.1 schema. Kalinio dilemos pavyzdys

Visos kolektyvinio veiksmo problemos, kai individams būtų naudinga bendradarbiauti ir vienas kitu pasitikėti, tačiau individualiai jiems yra racionaliausia to nedaryti, yra kalinio dilemos logikos vediniai (Hardin, 1982, p. 16–37):

> Savanoriškai savo automobilyje neįsirengiame teršalų katalizatoriaus; nesiliaujame deginti medžių židiniuose; nenoriai einame į talką savo kvartalo aplinkos tvarkyti, kasti sniego nuo kelių ir šaligatvių; prie visuomeninių iniciatyvų, kurias palaikome, geriausiu atveju prisidedame tik menkomis sumomis, o dauguma mūsų išvis neprisideda; dauguma piliečių Jungtinėse Valstijose dažniausiai neina į rinkimus; žvejyba besiverčiančios šalys alina atvirų vandenų žuvų išteklius... (Hardin, 1982, p. 9)

Jeigu kiekvienas iš mūsų savo veikloje nesivadovautų vien siaurais asmeniniais interesais, remdamasis prielaida, jog negalima kliautis kitų sąžiningumu, kliautis tuo, kad jie neišduos

susitarimo ir netaps veltėdžiais palikdami mums nešti visą viešosios naudos naštą, kiekvienu tokiu atveju būtų galima pakelti visuomenės gerovės lygį: sumažinti taršą, turėti išvalytas gatves ir dosniai finansuojamų labdaros organizacijų, padidinti kiekvieno atstovaujamąsias galias ir išsaugoti okeanų žuvų išteklius.

Jeigu kalinio dilemos lošime pakeistume išlošių (pralošių) pasiskirstymą, tai atsirastų kooperatyvinės žmonių veiklos galimybė. Tarkime, jog du fermeriai sprendžia klausimą, ar jiems verta savo teritorijoje remontuoti nuo potvynių saugančius įrenginius. Jų naudingumo matricą apibrėžia 3.2 schema.

Remonto darbai kainuotų 10 dolerių, ir tuos darbus jie galėtų atlikti arba kartu, arba kuris nors vienas. Jeigu nė vienas jų nesiims, neišvengs potvynio daromų 20 dolerių kaštų. Jeigu fer-

Matricos langeliuose nurodomi remonto (piniginiai) kaštai, kuriuos patirtų mūsų minėtieji fermeriai. Jeigu nė vienas iš jų nesiims remonto, kaip tai parodyta apatiniame dešiniajame langelyje, tai kiekvienas dėl potvynių patirs 20 dolerių nuostolį. Fermerio A kaštai nusakomi žodžiais, o fermerio B kaštai – skaitmenimis.

		Fermerio A alternatyvos: Imtis remonto darbų	Fermerio A alternatyvos: Nesiimti remonto darbų
Fermerio B alternatyvos	Imtis remonto darbų	Penki, 5	Nulis, 10
	Nesiimti remonto darbų	Dešimt, 0	Dvidešimt, 20

3.2 schema. Viščiuko lošimas: pavyzdys

meriai nori minimizuoti savo riziką, jiems verta imtis remonto. Tokiu atveju jie praranda tik 5 arba 10 dolerių, o jeigu nesiima bendrų pastangų arba jeigu visos naštos neprisiima kuris nors vienas, kiekvienas rizikuoja prarasti po 20 dolerių. Ši situacija vadinama *viščiuko lošimu* (pagal asociaciją su šeštojo dešimtmečio Amerikos paauglių žaidimu, kai priešpriešiais važiuojant dviračiais arba automobiliais, mėginama priversti priešininką pirmą pasukti į šalį, kad būtų išvengta susidūrimo). Ši situacija skiriasi nuo kalinio dilemos situacijų pirmiausia tuo, kad lošimo dalyvių kaštai nebendradarbiavimo atveju yra kur kas didesni. Kai kurie darbo ginčų, valstybės ir interesų grupių santykių konfliktai, taip pat kai kurie prevencinio branduolinių ginklų panaudojimo scenarijai pasižymi šiais „viščiuko lošimo" bruožais, tad jų atveju kooperatyvinių sprendimų tikimybė yra didesnė. Šio pobūdžio lošimų logikos analizė bei jos taikymo galimybių nagrinėjimas yra viena svarbiausių šiuolaikinės viešųjų sprendimų teorijos temų.

Šalia lošimų teorijos viešųjų sprendimų teorijos formavimuisi didelės įtakos turėjo matematinė balsavimo sistemų analizė. Du XVIII amžiaus matematikai – Borda ir Condorcet – atrado balsavimo procedūrų paradoksų, atskleidžiančių kai kuriuos mažoritarinio principo taikymo ribotumus. Tarkime, kad Margarita, Nevilas ir Davidas nesutaria dėl to, kaip turi būti naudojamos viešosios lėšos sprendžiant nacionalinės gynybos, darbo vietų kūrimo ir socialinės rūpybos problemas. Jų preferencijos šių alternatyvų atžvilgiu pateiktos 3.1 lentelėje.

3.1 lentelė. Paprastas balsavimo paradoksas

	Pirmoji preferencija	Antroji preferencija	Trečioji preferencija
Nevilas	Rūpyba	Darbo vietos	Gynyba
Davidas	Darbo vietos	Gynyba	Rūpyba
Margarita	Gynyba	Darbo vietos	Rūpyba

Condorcetas ir Borda atrado du būdus, kaip galima išsiveržti iš tokių aklaviečių. Condorceto siūlymu, daugumos reikėtų siekti balsuojant dėl kiekvienos porinės, arba binarinės, alternatyvos. Mūsų pavyzdyje Davidas ir Margarita teikia pirmenybę užimtumui (naujoms darbo vietoms), o ne rūpybai; Nevilas ir Davidas teikia pirmenybę užimtumui, o ne gynybai. Kadangi darbo vietų kūrimo programai pritaria dauguma, tad ji laimi Condorceto prasme. Iš aklavietės išsiveržiama, jeigu atsižvelgiama į antrosios ir trečiosios eilės preferencijas. Spręsdamas tą pačią problemą, Borda alternatyvas rikiuoja suteikdamas pirmosioms dviem preferencijoms du taškus, antrosioms preferencijoms – vieną tašką ir trečiosioms – iš viso neteikdamas taškų. Tada teisingas sprendimas yra tas, kuris surenka daugiausiai taškų. Mūsų pavyzdyje užimtumo preferencija surenka 4 taškus, gynyba – 3 ir rūpyba – 2 taškus. Tad ir pagal Borda metodą laimi užimtumo didinimo alternatyva.

Tačiau nė vienas iš šių dviejų rafinuotų balsavimo metodų nesusidoroja su visais balsavimo paradoksais, o ypač su tais, kurie iškyla situacijoje, kur egzistuoja *ciklinės daugumos*. Žr. 3.2 lentelę.

3.2 lentelė. Sudėtingesnis balsavimo paradoksas: ciklinės daugumos

	Pirmoji preferencija	Antroji preferencija	Trečioji preferencija
Nevilas	Rūpyba	Užimtumas	Gynyba
Davidas	Užimtumas	Gynyba	Rūpyba
Margarita	Gynyba	Rūpyba	Užimtumas

Čia tariame, jog dėl tam tikrų sumetimų Margarita pakeitė savo preferencijas ir dabar rūpybai teikia didesnę reikšmę nei užimtumui. Naudodamiesi Condorceto modeliu, negalime nustatyti aiškaus laimėtojo. Nevilas ir Margarita teikia pirmenybę

rūpybai, o ne užimtumui, Davidas ir Margarita teikia pirmenybę gynybai, o ne rūpybai, o Nevilas ir Davidas teikia pirmenybę užimtumui, o ne gynybai. Kad ir kokią alternatyvą pasirinktume, kitą alternatyvą galime įveikti dviem balsais prieš vieną, tačiau mūsų pasirinktąją alternatyvą gali įveikti likusioji alternatyva; susidaro begalinis ciklas be „geriausio" sprendimo. Tokia preferencijų tvarka apibūdinama kaip netranzityvi. Čia nepadeda ir Borda balsavimo metodas, nes visos trys alternatyvos surenka po tris taškus. Balsavimo paradoksas rodo, jog nei paprasta daugumos taisyklė, nei įprasti jos variantai nevisada gali duoti aiškų ir racionalų demokratinio sprendimo rezultatą; šiai problemai skiriama daug literatūros (Dummett, 1984). Empiriškai tikimybė susidurti su ciklinėmis daugumomis pamažu didėja daugėjant balsavimo grupės narių. Ir ji didėja labai sparčiai, kai rinkėjams siūloma suskirstyti pagal svarbumą daugiau nei tris alternatyvas. Kai vienu metu sprendžiamas daugelio alternatyvų pasirinkimo klausimas, ciklinės daugumos atsiradimo tikimybė yra didesnė nei 25 procentai.

Visuomeninės sutarties teorija – tai dar vienas viešųjų sprendimų teorijos šaltinis. Kalbant tik apie garsiausius jos atstovus, šiai politinės filosofijos tradicijai priklauso Hobbesas, Locke'as ir Rousseau. Pagal šią tradiciją valstybės prigimties bei jos teisėtumo problemos sprendžiamos postuluojant padėtį, kuriai esant visuomenės konstravimo problemą individams tektų spręsti nuo nulio – nuo „prigimtinės padėties". „Prigimtinė padėtis" yra tokia, kai nėra nei valstybės, nei kokių nors kitokių visuomeninių junginių. Visuomeninės sutarties teoretikai mėgina išsiaiškinti, kokio pobūdžio principiniai žmonių tarpusavio susitarimai galėtų būti pagrindas valstybei atsirasti, ir kokie teisingumo principai galėtų ją įteisinti. Yra akivaizdžių analogijų tarp visuomeninės sutarties teorijos ir lošimų teorijos. Hobbesas *Leviatane* (1651) mėgina parodyti, kad racionalūs, apdairūs (rizikos vengiantys) ir savanaudžiai individai imtųsi kooperatyvi-

nių pastangų sukurti valstybei kaip priemonei su kalinio dilemos situacijomis susidoroti. „Prigimtinės padėties" sąlygomis keli piktavaliai individai gali užkirsti kelią tarpusavio pasitikėjimo ir bendradarbiavimo sistemai atsirasti. Žmonių santykiuose tvyrotų baimė ir įtarumas, nes nebūtų nieko, kas žiūrėtų bendros tvarkos, neleistų stipresniems plėšti silpnesniųjų ir garantuotų susitarimų tesėjimą. Hobbeso įsitikinimu, jeigu nebūtų sukuriama tam tikra prievartos sistema, blogiems žmonėms užkertanti kelią daryti žalą kitiems, greitai „prigimtinė padėtis" virstų visų karo prieš visus padėtimi. Stiprios valstybės sukūrimas, jai suteikiant neribotų galių, turi garantuoti apsaugą nuo nesilaikančių susitarimų bei sutarčių, ir taip padėti pagrindą tarpusavyje naudingam individų bendradarbiavimui.

Demokratinio administravimo idealai į viešųjų sprendimų teoriją atėjo per įvairias XVII ir XVIII a. liberalių mąstytojų koncepcijas, pirmiausia – per Amerikos filosofą ir valstybės veikėją Thomasą Jeffersoną (Ostrom, 1974). Amerikos viešojo valdymo teorijoje būta trijų pagrindinių srovių (Stillman, 1982): pirmoji yra ta, kurią pradėjo Jamesas Madisonas ir kurią anksčiau jau apibūdinome kaip iš esmės pliuralistinę; antroji kyla iš Andrewo Hamiltono politinių idėjų; trečioji – Jeffersono teorinė nuostata – yra artimiausia viešųjų sprendimų teorijai.

Jeffersonas aukštino paprastų Amerikos žmonių sveiką protą, nemėgo didelių miestų ir buvo prieš visa, ką šiandien vadintume centralizuota ir profesionalizuota biurokratija. Jo įsitikinimu, privati nuosavybė, jeigu ji ginama ir yra pakankama, piliečiams suteikia asmeninės nepriklausomybės pagrindą, ir juo turi remtis bet kuris respublikinis valdymas. Kaip ir Rousseau atveju, jo mąstysenai įtakos turėjo romantinis žavėjimasis agrarine visuomene ir agrarine demokratija. „Didžiųjų miestų minios palaiko dorą valdžią ne geriau kaip kūno pūliniai – žmogaus sveikatą", – rašė jis savo *Užrašuose apie Virginiją*. Palyginkime šią nuostatą su vieno iš svarbiausių viešųjų sprendimų

teorijos atstovo, Williamo Niskaneno, prisipažinimu: „Viena iš mano mėgstamiausių fantazijų – įsivaizduoti, kad Vašingtonas vėl tampa ramiu Pietų miestu su keliomis didelėmis šventyklomis ir keliais nedideliais universitetais, iš kurio vasarą išvyksta visi, išskyrus turistus" (Niskanen, 1978, p. 163). Džefersoniškoji tradicija turėjo didžiulės įtakos Amerikos viešajai nuomonei, ir padarė specifinį poveikį viešųjų sprendimų teorijai. Ji sugestionuoja, jog geriausia valdžia yra minimali valdžia. Jeigu apskritai būtina valdžia, tai doros respublikos geriausias pagrindas yra vietos valdžia, palaikoma solidžių savininkų. Šios tradicijos poveikis paaiškina, kodėl viešųjų sprendimų teorija mažai dėmesio skiria tokiems reiškiniams, kaip masto ekonomija ar darbo pasidalijimo ypatybės šiuolaikinėse pramoninėse visuomenėse. Į politiką ji paprastai žvelgia kaip į monolitinės valstybinės biurokratijos ir izoliuotų individų priešpriešą.

Viešųjų sprendimų teorijos loginis nuoseklumas, aiškumas, taikomoji galia ir novatoriškumas ją aiškiai skiria nuo jos keturių ištakų: neoklasikinės ekonomikos, matematinės politinės teorijos, visuomeninės sutarties filosofijos ir džefersoniškųjų vertybių. Ji yra specifinė pokarinė Šiaurės Amerikos socialinė teorija, kuri galbūt ten būtų atsiradusi ir be savo europietiškųjų pirmtakų (Frey, 1985, p. 146). Tačiau to paties negalima pasakyti apie antrąjį šiuolaikinės naujosios dešinės idėjinį komponentą – austrų ekonominę ir politinę teoriją.

Austrų mokykla

Austrų ekonomika yra svarbi ekonominės teorijos srovė, XIX amžiaus pabaigoje iškilusi Vienoje ir padėjusi suformuoti standartinės neoklasikinės ekonomikos pagrindus. Tačiau XX amžiuje ji vis labiau ėmė tolti nuo vyraujančios ekonominės minties raidos. Vienas ankstyviausių jos laimėjimų buvo darbinės vertės teorijos, kurią Karlas Marxas paveldėjo iš klasikinių XVIII

amžiaus ekonomistų, kritika. Austrų ekonomistų vertės teorija – paaiškinimas, kaip ekonominiame gyvenime susiklosto kainos ir kaštai, yra grindžiama gėrybių, paslaugų, darbo bei kitokių individo išteklių abstraktaus naudingumo (arba prarastų alternatyvų kaštų) idėja. Darbinės vertės teorijos kritiką užbaigė Bohm-Bawerkas (1949), sutriuškinęs pagrindinius Karlo Marxo ekonominės teorijos argumentus, ir tai pripažįsta net daugelis šiuolaikinių marksistų (Steedman, 1977). Tad nenuostabu, kad pirmuosius austrų ekonomistus marksistai, tokie kaip Nikolajus Bucharinas (1919), vadino „kapitalistų klasės agentais". Tačiau nepaisant austrų antisocialistinės nuostatos, jie buvo ne konservatoriai, bet ryžtingi rinkos liberalizmo ir liberaliosios demokratijos gynėjai. Šiuos savo bruožus jie išlaikė ir po to, kai austrų teorinės įžvalgos ekonomikoje buvo pradėtos plėtoti į daug platesnę socialinės ir politinės minties programą.

3.2. *Metodai ir vertybės*

Nors viešųjų sprendimų teorijos atstovai ir austrų teoretikai liberaliosios demokratijos problemas dažniausiai analizuoja labai panašiai ir siūlo panašius jų sprendimo būdus, labai skiriasi jų analizės metodai. Palyginsime šias sroves pagal jų požiūrį į pozityvizmą ir metodologinį individualizmą; po to glaustai panagrinėsime vertybes, su kuriomis siejama naujosios dešinės valstybės teorija.

Pozityvizmas

Viešųjų sprendimų teorijos atstovų įsitikinimu, politinius reiškinius jie nagrinėja lygiai taip, kaip gamtamokslininkas nagrinėja fizinius reiškinius. Vadovaudamiesi pozityvizmo metodologija jie kelia bendras hipotezes, kurios gali būti verifikuotos arba falsifikuotos empiriškai patikrinus. Teorijos konstruojamos trimis etapais: pirma, analitikas laikosi tam tikrų elementarių prie-

laidų apie žmonių elgseną, pavyzdžiui, kad jie veikia „racionaliai" – siekia maksimizuoti savo naudą ir minimizuoti kaštus; antra, iš šių prielaidų jis dedukuoja tam tikras empiriškai patikrinamas išvadas; trečia, šios išvados bei prognozės tikrinamos remiantis empiriniais duomenimis. Kai kurie viešųjų sprendimų teorijos atstovai priima Miltono Friedmano (1953) tezę, jog teorija gali būti konstruojama remiantis nerealistinėmis ar net klaidingomis prielaidomis. Mokslui svarbu prognostinė teorijos galia, o ne jos prielaidų „realistiškumas". Verifikuotos arba falsifikuotos gali būti tik teorijos prognozės, o ne aksiomos, kurių pagrindu ji konstruojama (Caldwell, 1984, p. 173–183). Ne visi viešųjų sprendimų teorijos atstovai sutinka su šiuo požiūriu. Kai kurie sutinka su kritikais, argumentuojančiais, jog iš prognostiniu požiūriu vienodai pajėgių teorijų turime rinktis teoriją su realistiškesnėmis prielaidomis, nors kas yra „realizmas" prielaidų atžvilgiu, žinoma, yra gana ginčytinas dalykas.

Visi viešųjų sprendimų teoretikai atmeta induktyvistinį argumentacijos būdą, kuris remiasi vien išvadomis iš „patyrimo". Jų įsitikinimu, tik dedukcinis metodas gali sukurti logiškai darnią ir empiriškai patikrinamą socialinių mokslų teoriją. Panašiai jie sutaria ir dėl to, kad bet kuri priimtina teorija turi būti *operacionalizuojama*. Tad jie skiria daug dėmesio matematiniams bei statistiniams teorijos aspektams, nes daugelį „politinės ekonomijos" kintamųjų laiko kvantifikuojamais. Viešųjų sprendimų teorijos atstovai taip pat priima socialinių reiškinių *aiškinamojo taupumo* reikalavimą, pagal kurį teorijos prielaidų turi būti kuo mažiau ir kuo universalesnių. Ši jų nuostata paaiškina, kodėl daugumą savo teorijų jie grindžia prielaidomis, jog individas yra racionalus, maksimizuojantis savo naudą, savanaudiškas ir (dažnai) tobulai informuotas. Galiausiai viešųjų sprendimų teorijos atstovai yra pozityvistai ta prasme, kad mano, jog faktai gali būti griežtai atskirti nuo vertybių. Faktai yra pozityviosios, o vertybės – normatyvinės viešųjų sprendimų teorijos objektas.

Austrų mokykla, priešingai, atmeta pozityvistinės ekonomikos bei politinės analizės *scientizmą* (Hayek, 1979), kurį ji smerkia kaip gamtos mokslų metodų beždžioniavimą jiems netinkamoje srityje. Hayeko įsitikinimu, socialinių mokslų pozityvizmui yra būdingos dvi esminės ydos: pirma, dauguma socialinių faktų yra „subjektyvūs", gali būti įvairiai interpretuojami ir negali tapti gamtamokslinio laboratorinio tikrinimo objektu; antra, socialinės sistemos yra per daug sudėtingos, jose veikia per daug neapibrėžtų determinančių, kad būtų galima nustatyti kintamųjų vertes. Pavyzdžiui, rinkos proceso analizėje susiduriame su daugybe kintamųjų, kurie negali būti nei pažinti, nei išmatuoti.

Tiesa, vėlesniuose darbuose Hayekas (1967, Pratarmė) pripažino, kad Karlo Popperio hipotetinis dedukcinis modelis gali būti taikomas socialiniuose moksluose. Šios pozityvizmo atmainos atstovai teigia, jog mokslo dėsniai negali būti verifikuoti, o tik falsifikuoti. Dėl šio Hayeko posūkio metodologinis skirtumas tarp žymiausio austrų mokyklos atstovo ir viešųjų sprendimų teorijos autorių gerokai sumažėjo. Tačiau Hayeko posūkis visą austrų mokyklą verčia spręsti metodologinę dilemą, nes Popperio falsifikacijos doktrina negali būti suderinta su tuo, ką austrų mokykla vadina „prakseologija" (Hutchinson, 1981, p. 219–220). Prakseologija (mokslas apie veiklą) yra terminas, kuriuo von Misesas (1949) apibūdina savo socialinių mokslų filosofiją; jos pamatinė aksioma teigia, jog individai, siekdami pasirinktų tikslų, veikia tikslingai. Von Miseso įsitikinimu, ši aksioma yra teisinga *a priori*, t.y. nepriklausomai nuo patyrimo, todėl bet kuris teiginys, logiškai dedukuotas iš šios aksiomos, taip pat turi būti teisingas. Prakseologija nėra suderinama net su Popperio pozityvizmo atmaina. Dvi prakseologijos implikacijos, kurių nepriima dauguma viešųjų sprendimų teorijos bei politinio mokslo atstovų, yra tai, kad ekonominių hipotezių empiriniai testai nieko neįrodo ir kad ekonometrinės studijos (įskai-

tant politinių ciklų studijas) laikytinos ne daugiau nei istorinėmis studijomis (Caldwell, 1984, p. 118).

Norint suprasti, kodėl austrų mokyklos požiūris į pažinimą ir mokslą taip smarkiai skiriasi nuo standartinio ekonomistų požiūrio, reikia pradėti nuo XVIII amžiaus vokiečių filosofo Immanuelio Kanto. Jis padarė didžiulį poveikį Europos teorinei minčiai, nors Anglijoje ar Šiaurės Amerikoje juo buvo žavimasi mažiau. Kanto įsitikinimu, protas operuoja tam tikromis loginėmis kategorijomis, kurios pažinimą daro galimą. Vien šias kategorijas mėgindami suprasti ar net apie jas kalbėdami jau suponuojame jų egzistavimą.

> Kai sąvoką ar tiesą vadiname *apriorine*, tai turime omeny, kad, pirma, jos neigimas žmogaus protui yra nesuvokiamas ir jam atrodo kaip nesąmonė, ir, antra, kad šią *apriorinę* sąvoką arba tiesą būtinai implikuoja intelektinė atitinkamų problemų pagava (Von Mises, 1978, p. 18).

Įkandin Kanto von Misesas argumentuoja, jog jo „prakseologijos" kategorijos negali būti falsifikuotos, tad jos yra absoliučiai patikimos.

Ši pažinimo teorija taip pat glaudžiai siejasi su austrų mokyklos *subjektyvizmu*, su doktrina, teigiančia, jog asmeninė kiekvieno individo patirtis yra galutinis pažinimo pagrindas. Šiuo požiūriu socialiniai faktai yra tai, kaip žmonės juos supranta, ir deramas ekonomikos bei politikos mokslo objektas yra individų lūkesčiai bei vertinimai. Austrų mokykla tęsia seną tradiciją, savo ištakomis siekiančią Kantą, kuri postuluoja, jog *Verstehen* (supratimo iš vidaus) procesas yra skiriamasis socialinių mokslų bruožas. Socialinį tyrinėtoją gali sieti empatijos ryšys su tyrimo objektu (t.y. su kitais individais), tačiau fizikas negali žinoti, ką reiškia būti subatomine dalele! Todėl austrų metodologija yra aiškiai antibihevioristinė; ji atmeta tuos žmogiškosios veiklos aiškinimus, kurie nenagrinėja klausimo, ką toji veikla reiškia veikiantiems individams.

Austrai taip pat atmeta viešųjų sprendimų teorijos pretenzijas dėl to, ar ji kelia bendras patikrinamas hipotezes. Tikrasis hipotezės patikrinimas reikalauja patikrintų ir apibrėžtų pradinių sąlygų bei patikimų bendrų dėsnių. Tačiau ekonominėje analizėje (tad ir viešųjų sprendimų teorijoje) kai kurios pradinės sąlygos nėra patikrinamos – pavyzdžiui, prielaidos apie žmonių skonius, turimą informaciją ar lūkesčius. Vietoje bendrų dėsnių ekonomistai dažnai priversti tenkintis „tendencijomis, schematizmais arba laikinais reguliarumais" (Hutchinson, 1977, p. 21). Tad austrų nuomone, socialiniame pasaulyje nėra konstantų, panašių į tas, kurios atrandamos gamtos mokslų. Reguliarumai egzistuoja, tačiau jie negali būti dedukuoti iš kokių nors universalių ekonomikos dėsnių. Galiausiai austrai laikosi nuomonės, jog žmonių veiksmai, lūkesčiai bei preferencijos iš esmės yra nenumatomi, tad jų prognozavimas apskritai kažin ar galimas (Kirzner, 1976). Žodžiu, viešųjų sprendimų teorija ir austrų mokykla nesutaria dauguma pažinimo teorijos ir socialinių mokslų filosofijos klausimų.

Metodologinis individualizmas

Abi naujosios dešinės teorinės srovės laikosi principo, jog socialiniai reiškiniai turi būti aiškinami individų veiksmų pagrindu. Jos sutaria dėl to, kad teiginiai apie kolektyvines būtybes (tokias kaip „britų tauta" ar „darbininkų klasė") tėra koncentruotas būdas kalbėti apie individus, apibūdinamus tam tikromis bendromis sąvokomis („būti britu", „būti darbininku"). Apeliacijos į kolektyvus arba į kolektyvų veiksmus ir sugestionuojančios, jog be individų yra ir kitokių būtybių su savo siekiais, tikslais bei poreikiais, tėra „holistinis" paklydimas. Panašiai abi srovės pasisako prieš funkcionalistinius aiškinimus; – socialinių mokslų aiškinimai turi būti intencionalistiniai, t.y. socialiniai reiškiniai turi būti aiškinami kaip tikslingos žmonių veiklos numatyti ar-

ba nenumatyti padariniai. Tačiau toliau viešųjų sprendimų teorija ir austrų mokykla išsiskiria, nes formuluoja radikaliai skirtingas metodologinio individualizmo versijas.

Viešųjų sprendimų teorijos atstovai teigia, jog makroekonominių reiškinių pagrindas yra mikroekonominis individų elgesys (Schelling, 1978), paprastai modeliuojamas naudojantis abstraktaus racionalaus agento kategorijomis. Racionalus agentas yra tas, kuris paiso savo naudos ir turi neprieštaringų preferencijų tam tikroms alternatyvoms, pavyzdžiui, jeigu jis teikia pirmenybę rūpybai, o ne gynybai ir užimtumui, o ne rūpybai, tai jis turi teikti pirmenybę ir užimtumui, o ne gynybai. Racionalių agentų preferencijos turi būti tranzityvios. Jeigu rūpybos išlaidų didinimo politika jiems duoda naudos, tai jie teiks pirmenybę didesnėms, o ne mažesnėms rūpybos išlaidoms. Žinoma, viešųjų sprendimų teorijos atstovai nemano, kad racionalaus agento modelis išnaudoja visas žmogiškosios elgsenos galimybes. Realiame pasaulyje žmonės paprastai vadovaujasi prieštaringomis preferencijomis, o kai kurie iš jų yra netgi altruistai. Laikydamiesi savo metodologinės prielaidos apie žmogaus prigimtį jie vis dėlto mėgina aiškintis, kiek toji prielaida padeda suvokti kolektyvinių veiksmų motyvus, ir kiek ji padeda suprasti politinių priemonių sėkmės ar nesėkmės priežastis. Teorinės prognozės rodo, ar verta laikytis siauro racionalistinio egoizmo prielaidos. Pavyzdžiui, jeigu politiniai scenarijai primena vienkartinį kalinio dilemos lošimą, tai viešųjų sprendimų teoretikas prognozuos, jog to lošimo rezultatas bus blogesnis nei tuo atveju, jei individai veiktų altruistiškai ir pasitikėtų vienas kitu. Jeigu politiniai scenarijai primena kartotinį kalinio dilemos lošimą, kur žmonės gali rasti kolektyvinių sprendimų lošdami keletą kartų, tai teoretikas prognozuos, jog grynai racionalūs individai veiks kolektyviai, vadovaudamiesi savanaudiškais sumetimais (Axelrod, 1984).

Austrų mokykla turi radikalių metodologinių individualistų, kritikuojančių neoklasikinius ekonomistus dėl individualizmo prielaidų išdavystės tada, kai tie braižo kaštų kreives arba naudoja agregatines sąvokas. Savo radikaliausiose formuluotėse kai kurie austrų autoriai (von Mises, 1949) visiškai atmeta statistiką bei ekonometriką, ir jų kritikams tai teikia pagrindo austrus kaltinti dėl „antimatematinio obskurantizmo" (Shand, 1984, p. 29). Kadangi austrai tam tikrus makroekonominius apibendrinimus daro remdamiesi mikroanalizės pagrindu, tai jie patys tarp kai kurių ir visų individų dažnai postuluoja tam tikras statistines priklausomybes (Nagel, 1961, p. 543).

Viešųjų sprendimų ir austrų mokykla skiriasi tuo, kad jos operuoja skirtingomis individo sąvokomis. Austrų nuomone, racionalaus agento modelis išsižada individualizmo, nes „individai" jame traktuojami vien kaip „tam tikrų skonių bei preferencijų ryšuliai". Individai tampa vektoriais, išnykstančiais pusiausvyros lygtyse, virstančiais matematinių lygčių konstantomis, aklomis maksimizavimo mašinomis. Austrų autorių nuomone, viešųjų sprendimų teorijos atstovai iš tikrųjų yra struktūralistai, kurie „individus" laiko vien vaidmenų atlikėjais, o ne realiomis tikslingai veikiančiomis būtybėmis. Racionalus agentas yra maksimizacinės funkcijos atlikėjas, o ne gyvas asmuo. Austrų koncepcijoje, priešingai, į pirmą vietą iškyla tokie dalykai, kaip individo netikrumas, nežinojimas, lūkesčiai. Austriškoji veikiančiojo individo koncepcija yra labiau voliuntaristinė ir labiau reikli nei viešųjų sprendimų teorijos koncepcija. Individas turi savo preferencijų, tačiau jį saisto disponuojamos informacijos stygiaus ir ribotos informacijos apdorojimo galimybės. Hayekas teigia, kad jam mėginant suprasti kompleksinių sistemų funcionavimą egzistuoja kognityvinės žmogiškojo proto ribos (Hayek, 1976) ir tai, kad individas dažnai disponuoja sąmoningai nesuvokiamomis latentinėmis žiniomis. Tad į pirmą planą iškyla nenumato-

mų žmogiškosios veiklos padarinių tema. Austrų mokykla pabrėžia spontaninių visuomeninių institucijų svarbą, tų institucijų, kurios nėra planingos ir tikslingos žmonių veiklos padarinys, kurios nėra konstruojamos, o veikiau klostosi savaime. Ši argumentacijos linija nauju pavidalu gaivina senesniąją konservatyviąją tradicijos gynybos liniją.

Vertybės

Viešųjų sprendimų teorijos bei austrų mokyklos atstovai yra teoretikai, racionalistai, individualistai ir laisvosios rinkos šalininkai, ir tuo jie aiškiai skiriasi nuo senesniųjų dešiniųjų. Kiekviena iš šių srovių savaip išreiškia Vakarų liberalizmo atgimimą. Naujosios dešinės autoriai nebūtinai propaguoja tai, kas dažnai (ir veikiausiai nepamatuotai) laikoma dešiniųjų prietarais: patriarchializmą, seksizmą ir rasizmą. Šie ir panašūs prietarai neišplaukia iš jų metodologijos ir jie nėra pateisinami jų teorijomis. Daugumos viešųjų sprendimų teorijos ir austrų teoretikų įsitikinimu, jų darbai nėra vertybiškai angažuoti. Vis dėlto nesunku parodyti, jog jų teorijose iš pat pradžių postuluojamos tam tikros vertybės.

Viešųjų sprendimų teoretikai paprastai yra ne tik metodologiniai, bet ir etiniai individualistai. Pamatinė jų vertybė yra laisvė, jų suprantama kaip individo laisvė nuo neteisėtos prievartos. Prievarta pateisinama tik tais atvejais, kai ji užkerta kelią žeisti kitų žmonių laisvę. Kadangi dauguma jų yra utilitaristai, tai jie atskiro individo laisvę kartais yra pasirengę iškeisti į didesnę kitų individų gerovę. Tiesa, jie remiasi skirtingomis utilitarizmo koncepcijomis. Kitaip nei austrų teoretikai, jie nėra taip atsidavę individo suverenumui, kad atmestų visus socialinio teisingumo reikalavimus, implikuojančius pajamų perskirstymą bei socialinę rūpybą. Viešųjų sprendimų teorijos atstovai neabejotinai yra demokratai, išpažįstantys politinę lygybę ir propaguo-

jantys valstybę, kuri liberaliajai demokratijai leistų funkcionuoti taip, kad ši taptų gerovės didinimo mechanizmu.

Vienu metu viešųjų sprendimų mokyklos atstovai griežtai laikėsi normatyvinio „Pareto optimumo" principo, pagal kurį bet koks pokytis, leidžiantis vieno individo padėtį pagerinti nepabloginus jokio kito individo padėties, etiniu požiūriu yra nepriekaištingas. Tačiau Kennethas Arrowas parodė, jog Pareto principo taikymas daugeliu atvejų implikuoja bent vieno individo diktatūrą. Norint suprasti šią Arrowo tezę, verta panagrinėti paprastą pavyzdį. Tarkime, kad koks nors milijonierius (egoistas) jaučiasi skriaudžiamas dėl to, kad dalis jo pajamų perskirstoma kitiems visuomenės nariams (vargšams). Pagal Pareto kriterijų toks perskirstymas gali būti vetuojamas milijonieriaus, kuris šitaip faktiškai tampa diktatoriumi. Bet kurio *status quo* atveju, jeigu Pareto kriterijaus laikomasi kaip etinio arba kaip sprendimų priėmimo principo, susiklosto padėtis, kai net vienas atskiras individas, siekiantis išlaikyti *status quo*, gali diktuoti savo sprendimą visiems kitiems.

Austrų teoretikai, priešingai, visiškai atmeta visus moralinius ekonominės lygybės, perskirstymo bei socialinio teisingumo argumentus. Tačiau dėl politinių vertybių tarp austrų esama rimtų nesutarimų, ypač iškėlus klausimą, ar valstybės egzistavimas bei jos veiklos ekspansija gali prisidėti prie teisingumo įgyvendinimo. Anarchokapitalistai, tokie kaip M. Rothbardas (1970), ir libertarai, pripažįstantys tik minimalią valstybę, tokie kaip Robertas Nozickas (1974), visiškai atmeta demokratiją, jeigu ji suprantama kaip daugumos (kad ir didžiausios) teisė priversti jai paklusti visus kitus. Nozickas pripažįsta, jog minimali valstybė reikalinga tam, kad būtų garantuota individų kontraktų sauga. Anarchokapitalistai ir Nozickas etinę pirmenybę teikia individų teisėms, pirmiausia jų teisėms į nuosavybę, įsigytą nenusikalstamu būdu (pavyzdžiui, savanoriškais mainais, preky-

ba). Anarchokapitalistai nėra pateikę išsamios teorijos, pagrindžiančios jų ginamų individo teisių neliečiamumą, ir jų argumentai daugiausia remiasi ginčytina prielaida, kad savanoriškas bendradarbiavimas visada yra pranašenis už prievartos naudojimą. Tačiau daugumą austrų teoretikų, sekdami Misesu, pripažįsta liberaliosios demokratinės valstybės būtinybę tvarkai palaikyti.

Palyginti su anarchistų ar Miseso vertybėmis, Hayeko išpažįstamos vertybės yra sunkiau apčiuopiamos. Viena vertus, jis gina individo laisvę kaip aukščiausiąjį gėrį, kurį gina individo teises pripažįstanti etinė tradicija. Kita vertus, argumentai, kuriais jis gina rinkos tvarką kaip atradimų bei informacijos generavimo mechanizmą, leidžia manyti, jog svarbiausioji vertybė jam yra ne laisvė, o žinių maksimizavimas. Kai kurie vėlesni Hayeko rašiniai liudija jo slinktį prie evoliucionistinės moralės: gėris yra visa tai, kas klostosi spontaniškai ir maksimizuoja mūsų žinias. Tačiau Hayekas yra labiausiai žinomas kaip klasikinių liberalizmo dogmų – teisės viršenybės ir valdžios savivalės tramdymo – gynėjas. Hayekas yra liberalus demokratas, tačiau jam labiausiai rūpi liberalusis liberaliosios demokratijos komponentas. Jo siūlymai riboti visuotinę balsavimo teisę, teikti pirmenybę kvalifikuotos daugumos principui ir pan. rodo jo radikaliai kritinę nuostatą šiuolaikinės demokratijos atžvilgiu. Jo manymu, neribojama demokratija yra ne kas kita kaip socializmas, santvarka, sunaikinanti ir kapitalizmą, ir pačią demokratiją (Hayek, 1972, t. III, p. 138). Anot Hayeko, socialinis teisingumas tėra mitas, miražo vaikymasis. Visiškai priešingai nei kai kurie viešųjų sprendimų teorijos atstovai, jis nemano, kad net rinka individo pastangas atlygina pagal nuopelnus. Jo pozicijos supratimą dar labiau komplikuoja tai, kad jis atmeta radikalius tokių autorių, kaip Rothbardas, argumentus, kai įrodinėjama, jog nėra jokio pagrindo visiems garantuoti tam tikras minimalias pajamas (Hayek, 1982, t. II, p. 87).

3.3. Įeigos politika

Naujosios dešinės požiūris į įeigos politiką yra skeptiškas ir pesimistinis. Įvaizdis, kuriuo ji remiasi aiškindama demokratinio proceso eigą, – tai „politinės rinkos" procesas, kuriam būdingos tam tikros esminės ydos. Viešųjų sprendimų teorija teikia vienintelį rafinuotą naujosios dešinės įeigos politikos paaiškinimą; austrų mokykla dažniausiai tenkinasi vien metodologiniais išpuoliais prieš bet kokią politiką. Didžiausio viešųjų sprendimų teorijos atstovų dėmesio sulaukė trys temos: demokratinės konstitucijos tobulinimo problema; partinės politikos, kuriant „realistinę" valdžią, ribotumas; ir interesų grupių veiklos proceso, sukeliančio valstybės ekspansiją, ydingumas.

Demokratinė konstitucija

Naujosios dešinės teoretikai kvestionuoja tuos liberaliosios demokratinės tvarkos bruožus, kuriuos kitos politinės minties mokyklos paprasčiausiai postuluoja kaip savaime suprantamus. Jie, pavyzdžiui, kelia klausimą, kodėl rinkimuose, vykstančiuose kas ketveri ar penkeri metai, vienu metu sprendžiama ir tai, kas užims vykdomosios galios postus valstybėje, ir tai, kokia bus vykdoma politinė programa. Viešųjų sprendimų teorijos atstovams susirūpinimą kelia tai, kad politinė rinka į vieną krūvą agreguoja tiek daug gyvybiškai svarbių klausimų ir verčia žmones spręsti juos vienu metu, tarsi tai būtų vienas sprendimas.

Kodėl piliečiams suteikiame tik vieną balsą savo preferencijoms reikšti, o ne, tarkime, lygią kvotą daugelio balsų, kuriuos jie galėtų išdalyti spręsdami įvairius klausimus, rinkdamiesi iš skirtingų partijų ar kandidatų? Ekonominėje rinkoje vartotojai turi tam tikrą lengvai išskirstomą pinigų kiekį, kurį gali išleisti labai netolygiai – daugumą savo lėšų skirti svarbiausioms savo reikmėms ir vis mažiau išleisti toms gėrybėms ar paslaugoms, kurios jiems ne tokios svarbios. Šie jų sprendimai įvairių pro-

duktų gamintojams teikia labai detalizuotų signalų apie vartotojų preferencijų pasiskirstymą bei jų intensyvumą. Tuo tarpu piliečiai visą šį pasirinkimo procesą yra verčiami įsprausti į vieno balso atidavimo aktą, ir tai neišvengiamai implikuoja svarbios informacijos apie jų tikrąsias preferencijas praradimą.

Kodėl tokį išskirtinį vaidmenį teikiame daugumos principui, kuris vyrauja beveik visose demokratinėse sprendimų priėmimo procedūrose? Viešųjų sprendimų teorijos atstovai teigia, jog egzistuoja daugybė įvairių sprendimų priėmimo taisyklių bei balsavimo procedūrų, iš kurių tik labai nedidelė dalis praktiškai buvo panaudota politinėse sistemose. Kiekviena sprendimų priėmimo taisyklė turi tam tikrų pranašumų ir trūkumų, ir bet kurios taisyklės pasirinkimas paprastai bus labiau palankus žmonėms su vienokiomis preferencijomis, negu žmonėms su kitokiomis preferencijomis. Pavyzdžiui, konservatyvesnieji arba privilegijuotieji tam tikros visuomenės sluoksniai, siekdami minimizuoti pavojų, galimą dėl rinkėjų daugumos jiems primetamų nepriimtinų radikalių pokyčių, galėtų įvesti (naujų įstatymų svarstymo atveju) vienbalsiškumo reikalavimą. Kitos grupės, kurios jaučiasi palyginti blogesnėje padėtyje *status quo* sąlygomis, siekdamos tokius pokyčius sukelti, veikiausiai teiktų pirmenybę taisyklei, reikalaujančiai kur kas mažesnės gyventojų paramos. Joms galbūt patrauklesnė būtų toji santykinės daugumos taisyklė, kuri dabar taikoma rinkimuose Didžiojoje Britanijoje ir JAV: čia partija arba kandidatas gali užimti daugumą vietų Bendruomenių rūmuose arba laimėti prezidento rinkimus, nors gautų mažiau nei 40 proc. rinkėjų balsų, jeigu daugiau nei dvi opozicinės partijos arba kandidatai pasidalija likusius rinkėjų arba rinkikų balsus.

Naujieji dešinieji pripažįsta, jog yra racionalaus pagrindo visuomenei priimti taisyklę, kuri nustatytų sprendimų priimtinumo ribą daugmaž 50 proc. lygmenyje. Vienbalsiškumo reikalavimas socialiai optimalus yra ta prasme, kad garantuoja, jog

jokiam piliečiui nebus primetami kitų piliečių daugumos sprendimai, tačiau jis yra efektyvus tik tada, jeigu kiekvienas yra sąžiningas. Jeigu žmonės, mėgindami šantažuoti likusius visuomenės narius, ima simuliuoti preferencijas, tai tokiu strateginiu savo elgesiu jie primeta savo preferencijas kitiems žmonėms. O ir sprendimų priėmimo kaštai (debatų bei derybų trukmės prasme), naudojant vienbalsiškumo principą, praktiškai būtų nepakeliami. Tie kaštai gali būti sumažinti pasirinkus kokią nors mažumos valdymo sistemą, nes tokiu atveju reikėtų mažesnio žmonių skaičiaus sutikimo. Tačiau tuomet mažuma veikiausiai vykdytų sau palankią politiką likusios visuomenės sąskaita ir primestų savo sprendimų kaštus piliečiams, į kurių balsus būtų neatsižvelgiama. Sprendimų priėmimo taisyklė, nustatanti sutikimo ribą *maždaug* ties 50 proc., sumažina pačios procedūros kaštus ir leidžia sumažinti iki priimtinos ribos pavojų, kad atskiriems piliečiams nebūtų primetami kitų piliečių daugumos daromi sprendimai (Buchanan and Tullock, 1962).

Vis dėlto, naujosios dešinės autorių įsitikinimu, mažai tikėtina, kad politiškai sprendžiant visas tas įvairiarūšes problemas, kur gali prireikti valstybės įsikišimo, gali būti priimta vienintelė sprendimų priėmimo taisyklė. Kai kur, pavyzdžiui, nacionalinės gynybos atveju, gali būti apskritai neįmanoma tam tikrą politiką išskaidyti į nedidelius segmentus, tad tenka imtis nedalomų vieningų sprendimų. Be to, sprendimų vėlavimas arba neoperatyvumas čia gali turėti labai skaudžių padarinių. Kita vertus, kaštai, kuriuos piliečiams gali tekti pakelti priėmus netikusius sprendimus, bus didžiuliai; tie, kurie palaiko branduolinio atgrasinimo politiką, be jos jaustųsi beginkliai prieš ginkluotą priešą, o tie, kurie palaiko nusiginklavimo politiką, jaus branduolinio ginklavimosi amoralumą bei jo mirtiną pavojų. Šiuo atveju daugumos principu grindžiamas sprendimas gali būti geriausias iš visų alternatyvų. Tačiau kitais atvejais, kur esama mažiau emocinių veiksnių arba kur kaštų profilis yra kitoks, į

pirmą vietą gali iškilti kitokie sumetimai. Antai mėginant spręsti, ar verta fluoruoti gyventojams tiekiamą vandenį, sprendimo atidėliojimo kaštai gali būti visai menki, o pavojus, kad fluoras kenksmingas sveikatai, gali būti toks realus tam tikrai gyventojų daliai, kad derėtų laikytis vos ne vienbalsiškumo taisyklės.

Tam tikru mastu egzistuojančios liberaliųjų demokratijų konstitucijos jau numato skirtingų sprendimų priėmimo taisyklių naudojimą. Antai Didžiojoje Britanijoje, JAV ir Kanadoje rinkimų sistemoje, atrenkant laimėjusius kandidatus į įstatymų leidybos asamblėją, naudojamasi santykinės daugumos taisykle *(plurality rule)*, tačiau pačioje asamblėjoje reikalaujama absoliučios balsuojančiųjų daugumos, kad tam tikras siūlymas virstų įstatymu. Panašiai ir konstitucijos pataisoms priimti dažnai nustatomas ypač didelis daugumos pritarimo lygis; pavyzdžiui, JAV tam reikia dviejų trečdalių šalį sudarančių valstijų pritarimo. Panašiai kai kurios kitos konstitucinės nuostatos, kai skirtingos politikos sritys paskirstomos įvairių lygių valstybinėms institucijoms, padeda decentralizuoti, nukelti į vietos valdžios lygmenį tuos sprendimus, kurių atžvilgiu piliečių nuomonės geografiškai labiausiai skiriasi; vykstant šiam procesui sumažėja tas slenkstis, kurį turi įveikti tam tikra politinė iniciatyva. Daugelio šalių konstituciniai reikalavimai taip pat kelia būtinosios daugumos būtinybę priimant tam tikrus sprendimus: kur egzistuoja skaitlingos grupės, turinčios veto teisę, ten reikia labai didelės daugumos (arba net konsensuso), kad tam tikra politinė priemonė būtų priimta ir įgyvendinta nacionaliniu mastu.

Tačiau apskritai naujosios dešinės autoriai laikosi įsitikinimo, jog šiuolaikinių demokratijų „politinės rinkos" struktūra, piliečių atstovavimo sistemos bei sprendimų priėmimo procedūros yra stebėtinai primityvios. Jiems kelia nuostabą tai, kad taip mažai liberalioji demokratija eksperimentavo su alternatyviomis sistemomis bei procedūromis. Tokie įtakingi jos atstovai kaip Buchananas ir Tullockas (1962) yra pateikę alternatyvių

demokratinės santvarkos projektų, pagal kuriuos sprendžiant vidaus socialinės politikos klausimus būtų naudojamas didelės daugumos principas (pavyzdžiui, 66 proc.), šitaip siekiant minimizuoti perskirtomąją valstybės veiklą ir sutelkti jos pastangas į jai „deramas" rinkos trūkumų taisymo bei viešųjų gėrybių tiekimo užduotis.

Partijų konkurencija ir balsavimas

Panašiai kaip viena iš pliuralizmo atšakų, naujosios dešinės autoriai, aiškindami rinkimų konkurenciją, remiasi viešųjų sprendimų teorijos nuostata, pagal kurią rinkėjai yra traktuojami kaip racionalūs agentai. Piliečiai, siekdami maksimizuoti savo gryną naudą jiems labiausiai rūpimais klausimais, renkasi iš partijų arba kandidatų. Lygiai taip pat politiniai lyderiai traktuojami kaip balsų maksimizatoriai, skatinami pirmiausia jų noro patekti į valdžią, o ne kokių nors ideologinių įsitikinimų. Palyginti su pliuralizmo atstovais, naujoji dešinė kur kas daugiau dėmesio skiria abstraktiems politinės konkurencijos modeliams. Viešųjų sprendimų teorijos modeliai, mėginant išanalizuoti skirtingų pradinių prielaidų implikacijas, buvo išplėtoti į sudėtingus matematinius konstruktus.

Svarbiausioji naujosios dešinės modelių kaitos ypatybė yra ta, kad imta vis labiau abejoti, ar rinkimai gali sukurti valdžią, savo nuostatomis artimą viduriniojo rinkėjo pozicijai. Juose atsisakoma prielaidos, kad žmones galima išrikiuoti pagal vieną kairės dešinės matmenį; vietoje to rinkimų konkurenciją mėginama modeliuoti pagal rinkėjų tiesiogines preferencijas dviejų, trijų ar daugiau klausimų atžvilgiu. Kiekvienas klausimas traktuojamas kaip atskiras politinės konkurencijos matmuo, ir tariama, jog politiniai lyderiai balsus maksimizuojančią poziciją mėgina užimti aprėpdami daugelį skirtingų matmenų, kiekvienas iš kurių yra svarbus skirtingiems rinkėjams. Jeigu

dvi partijos konkuruoja dėl alternatyvaus dviejų klausimų sprendimo, tai išrinktoji valdžia dar gali būti artima viduriniojo rinkėjo pozicijai. Jeigu konkuruoja daugiau nei dvi partijos, tai politiniai lyderiai laikysis labiau priešiškų pozicijų: bus svarbiau išsaugoti turimus balsus, o ne rizikingai vaikytis daugumos balsų. Panašiai ir tada, kai sprendžiami du arba daugiau klausimų, t.y. kai politiniams lyderiams tenka daryti kompleksinius sprendimus siekiant užimti poziciją „n-matėje klausimų srityje", apskritai gali nebūti jokios stabilios pusiausvyros pozicijos. Partijų strategija tam tikru klausimu bus artimesnė viduriniojo rinkėjo pažiūroms, jeigu dauguma rinkėjų dėl jo yra panašių pažiūrų. Tačiau partijų strategija gali būti gana „kraštutinė" tais klausimais, kai „kraštutinumas" į partijos pusę gali patraukti kai kurias mažumas, ir kartu neatstumti nuo jos daugumos kitų rinkėjų. Tad ten, kur peržengiame kelių vyraujančių klausimų ratą, politinis vadovavimas gali pasireikšti kaip menas skirtingų mažumų interesus suburti į laimančią koaliciją.

Nepaisant to, kad naujosios dešinės teoretikai kritikuoja egzistuojančias balsavimo taisykles bei konstitucines sistemas ir apskritai politinę rinką laiko primityviu piliečių preferencijų raiškos būdu, jų atliktos rinkimų konkurencijos studijos iš tikrųjų rodo, kad rinkimai yra gana rafinuotas piliečių pažiūrų išsiaiškinimo būdas. Žinoma, naujieji dešinieji yra įsitikinę, kad rinkėjai žino, ko nori ir kad jų neįmanoma įtikinti balsuoti už politiką, žeidžiantį jų interesus. O dauguma pliuralistų pripažįsta tam tikrą „nuomonių formavimo" potencialą, kai partijos arba kandidatai pakeitę rinkėjų vertybines nuostatas tam tikros politinės programos atžvilgiu, į savo pusę patraukia rinkėjus. Naujųjų dešiniųjų požiūriu, balsavimas yra vienareikšmiškesnis procesas: žinodami savo preferencijas, racionalūs rinkėjai paprasčiausiai pasirenka tą partiją arba kandidatą, kuris labiausiai artimas jų optimaliai pozicijai, ir atitinkamai balsuoja.

Svarbiausias pliuralistinių politinių institucijų trūkumas, dešiniųjų požiūriu, yra tai, kad jose tarp ekonomikos „realybės" ir įeigos politikos išlieka neapibrėžtas ryšys. Viešųjų sprendimų teoretikai ypač daug dėmesio skiria rinkimų konkurencijos ir ekonominės politikos sąveikai. Čia iškyla trys pagrindinės problemos. Pirma, daugeliui rinkėjų gali būti racionaliausia nekvaršinti sau galvos mėginant įvertinti visus įvairių partijų siūlymus, o savo dėmesį sutelkti tik į tai, kaip jų interesus tenkina jau valdžioje esantys, ir atitinkamai už juos balsuoti arba nebalsuoti. „Kokią naudą man davei būdamas valdžioje?", – štai pagrindinis klausimas, keliamas politikui. Daugiausia rinkėjų dėmesį patraukia ekonominiai rodikliai (tokie kaip infliacijos tempai, nedarbo lygis ar realių pajamų vienam gyventojui dydis), jų atmintis yra palyginti trumpa, ir jiems pirmiausiai rūpi gerovė bei jos kaitos tendencijos. Dėl to esantiems valdžioje prieš pat rinkimus atsiranda galimybių, mėginant sukurti gerovės kilimo regimybę, manipuliuoti ekonomika. Kur ekonominės politikos strategiją ima veikti politinių lyderių rūpinimasis artėjančiais rinkimais, ten gali susiklostyti vadinamasis „politinio verslo ciklas". Likus iki rinkimų, tarkime, metams, valdžia gali griebtis trumpalaikių priemonių, didinančių vidutines pajamas ir mažinančių nedarbą, pavyzdžiui, sumažina mokesčius žemiau to lygmens, kuris būtinas valstybės įsipareigojimams vykdyti, arba didina socialines išmokas aukščiau to lymens, kurį galima padengti einamosiomis įplaukomis. Po rinkimų, žinoma, kai kurios iš tokių priemonių turi būti atšauktos, tačiau artėjant naujiems rinkimams toks elgesys gali vėl pasikarti. Taip valdžia nuo rinkėjų gali nuslėpti ekonominės bei fiskalinės situacijos realybę, ir tada savo sprendimus jiems tenka daryti klaidinančių ekonominių signalų aplinkoje.

Antra, mažai tikėtina, kad kitos partijos imtųsi veiksmų, neutralizuojančių šį dalyką. Kritikuodama valdžios vykdomą politiką opozicija dažnai aiškina, jog galima pasiekti geresnių ekono-

minių rezultatų už tuos, kuriuos valdžia yra pasiekusi. Siūlydami ambicingesnes socialinės rūpybos ar paramos interesų grupėms programas, žadėdami sumažinti mokesčius nemažinant valstybinių paslaugų apimties ir pan. opozicijos politikai, žadindami vis naujus rinkėjų lūkesčius, konkuruoja su pozicija. Kadangi jie nėra valdžioje, šiuo požiūriu jie yra laisvesni negu valdančioji partija ar veikiantis prezidentas. Žinoma, jeigu opozicija rinkimus laimi, jai tenka mėginti tenkinti išaugusius rinkėjų lūkesčius, taigi tokių savo pastangų dėka ateityje ji gali tapti savo pačios pažadų įkaite. Tačiau partijos ir politikai negali su savo rinkėjais kalbėti „atsakingai" ar vadovautis ilgalaikiais sumetimais, nes tada didžiulį pranašumą įgis tie politikai, kurie šios normos nesilaikys ir rinkėjams aiškins, kad jų valdžia jiems duos daugiau ir ims mažiau. Taigi partiniai lyderiai ir kandidatai negali rinkėjams teikti patikimos informacijos, o yra pačios konkurencijos logikos stumiami žadinti vis didesnius ir vis nerealistiškesnius rinkėjų lūkesčius.

Trečia, valdžioje esanti grupė, didindama valstybės įsiskolinimą, turi daug galimybių nuslėpti ankstesnės rinkimų konkurencijos padarinius. Jeigu mokesčiai sumažinami žemiau to lygmens, kuris reikalingas einamosioms išlaidoms dengti arba jeigu didinamos išlaidos rūpybai nepritraukiant mokesčiais daugiau lėšų iš privataus sektoriaus, atsiranda valstybinio biudžeto deficitas. Deficitinis finansavimas einamųjų valstybės išlaidų kaštus nukelia į ateitį, galbūt net būsimosioms piliečių kartoms. Tad jis leidžia valdžiai išvengti tų spąstų, kuriuos jai spendžia rinkimų konkurencijos žadinami lūkesčiai, nuo piliečių nuslepiant tikruosius jos ekonominių manipuliacijų kaštus. Žinoma, tai nereiškia, kad deficitinis finansavimas nieko nekainuoja. Jeigu vyriausybė savo politinėms programoms finansuoti daugiau pinigų tiesiogiai skolinasi iš savo piliečių arba iš užsienio investuotojų, tada pirmiausia padidėja jos mokamų palūkanų našta. Tačiau jeigu vyriausybė dalį tų pinigų skolinasi iš savo šalies

bankų, bankams atsiranda galimybė didinti privatų kreditavimą kaip užstatu naudojantis tomis pačiomis labai likvidinėmis valstybinėmis obligacijomis. Tad jeigu vyriausybė daugiau skolinasi iš savo šalies bankų, pinigų pasiūla gali imti didėti labai sparčiai ir viršyti pradinę kredito ekspansiją. Monetarininkų požiūriu, pinigų pasiūlos didėjimas iškart arba, anot Miltono Friedmano (1968, 1975), šiek tiek uždelsus, didina infliacijos tempą. Trumpalaikėje perspektyvoje didėjanti infliacija yra paranki išlaidžiai vyriausybei, nes valstybei suteikia papildomų lėšų. Ji, pavyzdžiui, sumažina valstybinių įsiskolinimų naštą, nes skolas leidžia grąžinti nuvertėjusiais pinigais. Panašiai ir didėjantys atlyginimai automatiškai daugiau žmonių pastūmėja į aukštesnį progresinio pajamų apmokestinimo lygmenį. Vis dėlto deficitinio finansavimo kaštai galiausiai neigiamai atsiliepia bet kuriai valdžiai. Didėjantis valstybės skolinimasis kapitalą atitraukia nuo privataus investavimo, ilgainiui sulėtina ekonominio augimo tempus, tad ir silpnina tą ekonominį pagrindą, kuriuo galiausiai remiasi valstybės įplaukos.

Didžiausia pliuralistinės politinės konkurencijos yda yra tai, kad šis procesas iš esmės neturi vidinių stabdžių. Ypač ekonominėje ir socialinėje srityje veikia galingos jėgos, kurios partijų lyderius ar prezidentinius kandidatus verčia tarpusavyje konkuruoti taip, kad ilgainiui susiklosto nerealistiniai piliečių lūkesčiai dėl to, ką jiems gali duoti valdžia. Niekas, mėgindamas piliečių lūkesčius atšaldyti iki realistinio lygmens, negali pelnyti politinių taškų. Žinoma, yra patiklumo ribos, saistančios politinių lyderių vykdomą lūkesčių eskalavimą. Šios ribos gali būti gana ankštos, jei ekonomika patiria rimtą nuosmukį ir piliečiai tampa pesimistiškesni tiek dėl savo pačių ateities, tiek ir dėl valdžios sugebėjimų. Tačiau pokario laikotarpiu ekonominis klimatas daugumoje liberaliųjų demokratijų buvo visai kitoks, – nuolatinis ekonomikos augimas tapo palankia dirva valstybiniam intervencionizmui eskaluoti piliečių lūkesčius.

Iškreipta įeiga

Kaip ir pliuralistai, naujosios dešinės teoretikai pabrėžia interesų grupių plitimo ir jų daromos įtakos valdžiai svarbą. Tačiau kitaip nei pliuralistai, jie visada neigiamai vertina šios įtakos padarinius valstybinio intervencionizmo mastams bei jo kryptingumui. Panagrinėkime tris problemos aspektus: prekybą balsais (*log-rolling*), užslėptą papirkinėjimo politiką (*pork-barrel politics*) ir politikų „aktyvumą".

Prekyba balsais (*log-rolling*) vyksta tada, kai grupė arba agentas talkina kitai grupei arba agentui balsuodami už politinių priemonių paketą, į kurį įtraukti abiejų grupių reikalavimai. Pavyzdžiui, žmonės, siekiantys uždrausti laboratorinius eksperimentus su gyvuliais, gali sutikti balsuoti už branduolinį nusiginklavimą, jeigu nusiginklavimo šalininkų grupės mainais įsipareigotų balsuoti už vivisekcijos draudimą. Panašiai fermeriai gali sutikti balsuoti už didesnes išlaidas gynybai, jeigu karinis laimėjimas mainais sutiktų palaikyti papildomų subsidijų žemės ūkiui programą. Tokia prekyba balsais „yra labai dažnas reiškinys demokratinėje sistemoje; tiesą sakant, ji, nors ir slepiama nuo visuomenės akių, valdo politinių priemonių atrankos procesą" (Tullock, 1976, p. 41). Prekyba balsais galima visais tais atvejais, kai dviejų ar daugiau grupių interesai tiesiogiai neprieštarauja vieni kitiems, tad kiekviena grupė yra pasiruošusi atiduoti savo balsą už kitai grupei rūpimą projektą mainais už analogišką paslaugą. Prekyba balsais ypač paplitusi ten, kur politiniai sprendimai priimami kolektyvinių institucijų: įstatymų leidybos asamblėjos, kabinetų, politinių partijų konferencijų ar suvažiavimų.

Prekyba balsais retai afišuojama; tiesą sakant, daugelyje liberaliosios demokratijos šalių ji laikoma neetiška būtent dėl jos suteikiamų galimybių daugumos koalicijai biudžetinių sprendimų kaštus suversti mažumai. Naujosios dešinės teoretikai pa-

brėžia, jog tam tikromis aplinkybėmis prekyba balsais gali padėti ištaisyti kai kuriuos mažoritarinio sprendimų priėmimo principo trūkumus. Tarkime, pavyzdžiui, kad trijų asmenų visuomenė mėgina nuspręsti, kur turi būti tiesiami nauji keliai, jeigu kiekvieno projekto kaštai yra 600 dolerių, lygiomis dalimis padalytini visiems piliečiams. Siūlomi du kelių tiesimo projektai: viename iš jų numatoma tiesti kelią kaimo vietovėje, ir tas kelias ūkininkui duotų 700 dolerių naudos; kitame numatoma nutiesti greitkelio atšaką, ir tai duotų 700 dolerių naudos pramoninin-kui. Nė vienas tų projektų jokios naudos neduoda trečiajam piliečiui, važinėjančiam dviračiu. Akivaizdu, kad jeigu visi trys nepriklausomai balsuotų dėl kiekvieno siūlymo, pramonininkas ir dviratininkas balsuotų prieš kaimo kelią, kuris kiekvienam iš jų kainuotų 200 dolerių ir neduotų jokios naudos. Panašiai ūkininkas ir dviratininkas balsuotų prieš greitkelio atšakos tiesimą. Tad nors abu siūlymai duotų visuomenei grynos visuomeninės naudos ($700 – $600 = $100), abu būtų atmesti 2 balsais prieš 1. Tačiau jeigu pramonininkas ir ūkininkas tarpusavyje įsipareigotų balsuoti už kiekvieno siūlymą, tada kiekvienas jų gautų 300 dolerių grynos naudos (iš 700 dolerių atėmus 200 dolerių kaštus už savo kelią ir 200 dolerių kaštus už sąjungininko kelio kaštus). Tad abu siūlymai būtų priimti ir jie padidintų visuomeninę gerovę 200 dolerių – tiesa, 400 dolerių kaštus užkraudami nelaimėliui dviratininkui.

Tad gali pasirodyti, jog prekyba balsais yra leistinas ir netgi naudingas politinės sistemos bruožas. Tačiau ji turi ir savo tamsiąją pusę. Kad ją suvoktume, mūsų pavyzdyje įsivaizduokime šiek tiek pakeistą naudos ir kaštų pasiskirstymą: kaimo kelias ir greitkelio atšaka, juos nutiesus, duotų tik 500 dolerių naudos ir ūkininkui, ir pramonininkui. Kadangi kiekvienas projektas vis dar kainuoja 600 dolerių, jo įgyvendinimas visuomeninę gerovę sumažintų 100 dolerių. Kaip ir anksčiau, abu siūlymai, balsuojant už juos atskirai, būtų atmesti 2 balsais prieš 1. Tačiau ūki-

ninkas ir pramonininkas turėtų bendradarbiauti ir toliau, nes jie gauna 500 dolerių naudos, o kaštai yra tik 400 dolerių (po 200 dolerių už kiekvieną kelią). Todėl bus nutiesti abu keliai, ir šįkart nelaimėliui dviratininkui atiteks 400 dolerių našta tik tam, kad pamatytų visuomenės gerovę mažinančios politikos rezultatą. Abiem atvejais prekiautojų balsais – ūkininko ir pramonininko – koalicija *išnaudoja* dviratininką. Ji pasinaudoja valstybės apmokestinimo galia tam, kad atimtų iš jo pinigus savo grupiniams interesams tenkinti. Antrasis pavyzdys atrodo ypač atstumiantis dėl to, kad projektai yra įgyvendinami be jokios naudos visuomenei kaip visumai.

Viešųjų sprendimų teoretikai daugumą lobistinių grupių (ypač tas, kurios kelia ekonominių ar socialinių reikalavimų) traktuoja kaip organizuotų mažumų pastangas valdžios aparatą pajungti jų grupiniams tikslams: „Individai ... renkasi tokius veiklos būdus, kurie, jų įsitikinimu, tarnauja jų interesams, o politinė sistema ... šiuos jų veiksmus palaimina kaip visuomeninį sprendimą" (Auster and Silver, 1979, p. 128). Žinoma, kiekviena grupė propagandos sumetimais savo veiklą afišuoja kaip rūpinimąsi „visuomeniniais interesais" ir skelbiasi siekianti visuminės socialinės naudos. Tačiau faktiškai tiek atskirų grupių veikla, tiek, ir ypač, jų jungimasis į koalicijas su kitomis interesų grupėmis, yra skirtas pastangoms išgauti kuo didesnę biudžeto lėšų dalį savo tikslams. Ypač atkreiptinas dėmesys į tai, kad dėl tokių grupių veiklos vis daugiau ir daugiau privačių bei vietinių problemų yra iškeliamos į valstybinių sprendimų lygmenį, nes tada grupėms palankių sprendimų kaštai paskirstomi visai piliečių bendruomenei.

Šių prielaidų tiesioginė implikacija yra tai, kad partinius suvažiavimus, įstatymų leidybos asamblėjas bei tam tikrą politiką įgyvendinančius komitetus (pavyzdžiui, ministrų kabinetus) paprastai kontroliuoja daugumą laimėjusios interesų grupių koalicijos. Kai kuriais atvejais tokia koalicija, kartą susiformavusi,

įsitvirtina ir gana ilgai išlieka stabili. Kitais atvejais pralaimėjusioms grupėms pavyksta sudaryti alternatyvų politinį paketą, kuris nuo dominuojančios koalicijos atitraukia kai kurias strategiškai reikšmingas arba ribines grupes. Šios strategiškai svarbios grupės gali būti visiškai neskaitlingos, tačiau galėdamos judėti nuo vienos galimos koalicijos prie kitos, jos gali pasidaryti labai vertingos. Visos laimėjusios koalicijos – tiek stabilios, tiek ir nestabilios – kaštus nuolat užkrauna mažumoms, nedalyvaujančioms jų koalicijoje. Naujųjų dešiniųjų įsitikinimu, mažumos, dažniausiai pralaimėjusios šiuolaikinėse liberaliosiose demokratijose, yra tos grupės, kurių interesus žeidžia didėjančios valstybės išlaidos, deficitinis finansavimas bei jį lydinti infliacija. Šios grupės, tokios kaip pensininkai, žmonės su fiksuotomis pajamomis, taip pat visi tie, kurie verčiasi įvairiais neorganizuotais verslais, nedaug ką gali pasiūlyti mainais gerai organizuotoms interesų grupėms, nuolat iš valstybės kaulijančioms didesnių subsidijų, aukštesnių muitų tarifų ar mokesčių lengvatų. Žinoma, jeigu pavyksta jas mobilizuoti, jos tampa tvirtu pamatu populistinėms, prieš mokesčius maištaujančioms partijoms.

Užslėpta papirkinėjimo politika (*pork barrel politics*) yra politikų elgsena, ypač būdinga tiems iš jų, kurie priklauso institucijoms, kur balsų prekyba yra lengviausia, ir todėl atsiduria didžiausio grupinių interesų spaudimo centre. Įstatymų leidybos asamblėjose atstovai paprastai suvokia, jog jų apygardos rinkėjams pirmiausia rūpi jų išrinkto kongresmeno ar parlamentaro gebėjimas „parvežti lašinių" vietos interesams. Šiuo atveju atstovo „visuomeninius" interesus užgožia „provincialūs" interesai. Jam svarbiausia – iškovoti kokių nors gėrybių savo vietos rinkėjams, iškelti jų problemas į valstybinių sprendimų lygmenį ir apginti jų interesus nuo bendrosios politikos implikuojamų kaštų. Panašiai yra partinėse konferencijose bei suvažiavimuose: sprendimų priėmimo vadai yra saistomi organizuotų funkcinių ar teritorinių interesų, turinčių politinės įtakos (dėl jų atsto-

vavimo gausos, dėl galimos jų balsų svarbos, dėl finansinės jų galios), kurių paramos partijai kaina yra – jų reikalavimus įtraukti į partijos programą. Atstovams ir partijų lyderiams labai svarbūs net nedideli viešosios politikos pokyčiai, nes nuo jų priklauso jų derybinė galia aplinkoje, kur visos grupės godžiai siekia valstybės malonių. Visi pokyčiai, visos priemonės, didinančios jų nuožiūros galią skirstant biudžetą, nustatant įvairią reglamentaciją, keičiant įstatymo nuostatas ar priimant vyriausybės vykdomuosius sprendimus, jų yra traktuojamos kaip pergalės plintančiame „grobio dalybų" procese. Vykstant šiam procesui politikos formavimas vis labiau tolsta nuo įstatymiškai grindžiamo vertybių paskirstymo. Valstybiniai sprendimų priėmimo subjektai tampa tarpininkais šalia daugelio kitų tarpininkų, o privačių interesų įtakos ir valstybinės galios susiliejimo faktai tampa priežastimi piliečiams nusivilti visa viešąja politika (Lowi, 1969).

Politikų aktyvumas yra dar vienas interesų grupių viešpatavimo sprendimų priėmimo procese padarinys. Renkamiems pareigūnams: nesvarbu, ar jie yra eiliniai atstovai, ar vyriausybės lyderiai – yra būdinga vienoda tendencija „atsiliepti" į problemas, kurios generuoja interesų grupių aktyvumą ir žiniasklaidos dėmesį. Politikams ir lobistinėms organizacijoms vienodai rūpi griebtis kokių nors programų, kad savo egzistavimą galėtų pateisinti rūpinimusi bei dėmesiu vienai ar kitai problemai. Tačiau politikams – dėl trumpalaikio jų mąstymo – nerūpi ilgalaikiai jų politinių sprendimų biurokratinio vykdymo padariniai ar juo labiau – kritiniai tų sprendimų trūkumų ar nesėkmių vertinimai. Ėmus aiškėti vykdomos politikos ydingumui, interesų grupės panašiai gina savo sunkiai išsikovotą grobį: propaguoja dar didesnį valstybinį intervencionizmą arba reikalauja dar didesnių valstybės išlaidų. Galiausiai nei politiniai lyderiai, nei atstovai, nei lobistai nėra suinteresuoti kaip nors koor-

dinuoti viešąją politiką. Savo pačių interesus jie daugiausia tenkina, tenkindami atskirų grupių reikalavimus, net jeigu dėl to politika suskyla į fragmentus, prieštaraujančius vienas kitam. Ši renkamų politikų ir interesų grupių lyderių interesų konvergencija gali reikštis net simboliniais politiniais gestais, kurie teikia balsų politikams, o interesų grupių nariams rodo, kad jų organizacija valdžios požiūriu priklauso vienai iš efektyvių, arba „savų", lobistinių grupių.

Gali pasirodyti, jog įprastai kovojant dėl valstybinio biudžeto paskirstymo valstybės disponuojamų išteklių ribotumas turėtų nubrėžti ribą šiai viešųjų, arba valstybinių, programų ekspansijos tendencijai. Tačiau jau matėme, jog deficitinis finansavimas ir valstybinio įsiskolinimo mechanizmas pašalina vidinius rinkimų proceso stabdžius. Tas pat pasakytina apie interesų grupių veiklos rezultatą. Be to, daugelis reikalavimų, interesų grupių keliamų aplinkoje, kur yra įprasta prekyba balsais, nebūtinai baigiasi viešųjų išlaidų didėjimu. Politikai gali daryti nuolaidų agresyviems lobistams – naujus kaštus perstumti kitoms socialinėms grupėms, pavyzdžiui, ekologijos aktyvistų reikalavimus išpirkti griežtesniais taršos kontrolės normatyvais automobilių gamintojams ir galiausiai didesniais automobilių pirkėjų kaštais. Valstybinės reglamentacijos plėtra tiesioginių viešųjų išlaidų jai požiūriu atrodo palyginti nebrangi, tačiau ši regimybė atsiranda tik dėl to, kad tuos kaštus daugiausia dengia tie, kurie tai reglamentacijai privalo paklusti. Sistemoje, kur interesų grupių veikla nėra ribojama (taip ją įsivaizduoja pliuralistai), išnaudojamos mažumos turėtų kurti lobistines grupes, siekiančias, kad būtų sumažinta joms tenkanti reglamentavimo našta. Tačiau veikiant prekybos balsais sistemai nėra jokio pagrindo tikėtis, kad mažumų išnaudojimas, vykdomas laimėjusios koalicijos, nebus tęsiamas amžinai ar bent jau neapibrėžtai ilgai.

3.4. *Valstybės organizacija*

Kaip ir pliuralistai, naujosios dešinės atstovai požiūriu į valstybę tarpusavyje labai skiriasi. Iki šiol nagrinėtos naujųjų dešiniųjų koncepcijos daugiausia susiję su tuo, ką ekonomistai vadina politinės „rinkos" *paklausos* puse. Koncepcijos, kurias nagrinėsime toliau, daugiausia susijusios su instituciniais bei kitokiais valstybinio sprendimų priėmimo proceso padariniais, kitaip sakant, jos nagrinėja politinės „rinkos" *pasiūlos* pusę. Pirmiausia baigsime paklausos modelių analizę, o toliau nagrinėsime svarbiausius pasiūlos modelių bruožus.

Paklausos modeliai

Palyginti nedaug viešųjų sprendimų teorijos atstovų yra pateikę bendrą ir politinės įeigos, ir valstybės organizacijos paaiškinimą; ir šis darbo pasidalijimas reiškia, jog paklausos pusės modeliai teikia gana specifinį politinio proceso vaizdą, smarkiai besiskiriantį nuo pasiūlos pusės koncepcijų, kuriose daugiausia dėmesio skiriama vidiniam valstybinių institucijų funkcionavimui. Kalbant konkrečiau, paklausos pusės modeliai valstybines institucijas traktuoja kaip „juodąją dėžę", kurios vidaus operacijos negali būti analizuojamos tiesiogiai, o turi būti dedukuojamos iš informacijos apie valdžią veikiančius politinius procesus. Paklausos modeliai gali būti laikomi naujosios dešinės atitikmeniu tą pliuralizmo modelį, kurį vadinome beveidės valstybės modeliu. Abiem atvejais esminiai valstybinės politikos bruožai aiškinami kaip specifinės politinės įeigos padariniai; taip pat optimistiškai postuluojama, jog atstovaujamojo valdymo sistema garantuoja valstybinės politikos atitikimą daugumos rinkėjų preferencijas. Tačiau paklausos modeliai nuo pliuralizmo modelių skiriasi tuo, kad naujieji dešinieji, pripažindami valstybinės politikos priklausomybę nuo paklausos, vis dėlto mano, kad tokia priklausomybė paprastai turi sisteminių neigiamų padarinių visuomenės gerovei.

Pagrindinė paklausos modelių tezė, aiškinanti valstybinės politikos formavimosi procesą, yra viduriniojo rinkėjo teorema, teigianti, jog valdžios biudžetas turi tendenciją konverguoti prie viduriniojo rinkėjo preferencijų, nes priimamos tik daugumos pritarimo sulaukusios programos. Kadangi politinėse rinkose į vieno sprendimo paketą sukraunama daugybė skirtingų problemų ir visų jų finansavimas užkraunamas valstybės biudžetui, minėtoji konvergencija nėra toks nekaltas ar sveikintinas reiškinys, kaip jį vaizduoja pliuralistai. Ji dirbtinai didina biudžetą, nes siekiant gauti savanaudiškos daugumos paramą jo projektus tenka nuolat modifikuoti. Tarkime, kad išaiškėja, jog neturtingiausių žmonių grupės be vienokios ar kitokios valstybinės subsidijos rinkoje negali įsigyti padoraus būsto. Nors ši ekonominė jų reikmė gali būti patenkinta nedidele griežtai tiksline socialinių išmokų programa, politine prasme toks siūlymas išspręsti problemą būtų beviltiškas, nes jį paremtų tik nedidelė mažuma, primesdama papildomų kaštų visiems kitiems. Norėdami užsitikrinti didesnę paramą tokiam siūlymui, politikai turi mėginti sukonstruoti priimtinesnį būstų subsidijavimo priemonių paketą, galbūt susieti būstų vargšams subsidijavimo programą su mokesčių lengvatomis jauniems viduriniosios klasės namų savininkams pagal tam tikrą schemą, kuri atrodytų „sąžininga" (t.y. duotų tam tikros naudos) gana dideliam grupių skaičiui, kad būtų priimtina. Praktiškai tai reiškia, jog ši rinkimų logika užkerta kelią daugumai efektyviausių ir tikslingiausių socialinių programų ir stumia valdžią į padėtį, kurioje realias socialines problemas ši gali spręsti tik papildomai į savo programas įtraukusi ekonomiškai ir socialiai nebūtinus išlaidų straipsnius, kad užsitikrintų viduriniojo rinkėjo paramą.

Tokia pat logika veikia ir tuo atveju, kai politinės intervencijos iniciatyvos ateina iš pasiturinčiųjų visuomenės sluoksnio, iš socialinio ar ekonominio elito. Jų siūlomų programų realizavimas taip pat priklauso nuo daugumos paramos, tad įvairios

nuolaidos bei malonės vidutinių pajamų sluoksniams į jas turi būti įkomponuotos tam, kad elito siūlymai būtų perspektyvūs rinkimuose. Todėl paprastai pasiturinčių arba įsitvirtinusių grupių (stambių verslo korporacijų, įsitvirtinusių profesijų ar fermerių) reikalavimus mėginama „sukabinti" su programomis, bent šiokios tokios naudos teikiančiomis rinkiminiu požiūriu svarbioms socialinėms grupėms. Vidutinės grupės daugiausia laimi dėl savo strategiškai geros viduriniosios padėties, ir joms nesunku keisti vienokio ar kitokio rinkimų bloko palaikymo taktiką. Palaikydamas kaskart skirtingas konkuruojančias grupes (pavyzdžiui, pasiturinčiųjų arba nepasiturinčiųjų grupes), konstruodamas vis naujus aljansus su skirtingais politinio spektro sparnais, vidurinysis balsuotojų sluoksnis yra pajėgus ilgainiui padidinti sau tenkančios naudos dydį kaip užmokestį už kitiems teikiamą paramą. Iš tiesų šios situacijos galima išvengti tik tais atvejais, jeigu pasiturintieji randa strategijų (tokių, kurios naudojamos „boso" sistemose ar tiekėjo ir kliento santykiuose), leidžiančių tiesiogiai rekrūtuoti mažų pajamų grupių daugumos politinę paramą – taip vidutinių pajamų grupių parama padaroma mažiau svarbia. Naujoji dešinė postuluoja, kad pasiturintieji *gali* organizuoti reikiamą neturtingesnių grupių balsų „išpirkimą", tuo tarpu neturtėliai niekada nebus pajėgūs rekrūtuoti ekonominiu požiūriu stipresnių grupių paramos tokiai perskirstymo programai, kuri žeistų pasiturinčiųjų interesus.

Interesų grupių veiklos imperatyvai bei prekybos balsais procesas reiškia, kad ši politikos formavimo logika galioja ne tik politinėms partijoms, mėginančioms kurti rinkimų koalicijas. Ji galioja ir politikams, kuriems svarstant labai konkrečias politinės strategijos problemas tenka spręsti politinius klausimus. Jiems tenka griebtis „politinės kaštų–naudos analizės" (Wilson, 1973, p. 16), kuri turi parodyti, kokiu mastu tam tikros programos kaštų ir naudos struktūra žadins politinį priešinimąsi ar pritarimą (3.3 lentelė).

3.3 lentelė. Politinių programų implikacijos ir politikų reakcijos

Politinės programos kaštai (pavyzdžiui, mokesčiai)	Politinės programos nauda Koncentruota	Išsklaidyta
Koncentruoti	Intensyvus palaikančiųjų ir oponentų mobilizavimas	Gerai mobilizuota opozicija, bet silpnas palaikymo intensyvumas
	Todėl politikai veikia labai atsargiai mėgindami išsiaiškinti, ar egzistuoja programai pritarianti dauguma	*Todėl* politikai nekreipia dėmesio į problemą, nepaisant jos socialinės ar technologinės svarbos
Išsklaidyti	Gerai mobilizuotas palaikymas ir silpnai organizuota opozicija	Neprobleminės sritys, nekeliančios politinės rizikos
	Todėl politikai veikia labai aktyviai „stumdami" programą	*Todėl* politikai techniniams arba biurokratiniams veiksniams leidžia lemti politikos kryptį

Paklausos pusės modeliai taip pat pateikia keletą aiškinimų, kodėl ilgalaikėje perspektyvoje valstybės išlaidos turi tendenciją didėti visai nepriklausomai nuo tų trūkumų, kuriais pasižymi politinis įeigos procesas. Vienas iš ankstyvųjų ekonomikos atradimų buvo vadinamasis „Wagnerio dėsnis" – empirinis apibendrinimas, suformuluotas XIX a. pabaigoje, pagal kurį valstybės išlaidos ilgainiui didėja, nes pramoninės visuomenės piliečiai reikalauja geresnių viešųjų paslaugų, įvairesnio jų asortimento bei platesnės jų teikimo geografijos (Wagner, 1962).

Kitas aiškinimas, kuri iškėlė Peackockas ir Wisemanas (1968), pabrėžia, jog labiausiai valstybės išlaidos padidėjo dviejų pasaulinių karų laikotarpiu (1914–1918 m. ir 1938–1945 m.), sprendžiant ginklavimosi bei didėjančių kariuomenių finansavimo problemas. Šiais išskirtiniais krizių laikotarpiais liberaliųjų demokratijų viešoji nuomonė taikstėsi su masiškai didinama mokes-

čių našta bei su valstybės intervencija į tas sritis, kurios iki tol buvo laikomos grynai privačiomis. Daugelis tradicinių valstybės intervencijos apribojimų buvo paaukoti karinei pergalei pasiekti; taip piliečiai pripažino ir galiausiai priprato prie padidėjusio mokesčių lygmens ir sumažėjusio privačiai teikiamų gėrybių asortimento. Po karų buvo įmanomas tik labai laipsniškas valstybinės karo mašinos demontavimas, ypač Britanijoje ir Vakarų Europoje. Politiniai lyderiai ir biurokratai priešinosi, kad valstybės valdos būtų sumažintos iki prieškarinio lygmens, ir, naudodamiesi piliečių naujai atsiradusiu tolerantiškumu didesniems mokesčiams bei griežtesniam ekonominio bei socialinio gyvenimo reglamentavimui, pokario metais prastūmė aibę reformistinių valstybės globos programų, kurios anksčiau nebūtų sulaukusios daugumos paramos.

Pasiūlos pusės modeliai

Politinės pasiūlos modeliuose viešųjų sprendimų teorija paprastai mažai dėmesio skiria įeigos politikai. Interesų grupių prekyba balsais; užslėpto papirkinėjimo (*pork-barrel*) strategija, kurios atstovai laikosi įstatymų leidyboje arba sprendžia valstybinių agentūrų finansavimo klausimus; tų agentūrų kolonizavimas vykdomas išorinių interesų, būtent tokie reiškiniai traukia pasiūlos pusės modelių dėmesį. Piliečių lūkesčiai, žinoma, veikia renkamus politikus, tačiau tą įtaką daugiausia daro taip, kad piliečiai tikrai tokios savo įtakos negeistų, jeigu suprastų jos pobūdį. Pavyzdžiui, kai partijų lyderiai, mėgindami užtaisyti plyšį tarp pažadų plėsti valstybės paslaugas ir kartu mažinti mokesčius, didina valstybės įsiskolinimą, jie tiesiogiai skatina infliaciją ir būsimoms piliečių kartoms užkrauna papildomą naštą. Kadangi dauguma piliečių nesuvokia ryšio tarp deficitinio finansavimo, pinigų pasiūlos didėjimo ir infliacijos, taigi nežino, kokio pobūdžio ir dydžio skolinius valstybės įsipareigojimus jie

jau dengia, politikai išvengia nemalonumų, kuriuos pajustų, jeigu visuomenė aiškiai suvoktų jų manevrų esmę.

Pasiūlos pusės modeliai tyrinėtojo dėmesį telkia į valstybę kaip tam tikrų gėrybių bei paslaugų monopolinę tiekėją ir kaip į vienintelę (arba monopsoninę) tam tikrų gėrybių bei paslaugų pirkėją. Naujosios dešinės autoriams „monopolija" ir „monopsonija" turi neigiamų konotacijų, tad neatsitiktinai jų empirinėse liberalios demokratinės valstybės funkcionavimo studijose pabrėžiama neigiama valstybės monopolių įtaka visuomenės gerovei. Šiuose modeliuose išnaudotojiškas valstybės pobūdis aiškinamas kaip dviejų pagrindinių veiksnių padarinys: pirmąjį galima apibūdinti kaip „institucinę entropiją", antrąjį nusako tai, kad valstybinė biurokratija visur ir visada maksimizuoja savo biudžetą. Naujieji dešinieji siūlo ir šių trūkumų šalinimo strategiją – decentralizavimą ir privatizavimą.

Institucinė entropija

Institucinė entropija reiškia organizacijos vidinę tendenciją ilgainiui išsigimti – ji nustoja būti kolektyvinių tikslų įgyvendinimo priemone, o virsta jos pareigūnų įrankiu jiems tenkinant savo individualius, privačius tikslus. Anot Austerio ir Silverio (1979), valstybė gali būti traktuojama kaip didelė korporacija, tad valstybinių organizacijų kontrolės problema yra analogiška tai problemai, kuri iškyla akcininkams mėginant kontroliuoti didelės korporacijos vadybą.

Jeigu įmonę valdo vienas savininkas, tai pelnas, jam liekantis atėmus visas sąnaudas bei mokesčius, yra savininko pajamos. Kaip „likutinis pajamų gavėjas" savininkas yra suinteresuotas dėti visas pastangas, kad įmonės veikla būtų maksimaliai efektyvi. Kai įmonės pasidaro per didelės, kad jas pajėgtų valdyti atskiras individas ar šeima, kuriamos akcinės bendrovės, kuriose nuosavybė gali būti labai išskaidyta. Daugybė neorganizuotų

akcininkų jau negali efektyviai kontroliuoti savo vadybininkų, nes kiekvienas akcininkas, turėdamas tik nedidelę dalį akcijų, negali prisiimti visų įmonės reikalų ekspertizės kaštų. Šie „likutiniai pajamų gavėjai" tampa pasyvūs tiek dėl savo susiskaidymo, tiek dėl to, kad mėginant ką nors daryti įmonės blogėjančios veiklos atveju kiekvienam iškiltų kolektyvinio veiksmo organizavimo problema. Kolektyviai akcininkams būtų naudinga padėtį taisyti, tačiau individualiai jokiam akcininkui neverta to daryti. Žinoma, tais atvejais, kai akcijų nuosavybė labiau koncentruota, kolektyvinio veiksmo problema sprendžiama paprasčiau: antai stambūs instituciniai akcininkai kartkartėmis įsikiša į įmonės valdymo reikalus ir pašalina neefektyvios korporacijos veiklos priežastis.

Anot Austerio ir Silverio, perėjimas nuo monarchijos (arba diktatūros) prie demokratijos turi analogijų su didelių korporacijų atsiradimu. Būdami valstybės veiklos „likutiniai pajamų gavėjai", monarchai arba diktatoriai aiškiai yra suinteresuoti didinti valstybinių organizacijų efektyvumą, be to, jie disponuoja reikiamais laiko ir žinių ištekliais, kuriuos gali panaudoti savo preferencijoms įtvirtinti. Demokratijos sąlygomis valstybės „akcininkai" yra visi piliečiai; būdami labai išsklaidyti ir turėdami santykinai nedaug bendrų interesų jie susiduria su milžiniškais informaciniais kaštais, jeigu mėgina kontroliuoti valstybės veiklą. Sudėtinga kolektyvinio veiksmo problema jiems iškyla vien mėginant suprasti valstybės funkcionavimą, nekalbant apie efektyvią jos veiklos kontrolę. Tad jiems tiesiog neverta gaišti savo laiko ir eikvoti energiją bei pinigų stengiantis išsiaiškinti, ką valstybės pareigūnai iš tikrųjų daro veikdami piliečių vardu. Todėl tikėtina, jog valstybinės biurokratijos atveju institucinės entropijos problema bus labai aktuali. Žinoma, būtent šiai problemai spręsti kuriamos atstovaujamosios valdžios institucijos. Kaip jau matėme, naujosios dešinės teoretikų įsitikinimu, politinės įeigos procesai tik labai ribotai ir paprastai iškreiptai ko-

munikuoja piliečių nuomonę. Rinkimų konkurencija, prekyba balsais bei politikų aktyvumas – veiksniai, skatinantys valstybės ekspansiją – tik sustiprina valstybinės biurokratijos entropines tendencijas. Rinkos mechanizmai, neutralizuojantys entropiją privačiame sektoriuje, neveikia viešajame.

Biurokratai ir biudžetai

Verslo įmonių ir valstybinių agentūrų skirtumą lemia jų vadovybės maksimizacinių siekių skirtumas. Privačiose įmonėse (net tose, kurios tvarkomos neefektyviai) sprendimus lemia pelno siekis, nes nuo jo paprastai priklauso vadybininkų pajamos. Tačiau valstybinėse agentūrose biurokrato gerovė paprastai priklauso nuo agentūros biudžeto dydžio, o ne nuo agentūros pajamų. Didesnis agentūrai skirtas biudžetas sukuria daugiau etatų pareigūnams, gerina tarnybinės karjeros perspektyvas, didina jų paslaugų paklausą, lengvina vadovavimą, kelia agentūrų prestižą bei įtaką. Be to, didėjantys biudžetai pareigūnams daugiau išteklių leidžia atitraukti nuo viešųjų reikalų tvarkymo ir nukreipti juos savo privatiems interesams bei preferencijoms tenkinti. Todėl svarbiausias visų valstybės pareigūnų tikslas – maksimizuoti savo agentūros biudžetą.

Savo biudžetų projektus siūlydamos įstatymų leidėjams ar aukštesniajai valstybinei institucijai valstybinės agentūros turi ypatingų pranašumų, iš kurių svarbiausias – jų disponuojamas santykinis informacijos monopolis. Tik pareigūnai, dirbantys konkrečiame departamente, tiksliai žino, kam agentūra išleidžia jai skirtus pinigus ir kokios visuomeninės naudos ji duoda (jei apskritai duoda). Net esant visiškai atvirai valdymo sistemai, agentūrų pareigūnų žinios bus kur kas išsamesnės už tas, kurių gali įsigyti parlamentarai arba kongresmenai. Paprastai valstybiniai biurai yra itin uždaros organizacijos. Pavyzdžiui, Britanijos viešųjų paslapčių įstatymas, priimtas 1911 metais ir galiojantis iki

šiol, bet kurią informaciją, kuri formaliai nėra skelbiama valstybės departamento, laiko „oficialiąja paslaptimi", o tai yra visiška priešybė „informacijos laisvei". Valstybinės agentūros ne tik kontroliuoja informaciją apie savo veiklą, bet ir „parduoda" savo paslaugas sau palankiausiomis sąlygomis. Kiekvienais metais įstatymų leidėjams ar kitai priežiūros institucijai jos siūlo mainais už biudžetinį „bloką" daugybę savo paslaugų. Kongresmenai ar parlamentarai paprastai neįstengia tiksliai nustatyti, kaip dauguma tų lėšų bus panaudojamos. Šiek tiek daugiau informacijos jie gauna apie naujas programas arba apie papildomai prašomą finansavimą, tačiau jau vykstančios valstybinės veiklos „bazinis biudžetas" paprastai nėra analizuojamas.

Neminint šių valstybinių agentūrų pranašumų, derybose su įstatymų leidėjais jos turi dar ir strateginių pranašumų. Departamentų biudžetus paprastai kontroliuoja parlamento komitetai arba politiniai departamentų vadovai, o šie žmonės dažniausiai palankiai traktuoja jų tariamai reguliuojamų departamentų tikslus. Antai Jungtinėse Valstijose Kongreso komitetai bei pakomitečiai turi didžiulę galią formuojant federalinį biudžetą. Kongresmenai specializuojasi tik keliose viešosios politikos srityse, ir, žinoma, siekia dalyvauti tuose komitetuose, kurie yra svarbūs jų elektoratui. Todėl žemės ūkio komitetuose daugiausia agrarinio elektorato kongresmenų, energetikos komitetuose – atstovaujantys naftos gavybos regionams, gynybos komitetuose – kurių teritorijose sutelkta karinė pramonė. Bet kuri viešosios politikos sritis yra kontroliuojama kongresmenų, kurie yra palankesni didesnių valstybinių išlaidų toje srityje atžvilgiu nei vidurinysis visos šalies elektorato rinkėjas. Todėl jų vykdoma agentūrų biudžetų kontrolė tėra nominali. Tokia pat komitetinė agentūrų priežiūros sistema veikia Britanijos vietos valdžios institucijose; taigi jeigu komitetų narius su agentūros pareigūnais ar klientais sieja bendri interesai ar kitokie ryšiai, jų kontrolės efektyvumas agentūroje atitinkamai mažėja.

Net ten, kur valstybines agentūras prižiūri mažiau šališkas visuomeninės kontrolės organas, kaip, pavyzdžiui, Vakarų Europos kabinetinio valdymo sistemose, departamentams paprastai vadovauja politikas, kurio interesai yra susiję su agentūrų veikla. Jeigu ministrai konkrečiai ir nėra susiję su interesų grupių lobistais, siekiančiais didesnio biudžeto, reikalaudami jų biudžetų mažinimo jie negalės pelnyti politinių taškų. Jų padėtį politinėje arenoje bei jų tinkamumą ministrų pareigoms lemia tai, ar jiems pavyks bendro biudžeto dalybose savo departamentui iškovoti geidžiamą dalį.

Taigi specializuotos politinės kontrolės efektyvumas ribojant valstybinių agentūrų biudžetų didėjimą yra labai menkas; tai nepriklauso nuo to, ar ją vykdo įstatymų leidėjų komitetai, ar politiniai departamentų lyderiai. Bene vienintelė išorinė kliūtis, galinti apriboti biudžeto didėjimą, yra biudžeto kontrolės metodų griežtinimas: kuriamos specializuotos biudžeto sudarymo, finansų ar apmokestinimo ministerijos; prezidentas bei prezidento tarnyba arba premjeras (kabinetas) imasi bendrų koordinavimo veiksmų, įskaitant biudžeto maksimumo nubrėžimą; ir įstatymų leidėjų asamblėjoje organizuojami debatai dėl biudžeto dydžio. Naujosios dešinės teoretikų įsitikinimu, visos šios priemonės yra menkos, palyginti su tuo didžiuliu spaudimu, kai reikalaujama didesnių valstybės išlaidų; tokį spaudimą vykdo valstybinės agentūros, lobistinės organizacijos bei politikai, glaudžiai susiję su interesų grupėmis. Pavyzdžiui, Niskanenas knygoje *Biurokratija ir atstovaujamoji valdžia* (1971) parodo kontrolės, kurią aštuntojo dešimtmečio pradžioje vykdė labai susiskaidęs Kongresas, silpnumą (Goodin, 1982a).

Nustatę agentūrų elgsenos išorinės politinės kontrolės silpnumą, naujosios dešinės teoretikai savo dėmesį sutelkia į biudžeto maksimizavimo siekius, būdingus biurokratijos viršūnei. Kada pareigūnai nustoja reikalauti didesnio finansavimo? Pliuralistinėse koncepcijose biudžetų didėjimo tendenciją riboja pa-

reigūnų konservatizmas bei ramaus gyvenimo poreikis. Pliuralistų supratimu, daugeliui pareigūnų biudžeto didėjimas bei agentūros ekspansija reiškia tik papildomus rūpesčius, kurių negeidžia žmonės, jau įsitvirtinę aukštesnėse pozicijose ir pripratę prie ilgalaikių, tradicinių, „standartinių" agentūros tvarkymosi būdų. Tačiau naujosios dešinės koncepcijose valstybinės agentūros visur ir visada siekia gauti didžiausią galimą biudžetą.

Vienintelė riba agentūros vadovų siekiamo biudžeto dydžiui yra reikalavimas, kurį veikiausiai keltų ir pajėgtų įgyvendinti net labiausiai bestuburis įstatymų leidėjų korpusas, būtent, kad visuminė jų veikla netaptų visuomenės gerovės žlugdymo veiksniu. Biurokratinė tarnyba, akivaizdžiai kenkianti visuomenės gerovei, veikiausiai būtų nutraukta. Tačiau reikia pasakyti, jog šis reikalavimas implikuoja tik agentūros neutralumą visuminės gerovės atžvilgiu. Daugelis agentūros veiklos aspektų gali mažinti visuminę gerovę, jeigu juos kompensuotų ją didinantys veiklos aspektai. Antai elementarios policijos paslaugos paprastai radikaliai sumažina nusikalstamumą. Šio teigiamo pradinio efekto nauda gali nusverti nuostolius, galimus dėl vėlesnės perteklinės policijos pajėgų ekspansijos, atsirandančios dėl policinės agentūros biudžetinės ekspansijos. Kol policijos pajėgų veikla netampa aktyviu visuminės gerovės mažėjimo veiksniu ir kol informacija apie policijos veiklos efektyvumą nėra slepiama nuo visuomenės, tol miesto taryba gali finansuoti atitinkamos agentūros veiklą. Tad būdingasis biurokratinio tam tikros paslaugos teikimo būdo rezultatas yra jos teikiamų paslaugų perteklius. Pareigūnai sukuria „švaistymo" ertmes, t.y. imasi veiklos, kur visuomeninė agentūros paslaugų vertė yra mažesnė už sąnaudas: pavyzdžiui, papildomo policininko nuopelnas mažinant nusikalstamumą, kaip jį suvokia paprastas pilietis, paprastai yra mažesnis už papildomo policininko įdarbinimo kaštus.

Perteklinės pasiūlos tezė yra būdingoji naujosios dešinės tezė (Niskanen, 1973); jos teorinį pagrindimą rodo paprasta diagra-

ma (žr. 3.3 schemą). Tiesioji linija RK rodo agentūros kaštus jai teikiant papildomą paslaugos vienetą, pavyzdžiui, į vietos policiją priimant papildomą policininką: šio pobūdžio yra vadinamieji „ribiniai kaštai". Ribinių kaštų kreivė čia yra tiesi, nes tariame, jog priimant šimtąjį policininką ribiniai kaštai yra tokie pat, kaip ir priimant pirmąjį policininką. Tačiau mūsų analizei neturi reikšmės, ar agentūros ribiniai kaštai faktiškai kyla, ar smunka su kiekvienu papildomu produkcijos vienetu. Linija RN rodo kiekvieno papildomo produkcijos vieneto naudą visuomenei (arba agentūrą prižiūrinčiai institucijai), t.y. vadinamąją „ribinę naudą". Ji leidžiasi žemyn į dešinę, nes tariame, kad pirmasis produkcijos vienetas piliečių vertinamas labai gerai, tačiau jiems gaunant tų vienetų daugiau, kiekvieno papildomo vieneto socialinis naudingumas mažėja. Pavyzdžiui, kelių pirmųjų policininkų pasirodymas turi labai ryškios teigiamos įtakos viešajai tvarkai, o papildoma jų grupė jau mažiau daro tokios įtakos, ir dar vienas jų būrys turės nepalyginamai mažiau įtakos. Galima įsivaizduoti, jog tam tikrame linijos taške yra tokio dydžio policijos pajėgos, kad papildomo policininko įdarbinimas visuomenei neša gryną nuostolį; šiame taške linija RN kerta horizontaliąją grafiko ašį.

Jeigu valstybinė agentūra vadovautųsi socialinės gerovės maksimizavimo tikslais, ji savo gamybą plėstų iki taško E, kur ribinė papildomo produkcijos vieneto nauda visuomenei tiksliai prilygtų jo tiekimo (gamybos) kaštams. Šiame taške, kaip rodo 3.3a schema, agentūra visuomenei duoda grynos naudos, kurią apibrėžia plotas žemiau RN linijos ir aukščiau RK linijos, arba vadinamoji „vartotojo perteklinė nauda". Tai yra visuomenės gautoji nauda, viršijanti agentūrai skiriamą biudžetą. Naujųjų dešiniųjų įsitikinimu, tobulos konkurencijos sąlygomis, iki šio taško visada gamybą plėtoja rinkos sistema. Kadangi biurokratija maksimizuoja savo biudžetą, pareigūnai savo produkto gamybą tęsia iki taško F. Kaip rodo 3.3b schema, visuomenei suteiktą

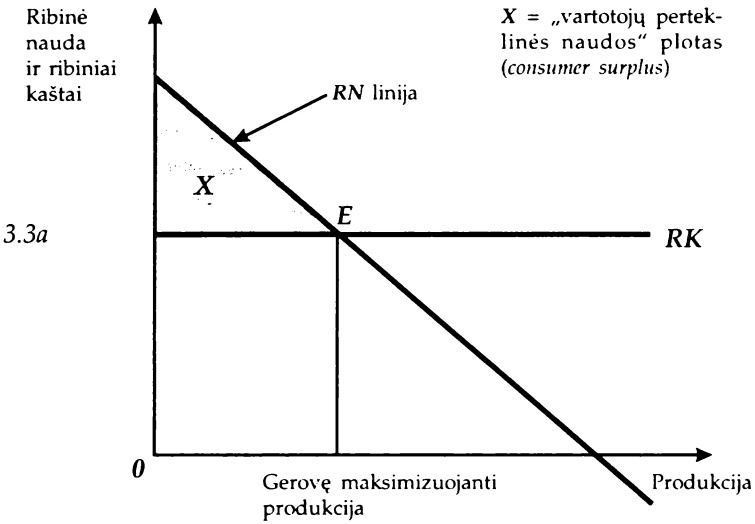

3.3a

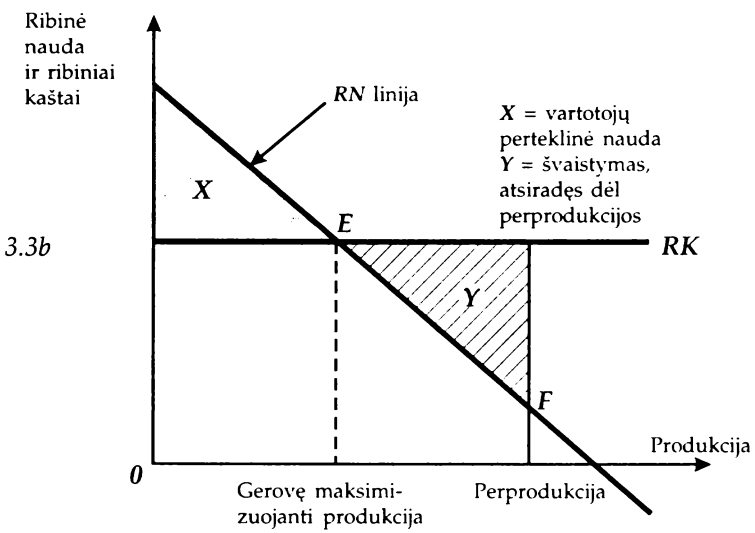

3.3b

3.3 schema. Kodėl valstybinėms agentūroms būdinga jų produkto perprodukcija? Niskaneno modelis

naudą visiškai atsveria padidėjusio biudžeto kaštai. Vartotojų perteklinės naudos plotą, kuriame socialinė kiekvieno produkcijos vieneto vertė viršija jo kaštus, visiškai tiksliai atsveria švaistymo plotas Y, kur kiekvieno papildomo produkcijos vieneto kaštai yra didesni už jo naudą visuomenei. Tad remiantis Niskaneno modelio prielaidomis galima prognozuoti, jog valstybinės agentūros teiks dvigubai didesnės apimties produktą nei tą, kurį teiktų privačios įmonės, veikiančios tobulos konkurencijos sąlygomis.

Decentralizavimas ir biurokratija

Itin kritišką ir pesimistišką naujosios dešinės požiūrį į biurokratiją šiek tiek švelnina tik viena išlyga: tam tikros rūšies decentralizavimas efektyviai gali apriboti valstybinių agentūrų tendenciją į savo paslaugų perprodukciją. Šiuo požiūriu svarbiausios institucinės formos yra vietos valdžios sistemos bei federacinė santvarka.

Vietos valdžia egzistuoja beveik visose liberaliosiose demokratijose. Tačiau paprastai vietos valdžia yra menkai apsaugota konstituciškai, ir lengvai gali būti reorganizuojama centrinės valdžios (arba regioninės federacijų valdžios). Institucinė sandara, kuriai naujoji dešinė teikia pirmenybę, susiklostė Jungtinėse Valstijose; čia tankus vietos valdžios tinklas aprėpia ne tik pagrindinių miestų, grafysčių ar miestelių savivaldą, bet ir gausybę funkcinių vietos valdžios darinių (tokių kaip mokyklų ar gaisrinių tarybos). Iš viso yra maždaug 96 000 nepriklausomų vietos valdžios vienetų, aptarnaujančių maždaug 250 milijonų gyventojų. Po karo ši sandara buvo dažnai kritikuojama kaip neefektyvi, ypač Vakarų Europoje, kur vietos valdžios institucijos buvo „modernizuojamos" – kuriami mažiau skaitlingi ir stambesni jų vienetai. Tačiau viešųjų sprendimų teorijos atstovai, tokie kaip Charlesas Tieboutas (1956), gina šią vietos valdžios fragmentaciją.

Anot Tiebouto, jeigu esama daug savivaldžių teritorinių vienetų ir žmonės laisvai gali judėti iš vieno jų į kitą, jie gali veiksmingai kontroliuoti vietos pareigūnų teikiamas paslaugas bei vietos mokesčius. Tai jie daro nebalsuodami vietos valdžios rinkimuose ir neužsiimdami vietos lobizmu. Piliečiai veikiau „balsuoja kojomis" – keliasi į tas vietoves, kur vietos valdžia labiausiai tenkina jų preferencijas viešosiomis paslaugomis bei mokesčiais. Dėl tokių paslaugų ir mokesčių dydžio skirtingi žmonės turi skirtingas preferencijas, tad vietos valdžios pareigūnai konkuruos tarpusavyje ieškodami tokios „rinkos nišos", į kurią jie galėtų pritraukti optimalų gyventojų skaičių jiems siūlydami tam tikrą paslaugų ir mokesčių paketą. Efektyviai veikianti vietos valdžia, tam tikras paslaugas teikianti pigiau už savo konkurentus, pritrauks daugiau gyventojų, o neefektyviai valdomos teritorijos praras gyventojus, persikeliančius gyventi kitur. Tieboutas taip pat argumentuoja, jog tam, kad efektyviausiai būtų tenkinami įvairūs skirtingų gyventojų poreikiai, vietos valdžia turi būti labai fragmentuota. Vietinę biurokratinę perprodukciją efektyviai gali riboti tokia sistema, kokia veikia JAV, nes nepatenkinti piliečiai turi plačių kitokio pasirinkimo galimybių, jeigu jų vietos valdžia nustoja teikti deramas paslaugas už jai mokamus mokesčius. Be to, piliečių preferencijos nedidelėje vietovėje bus homogeniškesnės negu didelėje, tad vietos valdžiai bus lengviau tenkinti savo piliečių preferencijas, jeigu visi jie geis daugmaž vienodų jos produktų. Palyginti su šia sistema, neseniai reorganizuota ir „susisteminta" vietos valdžios sistema tokiose šalyse, kaip Didžioji Britanija arba Danija, labai sumažino piliečių galimybes kontroliuoti vietos pareigūnus, nes vietos valdžios institucijos buvo labai sustambintos, ir dėl to liko mažiau galimybių judėti tarp skirtingų teritorinių savivaldų.

Šiuo požiūriu naujosios dešinės argumentai yra tik atskiras bendresnio jų argumento atvejis, kuriuo teigiama, jog piliečiai

arba vartotojai dvejopai gali veikti organizacijas, kurios jiems teikia paslaugų – jie gali naudotis arba „pasitraukimo" alternatyva (nepirkti tų paslaugų ir išvykti kitur, t.y. „balsuoti kojomis"), arba „balsavimo" alternatyva (protestuoti, rašyti peticijas, siekti didesnio dalyvavimo politiniuose procesuose) (Hirshman, 1970; žr. p. 313–314). Pliuralistinė politinė teorija visą savo dėmesį telkė į „balsavimą", į tai, kaip piliečiai tiesiogiai savo preferencijas komunikuoja viešosioms agentūroms, pavyzdžiui, per vietos valdžios rinkimus, vietinių interesų grupių veiklą ar miestų protesto žygiais. Vyraujanti ekonominė teorija daugiausia dėmesio skyrė vartotojų „pasitraukimo" galiai, tokiai, kuria jie pasinaudoja, jeigu nėra patenkinti produktu, jiems teikiamu verslo įmonės ekonominėje rinkoje. Naujosios dešinės viešųjų sprendimų teorija „pasitraukimo" alternatyvą laiko pranašesne už „balsavimo" alternatyvą. Tieboutas neteikia jokio vaidmens vietos valdžios demokratiškumui, kai ši kiekvienoje savivaldžioje vietovėje nustatinėja paslaugų ir mokesčių derinį. Jeigu municipalitetas tampa neefektyvus arba teikia nepriimtiną paslaugų bei mokesčių derinį ir nesiima jokių protesto veiksmų prieš miesto valdytojus, paprasčiausiai pasitraukiama į kitą teritoriją, kurioje individo preferencijos tenkinamos geriau.

Naujosios dešinės įsitikinimu, net tose vietos valdžios sistemose, kur teritorinės fragmentacijos lygis yra kur kas mažesnis už amerikietiškąjį, Tiebouto apibūdintos jėgos turi didžiausios reikšmės priverčiant savivaldos vadovus taikytis prie viešosios nuomonės. Teritorinė konkurencija išlieka pagrindine užkarda subnacionalinės biurokratijos tendencijai maksimizuoti savo biudžetą net tais atvejais, kai Tiebouto modelis negali būti taikomas be išlygų (Peterson, 1979). O tai reiškia, jog dauguma šiuolaikinių pastangų „reformuoti" vietos valdžią, kurios pavyzdžiu gali būti kuriami metropoliniai savivaldos junginiai arba mažos savivaldybės stambinamos į didesnius vienetus – iš tikrųjų yra socialinės gerovės smukdymo veiksnys. Maksimali teritorinė

fragmentacija, taigi ir didesnės piliečių galimybės pasirinkti gyvenamąją vietą – būtent tai yra naujosios dešinės prioritetas.

Pasak daugelio JAV ir Kanados naujosios dešinės autorių *federalinė santvarka* dėl tų pačių priežasčių yra pranašesnė už unitarinę valstybės santvarką. Demokratinės įeigos politikos tendencija į vieną supaprastintą „paketą" jungti skirtingas politines programas ir jį teikti kaip visumą rinkėjams, kartu su biurokratams būdinga tendencija didinti savo biudžetus, gali būti tramdoma viešųjų išlaidų valdymo decentralizavimu, kai valdymas perleidžiamas kuo mažesniems teritoriniams valdžios vienetams ir kuriama daugiau valdymo pakopų, arba lygmenų. Konkurencija tarp skirtingų teritorinių vienetų valstybės ar valstijų lygiu pareigūnus verčia veikti efektyviau. Decentralizavimas mažina sprendimų „paketavimo" rinkimams būtinybę, ir todėl politikos formuotojams leidžia geriau suvokti diferencijuotus rinkėjų signalus. Jis taip pat apriboja spaudimo grupių galimybes savo interesus tenkinti stumiant savo reikalavimus (prekybos balsais metodais) į aukštesnį viešųjų sprendimų priėmimo lygmenį.

Politiniai ciklai ir valstybės ekspansija

Pasiūlos modelių interpretacijoje silpnėjanti piliečių galia kontroliuoti valdžią, kurią lemia demokratinė įeigos politika, taip pat biurokratinio paslaugų teikimo ypatybės skatina valstybinio intervencionizmo plėtrą. Panašiai paklausos modeliuose partijų konkurencijos kryptingumas, interesų grupių veiklos pobūdis bei įstatymų leidėjų elgsena nulemia perteklinio intervencionizmo tendenciją dėl to, kad piliečiai vadovaujasi nerealistiniais lūkesčiais valdžios galimybių atžvilgiu (ypač tada, kai mokestiniai bei infliaciniai intervencionizmo kaštai nuslepiami deficitinio finansavimo); dėl to, kad viešasis biudžetas išnaudojamas privačioms gėrybėms tiekti; taip pat dėl renkamų politikų akty-

vumo. Be to, tipinės politikos formavimo procedūros skatina valdžios funkcijų plėtrą. Įstatymai, įteisinantys naujas intervencijos programas, paprastai neriboja jų trukmės, tad beveik niekada jos netampa sisteminės revizijos objektu. Sudarant vyriausybės biudžetą visas dėmesys paprastai koncentruojamas į papildomus išlaidų didinimo (mažinimo) straipsnius, tad visos programos yra realiai tikrinamos tik jas inicijuojant. Būdamos priimtos jos tampa „bazinio biudžeto" dalimi, o tas biudžetas metų metus lieka nesvarstomas. Prancūzijoje visi esami valstybinių departamentų biudžetai jungiami į vieningą paketą, kurį Nacionalinė asamblėja priima beveik automatiškai. Valstybinėms agentūroms retai tenka aiškintis dėl savo veiklos apimčių, išskyrus tuos atvejus, kai išryškėja akis badančios jų veiklos klaidos arba kai intervencijos anachronizmas tampa akivaizdus. Kai agentūros funkcija, kuriai atlikti ji buvo įsteigta, akivaizdžiai praranda savo svarbą, jos pareigūnai, veikdami kaip verslininkai, kad išlaikytų agentūrai skiriamą biudžetą ir garantuotų jos išlikimą, randa jai naujų funkcijų, pakeičiančių ankstesnes.

Būtent todėl valstybinės agentūros tampa beveik „nemirtingos" (Kaufman, 1976). Bent jau jų „mirtingumo" procentas yra labai mažas, palyginti su privačių įmonių „mirtingumu". Kadangi valstybinės intervencijos paklausa yra palyginti pastovi ir jos negali tenkinti esamos valstybinės agentūros su savo sustabarėjusia veiklos struktūra, nuolat „gimsta" naujos valstybinės agentūros. Tad valstybinių agentūrų populiacija bei jų baziniai biudžetai pamažu vis didėja. Trintis tarp agentūrų, vykdančių skirtingas politines programas, jų „grūstis" tam tikroje teritorijoje reiškia, jog vis didesnę valstybės veiklos dalį užima vien pastangos sutvarkyti santykius tarp savo pačios agentūrų.

Kartą įsitvirtinusios agentūros imasi ryžtingų veiksmų kurti sąlygas, kurios patvirtintų jų egzistavimą. Jos palaiko ryšius su reikiamomis interesų grupėmis, su atitinkamais atstovais parlamente bei su partijų vadovybe. Bet kokie siūlymai riboti vals-

tybės funkcijas ar naikinti jas vykdančias agentūras paprastai susiduria su paliestų socialinių bei ekonominių grupių neproporcingai stipria reakcija. Tyrimai rodo, jog žmones lengviau mobilizuoti jau esamoms programoms ginti, negu reikalaujant naujų politinių programų ar viešųjų paslaugų (Hansen, 1985). Todėl liberaliosios demokratijos sistemoms nebūdingi viešųjų programų „apkarpymo" vajai. Joms veikiau būdinga tai, kad anachronistinio pobūdžio viešosios paslaugos teikiamos ilgai po to, kai visa jų prasmė jau yra išnykusi, pavyzdžiu galėtų būti kavalerija, kai kuriose Europos kariuomenėse išlikusi iki pat 1930-ųjų pabaigos.

Žinoma, finansinės valstybinio biudžeto išgalės valstybinio intervencionizmo ekspansijai nubrėžia tam tikras ribas. Šio pobūdžio ribos yra akivaizdžios valstybei tiesiogiai tiekiant brangias gėrybes ar paslaugas. Tačiau daugelis kitų valstybinių programų gali būti suderintos su labai skirtingais jų finansavimo mastais paprasčiausiai todėl, kad valstybinės agentūros joms suteiktas prievartines galias gali naudoti eksternalizuoti savo kaštams, t.y. primesti juos kitiems socialiniams agentams tiesiogiai – imti rinkliavą už privaloma tvarka įsigytinas jų „paslaugas" arba netiesiogiai – piliečiams užkrauti kokius nors varginančius reikalavimus. Pavyzdžiui, visada, kai valstybinė agentūra iš įmonių ar piliečių statistiniams duomenims gauti reikalauja pildyti kokias nors „formas" arba įveda kokią nors naują reglamentaciją, tai užslėptieji tokių nurodymų vykdymo kaštai, tenkantys šiems agentams, visada viršija bent 20 proc. ir gali viršyti net 100 proc. tuos kaštus, kurie susidarytų tiesiogiai administruojant šiuos dalykus įsteigus atitinkamą valstybinę tarnybą (Bennet and Johnson, 1980, p. 38–41).

Bendriausio pobūdžios argumentas, kuriuo naujosios dešinės teoretikai grindžia savo nuogąstavimus dėl politinio ekspansionizmo, remiasi jų požiūriu į tai, kaip valstybinė interven-

cija veikia rinką. Palyginti su privačiais individų sprendimais rinkoje, valstybiniai sprendimai yra prievartiniai, neinteraktyvūs, nejautrūs kainų bei preferencijų signalams, neefektyviai organizuoti ir nejautrūs kaštams. Valstybės ekonominei veiklai yra būdingos specifinės ydos. Ji paprastai eskaluoja vienetų, kuriuose priimami sprendimai, dydį, – palyginkime šeimą, sprendžiančią namo pirkimo klausimą, su valstybiniu architektu, planuojančiu ištisą valstybinių gyvenamųjų namų kvartalą. Iš čia kyla būdingasis valstybinių programų „gigantizmas", taip pat atsiranda didelė plataus masto „politinių nesėkmių" tikimybė. Klaidos, kurios rinkos sistemoje eliminuojamos greitai ir neskausmingai, vartotojams naudojantis savo pasirinkimo galia, viešųjų pareigūnų smarkiai padidinamos ir padauginamos, nes jie nėra veiksmingai kontroliuojami piliečių.

Net jeigu šių trūkumų būtų galima išvengti, valstybinė intervencija trukdo rinkai sklandžiai funkcionuoti, nes sukelia sudėtingų padarinių, kurių daugelis politikos formuotojų negali būti numatyti. Trikdant rinkos funkcionavimą atsiranda rinkos nelankstumo ir neefektyvumo židinių; jie reikalauja papildomos intervencijos. Letwinas (1979, p. 25–26) pateikia 1860 metais priimto įstatymo, kuriuo reikalauta, kad visa jūrų prekyba tarp Amerikos uostų vyktų JAV laivais, pavyzdį. Ši protekcionistinė priemonė Amerikos prekybinį laivyną izoliavo nuo užsienio konkurencijos ir orientavo jį į pakrantės prekybą; to padarinys – mediniai laivai JAV prekybos laivyne vyravo ilgai po to, kai užsienio laivynuose jie buvo pakeisti garlaiviais. JAV prekybinio laivyno neefektyvumas didino kaštus, o nesant šiuolaikinių laivų paklausos, mažėjo geležies bei plieno paklausa; tai savo ruožtu skatino kelti naujus protekcinių tarifų reikalavimus, kad būtų palaikoma plieno pramonės gyvybė. Taigi valstybinė intervencija į rinkos sistemą paprastai įsisuka į ydingą ratą arba į savigeneruojančią politinės ekspansijos spiralę.

Teorinė gerovę maksimizuojančios valstybės galimybė

Baigdami valstybės organizavimo temą trumpai pažvelkime į trečiąjį naujosios dešinės įvaizdį apie valdžios ir visuomenės santykius – į teorinį gerovę maksimizuojančios valstybės idealą, kaip jį konstruoja normatyvinė viešųjų sprendimų teorija. Nors laikoma, jog nė viena iš empiriškai egzistuojančių valdymo sistemų nepriartėja prie šio teorinio idealo, jis smarkiai veikia naujosios dešinės politinės analizės orientaciją bei jos normatyvines nuostatas.

Kaip ir klasikiniams liberalams, naujosios dešinės idealas yra ne žmonių, bet įstatymų valdžia. Įstatymai bei konstitucijos, lengvinančios žmogiškosios gerovės (viešųjų sprendimų teorija) arba žinių (Hayekas) siekį, yra vertos rimto dėmesio. Tačiau naujosios dešinės autoriai labai skeptiškai vertina tikimybę, kad bus sukurtos konstitucijos, tenkinančios jų normatyvinius reikalavimus: juk pačios viešųjų sprendimų teorijos kertinė tezė skelbia, kad ir įstatymus, ir konstitucijas įstatymų leidėjai visada „parduoda" interesų grupėms, tad altruistinis rūpinimasis ateities kartomis mažai tikėtinas net kuriant konstituciją. Buvo net keliama mintis, kad JAV Konstitucijos Pirmoji pataisa, ginanti žodžio laisvę, buvo „iš esmės protekcionistinė, nes jos išsireikalavo interesų grupė, sudaryta iš leidėjų, žurnalistų, pamfletistų ir kitų, kurie piniginės ir nepiniginės pajamas gauna iš rašinių bei įvairios propagandos" (Landes and Posner, 1975, p. 893). Jeigu egoistinius arba savo interesus sergančius individus kaip nors būtų galima sugundyti nusiteikti altruistiškai ir priimti konstituciją, kuri garantuotų didžiausią jų pačių tarpusavio santykių naudą bei visų ateities kartų gerovę, tai viešųjų sprendimų teorijos atstovai tam yra paruošę neutralios valstybės projektų.

Yra trys naujosios dešinės neutralios valstybės projekto versijos. Pagal realistiškiausią ir praktiškiausią variantą postuluojama, kad valstybė visada mėgins išnaudoti savo piliečius, tačiau numatomi tam tikri mechanizmai, kuriais piliečiai gali

riboti valdžios įplaukas (Brennan and Buchanan, 1980). Be konstitucinės nuostatos, kad valstybės intervencija leistina tik tiekiant viešąsias gėrybes, piliečiai turėtų priimti dar ir konstitucines taisykles, ribojančias apmokestinimo bazę ir visiškai apsaugančias tam tikrą dalį jų pajamų bei turto nuo apmokestinimo.

Abstraktesnės teorijos lygmeniu viešųjų sprendimų teorijos atstovai nagrinėjo klausimą, kaip elgtųsi racionalių individų grupė, jeigu „nežinojimo uždangos" (hipotetinės „prigimtinės būklės") sąlygomis jiems būtų pasiūlyta sukurti konstituciją, pagal kurią tektų ir gyventi. Anot Buchanano ir Tullocko (1962), kadangi priimant tokią konstituciją žmonės nebūtų tikri dėl savo padėties jai įsigaliojus, vien savanaudiškumo sumetimais jie būtų priversti atsižvelgti į visų piliečių padėtį po to, kai konstitucija pradėtų veikti. Teoriškai visi konstituciniai klausimai, iškylantys iki arba po konstitucijos priėmimo, gali būti išspręsti, jeigu sprendimų priėmimo procese vadovaujamasi vienbalsiškumo principu. Tačiau praktiškai konstitucijos kūrimo procese individai vienbalsiai nuspręs, jog ateities įstatymų leidybos asamblėja, spręsdama tam tikros rūšies problemas, turės teisę naudotis kitokiomis sprendimų priėmimo taisyklėmis (tokiomis, kaip didžiosios daugumos ar santykinės daugumos taisyklės). Nenuostabu, kad tolesnėje konstitucijos rengimo stadijoje šie racionalūs individai pasirinks, anot Buchanano ir Tullocko, demokratinę visuomeninę tvarką, kuri gina individo laisves bei garantuoja privataus kapitalo saugumą ir kartu numato visas tas normatyvines nuostatas, kurios paprastai siejamos su naujosios dešinės politine doktrina.

Galiausiai, aukščiausios teorinės abstrakcijos lygmeniu Robertas Nozickas (1974) piešia būsimos neutralios valstybės utopiją, kurioje derinamos austrų mokyklos ir viešųjų sprendimų teorijos idėjos. Netikrumo sąlygomis racionalūs egoistiniai individai kooperuos kurdami minimalią valstybę, kurios vienintelė funkcija būtų neutrali ir nešališka visų piliečių prigimtinių tei-

sių (nuosavybės teisių) apsauga. Utopija taps realybe, jeigu taip sukonstruotos valstybės gebės daugintis ir bendradarbiauti tarpusavyje arba, jei panorės, ignoruoti viena kitą. Kodėl vienintelė minimalios valstybės funkcija turi būti tariamų prigimtinių teisių apsauga ir kodėl valstybė, kartą įkurta, turėtų elgtis neutraliai, o ne išnaudotojiškai – šie klausimai lieka neatsakyti daugelio Amerikos libertarų laisvalaikio fantazijose.

3.5. Krizės

Savo veikalą rašydamas iškart po Anglijos pilietinio karo, per kurį šeimos stojo prieš šeimas, o didžiules šalies teritorijas niokojo plėšikų kariaunos, anglų filosofas T. Hobbesas iškėlė įtaigią valstybės kaip Leviatano metaforą. Anot Hobbeso, kiekvienos valstybės autoriteto šaltinis yra vienas ir tas pats – siekdamas išsaugoti savo gyvybę ir nuosavybę nuo anarchijos, kiekvienas individas sudaro implicitinį sandorį su aukščiausiu „suverenu", kuris mainais į visų teisių prieš jo suverenią galią išsižadėjimą garantuoja tvarką ir stabilumą. Hobbeso analizę iliustruojantis piešinys suvereną vaizduoja kaip milžinišką nežmogišką būtybę, sudarytą iš daugybės mikroskopinių valstybės piliečių kūnų. Nuo tų laikų mėginimas apsisaugoti nuo Hobbeso autoritarinės valstybės buvo svarbiausias visų liberalių mąstytojų rūpestis. Naujoji dešinė nuo pliuralizmo teoretikų skiriasi tuo, kad piešia dramatinį vaizdą apie tai, kaip šiuolaikinė Vakarų poliarchija juda didėjančio valstybinio intervencionizmo, tad ir „Leviatano valstybės" link. Šią krizinę liberaliųjų demokratijų tendenciją nusako du aspektai – ekonominis ir moralinis.

Ekonominės krizės tendencijos

Ekonominės krizės yra viešųjų sprendimų teorijos dėmesio centre. Jos siejamos su mažesniu valstybinių agentūrų ekonominiu efektyvumu, palyginti su privačiomis įmonėmis; taip pat su vie-

šųjų, arba kolektyvinių, sprendimų primityvumu, palyginti su privačiais sprendimais rinkoje. Prieštaringą, intervencionizmą eskaluojantį daugelio valstybinių programų pobūdį pabrėžia dar ir tendencija valstybės ekspansiją finansuoti didėjančiomis valstybės skolomis. Abu šie veiksniai kelia infliaciją, iš kapitalo rinkos stumia privačias investicijas, didina mokesčių naštą, silpnina verslo ir darbo paskatas ir taip kumuliatyviai silpnina šalies ekonominio augimo galias. Šios ekonominės krizės tendencijos reiškiasi „stagfliacija", kai ekonominis augimas praktiškai sustoja, o kainų infliacija ima smukdyti pragyvenimo lygį bei naikinti santaupas; kartu mažėjantis verslo pelningumas stabdo privačias investicijas ir vis daugiau dirbančiųjų stumia į bedarbių bei valstybės išlaikytinių gretas. Ilgainiui ekonominė krizė baigiasi fiskaline krize, piliečių maištu prieš didėjančią mokesčių naštą arba išorės kreditorių pasitraukimu iš regionų ar šalių, kurių ekonominė politika kelia jų nemokumo riziką.

Liberaliosios demokratijos šalių skirtumai ekonominio augimo tempais eksplicitiškai buvo susieti su pliuralizmo plėtra gerai žinomuose naujosios dešinės ir viešųjų sprendimų teoretiko Mancuro Olsono darbuose (Olson, 1982; Mueller, 1983). Remdamasis kolektyvinio veiksmo logikos analize jis teigia, jog spaudimo grupėms ekonominis augimas yra viešoji gėrybė (panašiai kaip organizacija yra kolektyvinė gėrybė individams). Todėl grupės bus labiau suinteresuotos atsiriekti kuo didesnę nacionalinių pajamų dalį, o ne prisidėti prie šalies ekonominio augimo tempų didinimo. Juk kiekvienai grupei tenkanti nauda iš tokiam augimui padaryto indėlio (padauginta iš tikimybės, kad tas indėlis turės poveikio nacionaliniam produktui) paprastai bus mažesnė už padaryto indėlio kaštus. Todėl kiekviena grupė savo pastangas skirs savo nariams nuo rinkos konkurencijos apginti ir šios savo praktikos kaštus mėgins eksternalizuoti likusiai visuomenei. Nors trumpalaikėje perspektyvoje kolektyvinių veiksmų organizavimo bei grupių formavimo problema

sunkiai sprendžiama, per ilgesnį laiką, esant stabilioms liberaliosios demokratijos institucijoms, tokių grupių atsiranda labai daug. Todėl pliuralistinė stagnacija (ir lėtėjantys ekonomikos augimo tempai) bus ryškiausia šalyse, turinčiose ilgiausią institucinio stabilumo istoriją. Nenuostabu, kad Didžiąją Britaniją ir JAV Olsonas nurodo kaip šios prognozės taikymo atvejus. Šalys, patyrusios sukilimų, užkariavimų, revoliucijų, pilietinių karų bei kitokių demokratinių institucijų sukrėtimų (Prancūzija, Italija, Japonija ir Vakarų Vokietija), neturi tiek daug įsitvirtinusių interesų grupių, tad ir jų ekonominio augimo tempai didesni. Tačiau kitaip nei dauguma kitų naujosios dešinės autorių, Olsonas yra linkęs pripažinti, jog korporatizmas kartais gali būti vaistas nuo pliuralistinės stagnacijos. Liberalusis korporatizmas sukuria labai dideles skėtines organizacijas, kurioms gali atsirasti racionalių motyvų rūpintis nacionaliniais interesais, t. y. ekonominiu augimu. Iš vis dėlto normatyvinė Olsono nuostata yra ne korporatistinė, bet standartinė naujosios dešinės nuostata. Jis siekia minimalios valstybės, nesikišančios į rinką ir draudžiančios spaudimo grupių veiklą, nes jų pliuralizmas veda tik prie stagnacijos ir visuomenės gerovės smukimo. Olsono darbai sulaukė rimtos teorinės bei empirinės kritikos (Mueller, 1983; Crouch, 1984a), tačiau jie iki šiol tebėra nuodugniausia kritinė pliuralizmo padarinių analizė, atlikta naujosios dešinės požiūriu.

Moralinės krizės tendencijos

Naujosios dešinės ir ypač austrų teoretikų dėmesį traukia platesni politiniai bei kultūriniai „Leviatano valstybės" susikūrimo padariniai. Antai Hayekas teigia, kad valstybės ekspansija kelia esminį pavojų toms individo laisvėms, kuriomis remiasi visa laisvosios visuomenės sistema. Ši Hayeko tezė gali pasirodyti gana keista, nes, kaip atrodo, nėra jokio ryšio tarp globėjiškos

valstybės ekspansijos Didžiojoje Britanijoje, JAV ar kurioje nors kitoje Vakarų šalyje ir totalitarinės nacių Vokietijos, stalinistinės Rusijos diktatūros ar labiau rutininio daugumos šiuolaikinių komunistinių režimų autoritarizmo. Tačiau Hayekas atkakliai gina mintį, jog bet kuri valstybės ekspansija neišvengiamai sukelia liberaliosios demokratijos ekonominių pamatų ir etinio laisvosios visuomenės pagrindo eroziją.

Naujosios dešinės argumentai apie būtinąsias ekonomines demokratijos prielaidas yra gana paprasti. Remdamiesi Usherio studija (1981) pamėginkime juos reziumuoti. Pirmiausia, empiriškai tikra, jog visi žinomi liberaliosios demokratijos režimai buvo ir kapitalistinės ekonomikos režimai. Nėra buvę atvejų, kad ekonomika būtų transformuota į visiškai kitą gamybos būdą (pavyzdžiui, į komandinę socialistinę ekonomiką) nesugriovus pamatinių liberaliosios demokratijos institucijų (tokių kaip laisvi rinkimai, partijų konkurencija, laisva spauda bei rinkėjų galia pasirinkti valdžios lyderius) arba jų nekūrus (pavyzdžiui, socialistinei revoliucijai nuvertus autoritarinį režimą). Žinoma, šis argumentas yra svarus tik tuo atveju, jeigu galima įrodyti, jog ši koreliacija nėra atsitiktinė; o koreliacijos patikimumas priklauso nuo empirinių atvejų, kuriais remdamiesi apibendriname, skaičiaus. Deja, yra labai nedaug visuomenės perėjimo nuo grynai kapitalistinės ekonomikos prie socialistinės atvejų. Taip pat nėra daug grynų liberaliosios demokratijos režimų. Šio argumento kritikai nesunkiai randa pavyzdžių, aiškiai rodančių, jog kapitalistinės ekonomikos (tegul net netobulos) egzistavimas nėra *pakankama* demokratijos sąlyga: egzistuoja daugybė kapitalistinių diktatūrų bei karinių režimų Artimuosiuose Rytuose, Lotynų Amerikoje, Afrikoje bei Pietų Azijoje.

Taigi naujoji dešinė turi pateikti tvirtą teorinį argumentą, jog kapitalistinis ekonominio gyvenimo tvarkymo būdas yra būtinoji liberaliosios demokratijos išlikimo sąlyga. Pats Hayekas ne itin simpatizuoja demokratijai ir todėl mieliau kalba apie „lais-

vąją visuomenę". Šiuo terminu jis apibūdina visuomenę, kurioje pripažįstama atskira piliečių privačios veiklos sritis ir valstybei draudžiama į ją kištis. Jo idealas yra visuomenė, tvarkoma tik pagal bendro pobūdžio taisykles, kurios taikomos visiems piliečiams neutraliu, numatomu būdu ir kurios valstybės pareigūnams nepalieka nuožiūros laisvės, leidžiančios įstatymais vykdyti žmonių diskriminavimą.

Kiekviena valstybės intervencija į privačius ekonominius santykius yra žingsnis „kelyje į vergovę". Kai valdžia įsigeidžia reguliuoti ekonominę veiklą, maksimizuoti ekonominį augimą, perskirstyti pajamas ir t.t., ji neišvengiamai ima kištis į gyvybiškai svarbų piliečių privatų gyvenimą. Ekonominė veikla turi išlikti privati, nes rinka yra vienintelė efektyvi „atradimų sistema", skleidžianti socialinę informaciją ir leidžianti savaime klostytis individų veiklos koordinacijai, nereikalaudama tų nepasiekiamų sinoptinių žinių apie visuminį ekonomikos funkcionavimą, tų žinių, kurių reikalauja valstybinis planavimas. Kita vertus, kartą valdžiai ėmus kištis į ekonominius reikalus, beprasmiška tikėtis, kad ji tai darys nežeisdama visos teisinės bendrųjų taisyklių sistemos. Neišvengiamai valdžios intervencija bus atrankinė: skirs „nugalėtojus", teiks užsakymus ir subsidijas, įvedinės naujas ne bendro pobūdžio taisykles, teiks plačias nuožiūros galias valstybės pareigūnams ir įvairioms valstybinėms bei pusiau valstybinėms agentūroms. Šios intervencinės veiklos rezultatas – savavališka ir kaprizinga valdžia. O nepaliaujama administracinių ir politinių priemonių kaita neleis numatyti rinkos procesų.

Be to, valstybinė intervencija *politizuoja* tuos visuomeninio gyvenimo aspektus, kurie iki jos buvo priimami kaip „natūralūs" beasmenių jėgų veikimo padariniai. Antai mėgindama reguliuoti kainas ar pajamas, valdžia griebiasi vertinti įvairias profesijas pagal jų socialinio naudingumo ar kokį nors kitą kriterijų, nieko bendro neturintį su rinkos vertinimais. Anot nau-

josios dešinės teoretikų, žengus šį žingsnį atsiveria kelias beveik visiems socialinės nelygybės aspektams politizuoti. Tačiau būtent tada atsiranda esminė įtampa tarp politinės žmonių lygybės demokratinėje sistemoje ir ekonominės bei socialinės nelygybės, kuri yra būtina, kad galėtų reikštis privati iniciatyva bei rastis naujovės. „Laisvosios visuomenės" suderinamumas su demokratija yra galimas tik tuo atveju, jeigu ši įtampa išlieka latentinė. Valstybės ekspansija šią latentinę įtampą aktualizuoja leisdama politizuoti visus visuomenės gyvenimo aspektus, tad ir daugumai leisdama tironiškai naudotis valstybės galia prieš likusius piliečius.

Naujosios dešinės įsitikinimu, visi faktai liudija, kad ekonominis intervencionizmas yra nefunkcionalus, sukeliantis nenumatytų ar nenumatomų padarinių, naujų komplikacijų ir atsigręžia prieš realias piliečių vertybes bei preferencijas. Rinka (net netobulos konkurencijos sąlygomis) sukuria nenumatytų gėrybinių padarinių („nematoma ranka"), o valstybės aktyvumas – nenumatytų blogų padarinių („nematoma koja"). Šie procesai skatina nusivylimą demokratinėmis procedūromis ir stiprina tikėjimą, kad technokratiškesnė valdžia ar planavimas, atskirtas nuo politikos, padėtį galėtų ištaisyti. Taip laisvosios visuomenės erozijos spiralė įgyja papildomą pagreitį – pareigūnams teikiama vis didesnė nuožiūros laisvė, griebiamasi vis naujų intervencinių priemonių, o moralinė liga, sukelta materialinės piliečių priklausomybės nuo valdžios, vis labiau plinta.

Paprastai Hayeko bendra „kolektyvizmo" kritika interpretuojama neteisingai, nes jis pats gana netiksliai „socializmo" ar „scientizmo" etiketes kabina įvairioms valstybės veiklos rūšims – nuo ekonometrikos prognozių iki atvirai intervencionistinio valstybinio planavimo. Tačiau jo veikalai yra tiltas, ekonominę valstybės ekspansijos kritiką viešųjų sprendimų teorijoje siejantis su tuo moraliniu pasipriešinimu socialiniams globėjiškos valstybės padariniams, kuris būdingas daugumai neokonservatyviųjų po-

litinių sąjūdžių. Savo konkretesnėje polemikoje prieš įvairias valstybinės globos programas daugiausia dėmesio Hayekas skiria pavojams, iškylantiems individo laisvei valstybei vykdant turto perskirstymo bei kovos su skurdu programas. Valstybinės rūpybos programos išlaikytinių nuotaikas skatina tarp tam tikras valstybės paslaugas ar išmokas gaunančiųjų. Jos taip pat numato ir „gavėjų", ir mokesčių mokėtojų, dengiančių šios intervencijos kaštus, prievartavimą (Goodin, 1982b).

Galiausiai dar vienas moralinis argumentas prieš valstybės ekspansiją iš dalies suartėja su Hayeko kritika, nors iš esmės nėra nuo jos priklausomas – jame kalbama apie „yrančius kapitalizmo moralinius pagrindus". Tie naujieji dešinieji arba neokonservatyvieji kritikai, nagrinėjantys socialinę kaitą, vykstančią nepriklausomai nuo valstybės ekspansijos, vis labiau pabrėžia šiuolaikinės visuomenės priklausomybę nuo tų vertybių bei elgesio standartų, kuriuos paveldėjome iš ikikapitalistinės praeities. Esminiai šio „moralinio kapitalo" elementai yra protestantiškoji etika, tradicinė pagarba teisei, autoritetui bei „civilizuotoms" tradicijoms, savyje įkūnijančioms praeities kartų patirtį; taip pat gausybė tabu, draudžiančių pernelyg priekabią ar racionalistinę egzistuojančių institucijų reviziją, jeigu tos institucijos bent jau pakenčiamai veikia. Skiriamasis šiuolaikinių dešiniųjų bruožas yra jų baiminimasis, jog šis moralinis kapitalas yra baigtinis ir veikiausiai jau negali būti papildytas. Ikikapitalistinio ir pusiau kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis sukauptas moralinis kapitalas kapitalizmo nebepapildomas, o daugeliu atvejų netgi sekinamas šiuolaikinių pramoninių šalių ekonomikos reguliavimo, švietimo, rūpybos ir panašių sistemų. Svarbiausias šios nuolatinės erozijos šaltinis yra valstybinis intervencionizmas. Tad vienas iš svarbiausių kultūrinių „kapitalizmo prieštaravimų" yra būtent tas plyšys, kuris skiria socialines vertybes, sukuriančias ir palaikančias rinkos visuomenę, nuo priešingų vertybių, kurias tokia visuomenė turi tendenciją generuoti.

Todėl yra suprantama naujosios dešinės nuostata mažinti valstybinį intervencionizmą. Naujieji dešinieji niekina tą ekonominės teorijos tradiciją, kuri kiekvieną rinkos trūkumą traktuoja kaip *prima facie* pagrindą įsikišti valstybei. Principinis klausimas veikiau turėtų būti tai, ar valstybinių agentūrų įsikišimas problemas padeda išspręsti geriau nei jas sprendžia rinka, ir jis turi būti sprendžiamas atsižvelgiant į visus tuos viešųjų sprendimų priėmimo mechanizmų bei valstybinės biurokratijos funkcionavimo patologinius defektus, kuriuos atskleidžia viešųjų sprendimų teorija. Jeigu intervencija neišvengiama, ji turi būti minimaliausia. Kur tik įmanoma, valstybinė reglamentacija neturi kištis į jau egzistuojančią rinkos santykių struktūrą, be to, ji turi gaivinti rinkos kontrolės mechanizmus arba skatinti tokią individų elgseną, kai atsižvelgiama į individualios naudos ir individualių kaštų balansą. Komandinė reglamentacija gali būti pateisinama tik tais atvejais, jei žlunga visi rinkos sprendimai. Naujoji dešinė visiškai atmeta tiesioginį valstybės vadovavimą teikiant viešąsias paslaugas, išskyrus keletą sričių: nacionalinę gynybą bei viešosios tvarkos palaikymą, tačiau kalėjimų privatizavimo vajus liudija, jog jokia valstybinių valdų dalis nėra saugi nuo naujosios dešinės kritikos.

Net ir imdamasi intervencinių veiksmų valdžia turi siekti kurti stabilią, numatomą aplinką: įtvirtinti bendras taisykles ir pati jų laikytis, teikti minimalią nuožiūros laisvę administratoriams ir priešintis visiems mėginimams valdžios galią susieti su interesų grupių siekiais. Liberaliosios demokratijos sąlygomis valstybė tapo pernelyg raji. Savo teisėtumą ji gali atkurti tik apribojusi savo veiklos apimtis, kad šios atitiktų ribotas viešojo sektoriaus galimybes vykdyti racionalią politiką naudojant jam tiesiogiai suteiktus išteklius. Jos pavyzdys gali būti Britanijoje panaudota „monetaristinė" infliacijos tramdymo strategija, pakeitusi darbo sąjungų, darbdavių ir piliečių lūkesčius, valdžiai

viešai ir aiškiai pareiškus fiksuotą pinigų pasiūlos augimo grafiką daugeliui metų į priekį ir štai jau keliolika metų griežtai laikantis šio grafiko.

Išvada

Nuo 1970-ųjų naujosios dešinės intelektualų pradėtas pliuralizmo, mišriosios ekonomikos ir globos valstybės puolimas į aukštesnį lygmenį iškėlė visus tuos nesutarimus, kurie tarp Vakarų liberalų egzistavo jau kelis dešimtmečius. Keyneso ekonomikos teorijos krizė, sutapusi su neokonservatyviųjų arba naujosios dešinės vyriausybių išrinkimu Didžiojoje Britanijoje, Jungtinėse Valstijose ir Vakarų Vokietijoje 1980-siais naujajai dešinei suteikė daug tiesioginio taikymo galimybių jos idėjoms. Iš visų šioje knygoje nagrinėjamų teorijų naujosios dešinės modelis padarė didžiausią tiesioginį poveikį dabartinio laikmečio politiniams procesams. Galbūt iš dalies šią sėkmę lėmė atsitiktinumas. Tačiau ją lėmė ir viešųjų sprendimų teorijos bei austrų mokyklos atstovų pastangos griežtą deduktyvią analizę sieti su apgalvotais politinių reformų siūlymais.

4. ELITO TEORIJA

Pirmykšte prasme terminas „elitas" reiškė, o daugelyje kontekstų ir dabar reiškia, geriausią, tobuliausią, kilniausią, *crčme de la crčme*, visuomenės sluoksnį. Šią sąvoką socialiniuose moksluose plačiai imta vartoti šio amžiaus pradžioje, po to, kai ją į svarbiausią vietą iškėlė italų teoretikai Gaetanas Mosca ir Vilfredas Paretas. Anot Moscos, visose visuomenėse „egzistuoja dvi žmonių klasės: tų, kurie valdo, ir tų, kurie yra valdomi" (1939, p. 50). Paretas elitą apibrėžia tiesiog kaip individus, kurie tam tikroje veiklos srityje yra pranašesni už visus kitus, pavyzdžiui, plėšikavimo, žvejybos, politinio teoretizavo ar stambaus verslo veikloje. Šį elitą jis skaido į *valdantįjį*, kuriam priklauso visi tie, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai atlieka visuomenės valdymo funkciją, ir *nevaldantįjį elitą*, kuriam priklauso visa likusioji elito dalis (1935, vol. 3, p. 1422–1424). Vienu metu ir Paretas, ir Mosca elito valdžią apibūdindavo kaip viešpatavimą tų, kurie geriausiai geba valdyti neelitą, tai yra masę; tačiau jie gana greit atsisakė prielaidos, kad valdantysis elitas yra tikroji aristokratija (geriausiųjų valdžia). Valdantieji elitai paprastai skirstomi į karinį, religinį ir komercinį. Socialinė valdančiojo elito bazė gali būti atvira arba uždara, tačiau jam visada gali būti mestas iššūkis ir jis gali būti išstumtas kontrelito: „istorija yra aristokratijos kapinynas" (Pareto, 1966, p. 249).

Šiuolaikinių socialinių teorijų terminas „elitas" paprastai apima funkcines arba profesines grupes, dėl vienokių ar kitokių

priežasčių visuomenėje turinčias aukštą statusą (Bottomore, 1964, p. 14). Kartais tas terminas vartojamas tik kaip „lyderių" sinonimas, kartais su juo siejamos išnaudotojiško lyderiavimo konotacijos, kaip tai matyti garsiajame Lasswello apibrėžime: „Politikos studijavimas yra įtakų ir įtakingųjų studijavimas ... Įtakingieji yra tie, kurie gauna daugiausia iš to, ką apskritai galima gauti... Tie, kurie gauna daugiausia, yra *elitas*, visi kiti tėra masė" (1936, p. 13).

4.1. Ištakos ir raida

Elitizmas kaip įsitikinimas, jog nedidelės įtakingos grupės valdžia yra sveikintinas dalykas, turi senas šaknis politinėje filosofijoje. Platono *Valstybėje* Trazimachas teigia, jog jėga yra valstybės ir valdymo pagrindas. Sokrato spaudžiamas jis pripažįsta, kad, siekiant įgyti valdomųjų klusnumą, reikia dar ir sumanumo bei žinių, tačiau atsisako pripažinti, kad valdantieji valdo valdomųjų labui. Naudojimasis valstybės galia yra ne kas kita, kaip menas savo valią primesti kitiems. Ši Trazimacho nuostata inauguruoja vadinamojo „politinio realizmo" tradiciją Vakarų politinėje filosofijoje. Tačiau tokie pat motyvai skamba ir Kautilya Arthshastra, žymiausiame senosios Indijos politinės filosofijos veikale. Savo radikaliausiu pavidalu „politinis realizmas" iškilo Renesanso laikais, Machiavelli'o *Valdove*, kur ypač išryškinamas prievartos ir apgaulės vaidmuo užvaldant ir valdant valstybes. Politiniams realistams būdingas pesimistinis požiūris į žmogaus prigimtį ir niekinantis požiūris į teorijas, kuriose kalbama apie masių savivaldą. Politiniai realistai – nuo Platono „kilnaus melo" idėjos iki Moscos „politinių formulių" pabrėžia, jog manipuliavimas arba apgaulė ir prievarta yra visų socialinių režimų atsiradimo ir išlikimo aiškinimo pagrindas.

Ikipramoninėse visuomenėse darbo pasidalijimą politikos srityje filosofai paprastai laikė neišvengiamu ir sveikintinu reiški-

niu. Dauguma graikų, romėnų, katalikų, kinų bei indų filosofų sutarė dėl to, kad politinio valdymo monopolis turi priklausyti aristokratijai, galbūt saistomai tam tikrų moralinių bei religinių varžtų. Mažiau buvo sutariama dėl to, ar aristokratinis valdymas savo forma turėtų būti monarchija, ar respublika. Gincų taip pat kėlė aristokratijos pateisinimo argumentai – nuo tezės apie aristokratijos natūralumą (Aristotelis) iki argumentų apie tai, kad kastinėje visuomenėje racionalu turėti specializuotą valdančiųjų grupę (Platonas, Konfucijus bei indų politiniai teoretikai). Antikos ir viduramžių filosofijoje taip pat būta įvairių teorijų, aiškinančių elito atėjimo į valdžią bei vėlesnio jo išsigimimo procesus. Aristokratinio valdymo gedimą paaiškino Platonas; islamo politinis filosofas Ibn Khaldunas empiriškai tyrinėjo XIV amžiaus Šiaurės Afrikos politinių elitų išsigimimo bei atgimimo ciklus (Lacoste, 1984).

Klasikinė elito teorija

Šiuolaikinė elito teorija nuo savo aristokratinio bei normatyvinio elitizmo pirmtakų skiriasi tuo, kad teikia empirinį žmogiškųjų visuomenių funkcionavimo aiškinimą, kuris nėra tiesiogiai siejamas su specifiniu požiūriu į tai, kokia socialinė tvarka *turėtų* būti kuriama. Klasikiniai elito teorijos atstovai – Mosca, Paretas ir Michelsas – buvo tvirtai įsitikinę, jog jiems pavyko sukurti mokslinę teoriją, įrodančią, jog nedidelės elitinės mažumos politinis vyravimas likusioje visuomenėje yra neišvengiamas. Jie vadovavosi dviem pagrindiniais tikslais. Pirma, jie siekė parodyti, jog marksizmo teorija, kuria nuo 1890-ųjų įtikėjo dauguma Europos socialistinių partijų, teikia labai ribotą ir daugeliu požiūrių klaidingą valdžios buvimo žmonių visuomenėse paaiškinimą. Antra, prieštaraudami jų laikais vyravusiam liberaliajam optimizmui jie teigė, jog visuomenės perėjimas į industrinę visuomenę su atstovaujamosios demokratijos sistema

iš esmės nekeičia visuomenės stratifikavimosi tendencijos į valdantįjį elitą ir likusias mases. Gali padidėti socialinis mobilumas ir pagreitėti elito cirkuliacija, valdančioji grupė gali tapti labiau heterogeniška, tačiau valdžia visada išliks oligarchinė.

Klasikiniai elitistai marksizmą traktavo kaip religinę dogmą, kaip paliatyvą nužemintam proletariatui; ši dogma visas ankstesnes elito sistemas klaidingai laiko ekonominių veiksnių dariniu ir nepaiso to nepaneigiamo fakto, jog organizacinė logika ir psichologinė masių priklausomybė nuo vadų neišvengiamai sukuria vienokią ar kitokią viešpatavimo ir pavaldumo sistemą. Valdančiosios klasės egzistavimo visuotinumas yra vienas iš tų „pastovių faktų bei tendencijų, ... visada iškylančių nagrinėjant kiekvieną politinį organizmą ... ir tai yra akivaizdu net paviršutiniškiausiam žvilgsniui" (Mosca, 1939, p. 50). „Visų visuomenių, buvusių praeityje ir būsiančių ateityje, istorija yra jų valdančiųjų klasių istorija ... visada bus valdančioji klasė, tad visada bus ir išnaudojimas. Ši tezė liudija antisocialistinę ir antimarksistinę elito teorijos, kaip ji klostėsi XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje, nuostatą" (Meisel, 1958, p. 10). Marksizmo tezė, esą socialistinė revoliucija atvers kelią į neklasinę visuomenę, panaikins visas priespaudos formas ir galiausiai ves į valstybės nunykimą, tėra mitas masėms mulkinti, mitas, propaguojamas besiformuojančio kontrelito, naujosios pramoninės darbininkijos lyderių. Marksistinė revoliucija paprasčiausiai sukurtų naują valdančiąją klasę: „Gali laimėti socialistai, bet ne socializmas, kuris žlugs jo šalininkų triumfo metu" (Michels, 1959, p. 391).

Vienas iš potencialiai stipriausių antimarksistinių elito teorijos argumentų buvo „geležinis oligarchijos dėsnis", Michelso suformuluotas remiantis empirinėmis masinių socialistinių partijų XX a. pradžioje studijomis. Savo 1911 metų knygoje *Politinės partijos* jis teigia, jog šios organizacijos, tariamai pasišventusios demokratijai įgyvendinti, iš tiesų pasižymi visomis esminėmis biurokratinių organizacijų savybėmis, ir praraja tarp vedlių ir

vedamųjų jose nė kiek ne mažesnė nei pramonėje ar valstybinėse agentūrose. Naudodamasis tuo metu madingomis „minių psichologijos" idėjomis Michelsas iškėlė tezę, kad jokia piliečių masė psichologiškai nėra pajėgi spręsti bent kiek sudėtingesnių klausimų. Masėms reikalingi vadai, kad jas išjudintų iš apatijos ir organizuotų, tačiau suorganizuotos jos atsiduoda savo vadams ir nuolat suteikia jiems didesnę nuožiūros laisvę tenkinti savo pačių, o ne masių interesus. Socialistinių partijų elitas ir eiliniai jų nariai vis labiau ėmė tolti vieni nuo kitų savo socialine kilme, pajamomis, interesais bei galiomis. Masinės partijos yra didelės ir jų struktūra sudėtinga, todėl joms reikia profesionalių lyderių, kuriems būtų garantuotas jų padėties stabilumas ir kurie galėtų specializuotis organizacinėje veikloje. Ši organizacinė logika dar labiau išplečia lyderių galią savo organizacinę veiklą kreipti savo pačių interesams tenkinti, net jeigu tai būtų ir eilinių partijos narių interesų išdavystė. Socialistinėje visuomenėje šios tendencijos tik sustiprėtų: „Komunistinės ar socialistinės respublikos vadai valdytų tironiškiau nei visi praeities tironai" (Mosca, 1939, p. 286).

Tačiau klasikiniai elitistai visiškai pritarė marksizmo tezei, jog liberalioji demokratija tėra šydas, kuriuo dangstosi naujas pramonės kapitalistų, buržuazijos elitas. Atstovaujamosios valdžios teoretikai tėra buržuazijos apologetai. Kaip niekinamai pastebi Paretas: „Mums neverta nagrinėti „visuomenės atstovavimo" fikcijos – iš šios nesąmonės neprimalsime miltų." Elitas, net atstovaujamasis, visuomenei yra primetamas, o ne jos pasirenkamas. Paretas ir Mosca tiesiog mėgaujasi aprašinėdami prievartos bei manipuliavimo (primetamo pritarimo) reikšmę politinio valdymo sistemose.

Klasikinių elito teoretikų nusiteikimas ir prieš marksizmą, ir prieš liberaliąją demokratiją paaiškina, kodėl antrajame ir trečiajame šio amžiaus dešimtmetyje jų doktrinų entuziastingai buvo nusigriebę Europos fašizmo ideologai. Kai kurių kritikų teigi-

mu, ypač įtakingi elito teoretikai buvo tose Vakarų Europos šalyse, kuriose liberalioji demokratija turėjo dar labai netvirtas šaknis, tai buvo Italija ir Vokietija (Lukacs, 1948). Kiti sugestionuoja, jog elito teoretikai, apeidami parlamentinius bei teisinius politinio veiksmo kanalus, teisino tiesioginį masių veiksmą, taip pat palaikė iracionalistinę totalinio klusnumo vadui doktriną, – porą fašistinės ideologijos komponentų (Mannheim, 1936, p. 119). Šiuos argumentus patvirtina dviprasmiška Pareto laikysena kylant Italijos fašizmui, taip pat Michelso sugrįžimas nuo socialistinio sindikalizmo ir visuotinių streikų idėjų propagavimo prieš Pirmąjį pasaulinį karą prie entuziastingos fašizmo apologetikos [trečiajame] dešimtmetyje (Beetham, 1977).

Tiesa, prieš savo gyvenimo pabaigą Mosca ėmė pripažinti tas atstovaujamosios politikos vertybes, iš kurių jis šaipėsi jaunystėje. Knygoje *Valdančioji klasė* jis postuluoja, jog kiekvieną pramoninę visuomenę sudaro įvairialypės socialinės grupės, kurias stabili valdančioji klasė turi pajėgti asimiliuoti. Liberaliosios atstovavimo sistemos sudaro galimybę atsirasti atvirai, konkurencingai valdančiajai klasei. Todėl jos leidžia asimiliuoti didesnę interesų įvairovę ir padeda išvengti hipercentralizuotos biurokratinės tironijos. Nors išlieka atskira valdančiųjų klasė, joje jau gali pasireikšti įvairiausių interesų.

Demokratinis elitizmas

Remdamiesi vėlyvojo Moscos idėjomis kitą elito teorijos variantą iškėlė Maxas Weberis ir Josephas Schumpeteris. „Demokratinis elitizmas" sintezuoja kai kuriuos pamatinius elito teorijos bei pliuralizmo elementus ir mėgina pateikti realistinį atstovaujamųjų demokratijų funkcionavimo vaizdą, nenuspalvintą to normatyvinio optimizmo, kuris yra būdingas daugeliui liberaliųjų teorijų. Pora jų koncepcijų elementų turi išliekamosios vertės: biurokratijos suderinamumo su demokratija tezė ir elito konkurencijos idėja.

Savo veikaluose, rašytuose 1890–1920 metais, Maxas Weberis mėgina paaiškinti racionalaus administravimo sistemų atsiradimą didelėse korporacijose bei valstybinėse agentūrose. Šią organizavimo sistemą jis vadina „biurokratija" ir argumentuoja, jog ji pamažu išstums visas kitas administravimo sistemas, nes tik ji yra techniškai pajėgi spręsti šiuolaikinės visuomenės problemas ir tikslingai koordinuoti jos įvairialypę veiklą. Šiuolaikinės biurokratijos atsiradimas iš dalies buvo nulemtas politikos demokratinių tendencijų. Jis išreiškė teisinės lygybės principo bei valstybinės valdžios triumfą prieš žemvaldžių aristokratijos privilegijas. Nepaisant akivaizdaus šio organizacinio argumento ir elito teorijos oligarchinio argumento panašumo, ilgainiui Weberio idėjos nutolo nuo elito teorijos. Jam vis labiau knietėjo suvokti, kaip šalies nacionalinių interesų sąskaita monarchinis kaizerio Vilhelmo II režimas, įtraukęs Vokietiją į Pirmąjį pasaulinį karą, tapo karinių bei biurokratinių interesų įrankiu.

Savo 1917 metų veikale *Parlamentas ir valdžia atnaujintoje Vokietijoje* Weberis argumentuoja, jog liberali atstovaujamosios valdžios idėja ir elito teorija gali būti suderintos. Neatsisakydamas savo ankstesnės idėjos, jog biurokratija yra pagrindinis šiuolaikinės valstybės organizavimo būdas, Weberis vis dėlto daro išvadą, kad biurokratija gali ir turi būti padaryta pavaldi parlamentinio elito valiai. Politinėse sistemose, kur nesusikuria ryžtinga politinė vadovybė, kaip tai atsitiko imperinėje Vokietijoje po Bismarcko mirties, visa valdžia ir sprendimų priėmimo galia atsiduria valstybinės biurokratijos rankose, ir tai sukelia pragaištingų padarinių. Biurokratai niekada netampa tikrais lyderiais, nes jie yra pratę paklusti vyresnybei, tad biurokratijos įsigalėjimo laikais valdžia tampa konservatyvi, neišradinga ir nestabili. Biurokratai gali būti geri adjutantai, bet ne generolai. Be to, biurokratijos hegemonijos laikotarpiu valstybės aparatą vis labiau kolonizuoja privatūs interesai, valstybei kliudantys vadovautis „nacionaliniais interesais". Kadangi, priešingai mark-

sizmo utopinėms viltims, biurokratija negali būti paprasčiausiai panaikinta, būtina turėti dinaminę, netgi charizmatinę politinę vadovybę, nes tik ji gebėtų prižiūrėti biurokratinį aparatą. Tik stiprus ir veiklus parlamentas (kurį Weberis įsivaizdavo pagal Didžiosios Britanijos parlamento modelį), dirbdamas politikos formavimo bei biurokratijos priežiūros komitetuose, galėtų iškelti tikrus lyderius, įrodžiusius savo galią parlamentinėse bei rinkiminėse batalijose. Jeigu charizmatinius politinius lyderius pavyktų prijaukinti ir jiems įdiegti demokratijos vertybes, tai valstybinę biurokratiją būtų galima subordinuoti elitams, atsirandantiems partijų konkurencijos procese, ir taip priartėti prie tikrojo atstovaujamosios demokratijos idealo.

Mechanizmai, atstovaujamosios valdžios sąlygomis daugumos nuomonei leidžią kontroliuoti politinį elitą, toliau buvo nagrinėjami Josepho Schumpeterio knygoje *Kapitalizmas, socializmas ir demokratija* (1944), kurioje demokratija apibrėžiama kaip tokia „institucinė politinių sprendimų priėmimo sandara, kuriai esant individai įgyja tokių sprendimų priėmimo galią konkurencinėje kovoje dėl rinkėjų balsų". Liberalioji demokratija yra toks valdymo būdas, kai reikalaujama, kad dėl rinkėjų masių paramos vyktų bent dviejų politinių lyderių grupių konkurencija. Demokratija nėra nei laisvė, nei lygybė, nei dalyvavimas priimant viešuosius sprendimus, nei visiems priimtinas rezultatas. Ji yra politinės įeigos filtravimo metodas, kurio išeiga yra elitų pliuralizmas (Aron, 1950), o ne monopolinio elito viešpatija.

Kaip jau kalbėjome anksčiau, pokario laikais Weberio ir Schumpeterio idėjos taip smarkiai paveikė pliuralizmo teoretikus, kad dažnai jie ignoruodavo arba nepastebėdavo paties fakto, jog laikosi pamatinių elito teorijos nuostatų. Tačiau pokario laikais atsirado daugybė politinės minties srovių, tęsiančių demokratinio elito teorijos sparno argumentaciją. Šiuolaikinė organizacijų teorija Weberio idėjas plėtoja nagrinėdama hierarchizavimo, dominavimo bei indoktrinavimo vaidmenį biuro-

kratinėse organizacijose (March and Simon, 1958; Perrow, 1979). 1970-aisiais iškilo korporatizmo teorija, mėginanti paaiškinti, kaip valdžia integruoja verslo ir darbo sąjungas į jungtinius sprendimų priėmimo vienetus, kurie sprendžia tokias problemas, kaip infliacija arba nedarbas, ir pasaulinėje ekonominėje rinkoje „nacionalinius interesus" gina nuo užsienio konkurencijos. Korporatizmo teorija atvėrė naują sritį, kurioje demokratinė elito teorija metė iššūkį standartinėms pliuralizmo idėjoms apie atvirą ir konkurencinę interesų grupių veiklos erdvę. Korporatizmo teorijoje elitai veikiau tarpusavyje suokalbiauja, o ne konkuruoja.

Radikalioji elito teorija

Elito teorija, 1920-aisiais įveikusi Atlanto vandenyną, atsidūrė Amerikoje ir ten gana keistai transformavosi. Europoje kilusi kaip liberali antimarksistinė teorija ir praktinėje politikoje daugiausia naudojama dešinės pakraipos partijų bei sąjūdžių, Jungtinėse Valstijose elito teorija transformavosi į radikaliai kairuolišką pliuralizmo kritiką. Šiaurės Amerikoje, nesant rimto socialistinio bloko, liko neužimta antipliuralistinė politinė niša, į kurią 1930-aisiais ėmė veržtis elito teorija. Svarbiausia tarpine stotimi tarp klasikinės ir radikaliosios elito teorijos tapo buvusio trockininko Jameso Burnhamo 1941 metų traktatas *Vadybininkų revoliucija*. Panašiai kaip Paretas, Burnhamas argumentavo, jog marksizmas tėra kylančios darbininkų klasės elito ideologija. Tačiau nagrinėdamas Europos fašizmo patirtį bei Amerikos Naujojo kurso erą jis priėjo prie išvados, jog naujasis – vadybinis, direktorių – elitas pamažu visose šiuolaikinėse politinėse sistemose į savo rankas perima politinę kontrolę. Didelėse korporacijose valdymo galia iš verslininkų (savininkų) rankų perėjo į verslo vadybininkų rankas, į rankas tų, kurie kompanijos veiklą dažniausiai tvarko pasyvių akcininkų vardu. Panašiai ir vals-

tybėje – iš charizmatinių politinių vadų rankų valdžia išslydo ir perėjo į komitetų žmonių rankas. Naujojo kurso Amerika, fašistinė Italija bei komunistinė Sovietų Sąjunga – visi šie pavyzdžiai liudija valdžios koncentravimąsi naujo organizacinio – beveidžio ir beasmenio – elito rankose.

Jeigu Burnhamas elito teorija naudojosi verslo kapitalizmo praeičiai romantizuoti, tai eksplicitiškai kairuoliškas elito teorijos koncepcijų naudojimas prasidėjo pačiose pirmose urbanistinės politikos studijose, kurias atliko JAV sociologai. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje savo tyrimus pradėję mažuose miesteliuose, o kitą dešimtmetį – stambesniuose miestuose jie analizavo politinį procesą kaip specifinį miesto socialinio funkcionavimo aspektą; jų išvada buvo ta, kad ten tik saujelė žmonių turi įtakos priimant svarbiausius sprendimus (Lynds and Lynds, 1937; Warner, 1943). Floydas Hunteris (1953), naudodamasis elito teorijos sąvokomis, išsklaidė pliuralistinius mitus apie atvirą ir demokratiškai kontroliuojamą miestų politiką. Naudojant sistemines tyrimų metodikas jam pavyko atskleisti stratifikuotą Amerikos miestų valdžios piramidę, kurios viršūnėje yra verslo bei socialinio elito sluoksniai, nepriklausantys formaliajai vietos valdžios politinių institucijų struktūrai. Hunterio išvados tarp elito teoretikų ir pliuralistų sukėlė plačią diskusiją dėl „vietos bendruomenių valdžios struktūrų", kuri tęsėsi dar porą dešimtmečių. Nagrinėdamas šią problemą valstybės lygiu kitas žinomas empirinis sociologas C. Wrightas Millsas iškėlė savąją „valdžios elito" koncepciją: tą elitą sudaro stambaus verslo, karinių sluoksnių ir politinės klikos, supančios JAV prezidentą, triumviratas. Millsas (1956) argumentavo, jog šis valdžios elitas Amerikoje priima visus „istoriškai reikšmingus" sprendimus, o mažiau svarbias vidaus politikos problemas palieka „viduriniosioms valdžios grandims", tokioms kaip Kongresas arba valstijų administracija. Tiek valstybinės valdžios elito, tiek bendruomeninių valdžios struktūrų studijos dabar tvirtai laikosi demokratinių

vertybių. Klasikiniai elito teoretikai siekė parodyti, jog liberalioji demokratija tėra utopinis ir neįgyvendinamas idealas. Radikalioji elito teorija puola pliuralizmą (taip pat ir demokratinį elitizmą) dėl to, kad šis nuslepia, kokiu mastu egzistuojanti institucinė santvarka neleidžia piliečiams kontroliuoti sprendimų, susijusių su jų gyvenimu.

4.2. Metodai ir vertybės

Atsižvelgdami į elito teorijos raidos pobūdį metodologines jos nuostatas nagrinėsime dviem aspektais: aptarsime jos pretenzijas dėl savo metodų moksliškumo ir mėginsime išsiaiškinti, kodėl daugiausia dėmesio ji skiria valdymo bei pavaldumo santykiams.

Mokslinis visuomenės pažinimas

Kaip pliuralistai ir dauguma naujosios dešinės teoretikų, taip panašiai ir elito teoretikai laikosi pozityvistinio požiūrio į socialinius mokslus. Mosca ir Paretas skelbėsi, kad jų išvados grindžiamos empiriniais tyrimais, ir išties jie vadovavosi gerai žinoma metodologija, visiškai kitokia nei ta miglota teorinė analizė, kuri būdinga šiuolaikiniams marksistams, bei tas patiklaus legalistinio požiūrio institucinis darinys, kuris būdingas liberaliosios demokratijos propaguotojams. Jie buvo tvirtai įsitikinę, jog socialiniai reiškiniai gali būti analizuojami gamtos mokslų metodais, kurių prestižas smarkiai išaugo paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais. Mosca laikėsi įsitikinimo, jog matematika ir fizika yra sektinos paradigmos politikos mokslui (1939, p. 4); o Paretas žavėjosi geometrija ir fizika. Elito teoretikai mėgino formuluoti universalius dėsnius, tai Michelso „geležinis oligarchijos dėsnis", galiojantis visoms politinėms sistemoms, ir empirinius dėsnius, grindžiamus pastoviomis žmogiškosios psichikos savybėmis bei organizacijų logika. Panašiai, kintant skirtingiems

politiniams režimams, konstitucijoms bei personalinei sudėčiai jie įžvelgė visuotinį ciklinį kovos procesą – elito iškilimo, išsigimimo ir keitimo kitu elitu procesą. „Labai tikėtina, jog šis žiaurus žaidimas tęsis amžinai" (Michels, 1959, p. 408). Paretas ir Mosca naršė po visą istoriją ieškodami šio „natūralaus" ciklo pavyzdžių, ir remdamiesi šiais savo tyrimais neigė marksistų neklasinės visuomenės idėją, taip pat ir optimistinį liberalų įsitikinimą, jog valdžia gali būti kaip nors prasmingai suskaidyta ir visuomenės kontroliuojama per atstovaujamosios valdžios institucijas. Kadangi jų naudojamas metodas yra induktyvus, gautieji rezultatai yra ginčytini: dėsniai, grindžiami praeities faktais, negali *a priori* garantuoti, kad ateitis nebus radikaliai kitokia. Klasikinių elito teorijos atstovų tikėjimas oligarchijos neišvengiamumu prilygsta marksistų tikėjimui neišvengiama istorijos raida komunizmo link.

Be to, klasikiniai elitistai prieš marksizmą nėra pateikę lengvai patikrinamų hipotetinių ar sisteminių argumentų, kurie būtų suderinami su griežtais pozityvizmo reikalavimais. Kritikams daugelis jų teiginių atrodo tokie bendri, kad juos galima laikyti beveik tautologijomis. Tezė, kad didelėse ir sudėtingose visuomenėse visada egzistuoja skirtumas tarp valdančiųjų ir valdomųjų, iš tikrųjų nereiškia nieko daugiau, kaip fakto pripažinimą (kurį ginčija tik kai kurie anarchistai), jog tokios visuomenės vienu metu negali būti valdomos bet kurio individo. Klausimai, iškylantys dėl elito dydžio, dėl jų disponuojamos visuomeninės galios masto arba dėl būdo, kuriuo jis sudaromas, yra labiau apčiuopiami ir labiau ginčytini. Šiuo požiūriu klasikiniai elito teoretikai yra mažiau pažeidžiami, nes elitą jie apibrėžia labai nevienodai, ne itin rūpindamiesi, kaip tuos apibrėžimus operacionalizuoti vykdant empirinius tyrimus. Iš visų klasikinių teoretikų šia kryptimi tik Michelsas ėmėsi sisteminių pastangų; ir net pokario autorius, tokius kaip Millsas, pliuralistai kritikuoja dėl nesisteminio bei impresionistinio jų koncepcijų pobūdžio.

Elito teorijos atstovams labiau sekėsi pulti Marxo istorijos teoriją, kurioje visa istorija vaizduojama kaip ekonominių sistemų arba gamybos būdų kaitos dialektika. Priešindamiesi tokiems monokauzaliniams aiškinimams jie gynė idėją, kad socialinę kaitą lemia daugybė įvairių veiksnių, pavyzdžiui, politinės charizmos ar karininkijos įtaka (Schumpeteris), kultūros poveikis (Weberis), psichologinės įvairiais būdais rekrūtuojamo elito savybės (Paretas). Weberis kritikavo Marxo mėginimus visą socialinę įvairovę aiškinti kaip ekonominės klasių diferenciacijos ir tarpusavio kovos padarinį. Jo įsitikinimu, visuomenės stratifikuojasi ne tik pagal klasinius, bet ir pagal partinius bei politinius požymius. Daugelis klasinių skirtumų grindžiami ne ekonominiais, bet tradiciniais, paveldimaisiais, religiniais bei kitokiais skirtumais, kaip, pavyzdžiui, kastų sistemoje, kuri Indijos visuomenėje yra svarbesnė už ekonominių klasių skirtumą. Vėlesnieji elito teoretikai (paprastai tai nusivylę eksmarksistai) argumentavo, jog privati gamybos priemonių nuosavybė nėra ekonominių klasių formavimosi pagrindas ikipramoninėse visuomenėse ar pramoninėse valstybinio socializmo visuomenėse (Wittfogel, 1957; Burnham, 1941). Tad visos elito teorijos pabrėžia socialinę raidą determinuojančių veiksnių daugialypiškumą bei įvairovę, jose kalbama apie ekonominės kaitos bei nuosavybės santykių, religinių bei ideologinių sistemų, politinio bei karinio pranašumo, technologinės kaitos, aplinkos ir net apie atsitiktinumo veiksnius.

Weberis, kaip ir kiti klasikiniai elito teoretikai, tikėjo galimybe sukurti sisteminį socialinį mokslą, tačiau atmetė idėją, jog gamtos mokslų metodai tiesiogiai gali būti taikomi aiškinant socialinius reiškinius bei žmogiškąją veiklą, nes išsamiam socialiniam aiškinimui reikia dar ir veikiančių subjektų motyvacijos (Runcimann, 1972). Toks aiškinimas turi parodyti, ką tam tikras veiksmas reiškia su juo susijusiems, jis taip pat turi atsakyti į klausimą, ar toks pats rezultatas būtų gautas, jeigu tokiame pat

kontekste veiktų kiti žmonės. Empiriniai apibendrinimai nieko nepaaiškina, jeigu nesuvokiame žmonių veiklos *prasmės*, arba *intencijos*, arba jeigu nepripažįstame, kad kiekvienas unikalus istorinis įvykis gali būti labai skirtingų socialinių veiksnių padarinys. Jei naudojame gamtos mokslų įrodomumo kriterijus, socialinių mokslų aiškinimas visada bus tik tikimybinis, negalutinis ir „neįrodomas". Tačiau apibendrinimo pastangoms gali talkinti tai, ką Weberis vadina *idealių tipų* konstravimu, – tai tam tikrų mintinių konstruktų kūrimas teoriškai reikšmingiems tam tikrų reiškinių aspektams specifikuoti. Iki šiol idealių tipų sąvoka yra ginčų objektas, ir ją išties nelengva suvokti. Būdvardis „idealus" junginyje „idealus tipas" reiškia, jog tipai tėra idėjos arba mintiniai konstruktai, nereiškią siekiamybės. Žodis „tipas" nusako analitiko naudojamą reiškinių klasifikavimo tipologiją arba kategorijų schemą. Šie „tipai" nėra „tipiniai" ta prasme, kad reprezentuoja kokį nors empiriškai susijusių reiškinių vidurkį. „Individualūs" idealūs tipai nusako teoriškai atsirinktas, specifines, unikalias (individualias) reiškinių klases; tai galėtų būti tokios sąvokos, kaip biurokratija, kapitalizmas ar valstybė. „Rūšiniai" idealūs tipai nusako visuotinių, nors ir nevienodais lygiais pasireiškiančių, empirinių sociumo reiškinių kategorizavimą; tai galėtų būti tikslingo veiksmo sąvoka.

Weberio įsitikinimu, socialiniuose moksluose neišvengiamas idealių tipų sąvokos naudojimas. Tokios sąvokos, kaip „kapitalizmas", „liberalioji demokratija" ar „valstybė" – visos yra idealių tipų sąvokos, nes, pavyzdžiui, puikiai žinome, jog realios kapitalistinės liberaliosios demokratijos šalys, tokios kaip JAV, Didžioji Britanija ar Prancūzija, tarpusavyje labai skiriasi. Idealūs tipai – tai tokie konstruktai, kurie daro galimą empirinį apibendrinimą bei palyginimą. Jie akcentuoja tam tikrus empirinių reiškinių bruožus ir į nagrinėjamųjų empirinių reiškinių įvairovę įveda analitinę tvarką. Būtent dėl to, kad jie nepretenduoja pateikti tikslaus socialinio pasaulio atvaizdo, jie negali

būti tiesiogiai verifikuojami ar falsifikuojami. Bet kurios idealaus tipo sąvokos nauda turi būti vertinama pagal tai, kiek ji padės supaprastinti reiškinių įvairovę ir leis socialiniams teoretikams dedukuoti vis griežčiau formuluojamas ir lengviau patikrinamas empirinės tikrovės hipotezes. Tačiau ir šiuo atveju verifikuojamas arba falsifikuojamas ne pats idealus tipas, o tik analitiko pasirinktasis idealaus tipo konkretus operacionalizavimo mėginimas.

Valdymas ir pavaldumas

Elito teorijos atstovai valdymą ir valdžią traktuoja kaip visuotinį žmogiškosios egzistencijos bruožą (Lasswell, 1936; Parkin, 1979; Wrong, 1979). Politiniai realistai pabrėžia, jog valdymas iš esmės yra nelygiateisis santykis, nes čia atskiras individas ar grupė mėgina įgyti – įtikinimu arba prievarta – kito individo ar grupės klusnumą (Lukes, 1974). Weberis valdžią apibrėžia kaip „tikimybę, jog vienas socialinių santykių agentas susikurs tokią padėtį, kai galės diktuoti savo valią kitiems nepaisant jų priešinimosi, nepriklausomai nuo to, kuo grindžiama ši tikimybė" (Weber, 1968, vol. 1, p. 53). Valdžia negali būti sutarimo rezultatas, nes kur žmonių interesai skiriasi, „sutarimas" gali būti pasiektas tik naudojant jėgą: tiesiog prievarta arba manipuliacija.

Elito teoretikų įsitikinimu, dauguma socialinių santykių yra valdymo ir pavaldumo, nors daugelis socialinių konfliktų bei mainų santykių atrodo, tarsi jie būtų sudarinėjami visai kitokiais pagrindais. Elitas visada mėgina racionalizuoti savo vaidmenį, kad išlaikytų mases klusnias – tam naudoja *„politines formules"* bei kitokius jo egzistenciją įteisinančius metodus (Mosca, 1939; Weber, 1968). Autoritetas tėra tinkama kaukė valdžiai įgyti, kaip ir visi tie aiškinimai bei teisinimai, kurie elito valdžią grindžia tariamu valdomųjų sutikimu. Valdančiosios klasės „savo valdžią teisina ne vien tuo, kad *de facto* ją turi, – jos mėgina

rasti ir moralinį bei teisinį pateisinimą" (Mosca, 1939, p. 70). Pareto įsitikinimu, autoritetas tėra paprasčiausia apgaulė, o ne elito valdžios įteisinimo priemonė.

Svarbiausioji problema, kylanti dėl visų šių koncepcijų, yra tai, kad elito teoretikai negali nusakyti valdomųjų interesų. Esant ilgalaikiams pavaldumo santykiams, kai individas arba grupė yra pralaimėjusioji kiekvieno konflikto pusė, jų interesai arba išvis nepasireiškia viešojoje erdvėje, arba pasireiškę iškart užgęsta, nes nėra palaikomi. Kaip galime žinoti tikruosius žmonių interesus, jeigu savo veiksmais jie jų nereiškia: arba yra įtikinti to nedaryti, arba priversti jų nereikšti? Kai kurių elito teoretikų įsitikinimu, masės turi represuotų interesų, nors jų ir nereiškia akivaizdžiai. Vergai inkščia, darbininkai murma, studentai keikiasi. Jeigu tokios grupės ir negali viešai reikšti savo nuoskaudų, tačiau jos gali turėti latentinių, represuotų interesų. Regimas politinis indiferentizmas, nuolankumas ir apatiškumas gali būti padarinys to fakto, jog jos jaučiasi pernelyg prispaustos, kad priešintųsi; tiesą sakant, kartais jos gali net nesuvokti šios priespaudos. Autoriai, kurie pabrėžia manipuliavimo, indoktrinavimo arba „pratinimo prie valdžios" (Galbraith, 1985) svarbą, mano, jog žmonės klaidingai gali įsivaizduoti savo pačių interesus ir pripažinti tą jų interesų apibūdinimą, kurį jiems primeta valdantysis elitas. Vis dėlto elito teoretikai vengia žmonėms predikuoti interesus kokiu nors „objektyviu" pagrindu, ir tai nepriklauso nuo to, kokius interesus reiškia patys žmonės. Toks predikavimas būtų galimas tik tokiame pasaulyje, kur žmonių nesaisto valdymo ir pavaldumo santykiai, ne žmonių pasaulyje, nes valdymas ir pavaldumas yra esminis žmogiškosios egzistencijos bruožas (Wrong, 1979). Tad visos kalbos apie „realius" žmonių interesus tėra viena iš politinės manipuliacijos priemonių.

Šalutinė empirinių elito teorijų problema yra sunkumai, iškylantys konkretaus socialinių santykių atveju, kai mėginama

įrodyti, jog jį apibrėžia valdymo ir pavaldumo santykis. Jeigu A turi valdžią B atžvilgiu, tai A gali priversti B daryti tai, ko šiaip jau jis nedarytų. Tačiau nuolat vyraujant pavaldumo santykiams, klausimas, „ką šiaip jau darytų B", niekada neiškyla. Matome tik padarinius to, ką įsivaizduojame esant valdžios sprendimų rezultatu, tad galime tik fantazuoti, kas būtų tokių sprendimų *nesant*. Jeigu šią problemą susiejame su elito teoretikų pretenzijomis į moksliškumą bei empiriškumą, iškyla dilema. Amerikos elito teoretikams, kurie ypač pabrėždavo savo ištikimybę pozityvistiniam metodui, sunkiai sekėsi šią pretenziją pagrįsti empirinėmis valdymo bei pavaldumo santykių studijomis (Lasswell, 1936; Lasswell and Kaplan, 1950; Hunter, 1953; Mills, 1956; Domhoff, 1976).

Pirmiausia šią problemą mėginama spręsti empirinių studijų dėmesį sutelkus veikiau į valdžios surogatus, o ne tiesiog į valdžią. Kalbant konkrečiau, šiuo metu jau egzistuoja ištisa elito teorijos tradicija, kuri analizuoja įvairių elito grupių ištakas bei ryšius, duomenis apie tai, kaip atrenkamas jų personalas, kur jis gyvena, su kuo bendrauja, ir naudojasi tuo kaip surogatiniais rodikliais, kurių pagrindu sprendžia apie tai, kaip tos grupės veikia, bendrauja tarpusavyje, kokias vertybes išpažįsta ir kiek yra patvarios kaip grupės (Rustow, 1966). Šios studijos piešia kvantitatyvinius ministrų, įstatymų leidėjų, biurokratų, verslininkų, profesinių sąjungų ar partijų pareigūnų portretus. Jose mėginama ieškoti koreliacijų ir jų pagrindu hipotetiškai nusakyti priežastinius ryšius tarp šių grupių socialinio statuso ir politinės galios. Tačiau nagrinėtinų grupių atranka kelia tam tikrų problemų. Arba tyrimai apsiriboja formaliai apibrėžtais didelių organizacijų lyderiais, arba jie turi kaip nors identifikuoti *realius* lyderius, *realia* galia disponuojančius individus, realiai veikiančius už formalaus konstitucinio ar organizacijų įstatų fasado, o tai sugestionuoja, jog elitas, disponuojantis galia, yra žinomas nepriklausomai nuo empirinių tyrimų (Mills, 1956, p. 366–367).

Todėl, pavyzdžiui, Millsas atmeta valdančiosios klasės koncepciją, nes ši remiasi „tendencingu apibrėžimu", kuris apriorišk ai nustato tai, kas turėtų būti nustatyta empiriškai: būtent, kad ekonomiškai vyraujanti verslo klasė taip pat vyrauja ir priimant politinius sprendimus.

Labiau rafinuoti elito teoretikai nedaro tokių klaidų: iš koreliacijų, siejančių elito socialinę kilmę su formalia politine galia, jie nedaro priežastinių išvadų, jog kilmė ar socialiniai ryšiai lemia šią galią. Ypač kalbant apie viešųjų tarnybų pareigūnus arba renkamuosius politinius veikėjus būtų akivaizdžiai nerimta remtis prielaida, kad jų klasinė kilmė ar, tarkime, išsilavinimas, visiškai nulemia jų politines nuostatas ar kad jų socialinė kilmė kartu su jų politinėmis nuostatomis determinuoja jų elgseną priimant politinius sprendimus (Meier, 1975). Valstybinės agentūros ir politiniai bei parlamentiniai forumai savaime gali veikti kaip svarbūs socializavimo veiksniai. Pliuralistai ir kai kurie marksistai mano, jog tokios institucijos yra jų personalo indoktrinavimo įrankiai, kuriais jis skatinamas atlikti jam skirtą vaidmenį. Keletas šiuolaikinių empirinių tyrimų yra pateikę socialinės kilmės, nuostatų bei elgsenos koreliacijų analizę. Antai Putnamas (1977), analizuodamas Vakarų Europos administracinį elitą, parodė ryškią koreliaciją tarp administratorių išsilavinimo pobūdžio ir polinkio į technokratinį problemų sprendimą. Tačiau senesnėse elito teorijos studijose „pakanka žinoti, kas yra tie individai, kurie turi savo rankose valdžią; visiškai antraeilis dalykas žinoti, kaip jie naudojasi ta valdžia. Kad jie ja naudosis tenkindami savo pačių interesus, yra savaime suprantamas dalykas, ir tų interesų esmę atskleidžia padėtis, kurią jie užima" (Bendix and Lipset, 1957, p. 85).

Antrasis surogatinių valdžios kintamųjų analizės būdas buvo išplėtotas elito teoretikų „bendruomeninės galios" (*community power*) tyrimuose šeštąjį ir septintąjį dešimtmečiais. Pagal šią „reputacinę" metodiką, „ekspertų" grupei, kurią sudarė ge-

rai informuoti vietos žmonės, buvo siūloma iš vietos organizacijų lyderių sąrašo atrinkti „realius", arba „pagrindinius", lyderius. Atlantos (Džordžijos valstija) atveju Hunteris (1953) nustatė, jog dešimtukas taip atrinktų lyderių gerai pažinojo vienas kitą, skyrė vienas kitą į svarbiausius komitetus, paprastai buvo verslininkai, vadovaujantys tarpusavyje dažnai susijusioms kompanijoms, ir nuolat atlikdavo tam tikrą vaidmenį sprendžiant svarbiausias miesto problemas bei vykdant valstijos politiką. Pliuralistiniai kritikai šiai metodikai priekaištavo dėl to, kad iš „ekspertų" nebuvo reikalaujama nurodyti sritį, kurioje lyderiai laikomi įtakingiausiais, dėl to, kad reputacinis metodas labai priklauso nuo „ekspertų" atrankos ir dėl to, kad įtakingo asmens reputacija nėra tapati asmens sugebėjimui pasiekti savo tikslų nepaisant kitų žmonių pasipriešinimo (Dahl, 1958; Polsby, 1980).

Šiai pliuralistų metodologinei kritikai septintąjį dešimtmetį ryžtingai pasipriešino grupė „neoelitinės" teorijos autorių. Jie atkreipė dėmesį į porą aplinkybių, dėl kurių pliuralistų išskirtinis dėmesys faktiniam sprendimų priėmimo procesui bei stebimiems politiniams konfliktams nėra pagrįstas.

> Pirma, jie neatsižvelgia į faktą, jog valdžia paprastai naudojamasi taip, kad svarstomųjų problemų ratas apribojamas palyginti „saugiais" klausimais. Antra, jie nepateikia jokio objektyvaus kriterijaus, kuris leistų politinėje arenoje iškylančius „svarbius" klausimus atskirti nuo „nesvarbių" (Bachrach and Baratz, 1962, p. 948).

Neoelitinių autorių nuomone, svarbu nagrinėti ne tik tai, kaip sprendžiami klausimai, tampantys politinių konfliktų židiniais, bet ir tai, kurių klausimų niekada neiškeliama į politinę darbotvarkę arba kurių sprendimui užkertamas kelias, jeigu jie iškyla į tokią darbotvarkę. Tad ir sprendimų *nedarymas* turi tapti tyrimų objektų. Žymus pliuralizmo atstovas, Nelsonas Polsby, „pats daro tą klaidą, dėl kurios priekaištauja elito teorijos metodologi-

jai. ... Politiškai svarbiais jis laiko tuos klausimus, kurie ir šiaip yra laikomi svarbiais. Todėl visi jo atradimai iš anksto yra užprogramuoti" (Bachrach and Baratz, 1962, p. 949).

Vertybės

Elito teorijos raida – nuo klasikinių jos formuluočių iki demokratinio elitizmo ir radikaliosios elito teorijos, implikavo jos migraciją per visą kairės–dešinės politinio spektro plotį. Nors elito teoretikai sutaria dėl savo teorijų empirinio patikrinamumo svarbos ir tiki savo pajėgumu laikytis vertybiškai neutralios pozicijos, faktiškai ši analizės kryptis visada buvo siejama su autoriais, užimančiais labai aiškias vertybines pozicijas. Tačiau pati kryptis nesietina su kuria nors viena politinių ar moralinių vertybių sistema. Pareto ir ankstyvojo Moscos įsitikinimu, liberaliosios demokratijos idealų atotrūkis nuo politinės praktikos neįveikiamas, tik, anot Weberio ir Schumpeterio, gali būti sumažintas, nes pakenčiamą valdžios kontrolę garantuoja atstovaujamosios valdžios institucijos. Radikalieji elito teoretikai pabrėžia, jog demokratinis valdymas iš principo yra įmanomas, tačiau elito grupių suokalbiai jam užkerta kelią. Kai kurie kairieji autoriai gina liberalųjį korporatizmą, nes mano, kad jis stiprina politinę bei ekonominę darbininkų klasės galią, palyginti su galia, kuria ji disponuoja konkurencinio kapitalizmo ekonominės dezorganizacijos sąlygomis ar valstybinio socializmo politinės reglamentacijos aplinkybėmis (Crouch 1975, 1982). Konservatyvesnieji autoriai liberaliųjų demokratijų „korporatistinę tendenciją" (Middlemas, 1979) palankiai traktuoja tais atvejais, kai ši padeda integruoti bei disciplinuoti dirbančiųjų klasę, ir sunerimsta, kai geriau organizuota darbo klasė tampa pajėgi savo naudai vykdyti pajamų perskirstymą arba ima kelti ekonominio gyvenimo suirutę.

Šios skirtingos vertybės bei skirtingos politinės orientacijos rodo, kad tarp elito teorijos metodologijos, valstybės teorijos ir

politinių vertybių nėra jokio būtinojo ryšio. Analizės objekto – valdymo ir viešpatavimo sistemų, suokalbių praktikos – pasirinkimas gali būti vertybiškai apibrėžtas; tačiau atsižvelgiant į elito teoretikų nuostatų heterogeniškumą, šią srovę turbūt derėtų laikyti antiutopinių „realistų" – nesvarbu, kairiųjų, dešiniųjų ar centristinių pažiūrų – nuostatos išraiška.

4.3. Įeigos politika

Elito teoretikai retai savąją įeigos procesų analizę pradeda nuo pamatų; jie paprastai nupiešia (dažnai sukarikatūrintą) pliuralistinį arba marksistinį jų vaizdą ir jį sugretina su tamsesniąja liberaliosios demokratinės politikos puse, tuo pabrėždami, jog esminė jos reforma negalima. Jie atkreipia dėmesį į rinkimų bei partijų konkurencijos ribotumus ir atskleidžia ryškią sisteminę ir „nepakeičiamą" įvairių grupių ekonominės bei politinės galios nelygybę. Šie teoretikai kalba apie partijų, profesinių sąjungų bei kitų tariamai veiksmingų piliečių ir valdžios komunikacijos institucijų oligarchinį pobūdį. Galiausiai, įkalę paskutinę vinį į pliuralizmo karstą, jie demaskuoja tuščią liberaliosios demokratinės politikos pretenzingumą ten, kur „didžiųjų" sprendimų priėmimo kontrolė jau yra išslydusi iš įstatymų leidėjų rankų ir atsidūrusi uždarų vykdomosios valdžios institucijų, izoliuotų nuo demokratinės kontrolės, žinioje.

Partijų konkurencijos ribotumas

Schumpeterio pasiūlytas demokratijos, kaip tam tikro *metodo*, apibrėžimas tapo labai įtakingu. Pliuralistai netgi mėgino perimti šią jo idėją, visai nekreipdami dėmesio į aiškiai elitistinį jo įeigos politikos traktavimą. Antai Schumpeteris teigia, jog jeigu tam tikra socialinė problema politikų neįtraukiama į partinių debatų akiratį, ji dešimtmečius gali rusenti neiškildama į paviršių, kad ir kokia skaudi būtų daugumai piliečių. Masės papras-

čiausiai neturi reikiamos informacijos, nesugeba interpretuoti socialinių reiškinių ar juo labiau siūlyti kokių nors problemų sprendimų. Mases veikiau valdo „bandos instinktai", todėl politikams nesunku jas vedžioti už nosies. Dahrendorfas (1959, p. 293) taikliai suformuluoja Schumpeterio idėjas:

> Šiuolaikinėje demokratijoje valdžios teisėtumo prezumpciją pakeitė jos nenutrūkstamas įteisinimo procesas, vykstantis per periodinius rinkimus bei epizodinius plebiscitus. ... Nors demokratinės valstybės piliečiai nėra pavergtoji klasė, jie yra pavaldžioji klasė.

Schumpeterio įsitikinimu, politikai rinkėjams daro didesnę įtaką nei tai pripažįsta dauguma pokario pliuralistų. Jo pliuralistiniai sekėjai aiškino, jog „atsakingasis" partijų elitas naudojasi savo ribotomis galiomis pirmiausia tam, kad formuotų rinkėjų nuomonę, palaikančią liberaliosios demokratijos stabilumą. Pavyzdžiui, dauguma politikų nesigriebia padugnių kiršinimo taktikos arba populistinių šūkių, – tokių priemonių, kokias naudojo naciai Weimaro Vokietijoje, senatorius Joe McCarthy Amerikoje šeštajame dešimtmetyje ar neofašistiniai dešinieji šiandieninėje Vakarų Europoje. Nors tokia taktika, smarkiai padidinusi rinkėjų aktyvumą, gali padėti laimėti vienus rinkimus, tokiomis priemonėmis mobilizuoti nauji rinkėjai bus mažiausiai politiškai apsišvietę ir labiausiai linkę į autoritarizmą. Todėl dauguma politikų partijų konkurencijoje vieningai stengiasi užkirsti kelią rasistinėms, religinių fanatikų ar mažumų persekiotojų pažiūroms, nes nors „pataikavimas miniai" laikinai gali padėti laimėti balsų, jis yra ir potencialus liberaliosios demokratinės politikos destabilizavimo šaltinis.

Tačiau šio pobūdžio santarvė tarp elito grupių nebūtinai apsiriboja vien sutarimu dėl „lošimo taisyklių". Kaip ir Michelsas, Schumpeteris buvo įsitikinęs, jog partijos savo viduje iš esmės yra oligarchinės organizacijos, todėl partijų elitų autonomija, nepaisant eilinių partijos narių interesų, jiems leidžia bendradar-

biauti tarpusavyje. Jis atkreipia dėmesį į pavojų, kad tarp politikų, kurie tarpusavyje sutaria beveik dėl visų esminių viešosios politikos klausimų, gali vykti parodomoji, arba tariamoji, konkurencija. Nėra pagrindo optimistiškai teigti, jog rinkimai piliečiams suteikia realų alternatyvių politinių programų pasirinkimo šansą. Lemiamą reikšmę turi demokratinio elito kokybė. Jungtinėse Valstijoje viską lemia prezidentinių kandidatų, kitur – partinių lyderių socialinė kilmė, būdas, temperamentas bei sąžiningumas. Todėl gyvybiškai svarbu, kad elito atėjimas į partijas, arba pirminės rungtynės, būtų konkurencinės ir atviros.

Šiuolaikinių elito teorijos atstovų įsitikinimu, šių reikalavimų visiškai netenkina liberalioji demokratija. Antai Jungtinėse Valstijose, kur nėra socialistų partijos, mažėjanti profesinių sąjungų galia bei įtaka rinkimų politikai, taip pat didžiuliai politinių kampanijų kaštai rodo, jog pokario laikais pamatine politikų pasirinkimo determinante tapo *pinigai* (Bretton, 1980; Drew, 1983). Kandidatai į Senatą, jau nekalbant apie prezidentūrą ar viceprezidentūrą, ne tik patys turi būti pasiturintys žmonės, bet rinkimų kampanijoms finansuoti dar turi sugebėti pritraukti didžiulių lėšų iš korporacijų arba iš socialinio elito. Todėl Amerikos rinkėjai iš kelių plutokratinių grupuočių gali rinktis tik vieną. Kaip kartą televizijos laidoje pastebėjo Gore'as Vidalas, „Amerika turi tik vieną – Turtuolių – partiją, nors ši turi du sparnus – respublikonų ir demokratų". Nedisponuojantys dideliais turtais arba nepajėgūs pritraukti korporacijų lėšų, neturi šansų patekti net į pirminį varžybų ratą, jau nekalbant apie jų pajėgumą atlaikyti alinančią aštuoniolikos mėnesių kampaniją dėl partinės nominacijos.

Nuo aštuntojo dešimtmečio JAV būta pastangų apriboti pinigų kiekį, kuris partijų gali būti išleistas rinkimų kampanijoms finansuoti: draudžiamos labai stambios donacijos ir valstybės subsidijuojami fondai, kuriami smulkių partinių donorų. Panašios strategijos griebiamasi daugelyje Vakarų Europos bei

Autralazijos demokratijų, ir pirmiausia Jungtinėje Karalystėje, kur ypač griežtai reglamentuojamos partijų išleidžiamos lėšos rinkimams vietos apygardose. Vis dėlto sistema iš esmės lieka ydinga, nes nėra nustatytų ribų, kiek britų partijos gali išleisti pinigų finansuodamos nacionalines rinkimų kampanijas ir kokio dydžio donacijas jos turi teisę gauti. Komunistinėms, socialistinėms ar socialdemokratinėms partijoms, susijusioms su darbininkų profesinėmis sąjungomis, paprastai ne itin rūpi donacijų dešiniosioms partijoms apkarpymas, nes jos pačios disponuoja labai dideliais finansavimo ištekliais. Ši jų sąsaja su darbininkijos organizacijomis kliudo iškilti alternatyvioms pažangioms partijoms (tokioms kaip žaliųjų sąjūdžiai Europoje), kurios priklauso tik nuo individualių rėmėjų. Tačiau daugelyje liberaliųjų demokratijų politinis finansavimas turi lemiamos reikšmės tik galutinėje nacionalinių rinkimų stadijoje, kai rinkėjai renkasi vieną iš partijų siūlomų lyderių. JAV yra išimtis ta prasme, kad partijų finansavimo klausimai ten sprendžiami lyderių atrankos partijų *viduje* metu.

Žiniasklaidos konkurencijos ribotumas

Yra dar vienas, ir gal net svarbesnis būdas, kuriuo naudodamosi korporacinės organizacijos bei pasiturintys individai silpnina rinkimų konkurencijos svarbą – būtent tai, kad jie valdo ir kontroliuoja žiniasklaidą. Liberalioji spaudos laisvės teorija privatiems savininkams suteikia plačias galimybes rengti kampanijas, kuriomis tam tikrais klausimais siekiama pakeisti viešąją nuomonę arba užkirsti kelią tam tikrų klausimų svarstymui. Ši galimybė egzistuoja visur, kur, kaip Jungtinėse Valstijose, privačios nuosavybės valdoms perleidžiami TV kanalai bei radijo dažniai ir paliekama tik labai menka viešoji jų priežiūra. Tačiau kur valdžia tiesiogiai valdo žiniasklaidos kanalus arba labai griežtai reglamentuoja privačius savininkus (pavyzdžiui, licen-

cijuodama TV ar radijo kanalus), ten susiklosto glaudūs žiniasklaidos korporacijų ir politinių lyderių santykiai. Kur pora politinių partijų nuolat keičiasi valdžia, ten valstybinė reglamentacija skatina žiniasklaidos bendrovių bei profesinių žurnalistų bipartiškumą. Šis bipartiškumas puikiausiai dera su žiniasklaidos tendencija vengti svarstymo tokių „mažumų" nuomonių ar problemų, galinčių kelti grėsmę įsitvirtinusių politinių elitų padėčiai.

Privati žiniasklaidos priemonių nuosavybė yra norma, ir elito teoretikai kvestionuoja optimististines viltis, kad šiuo atveju konkurencija garantuoja, jog nevyks slaptų susitarimų arba suokalbių tarp žiniasklaidos valdytojų ir politinių lyderių. Konkurencija dėl žiūrovų, klausytojų ar skaitytojų dar negarantuoja, kad kai kurios realios problemos nebus nustumtos į nuošalę. Žiniasklaidos kompanijos gali veikti tyliu arba eksplicitiniu tarpusavio susitarimu, panašiai kaip veikia politikai. Naujų žiniasklaidos kanalų atvėrimo kaštai dažnai smarkiai išdidinami – žiniasklaidos korporacijos, siekdamos užkirsti kelią naujų konkurentų atsiradimui, naudoja oligopolinę taktiką. Skaitytojų ar klausytojų skaičius jau nėra lemiamas laikraščių, TV kanalų ar radijo stočių pelningumo veiksnys, kaip tai būdavo anksčiau. Kadangi dabar viską iš esmės lemia pajamos iš reklamos, laikraštis, TV kanalas ar radijo stotis, ginanti, tarkime, neturtėlių ar bedarbių interesus, greitai bankrutuotų, o kita, tenkinanti turtingųjų mažumos skonius, finansiškai išliktų gyvybinga. Todėl daugelyje liberaliosios demokratijos šalių esama nepalyginamai mažiau žiniasklaidos atodangų socialistinėms ar kairuoliškoms nuostatoms, nei tai gali sugestionuoti rinkimų rezultatai (Harrop, 1984).

Nuolatinis, netgi didėjantis korporacijų noras valdyti laikraščius bei TV kanalus, yra būdingas visam pokario laikotarpiui; jis atspindi žiniasklaidos priemonių įtaką tiek pačių politikų atrankai, tiek ir rinkiminių debatų turiniui. Daugelyje liberaliosios demokratijos šalių, ypač liberalesnėse arba kairesnėse partijose,

įvyko reakcija prieš senąjį partinių bosų bei uždarų pasitarimų elitizmą renkant politinius lyderius. Jungtinėse Valstijose dabar kur kas daugiau valstijų šaukia partijų pirminius rinkiminius susirinkimus (*primaries*) nei pokario laikotarpio pradžioje, todėl šie susirinkimai vis labiau tampa pagrindine prezidentinių kandidatų atrankos vieta. Panašiai Didžiojoje Britanijoje visos pagrindinės partijos septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje pakeitė savo balsavimo procedūras: pirmąkart demokratizuodamos lyderio atrankos procesą (konservatoriai) arba platindamos rinkėjų bazę, įtraukė neparlamentines partines organizacijas (leiboristai ir liberalai). Kandidatai į politinius lyderius vis dažniau patiria, kad pranašesni yra ne tie, kurie kontroliuoja organizacijos išteklius, o veikiau tie, kuriuos „pripažįsta" žiniasklaida – ji kuria tokį jų viešąjį paveikslą, kuris būtų patrauklus naujajam masiniam elektoratui, pasirenkančiam prezidentinius kandidatus ar partijų lyderius. Susikūrė nauja „žvaigždžių" sistema ir kartu su ja smarkiai išaugo politinė žiniasklaidos šulų galia.

Politikų ir žiniasklaidos šulų tandemas, iš rinkimų konkurencijos arenos efektyviai šalinantis jiems nepatogias problemas, buvo įvardytas kaip „tendencingumo mobilizavimas" (*mobilization of bias*) (Schattschneider, 1960). Kai kurios problemos įtraukiamos į politinių debatų erdvę, kai kurios iš jos yra pašalinamos. Schattschneideris pasinaudoja dviejų žmonių grumtynių analogija. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, jog jų baigtis priklauso nuo to, kuris iš besigrumiančiųjų yra stipresnis ar miklesnis. Tačiau praktiškai, kai susirenka žiūrovų minia, sėkmė gali lydėti tą, kuris į savo pusę patraukia žiūrovų simpatijas – sutelkia juos į grumtynes jo pusėje. Visose liberaliosiose demokratijose politinių bei socialinių konfliktų rezultatai kumuliatyviai „mobilizuoja tendencingumą". Nugalėtojai įgyja papildomų išteklių ateities kovoms. Debatų turinys yra ribojamas arba kaitaliojamas įvairiomis kryptimis, tačiau bendroji slinktis visada vyksta link valdžios konsolidavimosi į tvares-

nes formas, kurių piliečiai ilgainiui pradeda beveik nepastebėti, nes priima jas kaip neginčytinus, „natūralius" politinio kraštovaizdžio bruožus.

Kolektyvinio veiksmo ribotumas

Elito teoretikai atmeta pliuralistinį optimizmą dėl interesų grupių veiklos padarinių; jie nurodo tokias skandalingas interesų grupių kampanijas, kaip vyko steigiant privatų TV kanalą Britanijoje, arba atskirais pramoninės reglamentacijos atvejais JAV (Prewitt and Stone, 1973). Elito teoretikų įsitikinimu, labai nelygi interesų grupių politinė įtaka; daugelis masinių grupių, kurių interesai kelia grėsmę įsitvirtinusiam elitui, išstumiamos iš politinės arenos; egzistuoja ir daugybė neorganizuotų grupių, kurios savo balsą gali pareikšti tik epizodiškai. Schattschneideris (1960) kandžiai pastebi, jog pliuralistinio rojaus nuodėmingumą liudija tai, kad choras jame gieda aukštesniųjų sluoksnių akcentu, o neturtėlių šnabždėjimas liberaliųjų demokratijų forume yra vos girdimas. Amerikos kongrese šeštajame dešimtmetyje sėkmingiausiai veikusių lobistinių grupių analizė patvirtino šias jo tezes.

Teorinį šių pastebėjimų pagrindą pasiūlė Amerikos ekonomistas Mancuras Olsonas savo 1965 metų veikale *Kolektyvinio veiksmo logika* (*The Logic of Collective Action*). Naudodamasis viešųjų sprendimų teorijos metodologija jis pateikė griežtą pliuralizmo kritiką, visiškai atitinkančią elito teorijos tradiciją. Pagrindinis jo kritikos taikinys buvo tokie autoriai, kaip Trumanas, paprastai postuluojantys, kad jeigu žmonių grupė turi bendrą interesą, ji automatiškai pajėgs susiorganizuoti bendram reikalui: „nėra grupės, nėra ir bendro intereso". Olsonas parodė, jog kai kurioms grupėms nepaprastai sunku organizuotai imtis bendrų, kolektyvinių veiksmų. Jis remiasi prielaida, jog piliečiai yra racionalūs, savanaudiški agentai. Svarstydami klausimą, ar jiems

verta jungtis į tam tikrą grupę, jie žiūri, kokios asmeninės naudos jiems duos bendrus interesus ginančios grupės egzistavimas. Šią naudą jie daugina iš tikimybės, kad jų pačių asmeninis indėlis į grupės veiklą nulems jos sėkmę arba tolesnį egzistavimą. Galiausiai, jie apsvarsto savo dalyvavimo grupėje ir jos veiklos palaikymo kaštus. Jeigu nauda, kurią jie gaus, padauginus ją iš tikimybės, jog jų indėlis turės lemiamos reikšmės, viršys dalyvavimo joje kaštus, jie įsijungs į tokią grupę. Tačiau jeigu kaštai viršys naudą, padaugintą iš tikimybės, jog jų indėlis bus lemiamas, jie liks pasyvūs.

Olsonas postulavo, kad interesų grupės kuriamos teikti „viešosioms gėrybėms", t.y. tokioms kolektyvinėms arba nedalomoms gėrybėms, kuriomis naudojasi visi tam tikros grupės nariai. Vienas iš skiriamųjų „viešosios gėrybės" požymių yra *neseikėjamumas* (*non-excludability*): jeigu tokia gėrybė sukuriama, ji yra prieinama kiekvienam, nepriklausomai nuo to, kiek atskiras individas prisidėjo prie jos kūrimo. Pavyzdžiui, bendras atlyginimų pakėlimas gamykloje duoda naudos kiekvienam, nepriklausomai nuo to, ar konkretus individas prisidėjo prie profesinės sąjungos kampanijos, pasiekusios šį rezultatą, ar išliko pasyvus. Tad jeigu grupė kuria viešąsias gėrybes, visada galima užimti „veltėdžio" poziciją (*free ride*) ir naudotis grupinės veiklos teikiamomis gėrybėmis, neprisiimant dalyvavimo jose kaštų.

Akivaizdu, kad jeigu grupė nėra didelė, jos sėkmės šansams smarkiai gali pakenkti vieno atskiro individo neprisijungimas. Kita vertus, jeigu grupės narių nedaug, kiekvienam lengviau pastebėti veltėdžius ir imtis jų „drausminimo" priemonių. Net didesnėje grupėje, jeigu kai kurie jų nariai gali turėti išskirtinai didelės naudos iš sėkmingos grupės veiklos, jiems gali būti verta pakelti kolektyvinio veiksmo kaštus net tuo atveju, jeigu mažiau suinteresuoti jos nariai yra veltėdžiai. Pavyzdžiui, pramonės šakoje, kur veikia tik keletas didelių ir daugybė smulkių įmonių, didelės įmonės gali palaikyti profesinių sąjungų kelia-

mus reikalavimus dėl tam tikrų lengvatų visai pramonei, nes jos iš to gautų didžiulės naudos, nors mažesnėms įmonėms ir neprisidėjusioms prie jungtinių pastangų, taip pat kai kas nutrupėtų.

Tačiau didelėje grupėje, kur visi daugmaž vienodai pelnosi iš grupės veiklos sėkmės, gali būti labai sunku organizuoti kokį nors kolektyvinį veiksmą. Kiekvienas jos narys žinos, jog nepriklausomai nuo to, ar grupės veiksmai bus sėkmingi, tos sėkmės tikrai nenulems jo asmeninis indėlis. Jeigu kai kurie jos nariai laikysis veltėdžiavimo taktikos, grupės sėkmės šansai dėl to esmingai nesumažės. Be to, esant tokiai potencialių narių gausybei, atskiram individui lengviau laikytis veltėdžiavimo taktikos, nes jis gali išlikti nepastebėtas ir išsisukti nuo socialinių sankcijų, taikomų tiems, kurie prisideda prie bendrojo reikalo. Tačiau kiekvienam samprotaujant lygiai taip, joks racionalus individas neprisidės prie bendrojo reikalo. Visi mėgins veltui pelnytis iš kitų pastangų. Bendras tokių individualių sprendimų padarinys bus tas, kad interesų grupė nesusiformuos, nepritrauks reikiamo narių skaičiaus arba nesulauks paramos savo veiklai. Įdomu tai, kad šio pobūdžio kolektyvinių veiksmų problemiškumas beveik visiškai nepriklauso nuo dalyvių preferencijų intensyvumo. Žmonės gali būti labai suinteresuoti vienokiu ar kitokiu tam tikros problemos sprendimu, tačiau jiems gali iškilti neįveikiama atitinkamos grupės, ginančios jų bendrus interesus, mobilizavimo problema.

Tad kaip apskritai atsiranda egzistuojančių interesų grupių gausa? Olsono manymu, organizacijos, gebančios siekti bendrų tikslų, paprastai atsiranda dėl to, kad sugeba rasti „selektyvinių paskatų". Šias paskatas sudaro privačios gėrybės, privati nauda, kuri gali būti skiriama tik įsitraukusiems į grupės veiklą, ir neteikiama į ją neįsitraukusiems. Tai yra tos gėrybės (paprastai prilygstančios komercinėms paslaugoms), kurias savo nariams teikia organizacijos vadovybė. Antai dauguma profesinių sąjun-

gų kilo kaip organizacijos, teikiančios materialinę paramą, pavyzdžiui, draudimo išmokas netekus darbo arba susirgus. Valstybei į savo rankas perėmus kai kurias iš šių privačių funkcijų, profesinės sąjungos ėmėsi kitokių funkcijų, ypač atstovaudamos savo nariams teisminiuose procesuose sprendžiant ieškinius dėl atleidimo, diskriminavimo ar darbdavio aplaidumo. Grupės individams gali užkrauti ir rimtų kaštų, kurie būtų naudojami kaip „negatyvios selektyvinės paskatos". Antai sankcijos prieš darbininkus – ne profsąjungos nariams padarė didelę įtaką palaikant profesines sąjungas jų konfliktų su darbdaviais atvejais: streiklaužiai bei „juodieji" darbininkai šiuos kaštus patirdavo savo kailiu. Siekis išvengti tokių sankcijų žmones skatina nustoti veltėdžiauti ir įsijungti į profesinę sąjungą.

Selektyvinės paskatos atitenka tik grupių nariams, todėl jos nėra vertinamos taip, kaip kolektyvinės gėrybės. Tikimybė, kad jos nebus teikiamos, yra lygi vienetui, o jums prisijungus, tikimybė, jog jos bus teikiamos, vėlgi bus lygi vienetui. Jeigu grupė geba sudaryti privačių gėrybių paketą, atsveriantį dalyvavimo joje ir jos veiklos palaikymo kaštus, tokia grupė gali tapti organizuota. Organizacinis jos elitas, siekdamas platesnių, kolektyvinių tikslų, gebės panaudoti selektyvines paskatas. Nors interesų grupės gali atrodyti daugiausia organizuotos viešųjų gėrybių siekimo tikslais, faktiškai jos išsilaiko tik dėl gebėjimo teikti savo nariams selektyvines paskatas, kurios įprasmina jų dalyvavimą grupėje. Kolektyvinis veiksmas „parazituoja" privačių interesų tenkinimo sąskaita.

Todėl nėra pagrindo manyti, jog interesų grupės savo viduje bus demokratinės. Olsonas didžiausią svarbą teikia interesų grupių vadams ir juos traktuoja kaip savotiškus verslininkus, kuriems rūpi jų grupės sėkmė, nes tokia sėkmė gali duoti materialios naudos jiems patiems. „Geležinis oligarchijos dėsnis" remiasi kolektyvinio veiksmo logika. Grupių lyderiai nėra „misionieriai", kuriems svarbu tik grupės sėkmė, veikiau jie siekia mak-

simizuoti grupės narystę ir iškovoti kolektyvinių gėrybių jos nariams todėl, kad tai didina jų pačių autoritetą, galią ir prestižą. Siekdami savo sėkmės verslininkai turi sugebėti identifikuoti tuos nepatenkintus privačius poreikius bei preferencijas, kurias gali patenkinti interesų grupė, ir tada imtis plėsti grupės veiklą kovoje dėl „duonos ir sviesto", kad jos nariams būtų iškovotos viešosios gėrybės. Tokių lyderių su verslininkų sugebėjimais pasitaiko gana retai, tad potencialūs grupių nariai labai priklauso nuo lyderių, gebančių įveikti kolektyvinio veiksmo organizavimo problemą, nes šiaip jau jie liktų dezorganizuoti. Bet kurios organizacijos nariai visada susiduria su trimis alternatyvomis: jie gali iš jos pasitraukti, reikšti savo nuomonę (balsuoti) arba laikytis ištikimybės (Hirschman, 1970). Pasitraukimo kaštai yra organizacijos teikiamų privačių gėrybių praradimas ir liekančių narių priešiškumas. Savo nuomonės reiškimo kaštai taip pat yra gana dideli, ir juos paprastai verta pakelti tik tuo atveju, jeigu privačių gėrybių tiekimą kontroliuoja vienas organas, kurio vadovybė yra akivaizdžiai nekompetentinga. Todėl labiau tikėtina, kad organizacijų nariai išliks ištikimi bei pasyvūs, o ne taps aktyviais vadovybės konkurentais.

Interesų grupių pasaulis, kaip jį prognozuoja Olsonas, iš esmės skiriasi nuo pliuralistų lūkesčių. Kai kurios grupės, veltėdžiavimo problemą gebančios įveikti „selektyviniu" savo grupės narių skatinimu, sugebės organizuotis į galingas, sėkmingai savo tikslų siekiančias grupes. Jų narystė bus palyginti didelė potencialios jų narystės atžvilgiu, jų vadovybės kontrolės bei manevro laisvė taip pat palyginti bus didelė, o eilinių narių dalyvavimo sprendimų priėmimo procese tikimybė bus gana menka. Grupės su palyginti negausia potencialia naryste arba grupės, kuriose jų nariai gali pakelti didesnių organizacinių kaštų nei kiti, bus labai mobilizuotos. Ir priešingai, grupės su potencialiai gausia naryste, tačiau nesugebančios sukurti selektyvinių paskatų, išliks „latentinėmis", jas žlugdys neišspręsta veltė-

džiavimo problema, jos išliks dezorganizuotos, o gindamos savo interesus, gebės imtis tik labai silpnų kolektyvinių veiksmų. Šio pobūdžio organizacinė grupių nelygybė paprastai yra išliekamoji. Ji net gali būti kumuliatyvinė, nes mažiau pasiturinčios grupės negali sau leisti tokių organizacinių kaštų, kaip tai gali daryti labiau pasiturinčios grupės. Tad ilgainiui interesų grupių pasaulis tampa labai stabilus, ir jame nėra tos aljansų kaitos ar organizacijų spartaus augimo bei žlugimo procesų, kurių tikisi pliuralistai.

Valdžios požiūris į interesų grupes taip pat turi būti labai diferencijuotas, nes viešieji pareigūnai puikiai suvokia, jog grupės yra gebėjimo kurti selektyvines paskatas „šalutiniai padariniai". Todėl grupės organizacinė struktūra beveik jokio ryšio neturi su teigiamomis ar neigiamomis rinkėjų preferencijomis. Politikams būtų kvaila pripažinti interesų grupių pretenzijas, nes jos nebūtinai atspindi piliečių, kaip visumos, siekius. Todėl viešosios politikos formuotojai griebiasi vienos iš dviejų galimų strategijų. Pirma, jie gali pasirinkti vieną iš daugelio organizuotų grupių, su kuria jiems verta bendrauti dėl politinių priežasčių, suteikiant jai konsultacines bei sprendimų preliminarinio svarstymo teises. Sukūrę sau naudingas „savųjų" („insaiderių") grupes, politiniai lyderiai arba valstybės pareigūnai gali ignoruoti „autsaiderių" grupes. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje paprastai manoma, jog leiboristų vyriausybė viešosios politikos formavimo procese ypač rūpinasi profesinėmis darbo sąjungomis (su kuriomis partiją sieja glaudūs ryšiai), nepaisydama verslo grupių interesų. Valdant konservatoriams profesinės sąjungos tampa *persona non grata* – priimami įstatymai gali žeisti jų interesus, į jų protestus ar streikus gali būti neatsižvelgiama; o verslo interesams atstovaujančioms grupėms atsiranda galimybių didinti savo įtaką viešajai politikai. Kita vertus, politiką formuojantys elitai organizuotas interesų grupes gali kooptuoti ir teikti paramą vyriausybės politikai, kiek tai apskritai įmanoma

kuriant dirbtines „korporacines" institucijas bei ideologijas. Prieš griebdamiesi naujos politikos jie gali gražbyliauti apie „konsultavimosi su visomis suinteresuotomis pusėmis" svarbą ir palaikyti viešąją retoriką apie valdžios atvirumą piliečiams. Praktiškai politinis elitas visada suvokia, jog egzistuoja socialiniai interesai, kuriems neatstovaujama sprendimų priėmimo procese, ir kad esama grupių interesų mobilizacija toli gražu neatspindi piliečių norų. Tačiau siekiant socialinės kontrolės jam geriau turėti reikalų su keliais organizacijų atstovais nei mėginti kurti dialogą su visais piliečiais. Grupių lyderius nesunku vienaip ar kitaip papirkti, o papirkti jie paprastai garantuoja tyliosios savo grupės daugumos paramą *status quo* padėčiai.

4.4. Valstybės organizacija

Visi elito teoretikai valstybę apibrėžia kaip prievartinę organizaciją, tam tikroje teritorijoje išlaikančią teisėto jėgos naudojimo monopolį. „Šiuolaikinė valstybė – tai prievartinė valdinius organizuojanti asociacija" (Gerth and Mills (ed.), 1948, p. 82). Minimaliai valstybinis elitas šį monopolį turi apginti nuo potencialių vidaus ir išorės konkurentų, turi gebėti nustatyti privalomas veiklos taisykles subvalstybinėms organizacijoms bei grupėms, ir šias taisykles įtvirtinti policinėmis, teisinėmis bei administracinėmis priemonėmis. Elito teorijos pateikia gana išsamų valstybės organizacijos paaiškinimą. Pirmiausia apžvelgsime penkis šios temos aspektus, kur elito teorija yra padariusi daug: kalbėsime apie politinių lyderių vaidmenį liberaliojoje demokratijoje; apie biurokratijos viešpatavimą politikos formavimo procese; apie valdymo lygių bei sektorių fragmentavimo (centralizavimo) priežastis; apie teisės vaidmenį; apie politinę sąsają tarp valdžios veiklos ir vyraujančių ekonominių grupių interesų. Paskui nagrinėsime kai kuriuos reikšmingiausius vidinius nesutarimus tarp trijų liberalios demokratinės valstybės vaizdinių, pateikiamų elito teorijos.

Politinių lyderių vaidmuo liberaliojoje demokratijoje

Elito teoretikų dėmesį visada traukė politinio lyderiavimo reiškinys ir šią jų orientaciją atspindi jų šiuolaikinės įeigos politikos aiškinimai, kuriuose pabrėžiamas svarbiausias politinių verslininkų vaidmuo formuojant lobistines grupes bei socialinius sąjūdžius ir partijų lyderių vaidmuo formuojant masių „viešąją nuomonę". Valdymo sistemoje politiniai lyderiai atlieka, anot elito teorijų, keturis vaidmenis: jie funkcionuoja kaip simbolinės figūros, kaip „valdžios elito" personalas, kaip „politiniai" vadovai ir kaip sprendimų priėmimo vadai ištikus krizėms.

Simbolinis politinių lyderių vaidmuo labiausiai traukė Pareto ir Moscos dėmesį, nors jie visada jį traktavo ciniškai – kaip manipuliacijų, apgaulės ir pigių triukų rinkinį, elitui padedantį kontroliuoti mases. Weberis dalyką traktuoja ramiau. Kai kurie politiniai lyderiai turi „charizmatinių" galių, grindžiamų jiems priskiriamomis ypatingomis asmeninėmis savybėmis (Weber, 1968, vol. 1, p. 245–251, 266–271). Šį neracionalųjį autoriteto pagrindą Weberis supriešina su įprastais valdžios legitizacijos būdais bei su racionalistine valdžia, kurią juridiškai formalizuoja biurokratinė sistema ir kuri remiasi savo technologiniu pranašumu. Charizmatinis valdymas plačiai buvo paplitęs ikidemokratinėse visuomenėse. Moderniaisiais laikais toli gražu ne visi (ir net ne dauguma) politinių vadų savo autoritetą grindžia charizmatinėmis savybėmis, nors tokios savybės paprastai įtakingą politinį lyderį išskiria iš labiau rutininių politikų. Weberis pirmenybę teikė prezidentiniam valdymo stiliui, nes jis skatina masinį charizmos ratifikavimą ir didina tikimybę, jog bus išrenkami vadai, gebantys trikdyti šiuolaikinių valstybių biurokratinės rutinos sąstingį.

Daugelis iš įgūdžių, siejamų su lyderiavimu demokratinėse sistemose, priklauso tam, kas vadinama „simboliniu politikos naudojimu" (Edelman, 1964). Pavyzdžiui, prezidentui ar premje-

rui verta palaikyti mitą, kad aukščiausioji valdžia visiškai kontroliuoja valstybinių sprendimų priėmimo procesą, kad masės jaustų, jog kažkas „tvarko valstybės reikalus" ir manytų, kad tie reikalai tvarkomi racionaliai. Dėl partinės konkurencijos reikalavimų konkuruojantys lyderiai taip pat palaikys šį masių įsitikinimą, net ir neigdami, kad valdžioje esantys deramai naudojasi šia kontrolės galia. Pagaliau ir žiniasklaida yra suinteresuota palaikyti šį mitą, nes jis politinius įvykius leidžia vaizduoti piliečiams lengvai suprantama personalizuoto naratyvo forma. Tad šiuose elito teorijos aiškinimuose politinį lyderiavimą sudaro pirmiausia pastanga palaikyti įspūdį, jog visuomenė kontroliuoja visą valstybės aparatą, ir konstruoti šūkius bei „politines formules", padedančias mobilizuoti rinkėjų arba interesų grupių paramą. Kadangi besikeičiantys politiniai elitai ateidami į valdžią atsineša ir savo politinius įsipareigojimus, jie valstybės aparato viduje sukuria specifinę politikos formavimo „atmosferą", tai tam tikros vertybės bei terminija, prie kurios turi taikytis ir kitas personalas, toks kaip biurokratinės agentūros. Tačiau ši įtaka dažnai yra labai difūzinė ir daugiausia simbolinė, ir nors ji sukuria tam tikrą lyderių rinkiminių pažadų tenkinimo ar įsipareigojimų interesų grupėms vykdymo regimybę, ji menkai veikia pamatinę politikos formavimo konfigūraciją.

Neneigiant simbolinio lyderių vaidmens radikaliesiems elito teoretikams labiau rūpi parodyti, jog kiekvienoje liberaliojoje demokratijoje už oficialiųjų valdžios atstovų įvairovės vykdomosios valdžios viršūnėje, *valdžios elito* buveinėje, faktiškai koncentruojasi „realioji" sprendimų priėmimo galia. C. Wright Millsas (1956) JAV Prezidentą pastato tarp trijų glaudžiai susijusių elitinių grupuočių: korporacinių turtuolių (iš kurių gretų ateina dauguma kandidatų į prezidentus), karinės hierarchijos (kurios Prezidentas yra vyriausiasis vadas), ir paties Prezidento personalo, kur vyriausieji profesionalūs viešieji pareigūnai dirba kartu su korporacijų direktoriais bei politinių kampanijų padėjėjais,

į Vašingtoną atsigabentais rinkimus laimėjusio kandidato. Elito teoretikų įsitikinimu, net neprezidentinėse sistemose vykdomosios valdžios viršūnės svarba labai padidėjo ir jos galia vis labiau koncentruojama nedaugelio politinių lyderių bei jų tiesioginio personalo rankose. Kolegialias valdymo formas (tokias kaip britų Kabinetas) vis dažniau išstumia monokratinė vieno premjero galia (Benn, 1981). Liberaliojoje demokratijoje būdingas valdžios elito bruožas yra jo selektyvumas. Daugelis rutininių vidaus politikos problemų gali būti paliekamos spręsti atviruose politiniuose debatuose, tačiau kiekvienoje liberaliosios demokratijos šalyje vykdomosios valdžios viršūnė monopolizuoja sprendimo galią gynybos bei užsienio politikos srityse ir daro esminius ekonominius sprendimus (tamsioji, arba slaptoji, valstybės pusė). Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje nuo 1948 iki 1979 metų besikeičiantys konservatorių ir leiboristų premjerai beveik visiškai slaptai, be jokių debatų parlamente ar žiniasklaidoje, ir net daugumai Kabineto ministrų neatskleidę priimamų sprendimų sukūrė Britanijos branduolines pajėgas (Freedman, 1980).

Kai kurie demokratiniai elito teoretikai argumentuoja, jog *politinį* arba *politikos formavimo vaidmenį* atlieka daug platesnis, nei tai implikuoja valdžios elito teorija, renkamų politikų ratas. Jų požiūriu, partijų lyderiai bei prezidentai veiksmingai ir viešai gali formuoti kur kas platesnį sprendimų lauką, taip įtvirtindami atstovaujamąjį valdymo pobūdį. Naudojimasis tokiomis strategijomis, kaip „partinis įsiskverbimas", kai pagrindiniai administracijos postai išskirstomi politiškai atsirinktam personalui, siekiant, kad biurokratų priešiškumas ar vangumas nesabotuotų partijos vykdomos politikos, yra tik vienas pavyzdys. Tokia strategija sprendžiant tarpdepartamentines valdymo problemas gali garantuoti ir ideologinį nuoseklumą, nes ji sukuria tam tikrą *klaninę* valstybinės valdžios vienybę, kuri, kaip pabrėžia organizacijų teoretikai, palengvina politikos koordinavimą nerutininėse operacijose (Ouchi, 1980). Išrinktiesiems ministrams rei-

kia pagalbininkų, ginančių jų ideologinius flangus, kaip tai yra Prancūzijos *cabinets* sistemoje, kur ministras yra supamas politiškai atsirinkto personalo. Politikos specialistai, nepriklausantys formaliam profesinių viešųjų tarnautojų sluoksniui, vyrauja aukčiausiuose Amerikos viešosios administracijos lygmenyse (Heclo, 1977). Tokia tendencija vis labiau pastebima ir Kanados, Vakarų Europos bei Australijos viešojoje administracijoje. Socialdemokratų vadovaujamos koalicinės vyriausybės Vakarų Vokietijoje naudojosi *Aussenseiter*'iais siekdamos integruoti politiką ir administraciją per asmenis, užimančius strategiškai svarbius postus (Mayntz and Scharpf, 1975, p. 85–86). Socialistų rinkimų pergales Prancūzijoje ir Graikijoje 1981 metais lydėjo administracinis „valymas" bei pastangos politinius partijų specialistus integruoti į naujas ministerijas. Graikijos valdančioji partija PASOK aplink premjerą Papandreou net buvo sukūrusi „žaliąją sargybą". Šiame šimtmetyje Švedijos centrinė valdžia sąmoningai buvo padalyta į du segmentus, kad garantuotų partinę įtaką aparatui. Nedidelės politiką formuojančios ministerijos, kuriose veikia politiškai motyvuoti viešieji pareigūnai, yra atskirtos nuo administracinių valdybų, tvarkančių labiau rutininius reikalus (Anton, 1980). Visais šiais atvejais kairiosios partijos mėgino įsiskverbti į valstybinį aparatą, kad užsitikrintų ideologiškai nuoseklų vykdomosios politikos koordinavimą. Tačiau tokia pat praktika būdinga ir dešiniosioms partijoms. Reagano administracija nuo 1980 metų biurokratinių tarnybų vadovus atkakliai mėgino keisti jai politiškai ištikimais žmonėmis, kad naujosios dešinės idėjas įtvirtintų JAV federalinės biurokratijos viduriniojo lygmens valdymo grandyse (Nathan, 1985).

Dar vienas vaidmuo, kurį politiniams lyderiams skiria visos elito teorijos – tai sprendimų priėmimas *krizių* metu. Politinės krizės yra intensyvios veiklos periodai, kai visiško netikrumo ir didžiausios skubos sąlygomis turi būti daromi lemtingi sprendimai, o potencialūs „klaidingų" sprendimų padariniai gali būti

labai grėsmingi. Beveik pagal apibrėžimą krizės yra tie periodai, kai negalima kliautis rutinizuotomis biurokratinėmis procedūromis ir sprendimai turi būti greitai nuleidžiami per visą pavaldumo grandinę, o politiniams lyderiams įgyvendinant tam tikrą politiką tenka imtis nepaprastai svarbaus ir tiesioginio vaidmens. JAV prezidentų veikla įveikiant karines krizes per Kubos blokadą 1963 metais (Allison, 1971) arba per nesėkmingą karinį mėginimą išvaduoti įkaitus Irane 1979 metais aiškiai liudija, kaip svarbiausios šalies politinės figūros kritinių sprendimų atvejais tiesiogiai įtraukiamos į tam tikrų sprendimų konkretaus įgyvendinimo problemas. Krizės paprastai išryškina bendrosios politinės raidos posūkius, nes alternatyvių sprendimų padariniai gali būti milžiniški. Tad net labai epizodinis politinių lyderių vaidmuo įgyja papildomos reikšmės, nes liberaliojoje demokratijoje išrinkti politiniai lyderiai krizės atveju negali perstumti sprendimų priėmimo naštos alternatyviam autoritetui.

Tad visuose politinio lyderiavimo funkcijos aiškinimuose elito teoretikai kelia dvi kontrastuojančias temas. Pirma, tie, kurie pabrėžia lyderių simbolinę funkciją arba esminių sprendimų priėmimo galios koncentraciją valdančiojo elito rankose, lyderiavimą traktuoja kaip nulinės sumos lošimą. Vedliai išnaudoja vedamas mases, apsimestu aktyvumu išsiperka nuo politinio nepasitenkinimo, realią valdžią centralizuoja nepasiekiamuose, slaptuose ar net konspiraciniuose susirinkimuose, kurių nepasiekia rinkėjų kontrolė. Antra, kai kurie autoriai (daugiausia demokratiniai elito teoretikai) mano, kad politiniai lyderiai yra pajėgūs kontroliuoti administraciją; jie taip pat pabrėžia administracinę būtinybę turėti renkamos vykdomosios valdžios branduolį, disponuojantį krizinių sprendimų galia. Politinį lyderiavimą jie traktuoja kaip pozityvios sumos lošimą, kaip būtinąjį valdžios teisėtumo, jos veiksmų koordinavimo, derinimosi prie politinių vertybių ir novacijų šaltinį liberalioje demokratinėje visuomenėje. Politinis lyderiavimas yra veikiau kolektyvinė ir

kooperacinė, o ne išnaudotojiška veikla. Galbūt vedliai asmeniškai pelnosi daugiau nei vedamieji, tačiau iš efektyvaus lyderiavimo naudos turi visi.

Valdžios biurokratizavimas

Šių elito teorijos nuostatų skirtingumas išryškėja nagrinėjant jų pateiktus biurokratijos bei didėjančio jos vaidmens šiuolaikinėse valstybėse aiškinimus. Nepaisant klasikinių elito teoretikų pretenzijų dėl to, kad jie atrado organizacinį mažumos viešpatavimo pagrindą, iš tikrųjų aiškindami biurokratizavo reiškinį jie niekada nepažengė toliau „geležinio oligarchijos dėsnio". Todėl šiuolaikinė elito teorija skyla į koncepciją, sekančią Weberio nužymėtu demokratinės elito teorijos taku, ir į radikalią elito teoriją, kur kas kritiškesnę administracinės valdžios atžvilgiu.

Demokratinės elito teorijos atmainos laikosi Weberio pateiktojo biurokratijos apibrėžimo, kur biurokratija apibūdinama kaip organizacija, pasižyminti griežtomis vidaus elgesio taisyklėmis ir detalia vaidmenų specializacija. Šiuo įvaizdžiu liberaliosiose demokratijose grindžiamas standartinis viešosios administracijos supratimas. Autoritetas ir valdžia šiuolaikinėje biurokratijoje yra hierarchinė, komandine grandine besileidžianti nuo vadovo iki pavaldinio. Ji yra beasmenė, o jos taisyklės grindžiamos racionalios juridinės legitimacijos būdu. Sprendimai turi būti daromi metodiškai nustatytas taisykles taikant konkretiems atvejams, o ne kokių nors asmeninių motyvų pagrindu. Pareigūnai įdarbinami pagal profesinio tinkamumo kriterijus. Weberis valstybės biurokratizavimą aiškino kaip sudedamąją „pasaulio racionalizavimo" dalį, kaip instrumentinio racionalumo triumfą prieš vertybinį racionalumą (Jacoby, 1973; Mommsen, 1974).

Kol politinis elitas pajėgia vadovauti politikai, tol viešųjų agentūrų administratorių vaidmuo bei elgesys nėra problemiškas. Jie yra paprasčiausi vykdytojai. Politikai priima sprendi-

mus, o biurokratai juos įgyvendina. Vakarų Europoje skirtumas tarp politikos ir administracijos yra įkūnytas net kai kuriose kalbose (Aberbach *et al.*, 1981, p. 4). Jungtinėse Valstijose politikos ir administracijos dichotomija išlieka ginčų objektu. Wilsonas (1887), Goodnowas (1900) bei kiti Amerikos „pažangiečiai" XX a. pradžioje iš Europos administracijos mėgino importuoti atrankos ir nešališkumo principus, kad sugriautų „grobio dalybų" sistemą, ypač miestų valdyme. Weberio vizijoje viešasis pareigūnas – tai automatas, lengvai spalvas keičiantis administracinis chameleonas, ištikimai tarnaujantis (teisės ribose) savo politiniams šeimininkams. Tiesa, Weberis pripažino, kad politikos atskyrimas nuo administracijos neatlaiko filosofinės kritikos: „Kiekviena problema, kad ir kokia techninė ji gali atrodyti, gali įgyti politinę reikšmę ir jos sprendimas gali tapti iš esmės politiniu" (Diamant, 1963, p. 85). Tačiau vis dėlto pageidautina, kad biurokratai savo sprendimų faktines prielaidas mėgintų atskirti nuo etinių; jų atranką derėtų palikti politikų nuožiūrai.

Pirmosios administravimo teorijos, keliamos demokratinės elito teorijos kontekste, paprasčiausiai plėtojo šią pamatinę idėją. Administratoriai gali nusakyti visus padarinius, kuriuos sukels bet kurio konkretaus politinio tikslo alternatyvūs įgyvendinimo būdai, ir nupiešti sprendimų alternatyvų medį su atitinkamų sprendimų nauda, kaštais bei apibrėžta vienokio ar kitokio rezultato tikimybe. Pagal šį modelį racionalus politikos formavimas yra paprasčiausias pasirinkimas alternatyvos, žadančios didžiausią naudą mažiausiais kaštais (elito požiūriu) – tai tam tikra procedūra, įvardijama kaip „optimalus" sprendimų priėmimo procesas (Arrow, 1951), kaip „nevaržomas visuotinis racionalumas" (Simon, 1957a), kaip „sinoptinis" sprendimų priėmimo procesas (Lindblom, 1977). Valstybė gali būti traktuojama (pagal standartinę interpretaciją) kaip racionalus unitarinis sprendimų priėmimo vienetas (Allison, 1971, p. 32), turintis apibrėžtą aibę specifinių tikslų, tam tikrą aibę suvokiamų veiksmo

alternatyvų ir vieningą vertinimą visų padarinių, kuriuos sukeltų kiekviena iš jai prieinamų pasirinkimo alternatyvų. Valstybės pareigūnų veikla atspindi elito sprendimus. Jeigu valstybės pareigūnai vykdo tam tikrus veiksmus, tai elitas turi savo tikslą, kuriam tie jų veiksmai tarnauja. Politikos teoretikai analizuoja pareigūnų elgseną bei jų pareiškimus, kad galėtų atspėti, kokiais maksimizaciniais siekiais vadovaujasi atitinkamas elitas. Šiose koncepcijose biurokratija gali ir privalo būti tobulai efektyvus, be trinties veikiantis politikos konstravimo ir įgyvendinimo mechanizmas (Hood, 1976).

Pokario demokratiniai elitistai šioje biurokratinio racionalumo koncepcijoje atrado esminę spragą. Dvejetas Weberio idealiųjų tipų – autoritetas ir kompetencija – iš esmės yra nesuderinami, nes kompetencija grindžiama techninio išmanymo galia, o autoritetas – biurokrato juridine galia (Parsons, 1947, p. 58). Šios dvi galios atmainos sukuria administracinę dilemą, ypač dėl didėjančios kompetentingumo reikšmės šiuolaikiniam valdymui:

> Galiausiai visos profesinės paslaugos implikuoja tam tikrą pasitikėjimą profesionalo sprendimų racionalumu, o visų administracinių veiksmų atskaitomybė implikuoja, jog iš principo jie gali tapti aukštesnės administracinės valdžios revizijos bei kritikos objektu. Tad neperdedant galima teigti, jog pasitikėjimas, implikuojamas įdarbinant profesionalus, yra nesuderinamas su nepasitikėjimu, implikuojamu administratorių atskaitomybės (Bendix, 1971, p. 147–148).

Valstybinė biurokratija, nepraradusi kompetencijos bei darbo pasidalijimo specializacijos naudos, negali būti visiškai pavaldi politinei kontrolei, kaip to reikalauja demokratinis elito teorijos modelis, – tai ir yra svarbiausias racionalus biurokratinio organizavimo pagrindas. Kai kurie klasikiniai organizacijų teoretikai, siekdami išlaikyti „valdymo vientisumą", kuris yra būtinas administracijos demokratinei atskaitomybei garantuoti, pirmenybę teikė autoriteto principui, net jeigu tai prieštarautų kompetencijos reikalavimams (Gullick, 1937).

Pokarinė organizacijų teorija, plėtodama demokratinę elito koncepciją, administraciniam elitui teikia kur kas daugiau reikšmės formuojant politiką. Pamatinė idėja čia yra „riboto racionalumo principas, kuriuo remiasi visa organizacijų teorija, taip pat bet kuri „veiksmo teorija", mėginanti aiškinti žmogaus elgseną sudėtingose organizacijose" (Simon, 1957b, p. 200). Šis principas neigia visiško racionalumo galimybę, nes tam reikėtų tokių informacijos apdorojimo bei išskaičiavimo galių, kuriomis gali disponuoti tik Dievas, o ne mirtingieji (Simon, 1957a, p. 3). Alternatyvių veiksmų padariniams numatyti, reikiamai informacijai apdoroti bei problemoms spręsti, egzistuoja fizinės ir psichologinės žmogaus sugebėjimų ribos, todėl visiškas racionalumas neįmanomas. Šios ribos sprendimų subjektus verčia nukrypti nuo tobulo racionalumo modelio; sprendimų priėmimo teorija nagrinėja bent šešis tokio nukrypimo būdus.

Pirma, problemos būna tokios sudėtingos, kad jos paprastai *faktorizuojamos*, arba išskaidomos į atskiras problemas; su kiekviena jų įmanoma susidoroti organizacijos padaliniui. Problemos faktorizavimas yra organizacijos prasmė; organizacija leidžia problemas skaidyti, tad ir lengviau spręsti. Administracinės struktūros paprastai atspindi problemų, kurios joms nuolat iškyla, struktūrą; kiekviena suborganizacija atsako už atskirą problemą arba problemos fragmentą. Antra, gerų sprendimų kriterijai yra ne tiek maksimizavimo, kiek *tenkinimo* (*satisficing*) taisyklės. Politikai negali maksimizuoti, nes tam jie neturi visos reikiamos informacijos; vietoje to jie renkasi tokį veiklos būdą, kuris pakankamai gerai tenkintų jų norus. Organizacijos neieško geriausio grybo visame miške, jeigu jo paieškai skiriama tik valanda laiko; jos griebia pirmą pasitaikiusį grybą, tenkinantį jų aspiracijų lygį. Panašiai ekonominės politikos formuotojai Britanijoje ar JAV pasirenka tą politiką, kuri tenkina jų aspiracijų lygį; jie negali ekonomikos realiai valdyti, nes neturi nei reikiamos informacijos, nei tokio valdymo teorijos (Mosely, 1984). Tre-

čia, sprendimų priėmimui būdinga *ribota paieška*. Svarstomos ne visos alternatyvos, o tik tos, kurios yra geriausiai žinomos arba mažiausiai nutolusios nuo egzistuojančios praktikos; taip mažinami informacijos įsigijimo bei radikalesnių pokyčių kaštai. Ketvirta, sprendimai priimami *sekventiškai*, o ne urmu, nes paieškos būdo pasirinkimas daro esminės įtakos rezultatui, o baigus vieną paiešką, imamasi kitos problemos. Sekventinių sprendimų visuma nebus suplanuota ar nuosekli. Sekventinis dorojimasis su problemomis organizacijoms leidžia spręsti konfliktus: „Panašiai kaip politinė organizacija paprastai sprendžia prieštaringus reikalavimus „žengti į dešinę" ir „žengti į kairę" žengdama pirmiausia į dešinę, o paskui į kairę, verslo įmonė, spręsdama konfliktuojančius reikalavimus „standartizuok gamybą" ir „tenkink klientus", paprastai pirma daro viena, o paskui – kita" (Cyert and March, 1963, p. 118). Penkta, noras išvengti netikrumo ir veiklą padaryti numatomą organizacijų elitą skatina mėginti *absorbuoti* aplinkos, kurioje jos veikia, *netikrumą*. Pavyzdžiui, siekdamos rutinizuoti tai, kas iki tol buvo netikra, jos gali ieškoti susitarimų su kitomis organizacijomis ar su kitomis valstybėmis. Šešta, savo viduje jos mėgina kurti „programas", „repertuarus" bei *nuolatines operacijų procedūras*, kurių visuma organizacijai leidžia įkūnyti ankstesnių problemų sprendimo patirtį (organizacinis mokslumas). Problemos yra smulkiai kategorizuojamos ir nustatomos taisyklės, kaip organizacija turi reaguoti iškilus naujai problemai, priklausančiai vienokiai ar kitokiai kategorijai. Visos šios priemonės organizacijos veiklą daro numatomą, tačiau kartu ir nelanksčią; tai ypač išryškėja krizių atvejais, kai standartinės procedūros pasidaro nebeefektyvios.

Radikalieji elito teoretikai šias Weberio, arba organizacines, biurokratijos koncepcijas laiko ideologiškai angažuotomis. Jie ginčija, kad aukštesniųjų lygių administratoriai užsiima daugiausia koordinavimu ar (tariamai) moksliniu liberalios demokratinės valstybės priimamų įstatymų bei vykdomos politikos legitimi-

zavimu. Tačiau jų įsitikinimu, politiką formuojantys biurokratai yra arba tiesiogiai kontroliuojami verslo elito, arba veikia šališkai, gindami socialinius savo sluoksnio žmonių interesus. Aukštesniojo lygmens administratoriai yra verslo bei kitokio elito giminaičiai ar bičiuliai, jie ateina iš panašių privilegijuotų klasių (Subramaniam, 1967; Aberbach *et al.*, 1981). Socializuodamiesi „geriausiose" privačiose mokyklose jie įgyja garantuotų galimybių įstoti į prestižinius universitetus, kuriuose iš jų štampuojami potencialūs valdančiosios klasės kadrai (Kellner and Crowther-Hunt, 1980). Be to, daugelyje šalių vyriausieji administratoriai atrenkami pagal išsilavinimo kredencialus, kurie paprastai neturi aiškaus ryšio su numatomomis jų funkcijomis, o tėra būdas atstumti mažiau rafinuotus potencialius varžovus. Nauji elito kadrai jų pirmtakų atsirenkami iš tų pačių švietimo institucijų, pagal „saviškių" principą (Sedgemore, 1980; Benn, 1981).

Aukštesnieji administratoriai taip pat viešpatauja liberalios demokratinės valstybės politiniame direktorate. Jie yra skaitlingesni, ilgiau būna valdžioje ir visada permanevruoja intelektualiai mažiau rafinuotus renkamus politikus, net jeigu šie ryžtasi maištauti prieš jų galią. Administracinis elitas sudaro kompaktiško ir koordinuoto socialinio bei verslo elitų avangardo dalį. Prancūzijoje procesą, kuriam vykstant administracinis ir verslo elitas randa vienas kitam įdomių užsiėmimų, skatina vadinamasis *pantouflage*, kuris pažodžiui reiškia šokinėjimą iš vieno batų į kito batus (Birnbaum, 1981). Amerikoje įkyrūs administratoriai, kurie pernelyg uoliai griebiasi reguliuoti verslą, greitai pastebimi ir gabiausieji jų perperkami darbui privačiame sektoriuje. Britanijoje viso gyvenimo administracinę karjerą po išėjimo į pensiją gali vainikuoti direktoriavimas kompanijoje arba darbas patarinėjant, kaip efektyviausiai daryti įtaką buvusiems kolegoms.

Labiau revizionistiniai radikalieji elito teoretikai naudojasi alternatyvia „technokratijos" sąvoka apibūdinti administraci-

niams elitams, kurie, nepriklausydami nuo išorinio elito, veikia pirmiausia savo pačių interesų labui arba pagal savo pačių profesines normas. Technokratai disponuoja galia, grindžiama taikomojo (gamtos arba socialinio) mokslo žiniomis, kurios kokybiškai skiriasi nuo tradicinio administracinio elito žinių, tokių kaip teisės išmanymas, ar tų „bendrojo pobūdžio" žinių, kurias įgyja klasikinio išsilavinimo administratoriai Britanijoje. Kontrkultūros pranašas technokratiją apibrėžė kaip „tą visuomenę, kurioje valdantieji savo padėtį grindžia apeliacijomis į techninius ekspertus, o šie savo padėtį grindžia apeliacijomis į mokslo žinias" (Roszack, 1969, p. 7–8). Administratoriams, turintiems gamtamokslinį išsilavinimą, labiau nei humanitarams būdingas polinkis į technokratinį mąstymą (Putnam, 1977, p. 404).

„Technokratinei mąstysenai" būdinga keletas bruožų, kuriems skirtingi autoriai teikia skirtingą reikšmę (Putnam, 1977, p. 384–388). Įsitikinimas, kad technika turi pakeisti politiką, technokratus daro skeptiškus ar net priešiškus politikams ir politinėms institucijoms. Šios latentiškai antiparlamentinės nuostatos jie laikosi ir politinės demokratijos atvirumo bei teisinės lygybės idėjų atžvilgiu, nes rinkėjai ne visada noriai pripažįsta ekspertų pranašumą. Technokrato požiūriu, socialiniai bei politiniai konfliktai geriausiu atveju yra suklydimo, blogiausiu – sufabrikavimo padarinys. Politinėje analizėje technokratai yra pragmatikai, jie atmeta visus ideologinius ar moralinius argumentus. Kadangi technokratų vertybės orientuotos į technologijos pažangą, ekonominį augimą bei gamybos intensyvinimą, jie priešiškai žvelgia į bet kokį socialinį teisingumą, nes šis mažina socialinės raidos tempus. Technokratai yra „etatistai", manantys, jog egzistuoja valstybiniai visų socialinių problemų sprendimai, nors rinkdamiesi iš politinių alternatyvų, jie labiau linksta į dešinę (pirmenybę teikia rinkos reguliavimui ir atmeta neefektyvų valstybinį socializmą). Tačiau departamento ar agentūros lygmeniu technokratai paprastai yra organizaciniai imperialistai, visada pasiryžę didinti

savo biudžetus, valstybę restruktūrizuoti savo naudai, vaikytis profesinių madų ir kurti vis naujas valstybines programas.

Technokratai koordinuoja šiuolaikinę valstybę. Jie rašo programas, kuria repertuarus, nustato standartines operacijų procedūras, be kurių finansiniai, rūpybiniai, kariniai bei ekonominiai valdymo uždaviniai administraciškai būtų neįvykdomi. Išorinė politinė jų kontrolė, kurią turėtų vykdyti renkami politikai, tampa vis sunkesnė. Partijų mėginimai skverbtis į administratorių valdas, neturint reikiamos kompetencijos, yra neefektyvūs ir silpnina politinę koordinaciją. Kita vertus, jeigu partijos, užgriebiant kuo daugiau viešosios politikos sričių, naudoja savo pačių politizuotus technokratus, jos turi atsižvelgti į technokratų interesus. Kitaip nei įprasti biurokratai, kurių administraciniai sugebėjimai gali būti dubliuoti, technokratai negali būti lengvai pakeisti, o ir mokslinės bei profesinės pažiūros negali būti primestos iš šalies. Naujai išrinktoji valdžia turi dirbti su branduolinės fizikos specialistais, inžinieriais, chirurgais ar net buhalteriais, kuriuos ji paveldi, taigi atskiruose politikos sektoriuose vyrauja specializuoti administracijos kadrai, o tarpsektorinės problemos yra apleidžiamos.

Valstybinių struktūrų centralizavimas ir fragmentavimas

Weberis bei vėlesnieji organizacijų teoretikai laikėsi įsitikinimo, jog vieninga hierarchinė valstybinių organizacijų struktūra yra neišvengiamas ir apskritai sveikintinas šiuolaikinės valstybės bruožas. Istoriškai, centralizavimas bei biurokratizavimas atsirado kartu su pinigine ekonomika, fiskalinių išteklių suteikusia absoliutistinėms XVII ir XVIII a. Europos valstybėms atsirasti. Savo ruožtu naujieji monarchai, siekdami didesnių mokestinių įplaukų ir norėdami užkirsti kelią grįžimui prie feodalinių konfliktų, kurie būtų suskaidę nacionalinę valstybę, mėgino kurti ekonomiškai klestinčią buržuaziją. Absoliutizmas, šalies mastu

kurdamas laisvąją rinką, skatino kapitalizmo augimą. Biurokratizavimas bei centralizavimas taip pat gana įdomiai ir netikėtu būdu siejosi su liberaliosios demokratijos bei socializmo kilimu. Administracinių postų atvirumas gabiesiems, teisės viršenybės pabrėžimas esant konstituciniams režimams stiprino centrinės valdžios teisėtumą. Socializmas, kaip sąjūdis prieš kapitalistinę rinką, skatino valstybinių rūpybos programų, tokių kaip Bishmarcko Vokietijoje, atsiradimą, kad tokiu būdu švelnintų masių nepasitenkinimą. Weberio įsitikinimu, nepaisant geriausių ketinimų, socialistai, paėmę valdžią, sukurtų ne proletariato diktatūrą, o tik sustiprintų valstybės pareigūnų diktatūrą. Nauji administraciniai pramoninių, tarpusavyje konkuruojančių nacionalinių valstybių uždaviniai: viešasis švietimas, viešoji rūpyba, urbanizacija – neišvengiamai skatina centralizavimą bei biurokratizavimą, kurio negalėtų panaikinti ar sumažinti jokia socialistinė valdžia.

Tad demokratinio elito teoretikų nestebino unitarinėse sistemose didėjantis centrinės valdžios vaidmuo arba federacinėse sistemose federalinės valdžios ekspansija, kartu vis labiau savo funkcijų bei finansinės nepriklausomybės netenkant provincijų bei vietinei valdžiai. Partinės konkurencijos logika, socialistų bei socialdemokratinių partijų rinkiminė sėkmė, administracijos racionalizavimas bei toji galia, kurią ji teikia partiniam elitui kontroliuojant valstybės aparatą – visa tai spartina liberaliųjų demokratijų centralizavimą. Centrinės valdžios funkcijų ekspansija karų periodais bei globėjiškos valstybės atsiradimas ir makroekonominio reguliavimo uždaviniai sprendimų priėmimo lygį kelia iki visaapimančio nacionalinio lygmens, kur disponuojama didžiausiais ištekliais. Jungtinėse Valstijose, ypač Roosevelto Naujojo kurso metu šiam procesui federalizmas kelio nepastojo – tai rodo menkėjantį federalinių ir unitarinių sistemų skirtumą epochoje, kuriai būdingas visuotinis didėjantis valstybės centralizavimas.

Vis dėlto demokratiniai elito teoretikai pabrėžia, jog išteklių paskirstymo bei visos politikos centralizavimas vyko lygia greta su išliekančia (ir ilgą laiką net stiprėjančia) subnacionalinių valdžios vienetų – politikos įgyvendinimo agentų – funkcija. Šiuolaikinė organizacijų teorija rodo, jog politinis bei administracinis elitas turi decentralizuoti politikos įgyvendinimą suborganizacijose, turinčiose savo sprendžiamų problemų zonas, ir negali paprasčiausiai plėsti centrinės valdžios departamentų, tiesiogiai kontroliuojančių visą administracinę veiklą. Todėl šios suborganizacijos susikuria savo repertuarus, standartines operacijų procedūras bei specialius dorojimosi su problemomis būdus. Ne visos problemos yra rutininės ar numatomos, ypač krizių metu. Jeigu jos tokios būtų, organizacinė struktūra visada atitiktų racionalaus sprendimų priėmimo reikalavimus. Tačiau realiame pasaulyje problemos peržengia teisinės bei administracinės valstybinių suborganizacijų jurisdikcijos ribas. Pavyzdžiui, sveikatos apsaugos uždaviniai susilieja su socialinės rūpybos uždaviniais, o šie – su ekonomikos tvarkymo uždaviniais... ir t.t. Ši padėtis sukuria tai, kas galbūt yra *tikroji* administravimo dilema. Decentralizavimo imperatyvas, implikuojamas problemų faktorizavimo būtinybės, susiduria su koordinavimo imperatyvu, kuriuo turi vadovautis vykdomosios valdžios politinis bei administracinis elitas. Elitas, siekiantis dorotis su šia dilema (jis negali jos paprasčiausiai apeiti), turi sugebėti manipuliuoti skirtingais įvairių suborganizacijų interesais, į suborganizacijų repertuarą sugebėti įsiūlyti konkrečias programas (Allison, 1971, p. 87), esamas rutinas įterpti į naują kontekstą. Jis turi išmokti manipuliuoti tuo, kas yra nenumatoma mašina, kad sukurtų tai, kas bent jau atrodytų kaip numatoma mašina.

Radikalieji elito teoretikai pripažįsta, jog valstybė nuolat plečia savo galias ir tampa vis labiau centralizuota. Tačiau jie pateikia tris prieštaringus aiškinimus to, kaip funkcionuoja įvairios valdžios šakos.

Pirma, *dvilypės visuomenės* (*dual polity*) modelis sugestionuoja, jog Jungtinėse Valstijose valstijų ir vietos valdžia bei Kongresas iš esmės yra pliuralistinės institucijos tik todėl, kad sprendžia antraeilius uždavinius, mažai rūpimus valstybiniam elitui (Mills, 1956, p. 244). Jos tėra įmantrus fasadas, absorbuojantis potencialiai grėsmingą politinę energiją ir kartu užmaskuojantis realią valdžios centralizaciją gerai koordinuoto aukščiausios vykdomosios valdžios bei karinės mašinos tandemo, glaudžiai susijusio su stambiuoju verslu, rankose. Bagehotas (1967) panašią „ideologinio fronto" koncepciją iškėlė aiškindamas politinę monarchijos bei Lordų rūmų reikšmę Viktorijos laikų Britanijoje. Vėlesni radikalieji elito teoretikai, naudodamiesi šiuo argumentu, aiškino, kodėl politiškai neutralizuotas Britanijos Parlamentas, paprastai kontroliuojamas daugumos politinių lyderių, savo veikla nuslepia arba maskuoja konstituciškai nekontroliuojamą valdžios galių koncentraciją vykdomosios valdžios rankose. Šiais laikais Britanijoje net Kabineto aparatas tapo vien maskuojančiu monokratinės premjero valdžios fasadu (Benn, 1981). Savo bendru pavidalu šis argumentas visada postuluoja, jog „realusis" elitas visada randa politinių formulių ar valdžios decentralizacijos bei fragmentacijos mitų, ir jais dangsto svarbiausių valstybės sprendimų monopolį.

Antra, elito teorijos *bendruomeninės galios studijos (community power studies)*, priešingai, argumentuoja, jog centrinės valdžios elitas neskraido aukštybėse atsietai nuo visos tos masės antraeilių problemų, sudarančių liberaliųjų demokratijų vidaus politiką. Jis turi siekti regioninių bei vietinių elitų paramos, taigi sprendimų priėmimo subjektai šiuose subnacionaliniuose lygmenyse atlieka ir svarbų vaidmenį kanalizuojant išorinę verslo bei socialinio elito įtaką centrinei valdžiai (Domhoff, 1967, 1976, 1978a; Hunter, 1953). Federalinis, valstijų bei vietinis valstybės aparato lygmuo išoriškai visas yra kontroliuojamas verslo bei socialinio elito, tačiau šios kontrolės pobūdis skiriasi priklausomai nuo

regiono ir tai leidžia suderinti bei integruoti labai įvairių elitų interesus. Vakarų Europoje panašūs argumentai pabrėžia, jog subnacionalinius valdžios vienetus su nacionalinės valdžios elitu sieja patronažo ir viešųjų išlaidų kontrolės ryšiai. „Vietos įžymybės" kontroliuoja regionus bei municipalitetus, išnaudodamos teritorinius interesus, tradicinius ryšius bei disponuojamą valdžią mobilizuojant pačią įvairiausią paramą nacionaliniam, valstybiniam bei korporaciniam elitui. Mainais nacionalinis elitas viešąsias lėšas bei ekonominės plėtros programas skirsto taip, kad vietos įžymybės turėtų pakankamai išteklių savo politinei įtakai išlaikyti.

Trečia, federalizmo ar decentralizavimo unitarinėse valstybėse *technokratinės koncepcijos* nelaiko nei ideologiniu fasadu, nei tiesioginiu išorinio elito įtakos atspindžiu. Federalizmas bei vietos valdymas veikiau išreiškia efektyvų politinį darbo pasidalijimą, leidžiantį pasiekti funkcinę valstybės *segmentaciją*. Tačiau valdžios galių centralizavimas, decentralizavimas ar dekoncentravimas niekada nėra tik administracinio funkcionalumo dalykas, tai yra ir naudinga politinė strategija stiprinant vykdomosios valdžios elito autonomiją. Pavyzdžiui, viešųjų sprendimų teisėtumo erozijos tendencija iš dalies gali būti neutralizuota „perkėlus sprendimų priėmimo naštą tokiems vienetams, kuriems mažiau pavojinga prarasti populiarumą, tokiems kaip biurokratija, nepriklausomos agentūros, planavimo komitetai ir socialinės bei ekonominės tarybos" (Nordlinger, 1981, p. 71). Decentralizavimas ir dekoncentravimas gali padėti išsklaidyti ir palengvinti vykdomosios valdžios elito atsakomybės naštą. Jis neišsprendžia jokių esminių problemų, tik kitoms organizacijoms leidžia perkelti atsakomybę už vykdomos politikos nesėkmes; būtent šiais sumetimais paprastai remiasi sistemos, plačias galias suteikiančios vietos valdžios vienetams. Bet kuriuo momentu valstybės struktūra atspindi ankstesniojo ir esamojo centrinės valdžios elito interesus. Tiesa, įvykus kai kuriems vidaus

konfliktams, vietos elitai gali turėti juridinės bei administracinės galios pasipriešinti centrinio elito politikai arba ją pakeisti, tačiau tik ribotam laikui.

Teisė ir įstatymų leidyba

Visiems elito teoretikams teisinės sistemos funkcionavimas liberaliosiose demokratijose yra svarbi problema, nes disponuoti teisėta prievartos galia yra skiriamasis valstybės bruožas. Teisinės sistemos atskyrimas nuo tiesioginės politinės kontrolės bei jos tariamai nešališkas racionaliai juridinis funkcionavimas yra tas valstybės fragmentacijos aspektas, kuris prašyte prašosi paaiškinimo.

Kai kurie demokratiniai elito teoretikai, net kritikuodami daugelį kitų liberalios atstovaujamosios sistemos aspektų, teisinę sistemą vis dėlto traktuoja panašiai kaip pliuralistai. Teisę sudaro visuma visiems vienodai galiojančių universalių taisyklių, be to, ji atspindi racionaliai juridinę visuomenės galią, kuriai atstovauja deramu būdu išrinktas jos politinis elitas. Weberis padarė įtakos specifiškesnei elito teorijos koncepcijai, kuri efektyvią teisinę tvarką traktuoja kaip normų hierarchiją, vienijamą pamatinės teisinės normos, *Grundnorm*, arba normatyvinio galios šaltinio, sankcionuojamo prievartos monopolio (Kelsen, 1945). Bet kurioje visuomenėje galima tik viena teisinė tvarka, ir ja grindžiamas valstybės egzistavimas. Valstybės pareigūnų aparatas tėra šios teisinės tvarkos personifikacija, o skirtumas tarp viešosios ir privatinės teisės, kurį taip pabrėžia daugelis pliuralistų, iš esmės yra tariamas – jis išreiškia tik manipuliacinę pastangą žmones įtikinti, jog „privatinė" teisė yra nepolitinė arba nevalstybinė.

Radikalieji elito teoretikai, priešingai, laikosi bekompromisio kritiško požiūrio į teisę kaip į valdžios legitimacijos įrankį, skirtą palaikyti iliuzijai, jog teisės taisyklės visus saisto vieno-

dai. Pliuralistų koncepcija, pagal kurią administracinės agentūros ir teisėjai, „vykdydami" įstatymų leidėjų sprendimus, atlieka grynai mechaninį vaidmenį, „teikia iškreiptą realiai vykstančio proceso vaizdą" (Edelman, 1964, p. 4). Teisė liberalioje demokratinėje valstybėje tėra simbolis, ritualas arba mitas, o ne realybė. Teisės „griežtumas" paliečia tik mases, o ne elitą. Pavyzdys gali būti Amerikos antitrestiniai įstatymai, kurių monopoliai visuotinai nepaiso. „Federalinis pajamų mokesčių įstatymas gana tiksliai parodo, kaip smarkiai reklamuojamasis simbolis skiriasi nuo realios išteklių paskirstymo struktūros" – pastebi Edelmanas (1964, p. 28), ir atkreipia dėmesį į tipišką „įstatymo raidės" ir praktinio jo įgyvendinimo neatitikimą. Įstatymų neefektyvumo faktas aiškintinas ne organizaciniais jų įgyvendinimo sunkumais, bet verslo bei socialinio elito pajėgumu savo žinion perimti jų įgyvendinimo priemones. Administracinė bei teisminė valdžia yra rankose žmonių, atėjusių iš privilegijuotų visuomenės sluoksnių, viešąjį interesą tapatinančių su išorinio elito interesais. Dauguma teisininkų visą savo gyvenimą tarnauja verslo interesams, o žymiausieji iš jų dirba tik didžiausioms korporacijoms, kurios tik ir išgali mokėti jiems honorarus. Visa teisės žinių plėtros sistema šališkai pakreipta verslo interesams ginti. Tad nenuostabu, kad teisėjai, interpretuodami viešąjį interesą, nėra neutralūs (Griffith, 1985, p. 235); jie yra veikiami jų socialinės kilmės ir užimamos vietos struktūroje, tarnaujančioje išoriniam verslo elitui; tad visur ten, kur įstatymas *yra* įgyvendinamas, visada „galima atrasti, kad tam tikra organizuota grupė aiškiai buvo suinteresuota jo įgyvendinimu" (Edelman, 1964, p. 41). Lasswellas (1960, p. 195) taip reziumuoja šį skepticizmą dėl teisės viršenybės: „Įstatymų leidėjų priimamų įstatymų skaičius arba vykdomosios valdžios įsakų gausa (iš esmės nekeičiant viešosios politikos) tėra magijos reikšmės politikoje rodiklis".

Technokratiškesni radikalieji elito teorijos atstovai teisinę sistemą traktuoja kaip žinių monopolio pagrindu besiformuojančių elitų darinį. Tradicinės teisinės procedūros netenkina išaugusių globėjiškos valstybės poreikių, todėl prasideda administracinės teisės eskalacija, kai jau nemėginama kurti valstybinių agentūrų ir piliečių lygiateisiškumo regimybės. Daugelyje šiuolaikinių liberaliųjų demokratijų naujos politinės veiklos sritys laikomos per daug svarbiomis, kad jas galima būtų palikti įprastų teisėjų bei teisininkų priežiūrai. Vykdomosios valdžios elitas tam tikras politinės veiklos sritis mėgino padaryti neprieinamas teisminei priežiūrai arba steigė specialius tribunolus, komitetus bei tarybas, sudarytas iš ekspertų, naudojančių inkvizicinius, o ne rungtyninius tiesos nustatymo metodus. Vakarų Europoje įstatymų leidėjai vykdomajai valdžiai suteikė didžiulių specialios reglamentacijos galių – faktiškai taip jai leido „darbo tvarka" ir savo nuožiūra kurti įstatymus. „Teisės viršenybė" vis labiau tampa archaišku dalyku. Šie teisinių sistemų pokyčiai nebūtinai reiškia grėsmingą slaptą elito galios didėjimą, nors radikalieji elito teoretikai baiminasi šio rezultato. Konservatyvesnieji autoriai čia įžvelgia faktą, kad reali galia pamažu iš valdžios pereina į interesų grupių elito rankas, kad jos vis labiau ima lemti politiką – dėl savo nuolatinių derybų su vykdomosios valdžios agentūromis, dėl įstatymų leidėjo toms agentūroms deleguotų plačių ir nekontroliuojamų nuožiūros galių (Lowi, 1969). Tokios derybos paprastai vyksta uždarose agentūrose, kur valstybinis bei socialinis elitas, nepaisydamas formalių ir visuotinai galiojančių įstatymų, kurie šiaip jau tokių sandorių galimybes veikiausiai labai apribotų, gali sudarinėti savo sandorius. Tik nuo seno galiojančios valdančiojo elito ir svarbiausių ekonominių interesų grupių santykių normos nesunkiai gali būti formalizuojamos įstatymų, nes priimant įstatymus, kurie prievartauja tam tikrų interesų grupių bloką, gali būti destabilizuota visa korporacinė sandorių struktūra.

Valstybė ir ekonominė politika

Elito viešpatavimo padarinius galima įžvelgti visoje liberaliųjų demokratijų politikos formavimo ir jos įgyvendinimo istorijoje. Demokratinių elito teorijos atstovų požiūriu, esminis valstybinės politikos formavimo bruožas yra tai, kad veikiama daugybės spaudimo grupių politika nepaiso viešojo intereso. Įvairūs interesai bei lobistinės grupuotės paprastai deformuoja įstatymų leidybos produktą bei vykdomosios valdžios sprendimus, nes egzistuoja politinių ryšių tinklai, į kuriuos gali įsiskverbti tik „saviškiai". JAV valdymo sistemoje šie tinklai reiškiasi kaip „geležiniai trikampiai"; interesų grupės, siekdamos pakreipti politiką joms palankia linkme, veikia glaudžiai bendraudamos su Kongreso komitetais bei atitinkamomis federalinėmis agentūromis. Pavyzdžiui, šeštajame ir septintajame dešimtmetyje labai įtakingas Kongreso Jungtinis komitetas milijonus dolerių skyrė branduolinės energetikos technologijoms tobulinti, vadovaujant vienai federalinei agentūrai, tuos technologinius sprendimus veltui išdalijusiai privačioms korporacijoms, vėliau pastačiusioms branduolines jėgaines. Ta pati agentūra toms korporacijoms suteikė veiklos licencijas, numatančias labai didelių mokesčių lengvatų. Vis dėlto demokratiniai elito teoretikai optimistiškai tiki, jog griežta politinė kontrolė bei didesnė priežiūra, kurią turėtų vykdyti įstatymų leidėjai bei vykdomoji valdžia, tokią savivalę gali išlaikyti pakenčiamose ribose, ir gali priversti fragmentuotus skirtingų politikos sektorių elitus labiau paisyti viešųjų interesų. Tačiau jie yra daug realistiškesni už pliuralistus, nes pripažįsta, jog valstybės ir visuomenės (ypač valstybės ir verslo) sąsajos reikalauja nuolatinės kontrolės ir intervencijos.

Radikalieji elito teoretikai, žinoma, neigia tokios kontrolės veiksmingumą. Globėjiškos valstybės įstatymų leidybos bei politinės intervencijos į ekonomikos raidą istorija beveik išimtinai interpretuojama kaip stambiojo verslo interesų gynimo kronika – jis proteguojamas nuo vietos bei užsienio konkurencijos arba dirbtinai

skatinama paklausa, kurios jis sau nesukuria kitokiomis priemonėmis. Antai reikalavimai reguliuoti vartojimo prekių rinkas daugiausia kilo iš pramonininkų sluoksnių, jiems siekiant užsitikrinti rinkos dalį (Prewitt and Stone, 1973). Valstybinis miestų planavimas gina statybos kompanijų investicijų vertę, greitkelių tiesimas didina automobilių bei degalų paklausą, o įvairios socialinės rūpybos programos slopina socialinį nepasitenkinimą ir išlygina paklausos verslo produktams nelygumus. Šiuolaikinė valstybės ekspansija išplėtė verslo ir valdžios sąveikos sritį, ypač susikūrus milžiniškai valstybinių užsakymų pramonei, kur aukštųjų technologijų korporacijos aptarnauja beveik vien tik valstybinius gynybos projektus. „Karinis ir pramoninis kompleksas" buvo pirmoji sritis, kurioje valstybė „užsakovė" iškilo visa savo galia, ir dabar jos gniaužtuose atsidūrė gyvybiškai svarbių problemų sprendimas. Viešųjų debatų darbotvarkę, sprendžiant gynybos klausimus, vis labiau lemia stambiausių ginkluotės tiekėjų veikla Pentagone. Kai išradę naują ginklą, raketą *Cruise*, šių korporacijų vadovai ėmėsi ją „pardavinėti" savo žmonėms Pentagone ir Kongrese, jie struktūrizavo debatų dėl gynybos kontekstą ne tik Jungtinėse Valstijose, bet ir visose Vakarų Europos NATO šalyse (Kaldor, 1982). Technokratiniai radikaliosios elito teorijos variantai naujai atsirandantį tokio pat pobūdžio „kompleksą" įžvelgia tokiose srityse, kaip sveikatos apsauga JAV (Kleinberg, 1973), ir šį procesą, jų supratimu, gali tik paspartinti dešiniųjų valdžios „privatizavimo" pastangos (Ascher, 1986).

Liberalios demokratinės valstybės įvaizdžiai elito teorijoje

Elito teoretikus labiausiai domina valstybės sugebėjimas prisitaikyti prie savo aplinkos, vairuoti bei kontroliuoti savo valdinius. Šį bendrą jų požiūrį į valstybę aiškiai rodo jų vieningas požiūris į tas valstybes, kurios nėra liberaliosiosios demokratijos. Rytų bloko šalys visada analizuojamos kaip kvazitotalitariniai režimai, kontroliuojami vieningo korporacinio elito, kuris

į viena sulydo politines bei administracines galias ir monopolizuoja visą sprendimų priėmimo procesą. Autoritariniams kapitalistiniams režimams nėra būdinga nei atstovaujamoji liberaliosios demokratijos struktūra, nei organizacinis komunistinių šalių vieningumas: vietoje to valdžios elitas ten *de facto* veikia koalicijose su socialiniais elitais.

Tačiau šiuolaikiniai elito teoretikai tarpusavyje labai skiriasi liberaliosios demokratinės valstybės analize, kaip tai ne kartą parodėme nubrėžę skirtumą tarp demokratinių ir radikaliųjų elito teorijos atstovų. Dabar norėtume pateikti kitokį elito teorijų suskirstymą kategorijomis; remiamasi ne tais istorinių jos srovių skirtingumais, kuriais buvo remtasi iki šiol. Vietoje to norime sutelkti dėmesį į tris skirtingas *analitines* valstybės koncepcijas; jas galima aptikti elito teoretikų aiškinimuose ir jos iš dalies perkerta klasikinių, demokratinių ir radikaliųjų elito teorijų skirtumus. Pirmojoje analitinėje koncepcijoje valstybė traktuojama kaip aparatas, arba mašina, valdoma išorinio elito (renkamojo politinio elito arba neatskaitingo verslo ar socialinio elito). Antrojoje koncepcijoje valstybė traktuojama kaip autonominis agentas, kuris nėra kontroliuojamas iš išorės, o veikiau yra administracinio bei valdančiojo elito, tiesiogiai veikiančio jos institucijose, preferencijų tenkinimo įrankis. Trečiojoje koncepcijoje liberaliųjų demokratinių visuomenių valstybė traktuojama kaip korporacinis tinklas, kartu su išoriniais elitais integruotas į vieningą kontrolės sistemą: šiuo atveju išorinės kontrolės ir valstybės autonomijos priešstata neturi reikšmės, nes valstybinio ir ekonominio elito interesai yra taip susipynę, jog negalima nubrėžti jokios aiškios skiriamosios jų įtakų linijos. Panagrinėkime šiuos bendrus analitinius modelius paeiliui.

Išoriškai kontroliuojamos mašinos modelis. Žinomiausias elito teorijos įvaizdis valstybę traktuoja kaip mašiną, valdomą nevalstybinio elito. Demokratinių elito teoretikų nuomone, valstybė yra valdoma teisėtai išrinktų politinių lyderių; ji yra tarsi auto-

mobilis, o politinės partijos konkuruoja dėl teisės jį vairuoti. Radikalieji teoretikai valstybę mato kaip kontroliuojamą socialinio elito, kuris stovi atokiai nuo politinių bei rinkiminių kovų ir valstybę kontroliuoja neatsiskaitomai, neteisėtai ir dažnai išnaudotojiškai, tenkindamas savo paties interesus. Radikalų mašinos modelis yra dviejų atmainų, skirtingai įsivaizduojančių valstybę kontroliuojantį išorinį elitą. Marksistams artimesnė atmaina pirmiausia pastebi stambaus verslo bei kapitalo savininkų viešpatavimą. Technokratiškesnis modelis šalia kapitalo pabrėžia išsilavinimo bei panašių veiksnių svarbą formuojant „socialinio uždarumo" pagrindą, kuriuo remiasi vyraujantis elitas. Tad išoriškai kontroliuojamos mašinos modelio atstovai gana smarkiai skiriasi tarpusavyje tuo, kaip jie įsivaizduoja išorinės kontrolės agentą (žr. 4.1 diagramą). Tačiau visi jie vienodai traktuoja valstybę kaip pasyvų mechanizmą, kaip inertišką mašiną, kuri yra išoriškai kontroliuojama, manipuliuojama, vairuojama ir valdoma.

Mašinos modelio demokratinė atmaina Weberio prielaidą, jog valstybinė biurokratija gali būti subordinuota valdančiajam elitui, traktuoja kaip fakto teiginį apie egzistuojančias liberaliąsias demokratijas (Page, 1985). Valstybinės organizacijos išties yra pavaldžios teisėtai išrinktam elitui ir yra jo kontroliuojamos. Jeigu valstybinę biurokratiją kolonizuoja išorinės interesų grupės ar socialiai privilegijuotas išorinis elitas, tai tik todėl, kad atitinkamai nusprendė (arba nenusprendė) renkamas valdantysis elitas. Panorėjęs tokią padėtį jis gali ištaisyti. Valstybės organizacijų struktūros – ministerijų, agentūrų, kvazivalstybinių agentūrų visuma atspindi grynąjį elito praeities kovų rezultatą. Išoriškai netvarkinga valdymo aparato struktūra, jos nuolatinė kaita atspindi politinio elito siekius. Premjero manipuliavimas ta struktūra Didžiojoje Britanijoje (Pollitt, 1984), kovos tarp prezidento ir Kongreso dėl tos struktūros pobūdžio Jungtinėse Valstijose rodo politinio elito galią reorganizuojant valstybę (atsižvelgiant į vidinius to elito prieštaringumus bei nesutarimus).

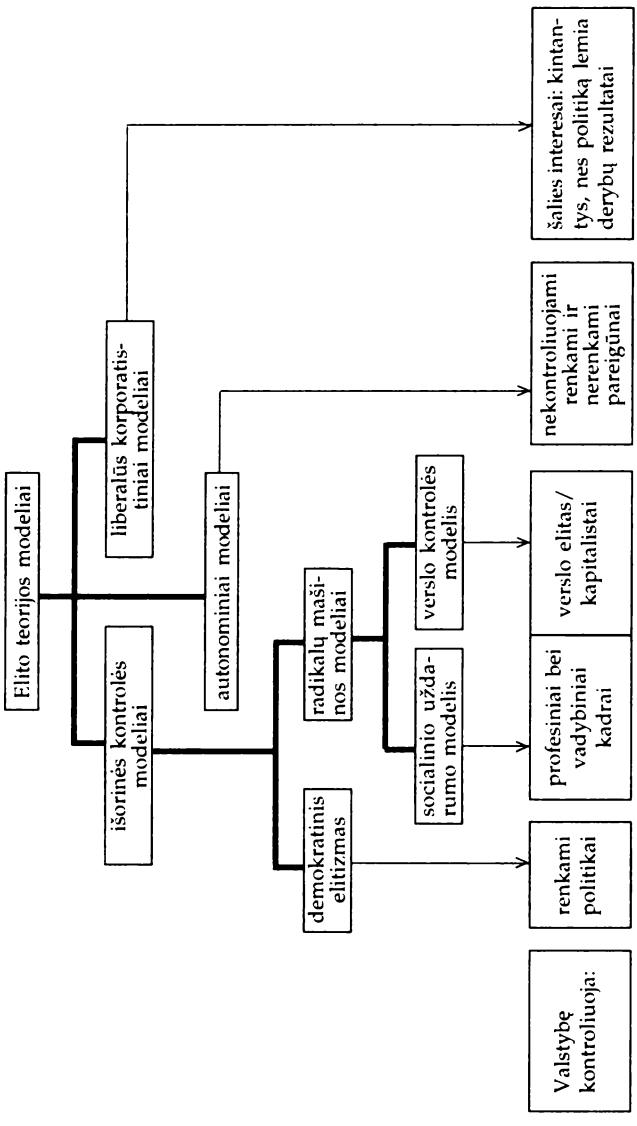

4.1 schema. Valstybės modeliai elito teorijoje

Mašinos modelio radikalioji atmaina postuluoja, kad ir partinės, ir valstybinės organizacijos iš tikrųjų yra kontroliuojamos dominuojančio socialinio elito. Valstybinė biurokratija derinasi prie elitų, valstybės aparate neužimančių formalios vietos. Valstybiniai sprendimai (arba nesprendimai) yra šių išorinių elitų įtakos rezultatas. Valstybinių organizacijų struktūra – ministerijų, agentūrų, kvazivalstybinių agentūrų struktūra, netgi institucinis valdžios skaidymas arba neskaidymas į vykdomosios, įstatymų leidžiamosios bei teisminės valdžios šakas – iliustruoja valstybės aparato pajungimą šiems išoriniams elitams. „Institucijos, kurios laikomos „demokratiškiausiomis", savo pobūdžiu dažniausiai yra tik simbolinės ir ekspresyvios" (Edelman, 1964, p. 19), tačiau tikrosios sprendimų priėmimo ištakos toli gražu nėra demokratinės. Valstybinės organizacijos reorganizuojamos šių elitų užsakymu – tiesiogiai per nerenkamus valstybės pareigūnus arba per renkamus politikus. Valstybė tėra inertiška mašina, tam tikrą įeigą transformuojanti į tam tikrą teisiškai sankcionuotą išeigą.

Verslo dominavimo modelio atmaina valstybę traktuoja kaip įrankį kapitalistų klasės rankose, nes jos personalą sudaro kapitalistų klasės, arba kapitalui artimų socialinių grupių, nariai, ypač svarbiausiose (vykdomosios ir teisminės valdžios) sprendimų priėmimo pozicijose (Domhoff, 1967, 1976, 1970, 1978b). Verslas yra pajėgus determinuoti politinės įeigos procesus, tad jis kontroliuoja politinės darbotvarkės priėmimo procesą. Valstybės pareigūnai galiausiai priklauso nuo kapitalistų valdomos ekonomikos, nes ekonomikos padėtis lemia rinkiminę politikų sėkmę ir mokestinių įplaukų valstybinėms organizacijoms dydį. Visi tarpusavyje konkuruojantys politiniai elitai vienodai priklauso nuo kapitalistų; šie yra vienintelis išorinis elitas, kuris, remdamasis savo disponuojamais lemiamais ištekliais, pajėgia vetuoti valdžios politiką. Verslo įtaka politikos formavimui bei įgyvendinimui peržengia šią *veto* galią, ji taip pat reiškiasi akty-

via visų su kapitalo interesais susijusių politinių sprendimų kontrole – ir tai liudija visa moderniojo valstybinio intervencionizmo raida bei struktūra. Globėjiškos valstybės ekspansija, makroekonominis reguliavimas naudojantis Keyneso metodais, administracinės teisės ekspansija – visa tai yra kapitalistinių sluoksnių reikalavimų šviečiant, socializuojant ir disciplinuojant darbo jėgą padarinys.

Radikaliųjų elito teoretikų mašininio modelio socialinio uždarumo variantas atspindi Weberio koncepciją, kuri pabrėžia porą šiuolaikinių liberaliųjų demokratijų elito formavimosi pagrindų: nuosavybės ir išsilavinimo kredencialus (Parkin, 1979). Vyraujantys socialiniai elitai nėra sudaryti paprasčiausiai iš kapitalistų, jiems priklauso ir vadybininkai bei profesionalai, kurių galia remiasi jų disponuojama nuosavybe, nesvarbu, materialine ar intelektualine. Šie elitai tarpusavyje nesutaria dėl liberaliosios ideologijos interpretacijų – dėl santykinio privačios nuosavybės ir nuopelno reikšmės socialinių privilegijų paskirstymui. Liberali valstybė paprasčiausiai atspindi šias išorines vyravimo sistemas. Ji nėra atskiras korporacinis darinys, nepriklausomas nuo vyraujančių socialinių elitų. Parkinas sutinka su marksistais vienu požiūriu, – kad liberaliojoje demokratijoje neįmanoma nubrėžti skirtumo tarp valstybės ir klasių galios. Valstybės problema nėra esminė, nes svarbiausia politinės sociologijos problema – išsiaiškinti, kas kontroliuoja, arba valdo, visuomenę (Parkin, 1979). Jeigu liberaliosiose demokratinėse visuomenėse suprantame valdymo ir išnaudojimo struktūras, tai suprantame ir valstybės esmę. Valstybė paprasčiausiai yra agentūra, sukurianti ir įtvirtinanti diskriminavimo taisykles bei institucijas, kurios remiasi ne tik klasiniais ar išsilavinimo kredencialais, bet kai kuriose šalyse apima ir rasiniu, religiniu, etniniu bei lytiniu pagrindu vykdomą diskriminavimą ar išnaudojimą. Liberali demokratinė valstybė paprasčiausiai *atspindi* tą struktūrą, kuri būdinga santykiams tarp valdančiųjų ir pavaldžiųjų grupių, todėl

tam tikrose šalyse ar tam tikrais laiko tarpsniais ji gali būti kapitalistinė, meritokratinė, rasistinė arba seksistinė. Šiuolaikinė valstybės personalo bei jos funkcijų ekspansija tėra pavaldumo santykių visuomenėje kaitos padarinys. Grupės, susiorganizavusios kovoje prieš išnaudojimą, kad „uzurpuotų" valstybės galią savo tikslams, didesnės įtakos įgijo pokariu dėl palankių ekonominių sąlygų bei aljanso, įvykusio tarp nekvalifikuotų darbininkų ir tam tikrų inteligentijos grupių. Kur tokie aljansai buvo galingiausi, kaip, pavyzdžiui, Švedijoje, perskirstomoji valstybės svarba tapo didžiausia.

Autonomijos modelis. Šiame vaizdinyje liberalią demokratinę valstybę tvarko tik renkamasis valdantysis elitas ir/arba biurokratija, tačiau abi šios grupės yra atskirtos nuo platesnių socialinių sąjūdžių, politinių partijų ar socialiai privilegijuotų grupių įtakos (žr. 4.1 diagramą). Šis modelis 1970-ųjų pabaigoje buvo iškeltas naujųjų Amerikos elito teoretikų bangos (Krasner, 1978; Stocpol, 1979; Nordlinger, 1981), kuriai įtakos turėjo tiek klasikinės elito teorijos politinis realizmas, tiek neomarksistų idėja apie santykinį kapitalistinės valstybės autonomiškumą (p. 243–246). Tačiau kitaip nei marksistai, valstybės autonomijos modelio šalininkai ypač pabrėžia tai, kad kapitalistai visada susiduria su valstybiniu aparatu, kurio pati struktūra bent iš dalies yra nukreipta prieš juos: tai yra struktūra, kurią veikė feodalų galia XVIII ir XIX amžiuje, socialistiniai darbininkijos sąjūdžiai XX amžiuje, ir visų laikų valdančiojo elito kariniai bei užsienio politikos tikslai (Finer, 1975). Tačiau teiginys, kad valstybė yra autonominė išorinės kontrolės atžvilgiu, nereiškia, kad jos personalas, atliekantis pagrindines politikos formavimo funkcijas, gali būti garantuotas dėl to, kad vyks centralizuota, koordinuota ir hierarchinė „mašinos" kontrolė ar juo labiau kad toji mašina sprendimų įgyvendinimo požiūriu veiks efektyviai. Valstybės autonomijos modeliuose valdančiojo elito sprendimų priėmimo procesas nebūtinai atitinka sinoptinį racionalios politikos for-

mavimo procesą; be to, ir pats politikos formavimas nėra lengvas, neginčijamas, lengvai sprendžiamas dalykas tarpusavyje konkuruojančių organizacijų konglomerate.

Valstybės autonomijos modelio šalininkai argumentuoja, kad kiti politiniai teoretikai (pliuralistai, neopliuralistai, korporatyvistai ar neomarksistai) vadovaujasi prielaida, esą tam tikros kitos socialinės jėgos liberaliosios demokratijos sąlygomis visada gali kontroliuoti valstybę (Nordlinger, 1981). Šios kitos teorijos gali nesutarti dėl galios pasiskirstymo visuomenėje, tačiau jos sutaria dėl to, kad visuomenės galingieji bet kurioje politikos srityje iš tikrųjų kontroliuoja pačią valstybę. Tokie valstybės elgsenos aiškinimai yra „visuomeniškai orientuoti", valstybę traktuojantys kaip vėtrungę, kaip mašiną arba kaip veidrodį, kalbant mūsų terminais. Priešingai, „valstybiškai orientuotas" liberaliosios demokratijos modelis reabilituoja klasikinę elito teoriją ir teigia, kad:

> Aiškinant, ką demokratinė valstybė daro arba ko nedaro, jos pačios preferencijos yra bent jau tiek pat svarbios, kaip ir pilietinės visuomenės preferencijos; demokratinė valstybė yra autonominė ne tik ta prasme, kad dažnai veikia pagal savo pačios preferencijas, bet ir ta, kad jos preferencijos skiriasi nuo galingiausių pilietinės visuomenės grupių reikalavimų (Nordlinger, 1981, p. 1).

Galima išskirti tris valstybės autonomijos formas:

(a) Silpniausioji autonomijos forma yra toji, kai valstybės pareigūnai pagal savo pačių preferencijas veikia situacijose, kur visuomenės preferencijos nesiskiria nuo jų preferencijų. Tokiomis sąlygomis galima vienodai pagrįstai tarti, kad politinis elitas arba administracijos pareigūnai veikia autonomiškai ir pagal visuomenės preferencijas.
(b) Vidutiniškoji autonomijos forma yra toji, kai valstybės pareigūnai efektyviai imasi veiksmų visuomenės preferencijoms pakeisti – daugumą socialinių grupių priverčia siekti to, ko nori valdantysis elitas, ir tada vykdyti politiką, atitinkančią šias elito preferencijas.
(c) Stipriausioji valstybės autonomijos forma yra toji, kai valstybės pareigūnai veikia savo pačių preferencijų pagrindu kontekstuose, kur valdan-

čiojo elito siekiai aiškiai skiriasi nuo visuomenės preferencijų (Nordlinger, 1981, p. 9, 27–38).

Valdančiojo elito autonomija implicitiškai pripažįstama ankstesniuose empiriniuose tyrimuose, kuriuose vadovaujamasi visuomenės primato metodologija (pliuralistų, neopliuralistų, korporatyvistų bei marksistų tekstuose), nors ji prieštarauja jų formalioms teorinėms nuostatoms (Nordlinger, 1981, p. 144–181). Yra bent pora priežasčių, dėl kurių visuomenės spaudimas valdančiojo elito realiai negali priversti vykdyti specifinę politiką. Pirma, išrinktieji politiniai lyderiai savo buvimo valdžioje nelaiko vieninteliu tikslu, nes posto netektį jie lengvai gali kompensuoti kitu pelningu užsiėmimu; tai ypač pasakytina apie JAV, kur ir šiaip jau tik korporacijų turtuoliai kandidatuoja į svarbiausius valstybės postus. Kitus išrinktuosius lyderius proporcinio atstovavimo sistemose nuo rinkiminių saitų atpalaiduoja partiniai sąrašai. Šalyse, kur veikia santykinės daugumos rinkimų taisyklė, dauguma politikų atstovauja „saugioms", praktiškai neįveikiamoms rinkiminėms apygardoms. Galiausiai, politikų motyvacija paisyti viešosios nuomonės spaudimo paprastai atsiranda tik prieš rinkimus, kai valdžioje esanti politikų grupė ir šiaip jau mėgina manipuliuoti valstybės biudžetu bei mokesčiais, kad rinkimų periodu sudarytų sau palankias ekonomines bei socialines sąlygas.

Antra, valdantysis elitas turi daugybę priemonių, kuriomis gali pasinaudoti didindamas savo nepriklausomybę nuo visuomenės spaudimo (Nordlinger, 1981, p. 92–94, 111–112, 130–132). Išrinktieji arba paskirtieji viešieji pareigūnai paprastai yra pajėgūs išlaikyti ir sustiprinti jiems teikiamą paramą, pakeisti oponentų nuostatas ir neutralizuoti, susilpninti arba sukiršinti savo priešus. Propagandinių, manipuliacinių bei prievartinių priemonių arsenalas, kuriuo disponuodami valstybės pareigūnai gali imtis autonominės veiklos, yra didžiulis – šiuo požiūriu ypač

efektyvi yra „skaldyk ir valdyk" strategija, nes ja gali pasinaudoti tik valdantysis elitas.

Todėl valstybės galia liberaliosiose demokratijose skiriasi nuo visuomenės galios. Organizacinis valstybės atskirumas daro ją kažkuo daugiau nei tik pasyviu visuomenės reikalavimų veidrodžiu ar atspindžiu. Valstybė gali transformuoti visuomenę, ir ji tai daro. Valstybės pareigūnai gali spręsti, su kuriomis interesų grupėmis bus konsultuojamasi politikos priėmimo ir vykdymo klausimais. Valstybės organizavimas bei reorganizavimas turi būti traktuojamas bent jau kaip jungtinis valstybės pareigūnų siekių ir visuomeninio spaudimo rezultatas. Regimoji valstybės aparato fragmentacija atspindi ne poliarchinio spaudimo rezultatą, bet veikiau liudija vidinius valstybės konfliktus arba išreiškia valstybės pareigūnų sąmoningai vykdomą politikos fragmentavimą bei dezorganizavimą.

Pagrindinė problema, kylanti nagrinėjant valstybės autonomiškumo tezę, yra ne tai, kad pabrėžiamas organizacinės ar biurokratinės galios *sui generis* pobūdis, o tai, kad nepateikiamas operacinis to, kas laikoma „valstybe", ir to, kas laikoma „visuomene", atskyrimo kriterijus. Nordlingeris valstybę apibrėžia kaip valstybės pareigūnų disponuojamų išteklių paralelogramą, o visuomenę – kaip ištekliais disponuojančių visuomenės jėgų paralelogramą. Tačiau nepaprastai sunku šiuos išteklius pasverti taip, kad taptų įmanoma patikrinti šį modelį. Problema tampa ypač sudėtinga, kai nagrinėjame partijų elitus – dvigalvius padarus. Politinių partijų lyderiai yra ir socialinis, ir valstybinis elitas. Jeigu valstybė atrodo autonomiška dėl renkamojo elito veiklos, lieka neaišku, ar politiniai lyderiai veikia kaip „valstybinis", ar kaip „socialinis" elitas.

Iš principo, autonomijos modelio šalininkai valstybės ekspansiją galėtų aiškinti apeliuodami į biudžeto maksimizavimo siekius, kuriais vadovaujasi biurokratai, kaip tai daro viešųjų sprendimų teoretikai. Tačiau jiems labiau būdinga pabrėžti vals-

tybinio elito pastangas dorotis su didėjančio visuomenės sudėtingumo problema ir su potencialia visuomenės dezintegracijos grėsme, kurią kelia ši problema – šią temą gvildena ir neopliuralistai. Autonomijos modelis aiškina ir valstybės ekspansiją, ypač karinėje bei socialinės rūpybos srityje, kaip valstybės elitų pastangų savo pusėn patraukti masių ištikimybę bei didinti tarptautinę savo galią autonominį rezultatą. Masių ištikimybė yra būtina sąlyga, kad valstybinis elitas galėtų tenkinti tarptautines savo ambicijas šiais laikais, kai ekonominė galia lemia tarptautinį prestižą bei galią ir kai masių nepasitenkinimas tiesiogiai silpnina ekonominį bei karinį valstybės pajėgumą. Jau vien siekdami didinti tarptautinę savo valstybės ir visuomenės galią ekonominėje, karinėje bei diplomatinėje konkurencijoje, valstybiniai elitai yra instituciškai suinteresuoti rūpybos paslaugų bei karinio ir pramoninio komplekso ekspansija, kuri savo ruožtu paskatina spartėjančią valstybės užduočių bei valstybės personalo ekspansiją.

Liberalusis korporatistinis modelis. Pagal šį modelį liberalią demokratinę valstybę nuo visuomenės skiria tik plona formalaus legalumo membrana. Valstybė ir visuomenė viena į kitą persismelkia veikiamos augančio liberalaus korporatizmo – vykstant „osmosiniam procesui, kai šiuolaikinė valstybė ir šiuolaikinės interesų koalicijos susipina tarpusavyje" (Schmitter, 1974, p. 111). Žodis „korporatizmas" asocijuojamas su pačiomis įvairiausiomis ideologijomis, įskaitant šiuolaikinį konservatyvizmą, katalikybę ir fašizmą (Schmitter, 1974, p. 86–93). Jis išreiškia pastangas visuomenę suvienyti per „korporacijas", turinčias teisę monopoliškai atstovauti atskiroms darbininkų, profesinių sluoksnių ar verslo (kapitalo) kategorijoms. Praktinėje politikoje korporatizmas buvo socialinės integracijos ideologija, kurią daugiausia kėlė nerenkamieji politiniai elitai, mėginantys tvarkyti vis sudėtingesnes visuomenes neįvesdami liberaliosios atstovaujamosios valdžios. Tačiau akademinėje vartosenoje frazė „liberalusis korpo-

ratizmas" išreiškia tam tikrą interesų grupių atstovavimo struktūrą, kai liberali demokratinė valstybė, nedrausdama alternatyvių grupių veiklos, vis dėlto tam tikroms susivienijusioms (inkorporuotoms) grupėms suteikia monopolinę teisę atstovauti tam tikriems interesams; tokiu būdu atstovaujamajai valdžios sistemai *de facto* susiklosto paralelinė struktūra. Elitų bendradarbiavimas yra liberalaus korporatizmo bruožas, skiriantis jį nuo elitų konkurencijos demokratinio elitizmo koncepcijose ir nuo vieno elito vyravimo totalitariniuose režimuose (žr. 4.1 diagramą).

Liberalaus korporatizmo idėja aiškiai skiriasi nuo pliuralistinės analizės:

> Pliuralizmas gali būti apibrėžtas kaip tokia interesų atstovavimo sistema, kurios sudedamieji vienetai organizuojami į neribojamo skaičiaus savanoriškas, daugialypes, konkuruojančias, nehierarchizuotas ir savivaldžias (atstovaujamųjų interesų tipo bei gausos požiūriu) grupių kategorijas, kurios nėra specialiai licencijuojamos, pripažįstamos, subsidijuojamos, kuriamos ar dar kaip nors valstybės kontroliuojamos joms pasirenkant savo vadovybę ar atstovaujamųjų interesų ratą, ir kurios neturi monopolinės atitinkamų interesų atstovavimo teisės. ... O korporatizmas gali būti apibrėžtas kaip tokia interesų atstovavimo sistema, kurios sudedamieji vienetai organizuojami į riboto skaičiaus privalomas, nekonkuruojančias, hierarchizuotas grupių kategorijas, valstybės pripažįstamas arba licencijuojamas (kartais jos net kuriamos), be to, joms suteikiamas atitinkamų grupių interesų atstovavimo monopolis mainais už vienokią ar kitokią valstybės kontrolę joms renkant savo vadovybę bei artikuliuojant savo reikalavimus (Schmitter, 1974, p. 93–94; 96).

Schmitteris pripažįsta, kad jo apibrėžimai yra Weberio „idealieji tipai", nes „jokia empirinė interesų sistema tobulai negali realizuoti visų šių charakteristikų". Tačiau jie teikia pagrindą empiriniams tyrimams, nes nors tos charakteristikos „nėra tiesiogiai išmatuojamos", „jų svarba gali būti nesunkiai įvertinta".

Liberalusis korporatizmas išblukina institucinį valstybės apibrėžtumą. Į sociumą orientuotose interpretacijose valstybės sąvoka ištirpsta funkcinių visuomenės elitų – verslo, darbo ir žemės ūkio įvairovėje. Kiekvienas iš šių blokų organizuojamas į

monocentrines asociacijas, kurioms tokiose šalyse, kaip Švedija, Norvegija, Danija, Suomija ar Austrija yra tiesiogiai atstovaujama valstybės sprendimų priėmimo centruose, vyriausybėse bei vykdomosios valdžios subkomitetuose. Šioje situacijoje, kuri kartais dar vadinama korporaciniu pliuralizmu, valstybė vėl ima panašėti į mašiną, kuri tik įtvirtina valstybiniuose forumuose sudarytus sandorius tarp pagrindinių asociacijų ir sandorių partnerius verčia laikytis priimtų sprendimų. Tose politikos srityse, kur vyrauja liberalusis korporatizmas, politiniai lyderiai bei partijos yra arba *de facto* išstumti iš politikos formavimo proceso, arba dalį savo viešųjų galių tvarkant valstybę yra priversti perleisti šiems išoriniams elitams. „Balsai turi reikšmės, tačiau viską lemia ištekliai" (Rokkan, 1966, p. 105). Renkamoji valdžia bei administracinis elitas tėra pasyvios funkcijos, palengvinančios funkcinių elitų sandorių procesą. Įstatymų leidybos bei teisminės valdžios elitas beveik visiškai yra išstumtas iš korporatistinės politikos sričių. Kabineto subkomitetai, biurokratiniai subkomitetai, komisijos, tarybos bei kvazivalstybinės agentūros – štai tos vietos, kur derinami korporatistiniai interesai.

Šioje sistemoje koordinuojamos tik korporatistinės veiklos zonos. Korporatistinis politikos formavimas nėra nei toks racionalus, nuoseklus ir imperatyvus, kaip demokratiniame elitistiniame mašinos modelyje, nei toks grynai inkrementinis, kaip pliuralistiniame modelyje. Jam būdingas sandoriavimas dėl strateginių planų, kurių įgyvendinimo sėkmė priklauso nuo elitų, galinčių išsižadėti bet kurio sandorio ar savanoriško bendradarbiavimo (Shonfield, 1965; Crouch, 1982). Pajamų, užimtumo, net kapitalo investavimo politika viešajame ir privačiame sektoriuje gali būti koordinuojama pagal tą naudos ir naštos mišinį, kurį sau pajėgia išsiderėti kiekviena sandorio pusė. Tad korporatizmas nėra nulinės sumos lošimas, nes juo vadovaudamosi gali išlošti visos dalyvaujančios pusės, jeigu susilaiko nuo trumparegiškai savanaudiškų veiksmų.

Pagrindinė liberaliojo korporatizmo koncepcijų problema yra tai, kad jose pernelyg menkas vaidmuo skiriamas administratoriams (Nordlinger, 1981, p. 171–172; Diamant, 1981, p. 120). Beveik neišvengiamai sprendimo priėmimo procesas turi įtakos rezultatui. Valstybės pareigūnai turi didžiausią politinės darbotvarkės formavimo galią priimant korporacinius sprendimus, nes jie sprendžia, kas bus konsultacijų dalyviai, ir visada pirmininkauja atitinkamiems komitetams. Tad jų politinė įtaka turi būti labai didelė. Administraciniam elitui Skandinavijos šalyse neproporcingai gausiai atstovaujama visose korporacinės politikos formavimo komisijose, tarybose bei komitetuose. Jeigu tam tikra politikos formavimo sritis yra techniškai sudėtinga, tai valstybės pareigūnai turi esminių pranašumų net tais atvejais, kai valstybė neturi visiško reikiamų techninių žinių monopolio tose politikos srityse, kur ji palaiko korporatistinę tvarką. Galiausiai, jeigu korporatistinio proceso pusės konfliktuoja ir nėra aiškios kurios nors pusės persvaros, valstybinių elitų autonominės veiklos galimybės nepaprastai išsiplečia.

Labiau į valstybę orientuotose liberaliojo korporatizmo koncepcijose argumentuojama, jog būtent valstybės pareigūnai pripažįsta, licencijuoja, atstovavimo monopolį teikia šalies funkciniams elitams (Beer, 1965; Schmitter, 1974). Stiprus valstybinis elitas gali griebtis korporatistinių politikos formavimo metodų, nes suvokia, jog jo pajėgumas vairuoti šiuolaikinę ekspansinę valstybę padidėja, jeigu jam pavyksta savo žinion inkorporuoti tas ekspertines žinias bei tą legitimaciją, kuri ateina iš svarbiausiųjų funkcinių blokų. Valstybės elitą inkorporuoti ir ginti tam tikrų grupių interesus gali skatinti organizaciniai bei ideologiniai ryšiai. Galiausiai, funkciniams elitams gali būti siūloma inkorporuotis į politikos formavimo procesą, kad juos priverstų išsižadėti savo organizacijų kovingumo ir imtis juodo valstybės darbo – savo pačių organizacijose disciplinuoti disidentus. Visos šios strateginės gudrybės korporatistinę struktūrą gali pa-

versti vien fasadu, už kurio užsislėpęs valstybinis elitas svarbiausiose politikos srityse sėkmingai siekia savo paties tikslų.

Korporatistiniuose aiškinimuose klausimas, kurie elitai persmelkia kitus ir kokius elitus, yra empirinio tyrimo ir sprendimo dalykas. Korporatistinio modelio nei patvirtina, nei paneigia faktai apie valstybės pareigūnų autonomiją, tačiau modelio šalininkams derėtų tiksliau įvertinti renkamo valdančiojo elito vaidmenį bei jo kovos dėl savo padėties reikšmę. Rinkiminė konkurencija sustabdo funkcinių elitų tarpusavio kovas, ir kaip jau minėjome anksčiau, partiniai lyderiai yra dvigalviai padarai – jie yra ir valstybinis, ir socialinis elitas.

Liberaliojo korporatizmo koncepcijos liberaliosios demokratijos valstybių ekspansiją aiškina kaip tam tikrų istorinių bei kultūrinių kai kurių Vakarų Europos šalių bruožų, skatinančių korporatizmą, padarinį. Feodalinės organizacijos daugeliu atvejų pasitarnavo kaip šiuolaikinio korporatizmo pirmtakai ar net kaip institucinės jo formos (Maier, 1981; Kocka, 1981). XIX amžiaus Europos politinė mintis nebuvo visiškai liberali, individualistinė ir konkurencinė. Konservatoriai, katalikai, socialistai ir anarchistai, kad ir kaip smarkiai skirdamiesi tarpusavyje, pirmenybę vieningai teikė kolektyvistinės, harmonizuotos, kooperacinės, organinės valstybės ir visuomenės idėjai. Tačiau liberalusis korporatizmas nėra tik kultūrinis ar istorinis darinys; jo numatoma socialinių interesų derinimo tvarka veikiau simbolizuoja modernybę, o ne praeitį. Liberalusis (arba societalinis) korporatizmas yra postliberalios, išsivysčiusios kapitalistinės, organizuotos, demokratinės, globėjiškos valstybės palydovas (Schmitter, 1974), ir jis yra dviejų susijusių procesų rezultatas.

Pirma, pliuralistiniams interesams atstovaujančios partinės valdymo sistemos efektyvumas paskatino organizuotos globėjiškos valstybės ekspansiją. Jos suteiktos paskatos įvairioms socialinėms grupėms kurti tolydžio vis stambesnes funkcines organizacijas stiprino tendenciją judėti link postliberalių, neindividualistinių atstovavimo formų. Antra, šiuolaikinė kapitalizmo

raida sukūrė ne tik didžiulį oligopolinį verslo sektorių, bet ir didžiulį oligopolinį darbo sąjungų bloką. Šios sąveikaujančios demokratinės bei ekonominės jėgos sukūrė aplinką, kurioje išaiškėjo, jog ir valstybės, ir socialinio elito interesai, siekiant savo tikslų bei tvarkant savo organizacijas, iš esmės sutampa. Tarptautinė ekonominė konkurencija, pramonės koncentracija, darbininkų klasės galia profesinėse sąjungose bei socialdemokratiniuose sąjūdžiuose, valstybės galia tvarkant vidaus ir tarptautinius reikalus, rinkimų rezultatai – visa tai tapo tarpusavyje priklausomais kintamaisiais, ir dėl to sumažėjo bet kurio atskiro organizacinio elito galia vykdyti numatomą valstybinę politiką. Politiniam ir ekonominiam elitui vienodai rūpi dorojimosi su savo sudėtinga aplinka problemos, o tai skatina ir supaprastina šių elitų benradarbiavimą.

4.5 Krizės

Elito teoretikų požiūriu, liberaliosios demokratijos krizių šaltiniu gali tapti trys veiksniai: pernelyg poliarizuota elitų konkurencija, elitų nemobilumas ir nepakankama jų autonomija.

Nevaržoma elitų konkurencija

Elito teorijos požiūriu, liberaliosios demokratijos stabilumas reikalauja, kad elitai tvirtai laikytųsi sutarimo gerbti atstovaujamojo valdymo taisykles, ypač prižiūrintieji vienos politinės vadovybės keitimo kita vadovybe procesą. Tam tikromis sąlygomis nevaržomas elitų antagonizmas kelia grėsmę politiniam stabilumui. Toji grėsmė gali pasidaryti labai reali, jeigu kuri nors įtakinga partija nuspręstų radikaliai pakeisti visuomenę ir sukeltų pavojų esamai vidaus tvarkai bei tarptautiniams šalies santykiams. Tokios „antisisteminės", arba „architektoninės" (Robertson, 1976), partijos egzistavimas, jeigu jai vadovauja elitas, siekiąs naudodamasis rinkimų pergale įvesti revoliucinius po-

kyčius nepaisant opozicijos priešinimosi, visada sukelia nekonstitucinę kontrrevoliucinę valdžioje esančio elito reakciją; ji yra tuo didesnė, kuo labiau įtikėtini tokie pokyčiai. Todėl rinkiminė marksistinių ar fašistinių partijų, siekiančių tokios transformacijos, sėkmė gali sukelti radikalią liberalaus demokratinio režimo krizę, net jeigu atstovaujamosiose institucijose tos partijos neįgyja absoliučios daugumos.

„Antagonistinės politikos" sistema, kai partijų elitai „neatsakingai" kovoja dėl rinkimų pergalės arba dėl socialinio viešpatavimo, gali sukelti nuolatinę, nors gal ir pakeliamą, krizę, sukeliančią žalingų padarinių visuomenės gerovei. Jeigu partijų elitas turi paskatų siūlyti „neatsakingas" programas ir taip žadinti didėjančius savo aktyvistų lūkesčius, jis įsuka „politinių ciklų" procesą, kuris ilgainiui mažina ekonominį visuomenės efektyvumą. Dvipartinėse sistemose, kur laikomasi santykinės daugumos principo, įsitvirtinusias partijas ginančio nuo naujų partijų konkurencijos, ir kur pagrindinės partijos savo viduje yra tiek demokratinės, kad partijų elitą verčia tenkinti net „kraštutinius" savo aktyvistų reikalavimus, partijų manifestai gali tapti pernelyg „poliarizuoti", palyginti su daugumos rinkėjų pažiūromis (Finer, 1980). Toks rezultatas toli gražu nėra sveikintinas kaip demokratinių elitų konkurencingumo įrodymas, nes jis gali sukelti politinių konvulsijų arba sumažinti ekonominį visuomenės produktyvumą. Šią temą išryškina ir tie korporatizmo teoretikai, kurie laikosi įsitikinimo, jog jeigu partijos ir funkciniai elitai nebendradarbiaus tarpusavyje tam tikroje korporacinėje struktūroje, tai neišvengiamai mažės ekonominis visuomenės produktyvumas.

Elitų stabarėjimas

Nuo Pareto laikų elito teoretikai laikosi įsitikinimo, jog socialinio mobilumo lygis yra patikimas išvestinis liberaliosios demokratijos politinio stabilumo rodiklis. Kuo mažesnė vertikaliojo socialinio mobilumo galimybė, kuo ryškesni klasiniai barjerai,

tuo sunkiau energingiems, ambicingiems ir gabiems žmonėms iš neelitinių sluoksnių savo pačių pastangomis pakilti į įtakos bei prestižo viršūnes. Tokia elitų sklerozė didina tikimybę, kad tie, kuriems užkertama kopti aukštyn, griebsis kolektyvinių pastangų kurti alternatyvųjį elitą ir mėginti nuversti visą esamą režimą. Ir priešingai, jeigu energingi, ambicingi ir gabūs žmonės iš neelitinių sluoksnių savo pačių pastangomis galės įkopti į vadovaujančiųjų gretas ekonominėse, politinėse bei administracinėse organizacijose, jie neturės paskatų imtis kolektyvinių veiksmų kartu su kitomis neelitinėmis grupėmis kurti alternatyvųjį elitą. Be to, yra daug tyrimų, rodančių, kad didesnės vertikaliojo socialinio mobilumo galimybės stiprina liberaliųjų demokratinių sistemų teisėtumo pojūtį (Parkin, 1971).

Net esant vertikaliajam socialiniam mobilumui tarp nepolitinių elitų, alternatyvų nebuvimas valdžioje esančioms partijoms taip pat gali sukelti politinių mažumų lyderių, niekada neprileidžiamų prie valdžios vairo, priešiškumą visai sistemai. Tad, pavyzdžiui, teritoriniu principu organizuotos partijos gali griebtis secesionizmo arba „mikronacionalizmo" strategijos, o partijos, vienijančios tas etnines grupes ar socialines klases, kurioms neleidžiama turėti atstovų valdžioje, gali griebtis „geto politikos" ir atsisakyti dalyvauti politinėje sistemoje. Jos bus tarsi „tribūnos" savo atstovaujamoms socialinėms grupėms, bet ne kaip „valdžios partijos", siekiančios susivienyti dėl abipusiai naudingų santykių su kitomis grupėmis. Valdžios kaitos nebuvimas taip pat turi padarinių valdančiajam elitui. Kur tam tikras elitas (arba elitinė koalicija) nepajudinamai įsitvirtina valdžioje, ten paprastai pastebima didėjanti valdžios inercija, konservatyvumo, nepotizmo, protekcionizmo ir apskritai korupcijos plitimo reiškiniai. Kai kurių tyrinėtojų požiūriu, tokia padėtis buvo susidariusi Prancūzijos Penktojoje respublikoje tarp 1959 ir 1981 metų ir galbūt panaši padėtis yra dabartinėje Italijoje. Po ilgo tokio valdymo periodo gali kilti reformų sąjūdis arba ištikti nerealizuotų lūkesčių krizė.

Nepakankamas elitizmas

Normatyviniai elitinio valdymo šalininkai laikosi įsitikinimo, jog pernelyg didelis politinis masių aktyvumas gresia politiniu nestabilumu bei potencialia krize (Dye and Ziegler, 1978). Kai į politiką įžengia masės, neišmanančios tarpusavio taikymosi bei kompromisų meno, jų dalyvavimas demokratinėje politikoje gali kelti pavojų elito sutarimui dėl politinio lošimo taisyklių. Populistiniams sąjūdžiams reikia daugumos arba savo lyderių diktatūros, o tai gresia vienpartinės valstybės įsitvirtinimu. Be to, populistinių sąjūdžių lyderiai paprastai labiau priklauso nuo visada aukšto lygio rinkiminės bei politinės paramos, tad jie negali užkirsti kelio tam, kad masių reikalavimai normaliojo elitų konkurencijos proceso laikinai nepaverstų monistine valdymo sistema. Tokie socialiniai sąjūdžiai kaip makartizmas JAV šeštajame dešimtmetyje ar Nacionalinis frontas Prancūzijoje devintajame dešimtmetyje labiau sietini su prievarta bei nepakanta, nei rutininiai demokratinės politikos procesai. Tačiau tyrimai rodo, jog aktyvus piliečių dalyvavimas šiuolaikinės demokratijos politikoje nebūtinai turi būti susijęs su politine prievarta (Powell, 1982), nors jis yra išties susijęs su valdžios nestabilumu (padidėjusia politinių lyderių kaita).

Elito teoretikai su pliuralistais sutaria dėl to, kad politinės sistemos, kurioms būdingas kumuliacinis, o ne susipynęs kultūrinis susisluoksniavimas, labiau linksta į režimo nestabilumą. Lijpharto (1968a) demokratinių sistemų tipologija liberaliąsias demokratines sistemas klasifikuoja pagal du matmenis – pagal jų socialinio heterogeniškumo lygį – nuo homogeniškų iki fragmentuotų sistemų, ir pagal tai, kokiu mastu elitui būdingas bendradarbiavimas ar konkuravimas. Ši tipologija pateikta 4.1 lentelėje.

4.1 lentelė. Kultūros ir elito elgsenos poveikis demokratijai

	Homogeninė kultūra	Fragmentuota kultūra
Elitų bendradarbiavimas	1 depolitizuota demokratija	2 konsociacinė demokratija
Elitų konkuravimas	3 įcentrinė demokratija	4 išcentrinė demokratija

Tipas 1 čia nusako demokratinę sistemą, kurioje partijų konkurencija yra minimali, ir paprastai valdo koalicinė vyriausybė. Šveicarija veikiausiai yra vienintelė šalis, priklausanti šiam tipui. Tipas 2 yra konsociacinė demokratija, kurią aptarėme anksčiau. Tipas 3 rodo, jog elitų konkurencija gali būti stabili, o demokratinės institucijos gali palaikyti politinę sistemą „įcentriniu" būdu, jeigu politinė šalies kultūra yra palyginti homogeniška. Tipas 4 nusako liberaliosios demokratinės sistemos suirimą, kuris, anot Lijpharto, įvyksta tada, kai elitai konkuruoja fragmentuotoje kultūroje ir sukelia valstybę suardančias „išcentrines" tendencijas. Šiuolaikinis Libanas yra paradigminis atvejis, kai krizę sukėlė konsociacinės sistemos kolapsavimas į išcentrinę sistemą; jį šiuo atveju sąmoningai sukėlė užsienio vyriausybių (Izraelio, Sirijos) pastangos destabilizuoti padėtį bei išoriniai socialiniai sąjūdžiai (Palestinos išlaisvinimo organizacija).

Elito teoretikai labiau nei pliuralistai pabrėžia, kad ten, kur elitai negali veikti gana autonomiškai smarkiai susiskaidžiusiose visuomenėse, išcentrinių tendencijų tikimybė yra daug didesnė nei įcentrinių (Nordlinger, 1972). Elito autonomija reiškia paprasčiausiai tai, kad politiniai elitai, atstovaujantys savo socialinei grupei, turi galimybių savo bendruomenių vardu derėtis su kitais nesibaimindami, kad jų daromi kompromisai reikš jų nušalinimą ir jų pakeitimą nauju atitinkamos socialinės grupės elitu. Tokia galimybė egzistuoja tuo atveju, jeigu masės yra daugiausia apolitinės ir pasyvios arba linkusios kliautis valdžia; arba jeigu pavaldumo santykiai gali būti hierarchizuoti iki pat

nacionalinio lygmens, kad užtikrintų tvirtą ir besąlygišką masių paramą nacionaliniams elitams; arba jeigu pagrindiniai politiniai lyderiai gali sukurti ir išlaikyti masines, didelių organizacinių pajėgumų partijas. Anot Nordlingerio, jų nesant, konfliktai nebus reguliuojami ir Lijpharto iščentrinė demokratija baigsis pilietiniu karu. Šiaurės Airija šiuo požiūriu gali būti pavyzdžiu (nepaisant komplikuojančių tarptautinių ten vykstančio pilietinio smurto aspektų), liudijančiu nepakankamos elitų autonomijos padarinius (O'Leary, 1987). Tik jeigu elitai yra autonominiai ir turi paskatų reguliuoti konfliktus, gali atsirasti konsocianizmas, kaip krizę šalinantis sprendimas. Bet kuriuo kitu atveju krizė bus fatalinė.

Išvada

Savo būdingiausiais bruožais elito teorija perima klasikinių elito teoretikų privalumus, ypač jų realizmą, skepticizmą tiek liberalių, tiek ir bet kurių kitokių valstybės formų efektyvumo atžvilgiu, dėmesingumą techniniams valstybės organizacijos bei politikos formavimo aspektams, neslepiamą pesimizmą dėl demokratijos perspektyvų. Šie elito teorijos bruožai ją iškelia į diskusijų dėl liberalios demokratinės valstybės centrą.

5. MARKSIZMAS

Marksizmo interpretacija yra daugiausia ginčų sukeliantis objektas tiek tarp teoretikų, tiek ir tarp įvairių politinių partijų bei sektų atstovų, savo interpretacijas grindžiančių atitinkamomis Marxo ir Engelso tekstų citatomis. Gausybei koncepcijų, kurios skelbiasi „marksistinėmis", gali prilygti tik gausybė tų koncepcijų, kurias netiksliai šiuo vardu vadina jų kritikai. Marksistinės valstybės teorijos analizę komplikuoja dar ir tai, kad marksizmas iki šiol atlieka radikaliausios ir grėsmingiausios kapitalizmo bei liberaliosios demokratijos kritikos vaidmenį ir yra oficialioji ideologija režimų, nominaliai kovojančių revoliucinę kovą su „buržuaziniais" režimais.

5.1. Ištakos ir raida

Siekdami išsiaiškinti marksistinės valstybės teorijos ištakas, pirmiausiai glaustai apžvelgsime „klasikinę" marksizmo idėjų sistemą; po to nagrinėsime Marxo ir Engelso pateiktąsias skirtingas XIX amžiaus Europos valstybių charakteristikas. Galiausiai aptarsime marksizmo raidą po Marxo.

Klasikinis marksizmas

Marksistinės idėjų sistemos branduolį suformavo trys XIX amžiaus pradžios įtakos šaltiniai: britų politinė ekonomija, vokiečių filosofija ir prancūzų revoliucinė praktika. Tarp 1840 ir 1880 metų Karlas Marxas ir Friedrichas Engelsas kritikavo ir

perdarinėjo idėjas, kurių sėmėsi iš visų trijų šaltinių, sintezuodami jas į teorinį statinį, ir jį skelbė esant pirmuoju „mokslinių socializmu".

Iš *britų „klasikinių" ekonomistų* – Adamo Smitho, Davido Ricardo, Adamo Fergusono ir Jameso Millio – Marxas perėmė idėją, kad kapitalizmo „judėjimo dėsniai" gali būti suvokti tik naudojant supaprastintus ekonominius modelius ir idėją, kad skirtingų gamintojų grupių interesai yra priešiški (Meek, 1973). Tačiau jis atmetė jų įsitikinimą, kad ekonominiai „dėsniai" yra „prigimtiniai" ir neišvengiami ir apie tuometinę ekonominę „realybę" teigė (atlyginimai ties skurdo riba), jog ji tėra istorinis kapitalizmo padarinys. Iš Ricardo Marxas perėmė idėją, jog produkto mainomoji vertė rinkoje atitinka jo pagaminimui būtiną darbo trukmę. Šią „darbinę vertės teoriją" jis transformavo į tezę, jog darbininkams atlyginama tik mainomoji jų darbo jėgos vertė, kurios vos pakanka išgyventi („reprodukuotis") jiems patiems ir jų šeimoms. Kadangi kapitalo savininkai valdo gamybos procesą, darbininkams nėra mokama už visą jų darbo laiką. Darbininkams sumokėjus mainomąją jų darbo jėgos (D) vertę, likusioji jų darbo vertė eksproprijuojama kapitalo savininkų kaip „pridėtinė vertė" (P). Santykis D/P išreiškia išnaudojimo lygį; rinkos konkurencija visus kapitalistus, nepaisant jų asmeninės etikos, verčia maksimizuoti pridėtinę vertę, kurią jie eksproprijuoja iš savo darbininkų.

Marxas taip pat perėmė klasikinių ekonomistų idėją, jog pelno norma ilgainiui turi mažėti. Ricardo aiškino, jog dėl gyventojų gausėjimo labiau bus naudojami vis nederlingesni žemės plotai, dėl to kils vidutinės maisto produktų kainos ir vis daugiau visuomenės išteklių keliaus žemvaldžiams kaip renta. Tačiau Marxo įsitikinimu, smunkanti pelno norma yra investavimo į kapitalines gėrybes nenumatytas padarinys; kadangi kapitalines gėrybes darbinė vertės teorija traktuoja kaip praeities darbo jėgos produktą, kaip „negyvo darbo" atsargas, o pridėti-

nė vertė, arba pelnas, gali būti eksproprijuotas tik iš gyvo darbo, didėjant kapitalo investavimui į gamybą pridėtinė vertė (P) santykyje su darbo kaštais (D) bei pastoviuoju kapitalu (K) turi mažėti, nebent kapitalo savininkai didina savo darbininkų išnaudojimą. Marxo įsitikinimu, XIX a. viduryje Anglijos darbininkai jau negalėjo būti išnaudojami daugiau nei buvo: pavyzdžiui, darbo dienos trukmė jau negalėjo būti padidinta. Tad esant vienodai išnaudojimo normai (P/D) didėjantis investavimas (K) neišvengiamai reiškia, jog pelno norma (P/D + K) turi mažėti. Šiuolaikiniai marksistai nesutaria dėl to, ar jiems verta ginti darbinę vertės teoriją. Net tiems marksistams, kurie yra pasiryžę ją ginti, Marxo argumentacija dėl mažėjančios pelno normos lieka ginčų objektu.

Vokiečių filosofijoje pirmojoje XIX a. pusėje didžiausios įtakos turėjo G. F. Hegelis, ypač dėl savo „dialektikos" – specifinės rūšies logikos, kurią jis taikė aiškindamas minties, žmogiškųjų institucijų bei visuomenės istorinę raidą. Pagrindinė šios dialektikos sąvoka yra „neigimo neigimas". Šis gremėzdiškas terminas nusako tam tikrą procesą, kurį gali pailiustruoti toks pavyzdys. Pirmoje vystymosi fazėje savo kūną ir išorinį pasaulį kūdikis suvokia kaip nediferencijuotą visumą ir nesugeba savęs kaip subjekto atskirti nuo išorinės (objektyvios) realybės. Antroje fazėje jo suvokimas nesidiferencijuoja ir jis ima save suvokti kaip subjektą, „svetimą" išoriniam pasauliui. Trečioje ir aukščiausioje savo vystymosi fazėje jis pradeda suprasti, kodėl skiriasi nuo išorinio pasaulio ir kartu, kodėl yra nuo jo priklausomas, ir tada pasaulyje jis pasijunta „kaip namuose".

Šios trys – nediferencijuotos vienybės, atsiskyrimo ir diferencijuotos vienybės – fazės apibūdinamos kaip „tezė", „antitezė" ir „sintezė". Panašią dialektinę raidą Hegelis įžvelgė visoje žmogiškojo sąmoningumo atsiradimo ir intelektinio bei emocinio vystymosi istorijoje. Šią teorinę struktūrą jis taikė net dievybei paaiškinti. Dievui pamažu įveikiant blogį jis pats pasaulyje tampa

vis tobulesne būtybe, išrutuliodamas savo tikrąją esmę žmogiškųjų kultūrų pažangios kaitos pavidalu. Hegeliui valstybė yra proto viešpatija, priešybių vienybė, dialektiškai įveikianti visuomenės prieštaravimus ir konfliktus. Modernių konstitucinių nacionalinių Europos valstybių egzistavimas išreiškia žmonijos brandą, prasidėjusią nuo juslinio proto ir subjektyvios sąmonės fazių, ir liudija Dievo artėjimą prie savo paties tobulybės. Valstybinė biurokratija, sukurta XVIII amžiaus absoliutizmo, simbolizuoja universaliosios klasės, siekiančios bendrų interesų, susiformavimą.

Marxas ir Engelsas atmetė Hegelio pateiktąjį tuometinių Europos monarchijų vaizdinį, kur jos vaizduojamos kaip istorinės raidos, vainikuojamos visuotinių interesų raiška, būtinasis produktas. Tačiau jie tvirtai laikėsi įsitikinimo, kad žmogiškoji istorija yra tikslinga ir „teleologinė" (Lowith, 1949), kad jos raida dialektiškai, tačiau neišvengiamai rutuliojasi link galutinės fazės, kai socialiniai konfliktai bus panaikinti atėjus į valdžią visuotinus interesus reiškiančiai klasei. Marxas Hegelio idėjas rekonstravo pasaulietiniu, materialistiniu pavidalu. Istorijos tikslas yra ne Dievo ar proto savirealizavimasis, bet universalaus, neindividualistinio „žmogiškumo" vystymasis (Elster, 1985, p. 116). Pirminis istorinės kaitos variklis yra raida, vykstanti ekonomikos srityje, kur nuolat judama gamtos pajungimo žmogiškiesiems tikslams linkme šalinant materialiųjų išteklių stygių. Savo ruožtu ekonominė raida restruktūrizuoja likusią visuomenę; nuo pirmykščio gentinių bendruomenių komunizmo socialinės sistemos dialektiškai vystosi per įvairias klasinių visuomenių atmainas prie galutinės komunizmo sistemos – prie sudėtingos, diferencijuotos vienybės be klasinių konfliktų ir be materialinių išteklių stygiaus.

Marxas ir Engelsas skyrė keturias klasinės ekonomikos sistemas, arba gamybos būdus. Pirmoji stadija po gentinės visuomenės buvo „azijinis" gamybos būdas, kur centrinė valstybės biu-

rokratija, susijusi su monarchu arba dvasininkija, organizuoja agrarinę ekonominę veiklą ir eksproprijuoja valstiečių sukurtą pridėtinę vertę. Antrojoje, „vergvaldinėje", stadijoje vergvaldžių klasė nuosavybės teise disponuoja žmonėmis, kurie sukuria beveik visą pridėtinę vertę. Vergvaldines sistemas paprastai pakeičia „feodalinis" gamybos būdas, kur iš dalies laisvų baudžiauninkų klasė prievartaujama ir išnaudojama aristokratinių žemvaldžių klasės, ginamos nedidelės centrinės valstybės. Kapitalizmas yra paskutinė socialinė sistema, kur privati gamybos priemonių nuosavybė bei piniginių mainų paplitimas kapitalo savininkams leidžia išnaudoti nominaliai „laisvus" žmones; šie, norėdami išlikti gyvi, yra priversti parduoti savo darbo jėgą.

Marxas ir Engelsas Hegelio dialektiką transformavo į istorinio materializmo doktriną, pagal kurią visuomenės prievarta transformuojamos į tolydžio pažangesnio gamybos būdo visuomenes, nes „ankstesnės visuomenės įsčiose" prasideda neišsprendžiami antagonistiniai socialiniai konfliktai. Pagrindinis konfliktas visada kyla tarp gamybos jėgų (visuomenės technologijos) pažangos ir tai pažangai kliudančių nuosavybės santykių, įtvirtintų dominuojančios ir savo interesus ginančios klasės. Kiekvienoje klasinėje visuomenėje egzistuoja viena pagrindinė išnaudotojų ir viena pagrindinė išnaudojamųjų klasė. Ankstesnėse socialinėse sistemose išnaudojimo santykis buvo akivaizdus, tačiau jis ne toks akivaizdus kapitalizmo sąlygomis, kur darbininkai nėra formaliai pritvirtinti prie konkretaus kapitalisto, nors vis dėlto turi būti kieno nors samdomi, ir būtent ši priklausomybė verčia darbininkus susitaikyti su jų sukurtos pridėtinės vertės eksproprijavimu.

Visose klasinėse visuomenėse išnaudojimo santykiai sukelia klasių kovą, atspindinčią prieštaravimus tarp gamybinių jėgų ir nuosavybės santykių. Kai šie konfliktai pasiekia krizės stadiją, viešpataujančios grupės, mėgindamos išlaikyti anachronistinę socialinės tvarkos formą, visada griebiasi jėgos. Tad perėjimas prie

naujos tvarkos gali įvykti tik prievarta nutraukus pančius, kuriais jos saisto visuomenę, ir iškilus naujai viešpataujančiai klasei, kuri įveda naujus nuosavybės santykius, atveriančius kelią gamybinių jėgų pažangai. Istorijos variklis – tai visada revoliucinė kaita ir klasių kova.

Prancūzų revoliucinė praktika 1789–1893 metais nuverčiant *ancien régime*. Vėlesnieji 1830 metų, 1848–1851 metų ir 1870–1871 metų perversmai XIX amžiaus istorijoje paliko gilų pėdsaką. Marxas ir Engelsas vadovavosi liberaliųjų istorikų, ypač Guizot, pateiktomis Prancūzijos revoliucijos interpretacijomis. Didįjį 1789 metų sukilimą Guizot analizavo kaip konflikto tarp keturių *ancien régime* luomų padarinį. Režimą nustojo palaikyti komercinis bei pirklių luomas, nes jų ekonominę veiklą gniuždė monarchijos mokesčiai bei muitai; dirbančiųjų masės sukilo prieš juos engiančią aristokratiją ir Bažnyčią. Marxo ir Engelso supratimu, revoliucija reiškė prievartinį perėjimą nuo feodalizmo prie kapitalizmo, panašiai kaip šimtmečiu anksčiau įvyko per Anglijos pilietinį karą. Revoliucinė prancūzų valstietijos energija greit išblėso ir jie ėmė remti Napoleono karinį režimą po to, kai aristokratijos žlugimas ir žemės reforma padarė juos smulkiais savininkais.

Tačiau nuolat didėjanti pramonės darbininkų masė, neturinti jokios nuosavybės, sugrūsta į pramoninius miestus ir plušanti beviltiškame skurde, buvo, anot Marxo ir Engelso, visiškai nauja revoliucinė klasė – „proletariatas", absoliučiai nesuinteresuotas esamos tvarkos išlikimu. Kiti Europos socialistiniai mąstytojai taip pat laikėsi šio įsitikinimo, tačiau siūlė įvairių kitokių proletariato veiklos strategijų, tarp jų profsąjunginį aktyvizmą bei streikus arba darbininkų klasės komunų steigimą už kapitalistinės sistemos ribų, kur naujoji civilizacija galėtų būti kuriama dalimis. Anarchistai ragino griebtis teroro ir destabilizuoti esamą tvarką, o kartu su kai kuriais socialistais atmetė ir tolesnę industrializaciją bei neigė visas nuosavybės formas. Marxas ir

Engelsas, priešingai, proletariatui skyrė visai kitokią misiją – sutraukyti kapitalizmo pančius, stabdančius technologijos pažangą; jie pripažino tik socialinę revoliuciją (beveik neišvengiamai prievartinę) kaip perėjimo prie socializmo būdą, o visus kitus siūlymus atmetė kaip utopinius. Jie sveikino 1870–1871 metų Paryžiaus Komuną kaip pirmąją autentiškai darbininkišką revoliuciją ir kaip „proletariato diktatūros" prototipą – pereinamojo pavidalo stiprią proletarinę valstybę, kuri turėtų egzistuoti ir nuvertus kapitalistų valdžia iki tada, kai bus galutinai panaikinti visi klasių skirtumai komunizmo sąlygomis. Marxas ir Engelsas, ginkluoti savo dialektine istorijos teorija bei ekonomine kapitalizmo neišvengiamos krizės koncepcija, revoliucijos teorijoje pramoninei darbo klasei garantavo galutinę pergalę.

Marxas ir Engelsas apie valstybę

Marxo ir Engelso tekstuose randame nedaug to, kas primintų šiuolaikinį politinį mokslą, nors Marxas parašė daugybę žurnalistinių tuometinės politikos studijų. Tik Engelso 1884 metų knyga *Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė*, iš dalies paremta Marxo užrašais, pateikia daugmaž išsamią valstybės koncepciją. Vis dėlto įvairiuose Marxo ir Engelso rašiniuose galima išskirti bent tris su istoriniu materializmu suderinamus valstybės įvaizdžius, arba modelius.

Instrumentinis modelis yra geriausiai žinoma ir „ortodoksiškiausia" marksistinė valstybės interpretacija (Gold *et al.*, 1975). *Komunistų partijos manifeste* Marxas ir Engelsas „šiuolaikinę vykdomąją valdžią" apibūdina kaip „komitetą, tvarkantį bendrus visos buržuazijos reikalus" (Marx, 1977, p. 223). Kitur valstybę jie apibrėžia paprasčiausiai kaip „ginkluotų žmonių grupę", jėga primetančią viešpataujančios klasės valią likusiai visuomenei. Iš čia išplaukia pora implikacijų dėl šiuolaikinių valstybės formų.

Pirma, kapitalo savininkai, „buržuazija", turi interesų, kurie prieštarauja kitų socialinių grupių, ypač proletariato, taip pat ir apmirštančių klasių, tokių kaip „feodalinė" aristokratija, interesams. Kapitalo savininkai bei jų sąjungininkų grupės, gindami savo interesus į savo rankas turi paimti ir kontroliuoti valstybę.

Antra, jeigu visi kapitalo savininkai žiūri tik savo individualių interesų ir nepaiso savo, kaip klasės, kolektyvinių interesų, buržuazija susiduria su kalinio dilemos situacija. Antai konkuruodami tarpusavyje kapitalistai gali taip nualinti išnaudojamą darbo jėgą, kad smuks darbininkų produktyvumas; be to, juos visiškai nuskurdinus, sumažės gamybos produktų paklausa. Čia tam tikras valstybės įsikišimas (pavyzdžiui, apribojant darbo dienos trukmę) gali padidinti darbo produktyvumą ir pakelti perkamąją darbininkų galią. Tačiau visais kitais požiūriais formuojant viešosios politikos kryptį valstybė turi realios autonomijos ne daugiau nei bet kurios kitos organizacijos „vykdomasis komitetas".

Šis instrumentinis modelis buvo šiek tiek modifikuotas mėginant paaiškinti monarchistinių bei aristokratinių santvarkų atgimimą daugelyje Vakarų Europos šalių po 1848 metų revoliucijų. Net pažangiausios ekonomikos šalyje Britanijoje vėlyvojo XIX a. buržuazija, palyginti su žemvaldžių aristokratija, nebuvo labai svarbi tiesiogiai kontroliuojant valstybės aparatą. Marxo aiškinimu, kapitalo savininkai paliko aukštuomenę valdžioje tam, kad proletariatą priverstų kautis dviem frontais – tiesiogiai prieš kapitalą kiekvienoje įmonėje ir prieš valstybę politikos srityje. Tokia strategija išlaikant „feodalinį" valdžios fasadą jokiu būdu nepaneigia valstybės, kaip kapitalo įrankio, interpretacijos.

Visiškai kitoks *valstybės kaip tarpininkės* modelis buvo pateiktas Marxo rašinyje *Luji Bonaparto briumero aštuonioliktoji*, kur aiškinama 1848 metų revoliucija Prancūzijoje ir antrojo napoleoniškojo režimo susikūrimas. Čia jis pripažįsta, jog susiklostant klasių kovos lygsvarai valstybės aparatas gali funkcionuoti mažiau

veikiamas tiesioginės kapitalistų įtakos ir laikinai sukurti progų pasireikšti politiniams lyderiams bei valstybės biurokratijai. „Išimties keliu pasitaiko laikotarpių, kada kovojančios klasės pasiekia tokią jėgų pusiausvyrą, kai valstybinė valdžia kaip tariamoji tarpininkė tarp jųdviejų abiejų klasių atžvilgiu laikinai įgyja tam tikro savarankiškumo" (Engels, 1978, p. 208). Modernioje istorijoje tokios pusiausvyros epizodai galėjo susidaryti buržuazijai kovojant su *ancien régime* feodaline aristokratija arba pramoninės visuomenės proletariatui mėginant palaužti kapitalistų klasę. Marxo ir Engelso įsitikinimu, valstybės kaip tarpininkės režimas kapitalizmo sąlygomis nėra tipinis, nes jis žlugs proletariatui neišvengiamai laimint klasių kovą. Net ir šiais išimtiniais laikotarpiais valstybės autonomija kapitalo atžvilgiu yra labai ribota, nes savo įplaukomis ji priklauso nuo kapitalo.

Funkcinis požiūris į valstybę pasireiškia Marxo *Kapitalo* 3-ajame tome bei kai kuriuose Engelso rašiniuose, kur valstybė traktuojama kaip socialinės veiklos koordinavimo priemonė darbo pasidalijimo sąlygomis. Istorinio materializmo koncepcijoje valstybės aparatas, įstatymai bei kitos intervencijos priemonės sudaro dalį „antstato", kurio kaitą lemia ekonominės „bazės" plėtra. Valdžia ir teisinės bei administracinės institucijos yra formuojamos taip, kad kuo optimaliau skatintų kapitalo kaupimą, nepriklausomai nuo to, ar valstybę tiesiogiai kontroliuoja kapitalistai, ir nepriklausomai nuo esamos klasinių jėgų pusiausvyros. Antai absoliučių monarchijų pertvarkymas į liberalius konstitucinius režimus didžiojoje Europos dalyje, vykęs Marxo ir Engelso gyvenimo laikais, atspindėjo industrializacijos poreikius, nes konstitucionalizmas (laikinai) skatino kapitalo kaupimą, spartino techninę pažangą ir padėjo formuoti kvalifikuotą bei klusnią darbo jėgą.

Kai kurios valstybės funkcijos gali būti traktuojamos „kaip tam tikros paslaugos, būdingos visoms bendruomenėms" (Marx, 1967, p. 384); pavyzdžiu gali būti gamybos būdo, dar nepa-

siekusio galutinės krizės, efektyvumo didinimas. Tačiau kapitalizmo (ir visų kitų klasinių visuomenių) sąlygomis visoms valstybės funkcijoms būdingas šališkumas, ir valstybė gina kapitalo savininkų interesus: jiems talkina iš darbininkų išgaudama kuo didesnę pridedamąją vertę. Bet kurios funkcijos atveju tiesioginis kapitalistų preferencijų transliavimas valstybės pareigūnams nėra svarbus. Valstybės politiką veikiau formuoja beasmenė logika, kuri kapitalistinės visuomenės valdžią verčia stiprinti ekonominę bazę ir jėga palaikyti esamą socialinę tvarką.

Marksizmas po Marxo

Po dalyvavimo nesėkminguose 1848 metų sukilimuose Marxas emigravo į Angliją. Jam gyvenant marksizmas beveik neturėjo įtakos socialistams Prancūzijoje, revoliucingiausioje to periodo šalyje. Tik iškilus stipriai socialdemokratinei Vokietijos partijai (SPD) po 1870 metų Marxo ir Engelso idėjos Europos socializmui ėmė daryti rimtą įtaką. Vokietijoje didžiulė darbininkijos klasė tuo pat metu turėjo kovoti dėl profesinių sąjungų bei ekonominių teisių ir dėl pilietinių bei politinių teisių. Mažiau įtakos marksizmas turėjo tokiose šalyse kaip Britanija, kur socialistai daugiausia koncentravosi profesinėse sąjungose. Neindustrializuotose šalyse (tokiose kaip Ispanija arba Rusija) marksistų kliovimasis pramonine darbininkija nelygiomis sąlygomis konkuravo su anarchistiniais sąjūdžiais, siekiančiais destabilizuoti senąją tvarką maištais bei savivaldžių neklasinių agrarinių bendruomenių kūrimu.

Tačiau Marxo ir Engelso atkaklumas formuluojant bendras teorijas marksizmą galiausiai padarė viena sėkmingiasių tarptautinių ideologijų. Abu jie padėjo įsteigti pirmąją Tarptautinę darbo žmonių asociaciją ir po dvylikos metų abu prisidėjo prie jos žlugimo savo išpuoliais prieš visas kitas socialistinės minties atmainas, be to, ir savo kova su anarchistais ginant visuotinės

industrializacijos idėją. Antrasis internacionalas buvo įsteigtas tik 1889 metais, praėjus šešeriems metams po Marxo mirties. Jame iš pat pradžių vyravo marksistai, pramoninį proletariatą paskelbę žmonijos išvaduotoju. Tačiau Antrajam internacionalui teko spręsti du klausimus, į kuriuos Marxas ir Engelsas taip ir neatsakė. Ar gali įvykti taikus perėjimas prie socializmo socialistams laimint liberalius demokratinius rinkimus ir galbūt net dalyvaujant valdančiosiose koalicijose kartu su „buržuazinėmis" partijomis? Kur gali įsižiebti pasaulinės revoliucijos kibirkštis – ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse, ar tose, kur tik prasideda industrializacijos procesas?

Net 1891 metų Engelso pagrindiniame veikale apie valstybę visuotiniai rinkimai vis dar apibūdinami tik kaip „darbininkų klasės brandumo patikrinimo būdas. Dabartinėje valstybėje jie nėra ir niekada nebus kas nors daugiau" (cituojama pagal Przeworski, 1985, p. 10). Tačiau paskutiniaisias gyvenimo metais Engelsas pakeitė savo nuomonę. Vokietijos SPD (vadovaujama Karlo Kautskio, kurį Engelsas laikė savo teoriniu paveldėtoju) nusprendė, kad nors liberali demokratinė valstybė yra kapitalistinė, „buržuazinės" laisvės bei institucijos gali būti panaudotos partijai mobilizuojant naują proletarinę daugumą ir kapitalistus iš valdžios išstumiant rinkimais. Nors šis kelias negalėjo garantuoti taikaus perėjimo prie socializmo, darbininkų klasei ryžtingai puolant ir politiniame, ir ekonominiame fronte, jai perimant valstybę į savo rankas, gali net neprireikti revoliucinio sukilimo.

Šį „revizionistinį" požiūrį visiškai atmetė V. Leninas, Rusijos socialdemokratų Bolševikų frakcijos lyderis ir žymus Antrojo internacionalo kairiojo sparno veikėjas. Liberalią demokratinę valstybę Leninas laikė geriausiu apsauginiu kapitalizmo šarvu, kur valstybės pareigūnai su kapitalistų klase susaistyti „tūkstančiais gijų" (Lenin, 1977, p. 108). Parlamentai tėra plepyklos, o realioji valdžia priklauso biurokratijai, policijai ir kariškiams, kuriuos kontroliuoja kapitalistų interesai ir kurie tarnauja kapi-

talistų interesams. Biurokratija yra tokia socialinės organizacijos forma, kuri gali tarnauti tik buržuazijos viešpatavimui. Demokratinės teisės (tokios kaip spaudos laisvė ar rinkimų teisė) tik padeda stiprinti darbo žmonių jausmų ir protų socialinę kontrolę, kurią lemia kapitalistų disponuojami ištekliai. Kad ir kokios būtų institucinės valstybinio aparato formos – ribota demokratija kaizerinėje Vokietijoje ar Rusijos carinė autokratija – proletariatui siekiant revoliuciniu būdu paimti valdžią pirmiausia turi būti sulaužytas valstybės aparatas.

Panagrinėkime klausimą, kur gali prasidėti pasaulinė revoliucija. Marxo ir Engelso pabrėžiama politinių įvykių priklausomybė nuo ekonominės raidos ir nuo proletariato istorinės misijos aiškiai sugestionavo, kad socialistinė revoliucija pirmiausia įvyks kurioje nors iš labiausiai industrializuotų šalių (Anglijoje, Prancūzijoje ar Vokietijoje), kur buvo didžiausia organizuota darbininkų klasė. Antrasis internacionalas taip pat buvo įsitikinęs, jog pirmoji socialistinė revoliucija įvyks vienoje iš tų šalių ir po to greit persimes į kitas. Internacionalas daug pastangų skyrė, kad įtvirtintų Europos šalių socialistų sprendimą nesivelti į tarpusavio karą.

Tokiose šalyse kaip Rusija, amžių sandūroje industrializacija buvo dar labai menka ir tai daugiausia agrarinėje ekonomikoje, todėl marksistai debatavo dėl to, kaip panaudoti „mokslinį socializmą" dorojantis su didžiule valstietijos mase bei išliekančios absoliutistinės, kvazifeodalinės tvarkos realybe. Kai kurie socialdemokratai Rusiją traktavo kaip „azijinio gamybos būdo" pavyzdį; šią jų pažiūrą pasmerkė Leninas, kuris Rusijos ekonomiką teigė esant visiškai kapitalistinę, tad ir pribrendusią socialistinei agitacijai. Jis pabrėžė, jog gerai organizuota avangardinė partija būtų pajėgi pramoninį proletariatą pastūmėti masiniams veiksmams prieš carizmą, net iš pradžių ir nesiekdama įgyti masinės narystės ar rinkimų galios, kaip to siekė Vokietijos SPD. Valstietijos masė gali būti neutralizuota žemės reformos paža-

dais. Leonas Trockis prieš pat nesėkmingą 1905 metų sukilimą argumentavo, jog Rusija gali vienu metu peršokti dvi revoliucines pakopas – pirma, nuvertusi feodalinį carizmo valdžios aparatą ir įvedusi liberalų konstitucinį režimą įvykdyti „buržuazinę" politinę revoliuciją; o paskui įvykdyti proletarinę socialinę revoliuciją, panaikinančią kapitalistinę santvarką. Jo idėją, kad nebus ilgo liberaliosios demokratijos tarpuvaldžio ir kad iškart susilies dvi revoliucijos, Leninas pripažino tik po 1917 metų vasario revoliucijos.

Antrasis internacionalas į nacionalinius fragmentus suskilo 1914 metų rugpjūtį, kai visos socialistinės partijos ėmė remti savo šalių valdžią Pirmajame pasauliniame kare. Vos keletas lyderių, tokių kaip Leninas, visą konfliktą pasmerkė kaip imperialistinį karą, kurio vienintelė nauda buvo galutinės kapitalizmo krizės priartinimas. Kai karą pralaimėjęs caro režimas žlugo 1917 metų pradžioje, Leninas grįžo iš tremties ir ėmėsi agitacijos už nedelsiant vykdytiną socialistinę revoliuciją prieš silpną parlamentinį režimą. Jis vadovavo savo nedidelės bolševikų partijos pučui Sankt Peterburge 1917 metų spalį, po kurio ketverius metus vyko pilietinis karas. Vykstant šiam konfliktui pirmiausia bolševikai panaikino spaudos laisvę, paskui „buržuazines" politines partijas, dar vėliau – visas kitas socialistines partijas. Valstybinė galia buvo sukoncentruota Komunistų partijoje centriniame komitete, buvo sukurta galinga slaptoji policija, o vietos darbininkų tarybos, arba sovietai (kurių paramos dėka bolševikai iškilo į valdžią), buvo paversti vien formalaus sprendimų patvirtinimo įrankiais. Bolševikams laimėjus pilietinį karą ir mirus Leninui, kolektyvinio partijos vadovavimo likučiai buvo panaikinti kylančios Josifo Stalino absoliučiai monokratinės diktatūros. Stalino politinius „valymus" lydėjo milžiniška biurokratinės kontrolės ekspansija į ekonomiką, po to nuožmi partinė industrializavimo bei žemės ūkio kolektyvizavimo programa, vykdoma nuo 1920-ųjų, kurios aukomis tapo milijonai žmonių.

Stalinizmo praktiką iš dalies jau numatė Leninas savo 1917 metų knygoje *Valstybė ir revoliucija*, kur kėlė mintį, jog paimdama valdžią socialistinė partija paprasčiausiai turi sunaikinti esamą valstybės aparatą. Painią kapitalizmo biurokratiją gali pakeisti paprasta „darbininkų administracija", kuriai vadovautų renkami sovietai ir kur visas kitas pareigas gali užimti, rotaciniu principu, paprasti darbininkai. „Buržuazinių" laisvių ir valdžios atskaitomybės mechanizmai netenka prasmės; socialistams taip pat neturi rūpėti, kaip konkrečiai bus tvarkoma porevoliucinė valstybė. Šios tezės praktiškai niekada nebuvo įgyvendintos. Jos pasitarnavo vien kaip ideologinis šydas, kurio priedangoje buvo sukurta milžiniška partinė bei policinė biurokratija ir absoliučiai autoritarinis valstybės mechanizmas.

Bolševikų revoliucija ir Sovietų sistemos atsiradimas tarptautinį marksizmą suskaidė į du skirtingus sąjūdžius, kuriuos kartkartėmis trumpam suvienydavo vadinamieji „liaudies frontai". Socialistinės partijos, atmetusios sukilimo taktiką, buvo sukrėstos Rusijos diktatūros atsiradimo. Išlaikydamos Antrojo internacionalo kontrolę jos iš naujo iškėlė Kautskio idėją apie taikaus perėjimo prie socializmo galimybę arba apskritai nustojo kliautis Marxo ir Engelso tekstais ir pasuko labai atsargaus socialdemokratizmo keliu. Tarp revoliucinių marksistų visiškai įsiviešpatavo Rusijos komunizmo ideologija, ypač po to, kai 1918–1919 metais Europoje žlugo kitos revoliucijos. Maskva sukūrė lenininei marksizmo versijai ištikimą Komunistų internacionalą (Kominterną), kuriame Stalino laikais negalėjo būti jokios kritinės Sovietų praktikos diskusijos. Bolševikų panieka liberaliajai demokratijai ir proletariato diktatūros garbinimas, peržengdamas Marxo nuosaikesnes kritines nuostatas (Medvedev, 1981), oficialųjį marksizmą pavertė dogmatine revoliucinio sukilimo doktrina. Lenininis sukarintos partijos kultas, reikalavęs pirmiausia disciplinos, lemiamą Maskvos įtaką nacionalinėms partijoms bei doktrinai išlaikė iki pat 1950-ųjų.

Nors Stalinas mirė 1953 m., o Sovietų režimas iš totalitarinio pamažu virto labiau įprastu autoritariniu režimu su kolektyvine vadovybe, Vakarų marksizmo destalinizavimas vyko labai lėtai. Kai kurie Vakarų marksistai iš komunistų partijų pasitraukė po Vengrijos sukilimo 1956 metais numalšinimo ir 1968 metų invazijos į Čekoslovakiją ir papildė atskalūniškas trockininkų grupes, kurios Stalino laikais gynė alternatyvią marksizmo interpretaciją. Ši vangi reakcija prieš stalinizmą ir marksizmo teorijos manipuliavimas mėginant pateisinti Sovietų politiką iš dalies buvo paaiškinama karingesnių socializmo atmainų atsiradimu Europoje septintojo dešimtmečio viduryje. Nauji studentų protesto sąjūdžiai, karingas tredjunionizmas, miestų riaušių organizatoriai įkvėpimo sėmėsi iš intelektualistinio Vakarų marksizmo Gramsci, Frankfurto mokyklos bei Sartre'o rašinių. Šie poslinkiai savo ruožtu paskatino įvairių kritinių ir intelektualiai rafinuotesnių neomarksizmo atmainų atsiradimą septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje. Net komunistų partijų intelektualai Marxo ir Engelso tekstų pagrindu mėgino aiškinti regimą išsivysčiusių liberalių demokratinių šalių politikos stabilumą.

Košmaras, kuris persekioja Vakarų marksistus, yra baiminimasis, jog marksizmas galbūt tėra prispaustųjų religija, pajėgianti tik sunaikinti vertingas „buržuazinės" demokratijos laisves ir nesukurti laisvesnės ar teisingesnės visuomenės (Gouldner, 1980). Ši baimė įvairiais pavidalais persmelkia visą neomarksistinę mintį, kurią daugiausia ir nagrinėsime likusioje šio skyriaus dalyje.

5.2. *Metodai ir vertybės*

Lukacsas (1967, p. 1), vengrų marksistas, kuris, spaudžiamas stalinizmo, buvo priverstas išsižadėti kai kurių savo politinių pažiūrų, kadaise argumentavo, jog ortodoksinį marksizmą visiškai apibrėžia jo *metodas*. Deja, nėra sutarimo, kas yra tas mark-

sistinis metodas.[1] Šios problemos čia neišspręsime, o tik panagrinėsime tris skirtingas metodologines pozicijas, ir vertybes, kurias išpažįsta daugelis marksistų. Nors šios trys metodologinės pozicijos gerokai skiriasi, savo bendru pavidalu jos yra būdingos visiems marksistams. Jas nusako, pirma, regimybės ir tikrovės dichotomija; antra, struktūralizmas; trečia, alternatyvių teorijų kritika. Skyriaus pabaigoje glaustai aptarsime marksistų puoselėjamas emancipacines vertybes. Be to, reikia turėti galvoje, kad daugumai marksistų vienokia ar kitokia istorinio (arba dialektinio) materializmo interpretacija (kurią trumpai aptarėme anksčiau) teikia bendrąją metodologinę doktrinos ašį.

Regimybės ir tikrovės dichotomija

Iš anstyvųjų vokiečių filosofijos studijų Marxas paveldėjo idealistinę idėją, jog realusis pasaulis negali būti *tiesiogiai* suvoktas juslėmis arba empiriniu stebėjimu. Tačiau jis vis dėlto pripažįsta, kad išorinė tikrovė egzistuoja ir kad žmogaus sąmonė gali ją suprasti. Tačiau tam reikia teorinių pastangų – analitikas turi abstrahuotis nuo empirinių stebinių ir siekti už begalinės reiškinių įvairovės įžvelgti pamatinę tvarką ir nustatyti svarbiausių priežastinių procesų pobūdį. Antai už nenumatomai svyruojančių rinkos kainų regimybės slypi, anot Marxo ekonominės teorijos, giluminė jas paaiškinanti verčių struktūra, kurią apibrėžia ne pasiūlos ir paklausos jėgos, kaip tai įsivaizduoja „buržuaziniai" ekonomistai, o darbinės vertės teorijos dėsniai. Panašiai, už regimos karų, režimų kaitos, technologinės pažangos procesų įvairovės Marxas ir Engelsas įžvelgia būtinąją dialektikos raišką istorijoje – gamybos būdų kaitos dėsningumą. O savo *Kapitale* Marxas mėgina įrodyti, jog visi ekonominės sistemos funkcionavimo aspektai logiškai gali būti dedukuoti ir paaiškinti remiantis keliomis materialistinėmis prielaidomis ir klasių kovos teorija.

Struktūralizmas

Pabrėžtina regimybės ir tikrovės dichotomija šiais laikais daugiausia siejama su vadinamuoju „struktūralizmu". Struktūralizmas yra gana paini sąvoka, kuria šiandien plačiai naudojamasi ir piktnaudžiaujama. Bendriausiai ji reiškia sisteminių dėsnių arba struktūrų paiešką tokiuose reiškiniuose, kaip kalba, kultūra arba visuomenė. Struktūralistai kaitą ir raidą mėgina traktuoti kaip padarinį „transformacijos sistemų", veikiančių deterministiniu būdu ir kintančių pagal dėsnius, kuriuos galima nustatyti remiantis žiniomis apie pradinę sistemos konfigūraciją (Piaget, 1971). Šia elementariąja prasme ir istorinis materializmas, ir marksistinė politinė ekonomija neabejotinai priklauso struktūralizmui.

Tačiau siauresne prasme struktūralizmas socialiniuose moksluose išreiškia idėją, jog socialiniai reiškiniai turi būti aiškinami nesiremiant individų intencijomis. Ginčytina, ar marksizmas yra struktūralizmas šia siauresniąja prasme. Prancūzų filosofas Althusseris (1969, 1970) provokuojamai teigia, esą Marxo istorinis materializmas pašalina veikiančius subjektus ir intencionalinį aiškinimą. Jo požiūriu, marksizmas yra „antihumanizmas", kuriam rūpi tik tai, kaip „giluminės" (ekonominės, politinės, ideologinės, mokslinės) struktūros determinuoja visus regimuosius socialinio gyvenimo bruožus. Struktūralistinis „metodas" struktūras bei jų transformacijos dėsnius atranda atskleisdamas prieštaravimus, glūdinčius kiekvienoje struktūroje. Althusserio schemoje joks aiškinimas, besiremiąs vien faktinės elgsenos analize ar strateginėmis konkrečių individų konkrečiomis vietos bei laiko aplinkybėmis, negali būti laikomas „moksliniu". „Individai" visada turi būti traktuojami ne kaip savarankiškos istorinės figūros, o tik kaip vaidmenų arba funkcijų nešėjai (*Träger*), per kuriuos reiškiasi struktūriniai dėsniai. Gindamas šią labai ginčytiną interpretaciją Althusseris atliko Marxo tekstų reviziją, vienus jų paženklindamas kaip „mokslinius", o kitus – kaip „ikimokslinius".

Kai kurių kitų marksistų įsitikinimu, Althusserio pateiktoji Marxo interpretacija nėra suderinama su tais Marxo tekstais, kur akivaizdžiai naudojamasi ir intencionalistiniais, ir struktūralistiniais argumentais (Elster, 1985). Marxo garsioji frazė pirmame *Luji Bonaparto briumero aštuonioliktoji* puslapyje nėra struktūralistinė Althusserio prasme: „Žmonės patys kuria savo istoriją, bet ne taip, kaip užsimanę" (Marx, 1977, p. 300). Šiuolaikiniai marksistiniai struktūralistai veikiausiai painioja voliuntarizmą (idėją, kad individai turi nesaistomą pasirinkimo galią) su metodologiniu individualizmu (su idėja, kad socialiniai reiškiniai turi būti aiškinami kaip numatyti ir nenumatyti individų veiklos padariniai jiems priimant sprendimus ribotų alternatyvų sąlygomis).

Kritika ir teorinis darbas

Marxo veikalų paantraštėse dažnai aptinkamas žodis „kritika", kuris atspindi jo nuolatinius ginčus su kitais teoretikais – su „buržuaziniais" ekonomistais, istorikais bei filosofais ir su savo kolegomis socialistais. Marxas ir Engelsas nuolat pabrėžia, kad jų pačių teorija gali būti tobulinama ir rutuliojama tik „dialektinėje" konfrontacijoje su vyraujančių minties srovių prieštaravimais, įrodant klasinius tų prieštaravimų šaltinius. Jų ypatingas dėmesys dialektikai (priešybių vienybei) rodo išskirtinį dėmesį kritikai.

Vienas būdingiausių šiuolaikinių marksistų bruožų yra jų nenoras leistis į rimtas diskusijas su „buržuaziniais" kritikais arba alternatyviomis teorijomis. Marxo ir Engelso tekstai pamažu tapo šventraščiu, iš kurio buvo graibstomos citatos, kad pateisintų vėlesnį praktinį „marksistinių" idėjų taikymą. Klausimas, kaip taikyti marksizmą dorojantis su pasikeitusiomis ekonominėmis bei politinėmis sąlygomis, atvirai buvo debatuojamas dar Antrajame internacionale. Tačiau po 1917 metų Lenino

priešiškumas visoms „revizionizmo" atmainoms bei ideologinis Komunistų internacionalo uždarumas institucionalizavo sustabarėjusį marksizmą ir bet kurį Marxo ar Engelso kada nors parašytą žodį apgobė neklaidumo aura. Iš intelektualų buvo atimta marksistinės minties interpretavimo užduotis; ją perėmė nacionalinių komunistinių partijų vadovybė ar net patys Kominterno vadai.

Viena iš priežasčių, paaiškinančių, kodėl Vakarų marksistiniai teoretikai pripažino „partinę discipliną" ir griežtą ortodoksijos nuostatą, buvo jų įsitikinimas, kad Bolševikų revoliucija (ir marksistinių režimų paplitimas Rytų Europoje, Kinijoje bei Kuboje) „patvirtino" Marxo ir Engelso veikalų „mokslinį" pobūdį – tokius pat kredencialus komunistiniai mąstytojai teikė ir Lenino klasikinio marksizmo papildymams. Teorinio darbo pagrįstumo kriterijais buvo laikomi ne tokie „buržuaziniai" reikalavimai, kaip nuoseklumas ar patikrinamumas, bet teorijos tinkamumas politinei praktikai. Sovietų sistemos bei Kominterno partijų raida nuo trečiojo iki šeštojo dešimtmečio visus marksistinių teoretikų mėginimus mąstyti savarankiškai padarė pavojingu „savimi patenkinto individualizmo" nukrypimu. Su masių politine praktika neturėdami ryšių, kuriuos gali parūpinti tik komunistų partija, jie savo rašiniais esą tik painioja ir klaidina kovojančią liaudį ir teikia peno kontrrevoliucinėms jėgoms.

Tik tada, kai Sovietų Sąjungoje jau buvo įpusėjęs destalinizavimas, pradėjo kurtis neomarksistinių teoretikų grupių, vienaip ar kitaip mėginusių modifikuoti marksizmą aiškinant tokius reiškinius, kaip revoliucijų vėlavimas Vakaruose, kapitalizmo atgimimas po Antrojo pasaulinio karo ir politinis liberaliųjų demokratinių režimų stabilumas. Kritikos atgimimas iš naujo paskatino kurtis įvairias marksizmo minties sroves. Filosofijoje, istorijoje ir politinėje teorijoje dialogas su liberaliais mąstytojais įgijo esminės svarbos rutuliojant šiuolaikinę marksistinę liberalio-

sios demokratijos analizę. Žymiausi neomarksistai akivaizdžiai turėjo naudos iš rimtos, nors ir kritinės, konfrontacijos su žymiausiais šiuolaikinio socialinio mokslo atstovais (Roemer, 1986).

Marksizmas ir vertybės

Ar marksistai apskritai pripažįsta kokias nors moralines vertybes ar etiką, tebėra labai ginčytinas klausimas (Lukes, 1985). Marksistų įsitikinimu, moralė, kaip visuma tarpasmeninių santykių taisyklių, tėra ekonominio stygiaus padarinys, tad komunizmo sąlygomis, kai stygiaus nebebus, ji taps nereikalinga; be to, marksistinė ideologijos teorija moralę nuvertina sugestionuodama, kad moraliniai motyvai tesą tik klasinių interesų racionalizacija. Istorinio materializmo požiūriu, žmonių įsitikinimai aiškintini nurodant gamybos būdą, kurio sąlygomis jie gyvena, ir jų klasinę padėtį. Ideologija, t.y. idėjos, racionalizuojančios individo klasinius interesus, kliudo mokslinei analizei. Tiesa, tai nereiškia, kad žinant individo klasinę padėtį, galima numatyti ir jo įsitikinimus. Marxo ir Engelso supratimu, valdančioji klasė kontroliuoja, pavyzdžiui, informacijos bei švietimo sklaidą, kad užkirstų kelią eksploatuojamajai klasei įgyti pavojingų minčių. Pačios eksploatuojamosios klasės spontaniškai nesukuria ideologijų, kurios jas skatintų susitaikyti su savo dalia. Marxo ir Engelso įsitikinimu, būtent viešpataujančioji klasė valdo ir kontroliuoja eksploatuojamosios klasės mąstyseną – vėliau šią idėją išplėtojo italų komunistų teoretikas Antonio Gramsci savo *hegemonijos* koncepcijoje (Femia, 1981). Valdančioji klasė, jeigu yra pajėgi pakelti moralinio bei politinio vadovavimo naštą, veikia kaip hegemonas, ir taip įgyja masių paramą. Marxo ir Engelso įsitikinimu, kapitalistinis gamybos būdas, net nepriklausomai nuo valdančiosios klasės vykdomos politikos, sistemiškai generuoja klaidingus tam tikrą klasinę padėtį užimančių individų vaizdinius. Engelsas rašė, jog dėl ekonominės sistemos funkcionavimo

pobūdžio socialinių klasių nariai gali vadovautis klaidingais įsitikinimais ir nesuvokti savo objektyvių interesų. Ši iškreipta sąmonė net patiems kapitalistams kliudo susivokti, jog jie būtų laisvesni žmonės išsivysčiusio komunizmo sąlygomis. Šie teiginiai yra problemiški, nes ne visi analitikai pripažįsta, kad struktūros „disponuoja" kokia nors galia; galia yra individų, o ne struktūrų atributas. Taip pat nėra aišku, kodėl kai kurių individų, būtent marksistų, sąmonė nėra iškreipta. Vadovaudamiesi šiuo ideologijos supratimu marksistai argumentuoja, jog moralę galima paaiškinti arba kaip sąmoningą klasinių interesų raišką, arba kaip nesąmoningą hegemoninės galios pripažinimą, arba kaip struktūriškai iškreiptos sąmonės padarinį. Marxui utilitarizmas buvo tobulas pavyzdys moralės, tarnaujančios anglų kapitalistų interesams.

Tačiau kokia yra pačių marksistų moralė, kokias etines vertybes išpažįsta jie patys? Jas nusako gana keistas etinis absoliutizmas, pagal kurį galutinis istorijos tikslas suteikia (neaiškiu būdu) etinį kriterijų veiklai dabartyje. Atrodo, jog marksistinis etinis imperatyvas kaip „ideologiškai teisinga" sankcionuoja visa, kas tarnauja proletariato reikalui ar komunizmui priartinti. Kaip įtikinamai argumentavo Trotskis knygoje *Jų ir mūsų moralė*, šis imperatyvas leidžia likviduoti kontrrevoliucines klases, vienai žmonių kartai leidžia likviduoti kitą jų kartą ir apskritai jis toleruoja bet kokias makiaveliškąsias manipuliacijas, jeigu tik jos tarnauja proletariato ar komunizmo reikalui. Kas spręs, ar tam tikra strategija ar taktika tarnauja šiam reikalui, – štai esminis praktinis klausimas, kurį tenka spręsti marksistams. Trotskis išreiškė daugumos jų nuomonę smerkdamas „šventeiviškai kantiškąjį, vegetariškai kvakeriškąjį vapėjimą apie žmogaus gyvybės šventumą" ir polemiškai gindamas moralę, kurioje tikslai pateisina priemones. Jis leido suprasti, jog kolektyvinė partijos išmintis, įkūnijanti revoliucinį klasės sąmoningumą, teikia patikimas gaires praktiniams veiksmams. Tad praktinė marksistinių

sąjūdžių bei partijų nuostata buvo ta, kad individai turi išsižadėti savo individualių etinių įsitikinimų ir pripažinti kolektyvinę, partijos nustatomą veiksmų liniją. Siekdamas sukelti revoliuciją ir priartėti prie komunizmo, kuris jau yra užprogramuotas šiuolaikinės technologijos pažangoje, marksistas turi spręsti strateginius klausimus bei taktinius jų aspektus: partijų organizavimo, sąjungininkų, jėgos naudojimo efektyvumo ir pan. Tačiau sprendžiant visus tokius strategijos ar taktikos klausimus nėra jokių moralinių saitų, ir reikia atsižvelgti tik į galimos nesėkmės padarinius.

Ši nuostata sunkiai suderinama su giluminėmis Marxo mąstysenos vertybėmis, ypač su žmogiškosios prigimties samprata, kurią jis perėmė iš XIX a. pradžios vokiečių filosofijos. Iki Hegelio vokiečių romantiniai filosofai buvo susižavėję „ekspresyvizmu", tikėdami, jog įmanoma sukurti pasaulį, kuriame laisvai reikštųsi dvasiniai žmonių sugebėjimai (Taylor, 1975). Marxas manė, kad aukščiausioje komunizmo stadijoje žmogus išties turės galimybę realizuoti, arba aktualizuoti, savo ekspresyviąją esmę, savo „rūšinę būtį" (Geras, 1983). Savo *filosofinę antropologiją* Marxas paveldėjo iš vokiečių romantikų, tačiau iš kitų jis išsiskyrė savo įsitikinimu, jog kapitalizmo plėtra yra esminė žmogaus suklestėjimo komunizme sąlyga. Nors Marxas smerkė kapitalizmą dėl to, esą jis žlugdo žmogiškąjį savirealizacijos potencialą, jis jį laikė būtinąja žmonijos dialektinės raidos faze. Kitaip nei Hegelis, jis buvo įsitikinęs, jog komunizmo sąlygomis kiekvienas individas turės galimybę tapti tobula asmenybe, savo esmę realizuojančia kūrybinėje veikloje. Marksistai siekia sukurti visuomenę, kurioje nėra žmonių susvetimėjimo. Aukštesnėse komunizmo raidos pakopose kiekvienas individas, išlaisvintas nuo jam privalomo vaidmens klasinėje visuomenėje, galės realizuoti savo (prigimtinį) potencialą. Būtent šioms temoms, prasidėjus destalinizavimo procesui, daugiausia dėmesio skyrė humanistiniai marksistai (Sartre, 1956; Elster, 1985).

Jeigu marksizmas nėra traktuojamas vien kaip valdančiųjų partijų doktrina, tai jo centrinė vertybė yra gana paprasta, nors ją nusako ginčytina ir gana miglota tezė apie žmogiškąją prigimtį. Svarbiausia marksizmo vertybė yra laisvė – asmens laisvė nuo išnaudojimo, nuo prievartos, laisvė save realizuoti kūrybiniame darbe. Paradoksalu, bet marksistai turi būti patys radikaliausi individualistai. Išsivysčiusio komunizmo sąlygomis nebus jokių apribojimų, jokių moralinių saitų žmogaus laisvei, nes ekonominio stygiaus pašalinimas visus tokius apribojimus padarys nereikalingus. Tokiai visuomenei nereikės nei valstybės, nei demokratijos. Kapitalistinės liberaliosios demokratijos sąlygomis tokia laisvė negali būti realizuota, ir tai pateisina visišką marksistų egzistuojančios visuomenės elgesio normų nepaisymą.

5.3. Įeigos politika

Kai kuriems marksistams visos kalbos apie įeigos politiką yra ginčytinos arba klaidinančios: laikyti rinkimų konkurenciją, interesų grupių, žiniasklaidos ar politinių partijų veiklą „įeiga", formuojančia valstybės politiką, arba „išeigą", tėra „ideologija". Ypač funkcionalistinėse marksizmo atmainose šie reiškiniai yra kartu ir valstybės „įeiga", ir „išeiga"; jie tėra socialinės kontrolės mechanizmai. Kitiems marksistams „įeigos" politika yra beprasmiška, nes ją monopolizuoja kapitalistai, ir tik jų interesų paiso valstybės pareigūnai. Tačiau siekdami suderinamumo su kitomis koncepcijomis mes ir toliau vadovausimės prielaida, jog egzistuoja politinės veiklos sritis, galinti determinuoti valstybės politiką.

Marksizmas dažnai kritikuojamas dėl to, kaip jis aiškina politinį elgesį Vakarų demokratijose. „Toji kritika iškelia aikštėn bent dvi esmines marksistų problemas. Pirma, aiškindami politiką, ekonomiką ir kultūrą, „pirminę" reikšmę jie teikia klasių

kovos veiksniams. Tačiau daugelis rimtų konfliktų bei politinės diferenciacijos linijų liberaliosiose demokratijose, bent jau iš pirmo žvilgsnio, nėra klasinio antagonizmo padariniai. Marksizmas privalo paaiškinti šį neatitikimą. Antra, Marxo požiūris į kapitalizmą kaip į krizių draskomą sistemą akivaizdžiai prieštarauja faktui, jog dauguma (jeigu ne visos) Vakarų poliarchijos yra politiškai gana stabilios. Tad šiuolaikiniai marksistai privalo paaiškinti, kodėl nepaisant kapitalizmo krizių šiose visuomenėse išlieka socialinė bei politinė darna.

Klasinis socialinės politinės mobilizacijos pobūdis

Komunistų partijos manifeste sugestionuojama, jog klasių kova, vykstanti tarp buržuazijos ir proletariato, yra pamatinis liberalių konstitucinių valstybių funkcionavimo principas. Toks argumentas galėjo būti įtikinamas tada, kai balsavimo teisę turėjo tik savininkai, tačiau toli gražu jis nėra įtikinamas šiandien. Net tokioje visuomenėje kaip Italija, kur komunistai sudaro antrąją pagal dydį partiją, tik nedaugelis šiuolaikinių politinių konfliktų formuluojami eksplicitiniais klasių kovos terminais. Politinių debatų bei politinės mobilizacijos metmenys nesutampa su klasių kovos metmenimis. Daugelis konfliktų išties gali būti interpretuojami kaip pamatinio klasių konflikto apraiškos: konfliktai dėl didesnių atlyginimų arba benamių bei bedarbių reikalavimai yra glaudžiai susiję su klasine žmonių padėtimi. Tačiau kiti rimti konfliktai (religiniai, etniniai, lyčių, teritoriniai, tarptautiniai), taip pat ekonominiai konfliktai tarp žmonių, priklausančių tai pačiai klasei, netelpa į standartines marksizmo kategorijas. Konfliktai, kurie, kaip atrodo, tiesiogiai nesietini su klasine diferenciacija, nėra tik atsitiktinės anomalijos. Socialistines bei komunistines partijas nuolat skaidydavo, įveikdavo ir kartais absorbuodavo socialinės jėgos, mobilizuojamos ne klasinių idėjų pagrindu: tai nacionalizmas, imperializmas, religija,

rasizmas, fašizmas ir seksizmas. Neomarksistai mėgino aiškinti, kad tokius reiškinius vis dėlto galima paaiškinti klasių kovos kategorijomis.

Tačiau pirmiausia jiems iškyla klasės apibrėžimo problema. Šiuo požiūriu propagandiniai Marxo rašiniai duoda menkos naudos, nes jis skelbė, jog ilgainiui klasinis susiskirstymas kapitalizmo sąlygomis darysis vis ryškesnis – nors kai kuriuose savo nespausdintuose darbuose (*Grundrisse* ir *Kapitalo* 3 tome) jis pripažįsta galimybę rastis naujoms tarpinėms klasėms. Tačiau *Kapitalo* 1 tome jis aiškina, jog monopolinio kapitalo plėtra sunaikins smulkiąją buržuaziją (krautuvininkus ir smulkiuosius ūkininkus). Išnaudojamosioms klasėms vis labiau skurstant dėl periodinių ekonominių krizių, darbininkų interesų skirtumai mažės ir galiausiai susikurs vieningas proletariatas, apimantis daugumą gyventojų. Deja, faktiškai kapitalistinių visuomenių raida vyko visiškai kitokia kryptimi. Klasės, užimančios tarpinę padėtį tarp kapitalo ir fizinio darbo darbininkų, ne tik neišnyko, bet nuolat augo: daugėjo samdomų žmonių, kurie kontroliuoja kitų darbą, ir tų, kurie dirba protinį darbą, ir valstybės tarnautojų. Išskyrus smulkiuosius ūkininkus, buvusi smulkioji buržuazija taip pat išaugo ar bent jau sudaro stabilią darbo jėgos dalį. Ši raida taip smarkiai skiriasi nuo Marxo ir Engelso prognozių, jog ortodoksiniai marksistiniai proletariato apibrėžimai tampa visiškai nevertingi. Wrightas (1978) parodė, jog jeigu dirbančiųjų klasę apibrėšime kaip fizinio darbo darbininkus, neturinčius gamybos priemonių nuosavybės ir todėl eksploatuojamus (kurių sukurtoji pridėtinė vertė nusavinama), tai tik penktadalis JAV gyventojų šiandien atitinka šį apibrėžimą.

Šiuolaikiniai marksistai į šią problemą reaguoja bent penkiais būdais. Pirma, mažėja kriterijų, pagal kuriuos apibrėžiama dirbančiųjų klasė, taip pat mėginama analizuoti tarpinių klasių kategorijas. Įvairūs autoriai siūlo skirtingas schemas, tačiau svarbiausioji naujovė yra tai, kad dirbančiųjų klasė jau

nėra tiesiogiai apibrėžiama kaip išnaudojamoji (Wright, 1978; Carchedi, 1976). Vietoje to, proletarais laikomi visi tie, kurie yra samdomi ir kurie vykdo kitų žmonių nurodymus, bet patys nevadovauja kitų žmonių ar organizacijų darbui. Šis apibrėžimas apima rutininio nefizinio darbo atstovus, tokius kaip klerkai ar sekretorės bei daugelį valstybės tarnautojų. Kitos nefizinio darbo grupės klasifikuojamos pagal tai, ar jų nariai atlieka „kolektyvinio kapitalisto" funkcijas: ar jie kontroliuoja kitų darbą, koordinuoja ir tvarko gamybą. Grupės, atliekančios tik nedaug tokių funkcijų (technikai, mokslininkai, mokytojai bei įvairūs profesionalai), laikomos potencialiais dirbininkų klasės sąjungininkais kelyje į socializmą. Kai kurie marksistai šias grupes vadina „naująja darbininkų klase" – klase, kurios ne rankos, bet smegenys tampa išnaudojimo objektu. Tokių grupių „proletarizavimąsi" skatina sparti pokarinė jų plėtra ir tai, kad jos yra tiesiogiai samdomos didelių korporacijų arba valstybės. Joms būdingas ir didesnis nei kitoms nefizinio darbo grupėms, karingumas darbo santykių srityje bei politinis radikalizmas. Jų nepajėgumas pasiekti statusą, prilygstantį senosioms rinkos sektoriaus profesijoms, žlugdo „viduriniosios klasės" konservatizmą. Kita vertus, įvairūs vadybininkai, biurokratai bei kontrolieriai tapatinami su „senąja" smulkiąja buržuazija ir yra traktuojami kaip potencialūs korporacinės buržuazijos sąjungininkai šiuolaikiniuose klasiniuose mūšiuose. Darbininkų klasė, apimanti 60–70 proc. potencialios darbo jėgos, konfrontuoja su 5 proc. kapitalistų, valdančių didelę dalį gamybos priemonių. Tiesa, bendrą vaizdą komplikuoja dvi tarpinės kategorijos, kurių kiekviena apima 10–15 proc. gyventojų. Ši revizionistinė koncepcija po „klasių kovos" rubrika talpina daug platesnį politinių skirtumų spektrą nei ortodoksinis marksizmas. Kaina, kurią už tai tenka mokėti, yra tai, kad klasių teorija ima remtis viešpatavimo idėja, kaip elito teoretikų koncepcijose, o ne marksistine išnaudojimo teorija (Wright, 1986).

Antrasis marksistų būdas dorotis su liberaliosios demokratinės politikos įeigos politika yra *dvipakopės klasių kovos* teorija. Ji mažiau nutolusi nuo ortodoksijos. Joje teigiama, kad klasių kova pereina dvi skirtingas fazes. Ilgiausiai trunka toji, kuri vyksta darbininkų klasei kuriant save pačią kaip klasę ir įveikiant savo vidinę fragmentaciją. Tik šiai fazei pasibaigus, ir galbūt tik palyginti trumpą periodą krizės metu gali pasireikšti antroji proletariato ir kapitalistų konflikto fazė (Przeworski, 1977). Liberaliosiose demokratijose visada esama pirmosios fazės požymių proletarinėms organizacijoms mėginant įveikti rasinį ar etninį susiskaidymą, įtikinti dirbančiųjų masę reikalauti radikalesnių pokyčių, atremti nuolatines kapitalistų bei valstybės pastangas išlaikyti arba padidinti jų susiskaidymą. Šios koncepcijos problemiškumą lemia tai, kad beveik visa, kas vyksta politinėje arenoje, galima *interpretuoti* kaip pirmąją klasių kovos stadiją. Jokie kriterijai negalėtų paneigti tokios interpretacijos. Be to, ji net nėra labai įtikinama; ji nepaaiškina, kodėl ši pirmoji klasių kovos stadija yra daug ryškesnė Italijoje (kur komunistai nuolat gauna beveik trečdalį rinkėjų balsų) negu Jungtinėse Valstijose (kur socialistų partijų praktiškai ir nėra).

Trečioji marksistų strategija, sisteminė *vidinių klasės konfliktų* analizė, yra labiau revizionistinė. Poulantzas (1973, 1975) teigia, jog kiekviena socialinė klasė savo viduje gali būti pasidalijusi trejopai. *Frakcijos* rodo rimčiausią skilimą klasėje, kai nesuderinamus materialinius interesus ima reikšti atskiros politinės organizacijos. Antai smulkiųjų ir stambiųjų kapitalistų interesus reiškia skirtingos politinės frakcijos (partijos) Prancūzijoje, Italijoje bei Skandinavijoje. *Sluoksniai* (*stratos*) yra silpnesnės, tačiau svarbaus susiskirstymo kategorijos, atsirandančios dėl laikino ekonominių interesų konflikto, ir jos nepasireiškia atskiromis politinėmis organizacijomis. Pavyzdžiui, Britanijoje, Vakarų Vokietijoje ir Australijoje egzistuoja kvalifikuotų ir nekvalifikuotų darbininkų interesų skirtumai, tačiau tie skirtumai nėra tokie

dideli, kad profesinėms sąjungoms ar socialdemokratinėms partijoms trukdytų išlaikyti darbininkų klasės vienybę. Galiausiai yra įvairių izoliuotų socialinės klasės *subkategorijų*, turinčių skirtingų korporacinių interesų, galinčių būti lemiamais konkrečiomis aplinkybėmis. Pavyzdžiui, kariuomenė ir valstybinė biurokratija kartais gali veikti (fašistinių ar karinių režimų atvejais) kaip nepriklausomi vienetai. Frakcijų bei sluoksnių terminologija paplito tarp marksistų, nes ji teikia sąvokinių priemonių vidiniam klasių susiskaidymui analizuoti. Aiškinant, kodėl didelių gamybinių korporacijų interesai skiriasi nuo smulkių įmonių interesų ar nuo finansinio kapitalo interesų arba kodėl kai kurie fizinio darbo darbininkai nebalsuoja už komunistus ar socialistus, ši koncepcija teikia daugiau aiškinimo galimybių nei ankstesniųjų marksistų darbai. Tačiau cinikai pastebi, jog Poulantzo analizė tėra marksizmo kalba performuluota pliuralistinė analizė. Panašiai kaip pliuralistai „interesus" sieja su „grupėmis", Poulantzas klasių „frakcijas", „sluoksnius" bei „subkategorijas" sieja su grupiniais „interesais".

Ketvirtoji marksistinė liberaliosios demokratinės politikos analizės strategija yra dar labiau revizionistinė. Šiuo atveju dėmesys telkiamas į *socialinio susiskirstymo klasių viduje linijas*. Frakcijos bei sluoksniai išreiškia diferenciaciją vienos socialinės klasės viduje: gamybinio ir finansinio kapitalo interesų skirtumas gali fragmentuoti buržuaziją, tačiau jis neturi jokių padarinių vidinei kitų klasių segmentacijai. Tačiau klasių vidinio susiskaidymo teoretikai, tokie kaip Habermasas (1976) ir O'Connoras (1973), teigia egzistuojant esminių interesų skirtumų, galiojančių keletui ar net visoms klasėms. Dažniausiai nurodomas tarpklasinis skirtumas – tai nedidelių kapitalistinių įmonių ir korporacijų interesų priešybė. Nedidelių įmonių darbininkai paprastai nepriklauso profesinėms sąjungoms, yra mažiau apmokami, jiems gresia didesnė nedarbo tikimybė, palyginti su didelių korporacijų darbininkais, kurie yra gerai organizuoti, geriau atlyginami

ir saugesni nedarbo atžvilgiu. Taigi darbo jėga yra fragmentuota pagal tą patį matmenį, kaip ir kapitalas. Kiti svarbūs tarpklasiniai interesų skirtumai Britanijoje ir Vakarų Europoje – tai privataus ir viešojo sektoriaus interesai, taip pat diferenciacija tarp tų, kurie yra susiję su kolektyvinio vartojimo formomis ir tų, kurie yra susiję su individualaus vartojimo formomis (Dunleavy, 1980a). Tarpklasiniai interesai teikia potencialų pagrindą diferenciacijai, kuri perkerta klasikinio marksizmo išnaudotojų ir išnaudojamųjų dichotomiją.

Penktoji, ir labiausiai revizionistinė, strategija kartu yra ir nepopuliariausia. Ji apskritai atmeta klasių kovos tarp išnaudotojų ir išnaudojamųjų išsivysčiusio kapitalizmo sąlygomis liudijimų paieškas. Vietoje to klasių kovos arena iš nacionalinio lymens perkeliama į pasaulinį lygmenį (Wallerstein, 1981). Beturtis Marxo proletariatas, išnaudojamas ir nepaliaujamai skurdinamas, realiai egzistuoja neišsivysčiusiose šalyse. Proletariatas – tai Frantzo Fanono (1962) *žemės nelaimėliai*, gyvenantys „trečiojo pasaulio" miestų lūšnynuose bei skurdžiuose kaimuose, plušantys prakaito spaudimo įmonėse ir plantacijose. Vakarų demokratijų darbininkai patys yra kooptuoti į išnaudotojiškus tarptautinės prekybos ryšius, per kuriuos tarptautinės korporacijos bei Vakarų valstybės laiko priespaudoje mažiau išsivysčiusias šalis, ir būtent tuo paaiškinama išsivysčiusių kapitalistinių šalių gerovė. Nei Jungtinėse Valstijose, nei Vakarų Europoje nebėra „proletariato", yra tik tarpinės kategorijos, palaikančios tarptautinio kapitalo viešpatavimą. Liberaliųjų demokratijų vidaus politika nepaaiškinama marksistinėmis kategorijomis, nes jos atspindi tik dalinę kapitalistų ir jų parankinių interesų fragmentaciją.

Šios penkios liberaliosios demokratinės politikos analizės strategijos nėra nesuderinamos tarpusavyje. Klasės sąvokos perinterpretavimas gali būti suderintas su bet kuria iš toliau nurodytų trijų strategijų. Dauguma marksistų šias tris alternatyvas –

dvipakopę klasių kovą, klasių vidinius konfliktus ir tarpklasinį susiskirstymą – laikė tarpusavyje nesuderinamomis. Nors galima įsivaizduoti jųdviejų junginį, tačiau praktiškai jos išliko atskiros. Globalinės klasių kovos teorija iš esmės yra nesuderinama su visomis kitomis koncepcijomis, nes ji visiškai atmeta politinių konfliktų reikšmę liberaliosiose demokratijose.

Klusnumas ir maištavimas išsivysčiusio kapitalizmo sąlygomis

Marksistų įsitikinimu, didžiausias neramumų kapitalistinėse šalyse šaltinis yra proletariato patiriamas išnaudojimas ir susvetimėjimas. Dirbančiųjų nepasitenkinimą nuolat žadina nedarbas, atleidinėjimai iš darbo, blogėjančios darbo sąlygos ir atlyginimai, neprilygstantys infliacijai. Jie žmones verčia stoti į profesines sąjungas ir radikalias partijas, griebtis streikų bei protesto akcijų, kurių dėka gali būti iš esmės sustiprintas jų interesų bendrumo bei jų priešiškumo kapitalistų interesams suvokimas (Hyman, 1971). Gerai organizuoto darbininkų sąjūdžio, socialistinės arba komunistinės partijos egzistavimas naujoms darbininkų kartoms padeda suvokti savo gyvybinius interesus ir jiems suteikia politinės raiškos priemonių. Marksistų įsitikinimu, išsivysčiusio kapitalizmo sąlygomis gausėja veiksnių, kurie žmones skatina imtis organizuotų nepasitenkinimo raiškos veiksmų. Konfliktai dėl viešųjų gėrybių bei paslaugų, teikiamų arba tiesiogiai finansuojamų valstybės, tampa vis ryškesni ir svarbesni (Castells, 1979).

Tačiau marksistai skiria porą nepasitenkinimo nuostatų, kurių darbininkai gali laikytis dėl savo asmeninės patirties ypatybių arba dėl kolektyvinės organizacijos įtakos. Pirmoji geriausiu atveju yra „profsąjunginė nuostata“, arba „subordinacinė vertybių sistema“, kuria vadovaudamiesi žmonės, esantys socialinės hierarchijos apačioje, suvokia, jog yra išnaudojami, tačiau siekia

tik pagerinti savo padėtį esamoje sistemoje. Kapitalizmas jų gali būti suvokiamas kaip neteisinga ir taisytina, tačiau iš esmės nekeistina sistema. Darbininkai gali streikuoti dėl didesnių atlyginimų ar dėl geresnių darbo sąlygų, tačiau jie net nemėgina į savo rankas perimti gamybos priemonių valdymo ar darbo turinio kontrolės. Ši nuostata veda tik prie socialdemokratinių politinės organizacijos formų pripažįstant, kad politiniai pokyčiai gali vykti tik per atstovaujamosios politikos mechanizmus. Kita nuostata, atspindinti tikrąjį „klasinį sąmoningumą", arba „radikaliąją vertybių sistemą", socialinių blogybių priežastimi laiko pačią kapitalizmo sistemą ir vadovaujasi naujos porevoliucinės visuomenės vizija, kai dirbančiųjų klasės interesai bus universalizuoti.

Marksistai priėmė Lenino tezę, jog šis sąmoningumas atsiranda tik tuo atveju, kai jis „įdiegiamas" į darbininkų sąjūdžius išorinio agento – revoliucinės partijos arba revoliucinės inteligentijos. Tačiau darbo žmonių padėtis politinėse sistemose, kur profesinės sąjungos yra silpnos ir nėra susijusios su socialdemokratinėmis politinės mobilizacijos formomis, daugeliui marksistų yra visiška anomalija. Stipraus socialistinio judėjimo nebuvimas JAV iš dalies gali būti paaiškintas: (a) šios šalies socialinės struktūros „naujumu" ir tariamu „neklasiškumu", ypač aristokratijos nebuvimu; (b) dideliu socialiniu mobilumu; (c) etnine įvairove; (d) faktu, jog visuotinė rinkimų teisė buvo pripažinta iki industrializacijos, o tai reiškia, jog darbininkų klasei nereikėjo dėl jos kovoti. Nors JAV profesinės sąjungos paprastai remia Demokratų partiją, politikai bei politinės programos, kurias jos remia, toli gražu nėra socialistiškiausios iš visos turimos pasiūlos. *Kodėl nėra socializmo Jungtinėse Valstijose?* – šis klausimas marksistams ir dabar lieka toks pat aktualus, koks buvo, kai jį pirmąkart 1904 metais iškėlė Werneris Sombartas, tuometinis marksistas.

Marksistai mėgina spręsti kitą klausimą: kokiu būdu viešpataujančioms kapitalistinių visuomenių klasėms arba frakcijoms klasinį sąmoningumą pavyko išlaikyti „saugiose" ribose? Vals-

tybės dėka – teigia vienas atsakymas, kurį nagrinėsime tolesniame skirsnyje. Be to, veikia ir galingos nevalstybinės įtakos, skatinančios klusnumą bei susitaikymą su kapitalistų viešpatavimu. Pirma, kaip pabrėžia kai kurie neomarksistai, darbininkų klasės politinis mobilizavimas yra susijęs su specifiniais sunkumais. Offe ir Wiesenthalis (1980) išplečia Olsono pateiktąją kolektyvinio veiksmo logikos analizę. Jie argumentuoja, jog darbininkai yra individai, neišvengiamai turintys skirtingų interesų, priklausančių nuo amžiaus, lyties, sugebėjimų, tautybės. Daugelis šių skiriamųjų charakteristikų yra glaudžiai susijusios su asmenybe ir negali būti kaip nors homogenizuotos, nors jų kaip proletariato vienybę fragmentuojančių veiksnių vaidmuo gali labai įvairuoti. Kapitalas, priešingai, susideda iš homogeninių piniginių vienetų ir todėl jis yra lengvai „minkoma" substancija, kurią nesunku agreguoti į didesnius vienetus. Kapitalo bendrų interesų kriterijai yra fundamentalesni ir lengviau universalizuojami – jų pavyzdys gali būti pelningumo kriterijus.[2] Darbo klasės susiskaidymui įveikti reikia organizacijos, gebančios efektyviai palaikyti „dialogą" tarp eilinių narių ir jos vadovybės. Tokią struktūrą sunku sukurti ir išlaikyti; be to, jai tenka veikti labai nepalankioje aplinkoje, kur tiek kapitalistinės organizacijos (korporacijos, verslo asociacijos bei dešiniosios partijos), tiek valstybė yra tvarkomos hierarchiškai. Hierarchinės organizacijos yra vieningesnės, turi didesnę manevro laisvę, greičiau ir lanksčiau reaguoja į aplinkos pokyčius ir darydamos nuolatinį spaudimą proletariniams judėjimams, imituoja jų organizavimosi būdus.

Antra, kapitalistai ir jų klasiniai sąjungininkai – smulkioji buržuazija bei darbo prižiūrėtojai – yra geriau organizuoti už proletarinius sąjūdžius. Kapitalistai daro nepalyginamai didesnę įtaką valstybės agentūroms ir disponuoja kur kas didesne politinių kampanijų finansavimo galia. Be to, jie gali atitraukti arba savo nuožiūra perdislokuoti tuos savo išteklius, kurie darbi-

ninkams teikia pragyvenimo priemones, o valstybei – jos įplaukas. Beveik visas savo pajamas darbininkai išleidžia grynam vartojimui, tad jų pagrindinis ginklas – streikai ar protesto akcijos – iškart skaudžiai atsiliepia jų pačių ir jų šeimų gerovei (Crouch, 1984a). Darbininkai yra labiau pririšti prie konkrečios gyvenamosios vietos, o darbininkų organizacijos gali būti visiškai sunaikintos arba organizaciniu požiūriu atmestos atgal po nepavykusio ilgalaikio (ar juo labiau) visuotinio streiko. Kapitalistai, priešingai, savo išteklius gali atitraukti labiau inkrementiškai, nepatirdami ryškesnių padarinių savo tiesioginei gerovei, ir didelių neramumų atvejais gamybos priemones jie paprastai gali perdislokuoti į kitas vietas, regionus arba šalis.

Trečia, marksistai atkreipia dėmesį į tai, kaip kuriama „dominuojanti ideologija": visuma politinių bei socialinių idėjų, kurios gina kapitalistų interesus ir neutralizuoja *status quo* kritiką, o esamą tvarką vaizduoja esant „prigimtine" arba neišvengiama. Tiesiogiai kapitalistų kontroliuojamos arba veikiamos idėjų komunikacijos priemonės (žiniasklaida, knygų leidyba, universitetai), taip pat kapitalistų įtaka valstybei nulemia liberaliosios demokratijos „debatų" struktūrą. Vyraujantys visuomenės aiškinimo būdai pasižymi sisteminiu tendencingumu, nes socialinę sistemą bei jos konfliktus vaizduoja taip, kad tai nekeltų grėsmės kapitalo hegemonijai. Klasinių konfliktų esmė yra nuolat iškreipiama arba jų reikšmė sumenkinama. Pavyzdžiui, vyraujanti atstovaujamosios valdžios ideologija politiką vaizduoja kaip santykius tarp lygių, atomizuotų „piliečių" ir fragmentuotų valstybės agentūrų ir postuluoja rinkėjų daugumos galią pertvarkyti bet kurias socialines institucijas. Vyraujančių ideologijų formavimąsi kapitalizmo sąlygomis taip pat veikia valdančiosios klasės sudėtis, arba vyraujančios frakcijos sudaryto „jėgų bloko" pobūdis. Santykiai tarp kapitalistų ir ankstesnių viešpataujančių klasių, tokių kaip aristokratija, arba tradicinių institucijų,

tokių kaip monarchija (kur ji egzistuoja) ir karininkija bei Bažnyčia, palieka savo spaudą vyraujančioje ideologijoje. Šiaurės Amerika skiriasi nuo Vakarų Europos tuo, kad jos vyraujanti ideologija buvo kapitalistinė iš pat pradžių: nebuvo feodalinės aristokratijos, kurią būtų reikėję išstumti. Gramsci įsitikinimu, proletarinis sąjūdis, metantis iššūkį kapitalo vyravimui, gali tikėtis sėkmės, jeigu savo dėmesio nekoncentruos vien į ekonominius ar politinius aspektus. Jis veikiau turi būti organizuojamas kaip „antihegemoninis projektas": kaip alternatyvi visuomenė, pakeičianti buržuazines idėjas bei institucijas visose gyvenimo srityse. Intelektualai atitinkamai atlieka svarbų vaidmenį Gramsci marksizme, ir tai, matyt, paaiškina jo populiarumą tarp akademinių marksistų. Reikia laimėti idėjų kovą, darbininkai turi teisingai suvokti savo išnaudojimo esmę ir turi turėti kitokios ateities viziją.

Ketvirtoji marksizmo strategija, aiškinant darbininkų politinį pasyvumą kapitalizmo sąlygomis, yra kur kas materialistiškesnė, labiau atitinkanti pagrindinę klasikinio marksizmo idėją. Kaip jau matėme, Vakarų marksistai proletariato apatiškumą paprastai traktuoja kaip ideologinį reiškinį. Tačiau kai kurie marksistai yra labiau linkę pabrėžti kapitalizmo ekonominę sėkmę kaip veiksnį, jam garantuojantį proletariato paramą. Dar kiti aiškina, jog kapitalizmas proteguoja atskiras darbininkų grupes – panašiai kaip Leninas kėlė aiškinamąją teoriją apie darbininkų „aristokratiją", kurios ištikimybė nuperkama specialiomis privilegijomis arba kaip O'Connoras (1973) aiškina darbininkų interesus monopolinio kapitalo sektoriuje. Kiti atkreipia dėmesį į kapitalizmo sėkmę, kai pakeliamas daugumos darbininkų pragyvenimo lygis, kaip tai darė pirmasis garsus marksizmo revizionistas Eduardas Bernsteinas (1961). Dar kiti sugestionuoja, jog išsivysčiusiose šalyse kapitalizmas patenkina visų darbininkų materialinius interesus (Marcuse, 1969; Gortz, 1985). Ir neomarksistai

vis labiau pripažįsta, jog socialistinių režimų nesugebėjimas prilygti Vakarų kapitalizmui vartojimo gėrybių gausa bei gamybos tempais kapitalistinių šalių darbininkams neteikia pagrindo manyti, jog socializmas pagerins jų materialinę padėtį.

Rinkimų demokratija žvelgiant į ją rimtai

Šie daugelio liberaliųjų demokratijų stabilumo aiškinimai vis dėlto nepadeda išspręsti problemų, marksizmo teoretikams iškylančių mėginant susitaikyti su socializmo politinės alternatyvos gyvybingumu. „Marksizmo tradicija visada turėjo didžiulių problemų,... nes prieš ją iškildavo paradoksalus buržuazinės demokratijos reiškinys – tai režimas, kuriam esant išnaudotojų mažuma išlaiko savo valdžią naudodamasi formaliai laisvų visuotinių rinkimų sistema" (Therborn, 1978, p. 248). Revoliuciniai marksistai liberaliąją demokratiją gali „nurašyti" kaip kapitalistų įrankį, kaip „buržuazinę apgaulę", tačiau tada liberalioji demokratija nesiskirs nuo bet kurio kito kapitalistinio režimo, pavyzdžiui, nuo karinio arba fašistinio. Arba jie gali argumentuoti, kaip tai darė Leninas, jog liberalioji demokratija yra geriausias iš galimų apsauginių kapitalizmo šarvų. Tačiau šio argumento silpnumą atskleidžia tai, jog kai demokratinės institucijos sugriūva, bet nėra pakeičiamos socializmu, kaip tai dažnai atsitikdavo šalyse, pasukusiose industrializacijos link. Geriausiu atveju marksistai gali argumentuoti, kad kapitalizmui liberalioji demokratija yra optimalus kevalas tada, kai darbininkų klasė nėra suorganizuota klasių kovai. Tačiau net ir ši pozicija pripažįsta, jog liberalioji demokratija iš principo gali būti (iš dalies realiai ir yra) atvira jos užkariavimui darbininkų klasės balsais.

Nėra buvę atvejo, kad liberalūs demokratiniai rinkimai neginčytinai parodytų daugumos rinkėjų paramą kapitalistinės visuomenės transformavimui į socialistinę visuomenę. Tačiau lygiai taip pat Salvadoro Allende's prezidentinė pergalė Čilėje

1970 metais arba rinkiminė Nikaragvos socialistų sėkmė liudija, jog nebūtinai visi rinkiminiai rezultatai yra prokapitalistiniai. Žinoma, marksistai gali apeliuoti į tai, kad Allende galiausiai buvo nuverstas Čilės kariškių, ir argumentuoti tuo, kad prie socializmo taikiai neleidžiama pereiti. Tačiau vien tas faktas, kad viešpataujančiosios klasės, kai nenori paisyti lošimo taisyklių, gali atsikratyti liberaliosios demokratijos, dar neįrodo, kad šios taisyklės tėra įrankis kapitalistų rankose. Iš principo klausimas, ar liberali demokratinė valstybė gali būti panaudota konstituciškai transformuojant kapitalizmą į socializmą, lieka empiriškai atviras (taip pat priklauso nuo socializmo apibrėžimo). Kai kurie marksistai neigia tokią galimybę (Przeworski, 1985), kiti ją pripažįsta ir laiko pageidautina (Esping-Anderson, 1985). Tačiau jeigu marksistai pripažįsta, kad liberali demokratinė įeigos politika valstybines organizacijas gali atverti klasių kovai, iškyla pavojus, jog jų argumentai susilydys su pliuralistų arba demokratinės elito teorijos argumentais.

Tik nedaugelis marksistų iš esmės kvestionuoja minėtąją Therborno prielaidą, kad liberaliojoje demokratijoje išnaudotojų mažuma savo valdžiai išlaikyti naudojasi rinkimų sistema. Tačiau Przeworskis (1980 ir 1985) svarsto du kitus galimus liberaliosios demokratijos padarinius proletariatui. Pirma, racionaliai palaikyti kapitalizmą darbininkai gali ne todėl, kad juos klaidina vyraujanti ideologija, o todėl, kad jų individualūs interesai geriau tenkinami perskirstomojo kapitalizmo sąlygomis, negu jie būtų tenkinami skausmingai pereinant prie socializmo, o ir socializmo žadamas jų padėties pagerėjimas geriausiu atveju įvyktų tik tolimoje ateityje. Perėjimas prie socializmo reikštų tokius potencialius kaštus: investicijų mažėjimą, nedarbo didėjimą, pilietinį karą, kontrrevoliucijos grėsmę bei stalinizmo pavojų. Perėjimui įvykus yra ir papildomų potencialių kaštų; tai menkesnis socializmo efektyvumas palyginti su kapitalizmu. Faktiškai darbininkų klasė investicinius sprendimus kapitalistams deleguoja

todėl, kad jie geriau naudoja investicijų fondus ir yra pajėgūs atsispirti reikalavimams per didelę socialinio produkto dalį skirti vartojimui. Darbininkai visiškai racionaliai palaiko kapitalizmą, jeigu mano, kad jis geriausiai tenkina jų materialinius interesus, ir veikiausiai visada jį palaikys, turint omeny tuos kaštus, kuriuos implikuoja perėjimas prie socializmo. Revoliucijų gali geisti fanatikai, tačiau dauguma darbininkų liberaliosiose demokratijose nebalsuos už revoliuciją.

Antra, demokratiniai rinkimai kapitalizmą gali palaikyti todėl, kad darbininkai nesudaro ir negali sudaryti elektorato daugumos (Przeworski, 1985). Net jeigu darbininkai pajėgtų išspręsti savo kolektyvinio veiksmo problemą ir susivienytų aplink socialistinę partiją, jų rinkimų galios vis vien nepakaktų. Liberalioji demokratija kapitalizmui tarnauja ne todėl, kad kapitalistai valdo darbininkų protus, bet todėl, kad pramoninis proletariatas retai kada buvo dauguma, o dabartinėse išsivysčiusiose kapitalistinėse šalyse yra nykstanti mažuma. Socialistinės partijos susiduria su dilema. Jos gali susilpninti savo klasinį radikalizmą ir tapti įprastomis valdžios siekiančiomis partijomis; būtent šiuo keliu ir pasuko socialdemokratinės partijos. Toks deradikalizavimas paprastai dezorganizuoja darbininkų klasę, nes plačių koalicijų kūrimas ardo proletariato solidarumą ir perskirstomojo kapitalizmo sąlygomis socialistinį judėjimą suskaido į atskirus grupinius interesus. Arba socialistinės partijos gali saugoti savo ideologinį grynumą ruošdamos savo klasę būsimajai revoliucijai, tačiau tada joms gresia pavojus tapti tik „geto" partijomis.

5.4. Valstybės organizacija

Nuodugnesnių marksistinių valstybės institucijų funkcionavimo teorijų atsirado tik po karo. Jos daugiausia sietinos su Vakarų neomarksizmu, kilusiu kaip pastangos naujai suformuluoti Mar-

xo ir Engelso idėjas, be to, jis leidžiasi įtraukiamas į atvirus debatus su „buržuaziniu" socialiniu mokslu. Ortodoksinis Kominterno laikų marksizmas-leninizmas nepateikė jokių rimtų darbų, analizuojančių liberaliosios demokratijos praktiką bei institucijas, o neomarksistai mėgino interpretuoti ir tokius reiškinius, kurių klasikiniai marksistai nenumatė, ypač mišriosios ekonomikos bei globėjiškos valstybės atsiradimą kiekvienoje išsivysčiusioje kapitalistinėje visuomenėje. Ankstesnės marksistinės koncepcijos, demokratinę valstybę traktavusios kaip grynai represinį aparatą, klusniai tarnaujantį kapitalistams, nesiderino su atsiradusiu valstybiniu planavimu bei „rūpestinguoju kapitalizmu", bent jau laikotarpiu tarp šeštojo ir aštuntojo dešimtmečio pabaigos. Naujosios dešinės vyriausybių iškilimas devintajame dešimtmetyje nutraukė ankstesniąją santarvę globėjiškos valstybės atžvilgiu ir paskatino grąžinti rinkai kai kurias gyvenimo sritis, anksčiau tvarkomas politinių sprendimų. Tačiau jokioje liberaliojoje demokratijoje dar nėra pavykę radikaliai išardyti valstybinio reguliavimo ar viešųjų paslaugų tinklo, tad viešosios politikos konfigūracija vis dar labai skiriasi nuo tos, kuri vyravo iki 1945 metų.

Nors analizuojamosios problemos yra naujos, marksistinių analizės įrankių sąraše ir toliau modifikuotu pavidalu išlieka trys valstybės koncepcijos, kurios buvo išdėstytos Marxo ir Engelso veikaluose, tai instrumentalistinis, tarpininkavimo ir funkcionalistinis modeliai. Toliau panagrinėsime šiuos neomarksistų modernizuotus modelius, pažymėsime jų skirtumus nuo Marxo ir Engelso klasikinių koncepcijų ir apibūdinsime, kaip kiekvienas modelis naudojamas analizuojant valstybės institucijų funkcionavimą bei politikos formavimo procesą. Kiekvieno modelio atveju aptarsime ir kai kuriuos skirtingus jo variantus, kad neomarksistinėje literatūroje susidarytume vaizdą apie teorinių alternatyvų spektrą.

Šiuolaikiniai instrumentalistiniai modeliai

Jau pabrėžėme, kad Marxas ir Engelsas į liberaliąją valstybę paprastai laikėsi instrumentalistinio požiūrio ir traktavo ją kaip mašiną, kapitalistų tiesiogiai valdomą iš išorės, tad neišvengiamai tarnaujančią jų interesams. Aiškindami aristokratinių bei monarchistinių režimų išlikimą XIX a. Europoje, jie šiek tiek modifikavo šį požiūrį ir pripažino, jog galimas ir netiesioginis kapitalistinis valstybės valdymas. Šiuolaikinis instrumentalizmas naudoja tą pačią strategiją aiškindamas, kodėl socialdemokratinių partijų arba kitokių koalicijų, iš dalies orientuotų į darbininkų klasės balsus (tokių kaip Franklino Roosevelto „naujojo kurso" administracija JAV) atėjimas į valdžią iš esmės nepakeitė liberaliųjų demokratinių valstybių kapitalistinės prigimties. Šiuolaikiniai instrumentalistai, konfrontuodami su pliuralistais, plėtoja Kautskio tezę, jog kapitalistų klasė valdo nebūdama valdžioje ir tenkinasi tuo, kad kontroliuoja visas besikeičiančias valdžias. Anksčiau jau aptarėme pagrindinius instrumentalistų argumentus, teigiančius kapitalo vyravimą įeigos politikoje.

Kitas šiuolaikinių instrumentalistų argumentas glaudžiai siejasi su elito teorija. Argumentuojama, jog kapitalistai, valstybiniai biurokratai ir politiniai lyderiai faktiškai sudaro vieningą grupę, kurios narius sieja bendra socialinė kilmė, panašus gyvenimo būdas ir vertybės, taip pat įvairūs bendri forumai, kuriuose formuojama koordinuota viešosios politikos strategija. Nors šiuolaikinėse liberaliosiose demokratijose (išskyrus JAV) tiesioginis stambaus verslo atstovų dalyvavimas valdžioje darosi vis mažiau ryškus, tačiau valstybės aparato personalą užpildo žmonės tų visuomenės sluoksnių, kurie laikosi prokapitalistinių nuostatų, pavyzdžiui, profesionalai teisininkai arba finansininkai. Ten, kur į valdžią ateina kairieji, negatyvi verslo sluoksnių bei tarptautinės finansų rinkos reakcija radikalioms socialinėms

reformoms automatiškai sukuria nepalankų klimatą – suformuoja „ekonominius gyvenimo faktus" prieš bet kokią fundamentalią kapitalizmo alternatyvą dar prieš šalies kapitalistams panaudojant rimtesnius ginklus (tokius kaip investicinis streikas).

Kapitalo vyravimą liudija tokie faktai, kad valstybinis intervencionizmas nuolat orientuojasi į šalies kapitalo protegavimą nuo užsienio konkurencijos, į „pažangiosios" technologijos rėmimą, į griežtą valstybinę darbo santykių kontrolę. Dauguma mišriosios ekonomikos priemonių – tai ekonominės veiklos, nustojusios būti pelninga verslui, valstybinis subsidijavimas arba perėmimas į valstybės rankas; dauguma socialinės rūpybos priemonių gali būti suprastos kaip mėginimas socializuoti verslo kaštus, kurie pradedami dengti iš bendrų mokesčių vietoje to, kad pasirodytų darbdavių gamybinių išlaidų apskaitoje. Vyraujanti valstybės orientacija kapitalistinėje visuomenėje – tai „spaudimo iš apačios" neutralizavimas (Miliband, 1982, p. 54–93).

Niekada didelės reikšmės instrumentalistai neteikė konkrečiai institucinei liberalios demokratinės valstybės sandarai. Dauguma instrumentalistų sutinka su Marxu, kad parlamentinis procesas tėra akių dūmimas, turintis prasmę tik kaip būdas ideologinei iliuzijai palaikyti, esą egzistuoja demokratinė valstybinės politikos kontrolė. Reali valdžia koncentruojama ne įstatymų leidybos, bet vykdomosios valdžios rankose. Pavyzdžiui, tame tinkle agentūrų, kurios supa JAV prezidentą ir lemia svarbiausius užsienio bei gynybos politikos sprendimus, Domhoffas (1970, 1978b) teigia nustatęs, jog kapitalas kontroliuoja tiek demokratines, tiek elitines nuomonės formavimo agentūras, nustatančias politinių svarstymų darbotvarkę. Amerikos vykdomosios valdžios personale vyrauja kapitalistų klasė; Kongresas geriausiu atveju yra ta vieta, kur tos klasės disidentai gali išsakyti savo nuoskaudas. Debatai bei tariamas pliuralizmas atstovaujamosios valdžios institucijose išreiškia tik vidinius arba techninius viešpataujančiosios klasės nesutarimus dėl to, kaip įveikti pa-

valdžios klasės nepasitenkinimą. Administracinį elitą instrumentalistai traktuoja kaip paprastus funkcionierius, vykdančius kapitalistų klasės interesams palankią politiką. Biurokratija pirmiausia egzistuoja tam, kad spręstų kapitalistinės ekonomikos problemas ir prieštaravimus: nėra jokio kito jos egzistavimo pagrindo, nepriklausomo nuo jos klasinio vaidmens. Tas pat pasakytina apie teisės sistemą. Instrumentalistai sutaria su elito teoretikais savo įsitikinimu, jog teisminės valdžios klasinė priklausomybė reiškiasi tuo, kad teisminės nuožiūros galia visada šališkai krypsta prieš profesines sąjungas bei radikalius socialinius judėjimus. Teisėjai nuolat kontrakto teisę naudoja prieš profesines darbo sąjungas (darbo monopolininkus), o ne prieš kapitalistinius monopolininkus.

Instrumentalistų rašiniuose valstybė traktuojama kaip iš esmės vieninga organizacija. Federalinės valdžios decentralizavimas, kai vidaus politikos reikalų tvarkymas perleidžiamas regioninei ar vietos valdžiai ir valdžių atskyrimas vienodai laikomas akių dūmimu. Bet koks regimas valdžios fragmentavimas tėra valdančiosios klasės gudrybė siekiant suskaidyti išnaudojamųjų klasių, įgijusių revoliucinį arba reformistinį sąmoningumą, vienybę. Jeigu ši tariamoji fragmentacija imtų darytis nevaldoma, politinė kontrolė iš naujo būtų centralizuota arba būtų sugalvota kitokių, lygiai tokių pat apgaulingų, valstybinių organizacijų decentralizavimo būdų. Reorganizacijos, keičiančios vietos valdžios juridines galias ar administracinę struktūrą, tėra šalies kapitalistų valios įgyvendinimas. Vietinė arba regioninė valdžia pirmiausia tvarkė vietinės bei regioninės buržuazijos reikalus. Šiais laikais kapitalas vis labiau organizuojamas nacionaliniu bei tarptautiniu mastu, todėl ankstesnė (kapitalistinė) decentralizuotos valdžios motyvacija netenka galios, išskyrus kai kuriuos teritoriškai susijusius kapitalo sektorius, kur paliečiami, pavyzdžiui, statybos korporacijų arba gamtinių išteklių gavybos kompanijų interesai. Dabartinė vietos valdžia tėra represi-

nių ir klasinių strategijų, taikomų centrinės valdžios lygiu, mikrokosmosas (Cockburn, 1977). Kai šiai padėčiai iškyla grėsmė arba kai radikaliosios kairiosios partijos perima vietos valdžią, tada subnacionalinės valdžios tiesiog nepaisoma arba drastiškai apkarpomos jos galios. Tarp centrinės ir vietos valdžios kyla vieninteliai rimti konfliktai, galintys kilti liberalios demokratinės valstybės viduje, ir visada jie sprendžiami centro naudai, nes būtent ten veikia vykdomasis nacionalinės buržuazijos komitetas. Nesant tokių konfliktų, vietos ar regioninė valdžia veikia kaip vietos arba regioninių kapitalistų įrankis, išskyrus atvejus, kai jų interesai yra pernelyg siauri.

Iki šiol nagrinėjome tik vyraujančią akademinę marksistinio instrumentalizmo versiją. Tačiau verta atkreipti dėmesį ir į porą šios koncepcijos variantų, iškeltų įvairių atspalvių komunistinių partijų intelektualų: į valstybinio monopolistinio kapitalizmo teoriją ir į vadinamuosius „eurokomunistų" argumentus.

Valstybinio monopolistinio kapitalizmo teoriją šiuolaikinių liberaliosios demokratijos valstybių analizei naudoja valdančiosios Sovietų bloko komunistinės partijos bei Maskvai ištikimi ortodoksiniai komunistai Vakaruose (Jessop, 1982, p. 32; Hardach and Karras, 1978). Jų nuomone, bet kurios išsivysčiusios kapitalistinės ekonomikos raida neišvengiamai artėja prie to, kad monopolinės korporacijos su valstybe susilies į vieningą ekonominio išnaudojimo ir politinio viešpatavimo įrankį. XIX a. valstybė rūpinosi bendraisiais visų kapitalo savininkų reikalais, todėl dėl milžiniškų pramoninių bei finansinių korporacijų atsiradimo beveik visos kitos kapitalistų frakcijos prarado įtaką valstybei. Šią teoriją esą patvirtina tas faktas, jog personalą, užimantį vadovaujamas pozicijas valstybėje, ir asmenis, užimančius monopolines kapitalo aukštumas, sieja tankus tiesioginių ir netiesioginių ryšių tinklas. Valdžios ir verslo institucijų susiliejimą paspartino politinė ir ekonominė ketvirtojo dešimtmečio krizė, valstybės pareigūnus ir monopolinius kapitalistus privertusi grieb-

tis jungtinių kapitalistinės ekonomikos reguliavimo pastangų mėginant susidoroti su jos vidiniais prieštaravimais. Tą susiliejimą skatina ir tai, kad monopolinis kapitalas daugiausia finansuoja ir veikia nekomunistines politines partijas ir žiniasklaidą. Transnacionalinių kompanijų augimą lydėjo spartus tarptautinių ekonominių bei politinių organizacijų, tokių kaip Europos ekonominė bendrija, iškylančių virš nacionalinių valstybių, augimas; šie poslinkiai taip pat liudija naują monopolinio kapitalo ir tarptautinio imperializmo plėtros stadiją.

Vis dėlto, nepaisant radikalios frazeologijos, valstybinio monopolinio kapitalizmo teorija išreiškia iš esmės revizionistinę, o ne revoliucinę nuostatą, ir atspindi Sovietų Sąjungos posūkį į „taikaus sambūvio" bei lenktyniavimo su kapitalizmu politiką, pradėtą šeštajame dešimtmetyje. Nuo tada šios teorijos ėmė propaguoti mintį, jog komunistinės Vakarų Europos partijos, vadovaujančios antimonopoliniams aljansams, yra pajėgios įvykdyti taikų, parlamentinį liberalių demokratinių šalių perėjimą prie socializmo. Nieko panašaus iki šiol neįvyko. Komunistai turėjo labai nedaug atstovų Švedijos ir Prancūzijos vyriausybėse, tačiau niekur, išskyrus Italiją, jie netapo vadovaujančia proletariato partija, jau nekalbant apie vadovavimą tarpklasiniams antimonopoliniams aljansams.

Kai kurie rafinuotesni koncepcijos atstovai mano, jog valstybinio monopolinio kapitalizmo atsiradimas sietinas su Marxo prognozėmis apie kapitalizmo raidą (Fine and Harris, 1979). Kapitalo centralizacija ir koncentracija iš valstybės reikalauja vis didesnės intervencijos monopolių naudai, nes būtent valstybė turi dorotis su monopolinio kapitalizmo prieštaravimais: ji turi švelninti ekonominių svyravimų ciklus. Fine'o ir Harriso koncepcijoje valstybė yra autonomiškesnė, nei ją vaizduoja Sovietų ortodoksai, bet vis dėlto jie abu išlieka instrumentalizmo pozicijose. Kiti marksistai valstybinio monopolinio kapitalizmo teoriją atmeta dėl kelių skirtingų priežasčių. Valstybė visada buvo

svarbiausia sudarant sąlygas kapitalistinei ekonomikai kilti (Baran and Sweezy, 1966). Valstybinis monopolinis kapitalizmas tėra tam tikras kapitalizmo raidos periodas ir jis nėra būdingiausias visų išsivysčiusių kapitalistinių visuomenių bruožas (Poulantzas, 1975). Marksistams nedera laikytis prielaidos, kad ryšys tarp valstybės ir monopolinio kapitalo yra toks tiesmukiškas; valstybės pareigūnų paramą kapitalistiniam gamybos būdui gali lemti beasmenės priežastys (Offe and Ronge, 1975). Ir politinė monopolistinių kapitalistų santarvė toli gražu nėra akivaizdi: pavyzdžiui, kapitalistai dažnai susiskirsto į priešiškas pramonines-gamybines ir finansines-spekuliacines frakcijas.

Eurokomunizmas yra bendrinis pavadinimas, teikiamas visoms toms politinėms idėjoms bei strategijoms, kurių griebėsi Vakarų Europos komunistinės partijos, nutraukusios ryšius su Sovietų Sąjunga ir atmetusios Lenino socializmo modelį tiek jo praktinių rezultatų, tiek teorinio idealo prasme (Boggs and Plotke, 1980; Carillo, 1977; Claudin, 1979). Daugelis „eurokomunistų" yra instrumentalistai ir jų argumentai savo ištakomis siekia „renegatą Kautskį" (kaip jį vadino Leninas). Viena vertus, Kautskis aiškino, kad valstybė yra viešpataujančiosios klasės įrankis ir kad ji „nenustos būti kapitalistine institucija tol, kol proletariatas netaps viešpataujančiąja klase" (Kautsky, 1971, p. 110). Kita vertus, jis manė, jog parlamentinėmis pergalėmis proletariatas visą valstybę gali paimti į savo rankas. Šią analizę labai panašiu pavidalu aštuntajame dešimtmetyje pakartojo Berlingueras ir Carillo, tuometiniai Italijos ir Ispanijos komunistų partijų lyderiai; analogiškų pažiūrų laikosi šiuolaikiniai kairieji socialdemokratai (Hodgson, 1977). Italijos komunistų partija 1972 metais pirmoji iš didžiausių komunistinių partijų priėmė eurokomunizmo poziciją kaip „istorinio kompromiso strategiją". Ji išsižadėjo savo ankstesnės ištikimybės Lenino revoliucinio maišto keliui į socializmą, pasiskelbė pripažįstanti daugpartinę politiką bei liberalias konstitucines taisykles ir nustojo besąlygiškai remti So-

vietų užsienio politiką. Dabar ji laikosi nuostatos, jog taikus Italijos perėjimas prie socializmo gali įvykti nepažeidžiant liberaliosios demokratijos principų, galbūt aljanse su krikščionimis demokratais, priėmus demokratinių reformų programą (Hobsbawm, 1977). Nepaisant savo vidinių nesutarimų, reformistinis eurokomunizmas, kaip ir revoliucinis leninizmas, kurį jis atmeta, laikosi instrumentalizmo pozicijos. Valstybė ir toliau laikoma instrumentu, kurį gali ir turi į savo rankas paimti darbininkų klasė. Eurokomunistų skiriamasis bruožas yra jų pasiryžimas vengti sovietinio tipo vienpartinės valstybės.

Tarpininkavimo modelis

Marxo ir Engelso pateiktas valstybės kaip arbitro modelis sugestionuoja, jog esant laikinai klasinių jėgų pusiausvyrai valstybinė biurokratija arba stiprus politinis–karinis lyderis gali visuomenei primesti stabilizavimo politiką, nekontroliuojamą kapitalo, net jeigu ekonominiame gyvenime jis turėtų palikti neliečiamą kapitalo viešpatavimą. Šiuolaikinis tarpininkavimo modelis sugestionuoja, jog šio pobūdžio funkcijos, tenkančios valstybinėms agentūroms bei politiniams lyderiams, yra dažnesnis ir tvaresnis reiškinys, nei manė Marxas ir Engelsas. Poulantzas (1978) teigia, kad liberaliosios demokratijos sąlygomis valstybė veikia kaip klasių kovos kondensatas; iškreiptai ir tendencingai atspindi klasinių jėgų platesnėje visuomenėje balansą. Rinkimai, streikai, maištai, spaudimo grupių lobizmas, teismų sprendimai valstybės politiką nuolat verčia taikytis prie įvairių klasių frakcijų ar sluoksnių reikalavimų. Šiuolaikinėse kapitalistinėse visuomenėse monopolinės korporacijos yra vyraujanti klasinė frakcija. Kad jų įtaka valstybinei politikai išliktų, joms būtina, kad valstybė savo politikai užsitikrintų kitų kapitalo frakcijų, tarpinių klasinių kategorijų (tokių kaip smulkioji buržuazija bei „mėlynosios apykaklės") ir darbininkų klasės paramą.

Lanksti ir prisitaikėliška viešosios politikos konfigūracija, išnaudodama nesutarimus visuomenėje, dezorganizuoja darbininkų klasės karingumą.

Tokiai konfigūracijai išsilaikyti reikia, kad valstybės aparatas veiktų pakankamai autonomiškai vyraujančiosios klasinės frakcijos atžvilgiu ir kad lyderiai, sudarantieji ir koordinuojantieji valdantįjį „jėgų bloką", politinėje scenoje reikštųsi kaip neprikląusomi aktoriai. Tačiau ši valstybinių agentūrų autonomija yra *santykinė*, nes kapitalizmo ekonominės sistemos poreikiai visada nusvers bet kurią jiems priešingą politiką, net jeigu bus leista ją eksplicitiškai artikuliuoti. Vis dėlto dėl šios santykinės autonomijos, kai valstybė veikia atsižvelgdama ir reaguodama į jėgų pusiausvyrą, atsiveria kapitalizmo, kaip ekonominės sistemos, dalinės socializacijos galimybė įvesti tam tikrus socialistinio gamybos būdo elementus, t.y. galimybė, kurią neigia grynai instrumentinis arba represinis valstybės modelis.

Valstybės kaip tarpininkės modelis buvo išplėtotas Poulantzo *autoritarinio etatizmo* koncepcijoje; ja naudojantis svarbiausius institucinius pokyčius buvo mėginama analizuoti pokario liberaliosiose demokratijose. Konkrečiai buvo mėginama paaiškinti golistų režimo Prancūzijoje konsolidaciją po to, kai 1958 metais buvo įkurta Penktoji respublika su stipriu prezidentu. Tai buvo įvykis, inauguravęs nepertraukiamą daugiau kaip dvidešimties metų dešiniųjų partijų viešpatavimą Prancūzijos nacionalinėje politikoje. Autoritarinį etatizmą Poulantzas laikė pagrindine šiuolaikinės liberaliosios politikos tendencija ir jį apibrėžė kaip „intensyvėjančią valstybės kontrolę visose socioekonominio gyvenimo srityse kartu su menkėjančia liberaliųjų demokratinių institucijų įtaka bei drakoniškais „laisvių" apribojimais" (Poulantzas, 1978, p. 203–204).

Svarbūs yra bent penki šios raidos bruožai. Pirma, parlamentų įtakos mažėjimas ir vykdomosios valdžios galių stiprėjimas reiškia pačios liberalios buržuazinės politikos eroziją, kuri

gali būti visiško liberaliosios demokratijos žlugimo preliudija. Antra, valdžių atskyrimo doktrina, numatanti institucinę įstatymų leidybos, vykdomosios ir teisminės valdžios nepriklausomybę, ima eižėti, nes liberalios demokratinės valstybės pačios sistemiškai pažeidinėja šį konstitucinį jų principą. Trečia, smunka politinių partijų kaip politikos formavimo įeigos faktoriaus reikšmė, nes arba susikuria vienas vyraujantis partijų blokas (kaip Japonijoje arba golistinėje Prancūzijoje), arba pamainomis valdo dvi partinės grupuotės, o vykdomąją valdžią visada monopolizuoja centristinis blokas, sudarytas iš jų abiejų atstovų (kaip Didžiojoje Britanijoje arba Vakarų Vokietijoje). Ketvirta, „legitimacijos procesas vis labiau nustumiamas į plebiscitinę ir grynai manipuliacinę terpę (žiniasklaida), kur vyrauja administracinės bei vykdomosios valdžios įtaka" (Poulantzas, 1978, p. 229). Penktasis bruožas – tai vadinamųjų „paralelinių struktūrų" šalia formalios, arba oficialios, valstybės organizacijos atsiradimas, didinantis valdžios koncentravimąsi vykdomosios valdžios viršūnėje. Politinių lyderių ir prezidentų vadovavimas vyriausybei tampa vis labiau asmeniškas ir savavališkas. Kartu atsirado tokia kvazivalstybinių agentūrų gausa, kad atstovaujamoji politika jau nėra pajėgi efektyviai jų kontroliuoti. Autoritariniame etatizme esama „fašizmo sėklų arba atskirų jo elementų". Poulantzas reziumuoja: „Visa šiuolaikinė valdžia pajungiama autoritariniam etatizmui" (1978, p. 239).

Tarpininkavimo modelio šalininkai atmeta instrumentalizmo argumentus, esą valstybės aparatas tarnauja kapitalizmui dėl to, kad aukštesniųjų biurokratų bei politinių lyderių socialinė kilmė, vertybės bei ryšiai tiesiogiai lemia jų prokapitalistinę orientaciją. Poulantzo požiūriu, koordinaciją kapitalistinėje valstybėje vykdo politinė vykdomoji valdžia ir aukštesnieji pareigūnai, nepriklausomai nuo to, koks konkretus personalas užima šiuos postus. Institucinis valstybės atskyrimas nuo kapitalistų klasės nėra vien akių dūmimas. Konstituciniai bei organizaciniai me-

chanizmai valstybės personalo interesus filtruoja kapitalistų ilgalaikių interesų naudai. Juridinės ir politinės atskaitomybės mechanizmai iš pradžių buvo kuriami tenkinant kapitalistų siekį panaikinti korupcinio naudojimosi valstybės institucijomis galimybes. Tačiau šiuo metu minėtasis institucinis atskyrimas padeda išlaikyti harmoniją tarp įvairių kapitalo rūšių ir kuria regimybę, jog valstybė gina visų piliečių, tarp jų ir darbininkų klasės, interesus. Valstybė klasiniu požiūriu turi atrodyti neutrali, kad galėtų geriau pasitarnauti ilgalaikiams kapitalistų klasės interesams.

Išsivysčiusioje pramoninėje valstybėje viešieji pareigūnai atrenkami pagal gabumus (Therborn, 1978), net jeigu jie turėtų tarnauti ilgalaikiams kapitalizmo interesams. Siekdami savo pačių gerovės ir norėdami išlikti savo postuose, valstybės pareigūnai yra suinteresuoti kapitalistinės ekonomikos augimu, tad turi tenkinti kapitalo interesus, nors ir nebūtinai optimaliausiu būdu (Offe, 1984). Visuotinis planavimas, koks būtų socializmo sąlygomis, kai gamybą dėl pelno pakeičia gamyba dėl poreikių tenkinimo, negali būti racionalus. Tačiau planavimas gali būti racionalus *tam tikrai klasei* arba „jėgų blokui", sukurtam siekiant įtvirtinti monopolinio kapitalo viešpatavimą. Tokiam tikslui valstybės pareigūnai disponuoja plačiu politinių technologijų arsenalu, tarp jų Keyneso receptais manipuliuojant paklausa, pajamų politika, regionine politika, indikatyviu planavimu bei rūpybos priemonėmis. Šio pobūdžio intervencinių priemonių bus imtasi nepaisant trumpalaikių verslo protestų, net jeigu valstybės pareigūnams jos atrodytų racionalios visos kapitalistų klasės požiūriu. Ilgalaikėje perspektyvoje valstybės administracija kapitalizmą mėgina padaryti pozityvios sumos lošimu, kuriame gali laimėti visos klasės. Tokia strategija kapitalizmą apsaugo nuo lemtingų klasinių konfliktų. Tačiau ji gali būti įgyvendinta tik kapitalistams primetus ilgalaikę discipliną. Tarpininkavimo modelio šalininkų požiūriu, konspiraciniai ar asmeniniai ryšiai

tarp verslo ir valstybės elito – korupcija ir nepotizmas – tėra neišsivystymo požymis. Tokie nusidėjimai liberaliam demokratiniam etosui tėra feodalizmo palikimas, o ne esminiai buržuazinės demokratijos bruožai.

Valstybės tarpininkės teoretikai laikosi gana komplikuoto požiūrio į teisę, kurią jie traktuoja kaip iš dalies autonominę socialinės veiklos sritį. Teisinės procedūros neleidžia teisėjams griebtis tiesioginių manipuliacijų, tad iš principo pavaldžiosios klasės gali jomis naudotis. Prisiekusiųjų teismo egzistavimas arba teisinės sistemos segmentacija į sferas, neturinčias bent jau akivaizdaus ryšio su klasiniu šališkumu – šių teisės aspektų svarbą jie pripažįsta (Thompson, 1975). Sėkminga darbininkų sąjūdžių kova už kontrakto bei darbo teisės transformaciją liberaliosiose demokratijose nėra ignoruojama, kaip instrumentalistiniuose modeliuose. Ir vis dėlto tarpininkavimo teoretikai netiki ilgalaikiu teismų neutralumu. Nuolaidos, teisėjų daromos kuriuo nors klasių kovos momentu, kitu atveju gali būti atšauktos. Santykinė teisės autonomija nuolat turi būti ginama darbininkų klasės politinės mobilizacijos priemonėmis.

Tarpininkavimo modelio atstovai taip pat suvokia, jog liberalios demokratinės valstybės tarpusavyje labai skiriasi vidine – federaline arba unitarine – organizacija. Vietos valdžia jose gali turėti labai skirtingų politikos formavimo bei finansinės autonomijos galių; o istoriškai susiklostęs valdžių atskyrimo būdas vis dar smarkiai gali veikti valstybės stabilumą. Kadangi valstybė kaip visuma yra palyginti autonominė kapitalistų trumpalaikių interesų atžvilgiu, kiekviena valstybinė suborganizacija taip pat yra palyginti autonominė tų interesų atžvilgiu, tad ji daugiau ar mažiau atsižvelgia ir į kitų klasių interesus. Kintanti institucinė valstybės struktūra yra istorinis klasių kovos padarinys, besiklostantis pagal paprastą schemą. Pavaldžių klasių sėkmė į savo rankas imant valstybines organizacijas atremiama jų reorganizavimo priemonėmis, tarnaujančiomis ilgalaikiams kapitalo in-

teresams, kaip, pavyzdžiui, Britanijoje, kur vietos valdžios vienetai buvo radikaliai modernizuoti ir sustambinti, kad užkirstų kelią jų perėjimui – rinkimais – į darbininkų organizacijų rankas (Dearlove, 1979). Amerikietiškąjį federalizmą Charlesas Beardas (1935) aiškino kaip politinę nacionalinės integracijos priemonę, tarnaujančią ilgalaikiams komercinės klasės interesams. Valstybinio aparato fragmentacija gera tuo, kad klasių kovą leidžia išskaidyti į daugybę atskirų frontų. Racionaliai mąstanti buržuazija nenori centralizuotos valstybės, nes jai pavojinga kurti valstybinį aparatą, kuris greitai gali pavirsti įrankiu socialistiniams tikslams įgyvendinti. Decentralizavimas fragmentuoja radikalių pokyčių mastą ir jiems sudaro papildomų kliūčių; būtent to ir siekė daugelio liberaliųjų demokratijų konstitucinės bei administracinės santvarkos kūrėjai. Decentralizuotos valstybinės struktūros padeda stabdyti arba mažinti globėjiškos valstybės ar socialistinės valdžios ekspansiją, ir tai yra vienas iš nedaugelio lyginamosios politikos studijų atradimų, dėl kurio beveik visuotinai sutariama (Castles, 1985, p. 120). Konstitucijos, numatančios decentralizavimą, saisto buržuaziją jos trumpalaikių interesų požiūriu, tačiau liudija ilgalaikį strateginį racionalumą.

Nėra išsamių tarpininkavimo modelio teorijų. Tiesą sakant, kaip matysime toliau, daugelis pagrindinių jo atstovų (tokių kaip Poulantzas ir Therbornas) nuolat svyruoja tarp tarpininkavimo ir funkcionalistinio modelio. Tačiau yra įdomių ir įžvalgių studijų, kuriose, naudojant tarpininkavimo modelį, mėginama paaiškinti *autoritarinių kapitalistinių režimų* egzistavimo faktą, taigi jas verta aptarti. Marksistai tradiciškai sutarė, jog liberalioji demokratija išsivysčiusioje pramoninėje valstybėje yra „normali" politinės sistemos forma. Kalbėdamas apie Napoleono III režimą Marxas jį apibūdino kaip valstybę tarpininkę, laikinai įgijusią autonomiją priešiškų klasinių jėgų pusiausvyros sąlygomis, kurios, jo manymu, gali susiklostyti tik tada, kai perėjimas iš kapitalizmo į socializmą jau yra įpusėjęs. Būtent todėl ortodok-

siniai tarpukario marksistai ypatingų fašistinių režimų plėtrą sveikino kaip ženklą, liudijantį greitą Europos kapitalizmo mirties agoniją. Tačiau šių fašistinių visuomenių galia ir atsparumas nežlugo dėl vidinių priežasčių, ir jų pakeitimas liberaliais režimais po 1945 m., kaip atrodo, paneigė tokias interpretacijas. Panašiai ilgamečiai autoritariniai pokario režimai kapitalistinėse visuomenėse (pavyzdžiui, Ispanijoje, Portugalijoje, Graikijoje, Brazilijoje ir Argentinoje) sukėlė marksistinių autorių domėjimąsi „ypatingaisiais" režimais. Trotskis (1971) aiškino, jog fašistinė valdžia atsiranda ne ten, kur klasių jėgos yra „pusiausviros", bet veikiau ten, kur buržuazija jau yra pralaimėjusi kovą su darbininkų klase; tik tokiomis sąlygomis kapitalistai sutinka suteikti labai didelę autonomiją fašistinei politinei partijai ar socialiniam sąjūdžiui, kurio ji nesugeba kontroliuoti. Mėgindamas paaiškinti pokario autoritarinius režimus, Poulantzas radikalizavo tarpininkavimo modelį teigdamas, jog autonominė valstybė yra bendrinė išsivysčiusio kapitalizmo politinė sistema, ir kad tiek „ypatingieji", tiek liberalūs demokratiniai režimai yra vienodai galimos valstybės autonomijos pasireiškimo alternatyvos.

Šiuolaikinės funkcionalistinės koncepcijos

Funkcionalistinis Marxo ir Engelso modelis pabrėžė valstybės organizacijos bei politikos formavimo procesų priklausomybę nuo pamatinių kapitalizmo raidos palaikymo imperatyvų. Visuomenės ekonominės bazės pokyčiai determinuoja politinio bei teisinio antstato kaitą. Šiuolaikinės funkcionalistinės koncepcijos lygiai taip pat pabrėžia, kad valstybinį intervencionizmą geriausiai paaiškina beasmenė kapitalizmo plėtojimosi logika. Kaip ir jų klasikiniai marksistiniai pirmtakai, šiuolaikiniai funkcionalistai nesidomi konkrečiais mechanizmais, kuriais valstybės politika reaguoja į struktūrinius imperatyvus; jų dėmesį pirmiau-

sia traukia makrosocialinės problemos ir tendencijos. Kai kurios marksistinio funkcionalizmo koncepcijos buvo traktuojamos kaip atkirtis fundamentaliosioms sociologinėms teorijoms, suformuluotoms JAV ir Vakarų Europoje. Konservatyvieji teoretikai sukūrė sudėtingų teorinių sistemų, aiškinančių socialinį stabilumą bei socialinę valdžios legitimaciją (žr. apie Talcottą Parsonsą) ir tai, kaip pramoninė visuomenė evoliucionuoja link savo sudėtingesnių ir rafinuotesnių pavidalų (žr. apie Niklasą Luhmaną). Neomarksistinės funkcionalistinės schemos mėgina imituoti šių teorijų konceptualų rafinuotumą, taikyti sistemų teorijos sąvokas įrodinėjant neišvengiamą klasinį valstybinės intervencijos šališkumą ir prieštaringumą. Nors ekonominiai imperatyvai vis dar vyrauja šiose schemose, visi šiuolaikiniai funkcionalistiniai aiškinimai pripažįsta egzistuojant specifines politines ir ideologines struktūras arba kultūrinius procesus, kuriems taikytina specifinė aiškinimo logika. Pavyzdžiui, Althusseris teigia, jog revoliucinės situacijos gali susiklostyti tik tuo atveju, jeigu ekonominė krizė vyksta kartu su politine ir ideologine krize. Anot Habermaso, ekonomines krizes dabar nulemia valstybės aparato ar net kultūrinės sistemos krizės (žr. toliau).

Yra labai nedaug, jeigu išvis esama, funkcionalistinių valstybės institucijų interpretacijų, nors Therbornas (1978) parlamentų nuosmukio analizę pateikia naudodamasis funkcionalistinių bei tarpininkavimo modelių argumentų mišiniu. Jis teigia, jog tradicinės atstovaujamosios valdžios formos, nustumiančios į šalį mases ir jas izoliuojančios arba kontroliuojančios vietos elito rankomis, „jau nėra adekvatus instrumentas". Daugumoje liberaliųjų demokratijų jas pamažu pakeitė nauja plebiscitinė politika, grindžiama žiniasklaidos puoselėjamu charizmatinių lyderių kultu. Plebiscitinė politika stiprina ir, tiesą sakant, net aukština vykdomosios valdžios galią formuojant bei įgyvendinant politiką įstatymų leidybos valdžios galių mažėjimo sąskaita. Ši raida tarnauja monopoliniam kapitalizmo stabilumui palaikyti, nes ma-

sinio elektorato tiesioginio balsavimo už lyderius ar politines programas pseudodemokratija tik didina politinės sistemos legitimaciją, kooptuoja piliečių masės klusnumą ir nekelia realaus pavojaus netekti valstybės sprendimų kontrolės. Panašiai O'Connoras (1973, p. 78) aiškina, jog Amerikos vykdomoji valdžia nėra priklausoma nuo atskirų klasių interesų, o tarnauja tik monopolinio kapitalo kaip visumos interesams. Šiuos interesus valstybės aparatas atrenka, surikiuoja ir perduoda prezidentui bei jo pagrindiniams padėjėjams, inicijuojantiems atitinkamą politiką.

Tie politikų ar viešųjų pareigūnų bruožai, kuriems tiek daug dėmesio skiria instrumentalistinės koncepcijos, beveik neveikia funkcionalistinės analizės. Valstybinis personalas paprasčiausiai atlieka tam tikrus vaidmenis; jų elgesį iš esmės determinuoja struktūrinės jėgos, veikiančios pagal funkcinius kapitalistinio gamybos būdo imperatyvus. Jų politikos formavimo stilius kinta priklausomai nuo to, kas labiausiai tinka šiai funkcijai. Panašiai postuluojama, jog valstybės organizacija visada yra *optimaliai* organizuota esamo momento kapitalo poreikiams tenkinti. Pakanka tam tikru laiko momentu nurodyti kapitalo poreikius ir valstybinės organizacijos struktūra jau gali būti paaiškinta – išskyrus, žinoma, visiškos krizės atvejį. Tad marksistas funkcionalistas turi pripažinti, jog valstybės koordinavimo problema gali egzistuoti tik esant revoliucinei krizei. Normaliomis sąlygomis kapitalistinė valstybė sėkmingai gali maskuoti savo klasinį pobūdį. Valstybės funkcija – politinės bei ekonominės intervencijos priemonėmis dorotis su ekonominėmis krizėmis, sukeltomis kapitalistinio gamybos būdo. Grėsmingų koordinavimo sunkumų gali atsirasti tik tada, kai sistemos tvarkytojams krizės nepavyksta įveikti – dėl funkcinio ekonomikos sutrikimo arba dėl kultūrinės-ideologinės sistemos kolapso.

Kadangi, marksistų įsitikinimu, kapitalizmo socialinė sistema yra pasmerkta žlugti, tai kapitalizmo problemos galiausiai

nėra racionaliai išsprendžiamos. Valdančiosios klasės strategija bei jos reakcija į prieštaringus funkcinius kapitalistinio gamybos būdo imperatyvus pasižymi chronišku nestabilumu. Net funkcionalistinėje marksizmo versijoje valstybės veiklos efektyvumas priklauso nuo konkrečių klasių kovos aplinkybių (nors šių dviejų aiškinimo strategijų – klasių kovos ir funkcinių imperatyvų – suderinamumas yra abejotinas). Funkcionalistiniai marksistai vis dar teigia, jog racionalus ekonomikos valdymas galimas tik socializmo sąlygomis, nors šio įsitikinimo nepatvirtina Sovietų Sąjungos ir jos satelitinių valstybių ekonominio planavimo rezultatai (Nove, 1983). Daugelis Vakarų marksistų vis dar neigia, jog Rytų bloko šalių praktika turi kokios nors tiesioginės reikšmės tam, kaip perėjus prie socializmo veiktų planinė Vakarų šalių ekonomika. Tiesa, jau esama ženklų, jog ši nuostata netrukus gali pasikeisti.

Vis dėlto kai kuriose srityse buvo iškelta funkcionalistinių koncepcijų, aiškinančių tiek valstybės aparato stabilumą, tiek vidines jo įtampas. Gana išsamų modelį, aiškinantį valdžios fragmentavimąsi į skirtingus sluoksnius bei sektorius, pateikia *dvilypės valstybės tezė*, arba marksistinė alternatyva liberalaus korporatizmo teorijai.

Toji tezė formuluojama trimis etapais (O'Connor, 1973; Wolfe, 1977; Cawson and Saunders, 1983). Pirmiausia iš funkcinių kapitalistinio gamybos būdo reikalavimų dedukuojamos trys valstybės funkcijos: tvarkos palaikymo, kapitalo kaupimo ir legitimacijos funkcijos. Antra, identifikuojamos šias funkcijas atitinkančios valstybinių išlaidų formos. Tvarka palaikoma vykdant „socialinių išlaidų" politiką; kapitalo kaupimas skatinamas „socialinio investavimo" išlaidomis, mažinančiomis gamybos kaštus; socialinį vieningumą stiprina „socialinio vartojimo" išlaidos, pakeliančios darbininkų pragyvenimo lygį (ir tik netiesiogiai prisidedančios prie pelno didėjimo). Valstybinės organizacijos gali būti klasifikuojamos pagal tai, kuriai iš šių funkcijų

skiriamas jų biudžetas. Tvarką palaikančios policijos organizacijos priklauso socialinių išlaidų kategorijai, branduolinės jėgainės, tiekiančios pigią elektros energiją, laikytinos socialine investicija, o rūpybos agentūros, prisidedančios prie sistemos legitimacijos, priklauso socialinio vartojimo kategorijai. Trečia, valstybinių organizacijų valdymas struktūrizuojamas taip, kad kaupimo funkcijai būtų teikiama pirmenybė prieš legitimacijos funkcijas. Šiam eiliškumui garantuoti kuriamos dvejopos institucijos. Centrinė valdžia arba politiškai nekontroliuojamos kvazivalstybinės agentūros monopolizuoja socialinio investavimo funkcijas, kurios yra svarbiausios kapitalui. Čia sprendimų priėmimo procedūra paprastai yra korporatistinė, orientuota į ateitį, mėginanti integruoti išorinius interesus. Centrinė valdžia monopolizuoja ir socialinių išlaidų funkcijas, turinčias lemiamos reikšmės socialiniam stabilumui, tačiau šiuo atveju laikomasi griežtai biurokratinės sprendimų priėmimo tvarkos ir nemėginama kooptuoti išorinių interesų. Vietos valdžios struktūroms arba galbūt kai kurioms politiškai svarbioms nacionalinio valstybinio aparato struktūroms suteikiama atsakomybė kontroliuoti socialinio vartojimo išlaidas. Politikos formavimo procesas šioje srityje yra sąmoningai pliuralistinis, ir jis yra skirtas politinei energijai absorbuoti, sudaryti masių įtakos valdžios sprendimams regimybę ir palaikyti į poreikius orientuotą ideologiją, kuri masėms liudytų valstybinės politikos socialinį neutralumą. Tačiau praktiškai vietos valdžia arba renkamoji regioninė valdžia visiškai yra kontroliuojamos centro; jis užkerta kelius tokiai jų politikai, kuri būtų priešiška kapitalo interesams; be to, jų sprendimus iš esmės riboja priklausomybė nuo centro skiriamų išteklių. Vis dėlto centro ir vietos valdžios santykių konfliktiškumas atspindi struktūrinę įtampą tarp kapitalo kaupimo ir legitimacijos funkcijų, kurias atlieka kapitalistinė valstybė.

Dvilypės valstybės koncepcijos oponentai argumentuoja, jog praktiškai viešosios išlaidos gali būti suklasifikuotos pagal jų

funkciją tik *ex post* įvertinant jų padarinius arba žinant, kurios organizacijos įgyvendins atitinkamas programas (tai visą schemą daro tautologinę). Tad tik atgaline data galima įvertinti, ar išlaidos viešajai sveikatos apsaugai tarnauja kapitalo kaupimo, legitimacijos ir/arba tvarkos palaikymo tikslams (Dunleavy, 1984). Ir faktinis valstybinių organizacijų funkcijų pasiskirstymas liberaliojoje demokratijoje nėra itin palankus šiai teorijai (Sharpe, 1984). Kai kuriose šalyse pagrindines socialinio vartojimo funkcijas kontroliuoja centrinė valdžia, o socialinio investavimo funkcijas atlieka vietos valdžia.

Kita svarbi funkcionalistinių koncepcijų taikymo sritis – *teisinės sistemos interpretacijos*, kurios yra grindžiamos Marxo „bazės ir antstato" metafora (Cohen, 1978). Kiekviena faktiškai egzistuojanti teisinė sistema traktuojama kaip gamybinių jėgų arba (kita versija) kaip gamybinių santykių aptarnavimo priemonė. Coheno funkcionalistiniame modelyje teisė kinta priklausomai nuo klasinių jėgų santykio kaitos, ir tai ypač pasakytina apie darbo kontraktų teisę. Gamybinių ir teisinių santykių atitikimas gali būti uždelstas arba suboptimalus, tačiau šiaip jau teisė aptarnauja ir atspindi ekonominę bazę. Funkcionalistinės „bazės ir antstato" dichotomijos kritikų požiūriu, teisė faktiškai yra nuosavybės santykių gamybos srityje dalis, tad pati ši dichotomija negalima (Lukes, 1983). Vis dėlto marksistinių teisės interpretacijų pagrindu išlieka bazės ir antstato modelis. Renneris (1949), remdamasis tam tikrais empiriniais duomenimis, argumentavo, jog tos teisinės normos, kurios išsilaiko ilgus istorinius periodus ir aprėpia skirtingų gamybos būdų vyravimo fazes, faktiškai keičia savo esmines funkcijas priklausomai nuo ekonominių struktūrų pokyčių. Tačiau Rennerio argumentai neimplikuoja, jog teisė tėra pasyvus klasinės aplinkos atspindys. Teisėjai ir teisinė sistema atlieka aktyvų vaidmenį palaikant socialinius santykius ir jiems kintant. Pashukanis (1979) pabrėžė formaliosios teisės ir kapitalistinio racionalumo artimumą. Teisė

atspindi abstraktų individualumą ir formalią sandorių pusių lygybę kapitalistinėje rinkoje. Todėl socializmo sąlygomis, kai materialūs kolektyviniai tikslai (artikuliuoti valstybiniame plane) išstums, kaip disfunkcinį kliuvinį, formalią teisinę individų lygybę, teisė turės išnykti. Tačiau kai kuriose funkcionalistinėse marksizmo versijose pripažįstama teisinės sistemos neutralumo galimybė būtent dėl to, kad teisė pripažįsta tik abstrakčius individus, o ne klases (Poulantzas, 1973). Vis dėlto ši teisinė fikcija funkcionuoja šališkai, nes ji palaiko kapitalistinį gamybos būdą ir kuria „juridinę iliuziją", jog socialiniai konfliktai gali būti sprendžiami nepriklausomai nuo klasių kovos aplinkybių.

Vienu metu funkcionalistiniai aiškinimai buvo tapę madingais tarp Vakarų marksistų, nes jie teikė intelektualesnį aiškinamąjį modelį, palyginti su tuo, kurį siūlė ortodoksinis instrumentalizmas. Iškilo trys skirtingi funkcionalizmo variantai: struktūralistinis marksizmas, kapitalo logikos mokykla ir vokiškasis neomarksizmas.

Struktūralistinis marksizmas atsirado 1960-siais Prancūzijoje, pirmiausia komunistų filosofo Louiso Althuserio darbuose; nors šiai srovei priskiriamas ir Poulantzas (naudojęsis ir tarpininkavimo, ir funkcionalistiniu modeliu). Struktūralistų įsitikinimu, valstybė yra pirmiausia visuomeninės darnos stiprinimo veiksnys, ir jos funkcija yra vyraujančios klasės organizavimas bei pavaldžių klasių dezorganizavimas tam naudojant represinius arba ideologinius mechanizmus (Althusser, 1969). „Represinis valstybės aparatas" (RVA) – šiuo nauju terminu įvardijamos karinės bei policinės valstybės pajėgos. Ideologinis valstybės aparatas (IVA) apima įvairias valstybės institucijas, kurios formaliai atlieka „valstybinę" socialinio stabilumo garanto funkciją. Althusserio sąraše joms priklauso religinės, švietimo, profsąjunginės bei žiniasklaidos organizacijos, taip pat šeimos institucija. Tačiau stebėtina tai, kad jame neminimos rūpybos agentūros, valstybinės įmonės ar planavimo organai, kurie visi yra akivaiz-

dus globėjiškos valstybės ekspansijos liudijimas. RVA ir IVA nuolat atkuria kapitalistinio gamybos būdo „egzistavimo sąlygas", kai formuojami klusnūs, disciplinuoti ir fragmentuoti „individai", kurių pažiūros bei elgesys atitinka kapitalistinį gyvenimo būdą. Siekdamas identifikuoti minėtąją funkciją Althusseris apibrėžia valstybę taip, kad ji apima beveik visas neekonomines organizacijas, išskyrus revoliucinę darbininkų partiją, ir kartu ištrina skirtumą tarp įeigos politikos ir valstybinės organizacijos, kitaip sakant, skirtumą tarp valstybės ir visuomenės (Polan, 1984, p. 34–35).

Althusseris atmeta idėją, kad liberaliosios demokratijos egzistavimo faktas reikalauja specifinio paaiškinimo, ir pripažįsta tik tai, kad paaiškinimo reikalauja jos egzistavimo regimybė. Jo naudojama IVA sąvoka implikuoja, jog kapitalistinės valstybės piliečiai gyvena buržuazinės diktatūros sąlygomis. Visas jų mąstymas, kurį jie įsivaizduoja esant privačiu, iš tikrųjų yra viešas. Liberalioji demokratija, privatus gyvenimas, pilietinės teisės, interesų grupės – visa tai tėra ideologiniai konstruktai, kurių paskirtis yra raminti ir klaidinti mases. Vienas iš tikslų, kuriais grindžiamos Althusserio teorinės pastangos, buvo jo mėginimas racionalizuoti Prancūzijos komunistų partijos nuolatinę ištikimybę Maskvos linijai ir jos žavėjimąsi Rytų bloko sistema. Althusserio analizė implikuoja, jog Sovietų Sąjunga ir kapitalistinės visuomenės nesiskiria demokratiškumo ar politinių laisvių realumo požiūriu. Vienintelis ir esminis skirtumas yra tas, kad Rytų bloko ekonomika yra socializuota ir tarnauja visuotinei gerovei. Šia prasme Sovietų Sąjunga yra pranašesnė už kapitalistines visuomenes, jeigu jas vertintume pagal marksistinius standartus.

Tačiau Althusserio koncepcija, žadėdama teorinį valstybės funkcinės nepriklausomybės nuo ekonominių kapitalizmo imperatyvų paaiškinimą, žengia toliau už ortodoksinius valstybinio monopolistinio kapitalizmo modelius. Althusserio įsitikini-

mu, politinės bei ideologinės struktūros egzistuoja pagal savo pačių ritmo ir raidos dėsnius, kurie skiriasi nuo dėsnių, veikiančių ekonomikoje. Tad galima būtų tikėtis neekonominio liberaliosios demokratijos ar biurokratijos paaiškinimo, grindžiamo „klasinės galios" ir „valstybinės galios" skirtumu arba „politikos specifiškumu" (Laclau, 1977). Deja, marksistiniai struktūralistai ekonominei determinacijai alternatyvos nepateikia. Socialines klases, politines partijas, ideologijas ir valstybines organizacijas jie, kaip atrodo, ir toliau aiškina kaip gamybos būdo logikos vedinius. Be to, kai kurie kritikai argumentuoja, jog bet kokios ekonominio determinizmo išlygos kelia grėsmę marksizmo vientisumui. Pavyzdžiui, neomarksistinė biurokratijos ir darbo pasidalijimo analizė konverguoja prie elito teorijos analizės (Parkin, 1979); o postAlthuserio ar postGramsci marksizmas nuo pliuralizmo skiriasi tik terminologija (Laclau and Mouffe, 1985).

Kita problema, kuri iškyla marksistiniams struktūralistams, – tai santykis tarp klasių kovos koncepcijos ir funkcionalistinės valstybės teorijos. Galiausiai jie pripažino, kad klasių kova vyksta valstybės institucijose (Althusser, 1976; Poulantzas, 1978). Tačiau tokia klasių kova negali kilti politiniame ir ideologiniame tam tikro gamybos būdo lygmenyje, nes jų schemoje šio lygmens funkcija yra gamybos būdo stabilizavimas. Kita vertus, jeigu valstybėje vykstanti klasių kova prasideda ekonomikos srityje, tai ar apskritai egzistuoja ekonominio ir politinio-ideologinio lygmens skirtumas?

Neomarksistų *kapitalo logikos mokykla* (kartais vadinama „valstybės dedukcijos" teorija) funkcinę valstybės būtinybę mėgina dedukuoti iš kapitalistinio gamybos būdo analizės (Altvater, 1973; Holloway and Picciotto, 1978). Pavyzdžiui, teisinės bei monetarinės sistemos, būtinos gamybai, prekiniams mainams bei kapitalo cirkuliacijai, „dedukuojamos" iš funkcinių kapitalizmo poreikių. Valstybė kaip visuma funkcionuoja kaip „idealus kolektyvinis kapitalistas" (Altvater, 1973), kaip politinė ins-

titucija, tenkinanti bendrus kapitalo poreikius. Jeigu viešųjų sprendimų teorijos atstovai valstybės veiklą jai tiekiant, pavyzdžiui, viešąsias gėrybes, aiškina kaip tikslinio racionalumo rezultatą, tai kapitalo logikos mokykla funkcinę valstybės būtinybę dedukuoja iš jos postuluojamų kapitalo poreikių. Panašiai ji keturiais aspektais dedukuoja šiuolaikinės valstybės interven-cionizmo ekspansiją reguliuojant krizių kamuojamą kapitalistinę ekonomiką: sudaryti bendras materialines sąlygas gamybai; nustatyti ir įtvirtinti bendrus teisinius santykius; reguliuoti ir slopinti konfliktus tarp kapitalo ir darbo; ir ginti nacionalinį kapitalą pasaulinėje rinkoje (Altvater, 1978, p. 42). Tačiau šios funkcinės valstybės galios vis dėlto yra ribotos – valstybė nėra pajėgi įveikti vidinių kapitalizmo prieštaravimų.

Vokiečių neomarksizmui turėjo įtakos Frankfurto „kritinės teorijos" mokykla bei sistemų teorija (Jay, 1973). Pagrindinis jo atstovas, Clausas Offe, kapitalistinę valstybę apibrėžia kaip institucionalizuotą politinės galios formą, kuri „siekia ginti klasinės visuomenės, kur vyrauja kapitalas, visų narių *kolektyvinius* interesus" (Offe, 1984, p. 120). Koncepcija derina organizacinį ir funkcinį valstybės apibrėžimą. Ji postuluoja, jog funkciškai optimali kapitalistinė valstybė yra palyginti neutrali klasių atžvilgiu. Offe's įsitikinimu, institucinį valstybės funkcionavimą apibrėžia trys sąlygos. Pirma, valstybei draudžiama organizuoti gamybą pagal savo pačios „politinius" kriterijus. Šis atskyrimo principas reiškia, jog liberaliojoje demokratijoje investicinius sprendimus daro kapitalistai, o valstybė tiesiogiai jų nekontroliuoja. Antra, valstybės politiką riboja tai, kad mokestinės jos įplaukos priklauso nuo kapitalo akumuliavimo sėkmės. Valstybės pareigūnai turi būti suinteresuoti didinti savo pačių galią ir garantuoti bei ginti kapitalo kaupimą; šis argumentas nuspėja vėlesnę neopliuralistinę Charleso Lindblomo poziciją. Trečia, nors kapitalistinę valstybę apibrėžia tai, kad ji atskiriama nuo gamybos ir yra priklausoma nuo kapitalo akumuliacijos, idea-

liai valstybei reikia dar ir demokratinės legitimacijos. Valstybės funkcija *par excellence* – tai dorojimasis su galimomis ekonominėmis, fiskalinėmis arba institucinėmis legitimacijos krizėmis.

Marksistinių kritikų požiūriu, funkcionalistiniai valstybės aiškinimai yra nereikšmingi, nes juose veiksmų padariniai traktuojami kaip jų priežastys (Elster, 1986; žr. taip pat išnašą 1). Kadangi kiekvienas veiksmas duoda tam tikrų rezultatų, tas veiksmas vaizduojamas kaip būtinas tiems rezultatams pasiekti, ir taip konstruojama kapitalo „poreikių" tipologija mėginant parodyti bet kurio konkretaus rezultato funkcionalumą. Pavyzdžiui, aiškinama, jog globėjiškos valstybės ekspansija, vykusi trejetą dešimtmečių po 1945 m., buvo funkcionali kapitalo atžvilgiu, nes ji faktiškai vyko. Lygiai taip pat aiškinama, jog rūpybos funkcijų mažinimas ir siaurinimas po 1970-ųjų buvo funkcionalus kapitalo atžvilgiu, nes jis taip pat faktiškai vyko. Žodžiu, ką valstybė bedarytų, yra funkcionalu kapitalo ilgalaikių interesų atžvilgiu, tad teorija apskritai negali būti falsifikuota. Panašių priekaištų instrumentalistai kelia Poulantzo valstybės koncepcijai, kurioje pabrėžiamas valstybės kaip visuomeninės darnos faktoriaus vaidmuo. Teigti, kad kapitalistinio gamybos būdo reprodukcija reikalauja tam tikrų sąlygų, dar nereiškia paaiškinti, kaip tos sąlygos yra tenkinamos, kas įvyktų, jeigu jos nebūtų tenkinamos, ir ar jos gali būti tenkinamos „funkciškai lygiaverčiais būdais", arba apskritai *kodėl* jos yra tenkinamos.

Santykinė valstybės autonomija

Visuose neomarksistų tekstuose kalbama apie „kapitalistinės valstybės *santykinę autonomiją*", tad baigiant šį skirsnį vertėtų glaustai aptarti, kaip trys nagrinėtos koncepcijos naudoja šią sąvoką. Faktiškai ši frazė savyje slepia dvi skirtingas prasmes. Valstybė gali būti palyginti autonominė kapitalistų klasės atžvilgiu, ir tokia interpretacija dera organizacinei valstybės teori-

jai (5.1 diagrama). Tačiau valstybė gali būti palyginti autonominė kapitalistinio gamybos būdo atžvilgiu, ir tokia interpretacija dera funkcionalistinei teorijai.

5.5. *Krizės*

Šiuolaikiniai marksistai skiria keturias krizines išsivysčiusio kapitalizmo tendencijas – ekonomikos, racionalumo, legitimacijos ir motyvacijos (Habermas, 1976). Bet kuri iš šių tendencijų, viena arba kartu su kitomis, gali tapti realia krize.

Ekonominės krizės

Marxas, žinoma, buvo įsitikinęs, jog kapitalistinė gamybinių jėgų plėtra būtinai pradės konfliktuoti su gamybiniais santykiais. Pramoninio proletariato atsiradimas ir gausėjimas neišvengia-

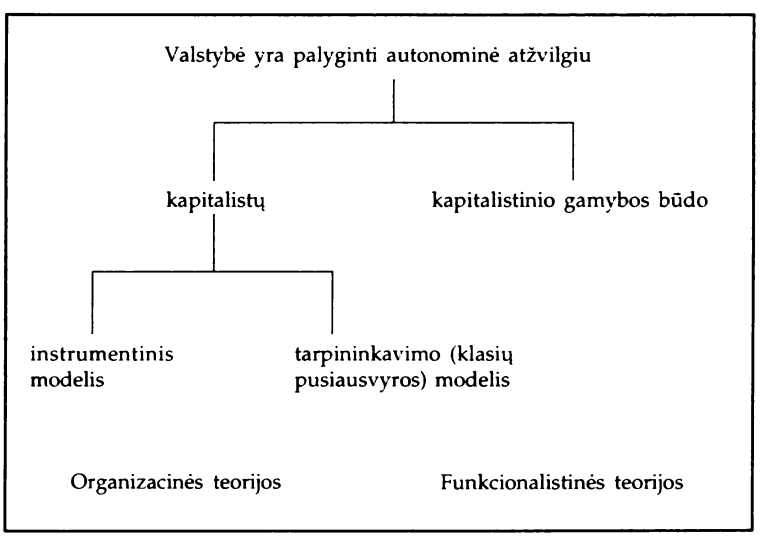

5.1 schema. Valstybės santykinė autonomija: marksistinės koncepcijos

mai paruoš dirvą kapitalizmo žlugimui; vidinis sistemos prieštaringumas pagimdys savo duobkasius. Klasikiniai marksistai manė, jog būtent ekonominių recesijų metu įvyks revoliucinis maištas prieš kapitalizmą arba bent suintensyvės klasių kova. Tačiau Marxas taip pat manė įrodęs, jog kapitalizmas ilgainiui žlugs dėl pelno normos mažėjimo.

Marxo argumentą lengviausia suprasti naudojant paprastas algebrines formules. Jo įsitikinimu, kapitalistų „godumas" siekiant pridėtinės vertės nepaliaujamai didins technologinį gamybos efektyvumą. Todėl būtinojo darbo laiko kiekio gaminant mašinas santykinė dalis su būtinuoju darbo laiko kiekiu reprodukuojant darbininkus nuolat didės. Pasinaudokime kai kuriais simboliais:

C = fiksuotas kapitalas (arba darbo laiko kiekis, reikalingas mašinoms pagaminti, arba pastovusis kapitalas, kaip jį vadino Marxas).

L = darbo įdėjimai (arba darbo laiko kiekis, reikalingas darbo jėgai reprodukuoti; Marxas jį vadino „kintamuoju kapitalu").

S = pridėtinė vertė (arba pridėtinio darbo laiko kiekis, kuris yra nusavinamas).

Jeigu Marxo prielaidos teisingos, tai technologinė pažanga didina darbo laiko, reikalingo kapitalinių gėrybių gamybai, santykinę dalį, palyginti su kitais darbo įdėjimais, todėl santykis *C/L* turės tendenciją didėti. Jis taip pat manė, jog pridėtinės vertės ir darbo įdėjimų santykis *(S/L)* ribojamas darbo dienos trukmės. Galiausiai jis argumentavo, jog pelno *norma* ekonomikoje turi būti apibrėžta kaip pridėtinės vertės norma, padalyta iš pastovaus kapitalo pridėjus darbo įdėjimus (t.y. $S/C + L$). Dabar galime pateikti tris reziumuojančias formules:

$Q = C/L$, pastovaus kapitalo santykis su darbo įdėjimais (tai, ką Marxas vadino „organine kapitalo sandara").

$E = S/L$, darbo jėgos išnaudojimo lygis (t.y. pridėtinė vertė, padalyta iš darbo įdėjimų).

$R = \frac{S}{C + L}$, pelno *norma* ekonomikoje.

Jeigu apatinę ir viršutinę šios lygties dalį padalytume iš L, lygybė nepasikeistų, tačiau gautume šią įžvalgą:

$$R = \frac{S/L}{C/L + 1}.$$

Jeigu dabar terminą S/L pakeistume išraiška E, o terminą C/L – išraiška Q, gautume:

$$R = \frac{E}{Q + 1}.$$

Kalbant paprasčiau, šis rezultatas rodo, jog pelno norma ekonomikoje (R) yra lygi darbo išnaudojimo lygiui (E), padalytam iš pastovaus kapitalo ir darbo įdėjimų santykio (Q), plius 1. Tad jeigu darbo išnaudojimo lygis yra ribotas, tai fiksuoto kapitalo ir darbo kaštų santykyje didėjant fiksuoto kapitalo daliai pelno norma ekonomikoje mažėja.

Marxo įsitikinimu, ši paprasta algebrinė formulė rodo *esminę* krizės tendenciją, kapitalizmo Achilo kulnį. Kai kapitalo savininkai ima patirti pelno smukimą, jie netenka paskatų naujai investuoti ir pradeda vis dar gaunamą pelną kaupti, vietoje to, kad jį reinvestuotų. Todėl produkcijos apimtys pradeda mažėti, o tai verčia ir kitus kapitalistus mažinti savo investicijas. Tam tikroje proceso stadijoje kapitalistai praktiškai nutrauks visas naujas investicijas ir sukels rimtą ekonominę krizę; verslo sluoksnių panika ir paklausos kapitalinėms gėrybėms smukimas sukels masinį darbininkų atleidinėjimą, atitinkamai smuks vartojimo prekių paklausa, savo ruožtu sukeldama dar didesnį nedarbą. Įprastų ekonominių recesijų metu šis nuosmukio proce-

sas laikinai sustoja, kai tam tikras pastovaus kapitalo kiekis tampa atgyvenęs arba perteklinis ir atitinkamai sumažina pastovaus kapitalo kiekį santykyje su darbo įdėjimais. Pelno norma laikinai pakyla ir kapitalistai vėl imasi naujų investicijų. Tačiau ilgainiui tokių recesijų trukmė ilgėja ir gylis didėja, ir vis labiau artėjama prie galutinės krizės, kai ekonomikos atsigavimo jau negalima tikėtis. Pasiekus šį tašką darbininkų klasė jau bus reikiamai mobilizuota, kad pajėgtų nuversti politinį antstatą ir įvesti alternatyvią ekonominės organizacijos formą, kuriai esant ekonomika bus planuojama paisant socialinių interesų ir ją nustos kamuoti besikartojantys kilimo bei smukimo ciklai.

Nors Marxas šiek tiek modifikavo šią teoriją ir numatė kai kuriuos kontrargumentus, visi rimti šiuolaikiniai neomarksizmo teoretikai šią pelno normos smukimo teoriją atmeta. Tai lemia kelios priežastys. Pirma, Marxas klydo manydamas, jog technikos pažanga būtinai didina pastovaus kapitalo dalį darbo kaštų sąskaita, nes technikos pažanga, palyginti su darbo paslaugomis, priešingai, gali sumažinti mašinų bei kapitalinių gėrybių gamybos kaštus. Antra, atradę naują technologiją, didinančią pastovaus kapitalo dalį santykyje su darbo įdėjimais ir mažinančią pelno normą, racionalūs kapitalistai paprasčiausiai gali grįžti prie senųjų technologijų, kurios jiems duoda daugiau pelno. Jeigu jie to nedaro, tai turi egzistuoti koks nors kitas veiksnys, kliudantis jiems žengti tokį žingsnį, – veiksnys, nesusijęs su kapitalizmo dėsniais. Trečia, Marxo įrodymas buvo grindžiamas darbine vertės teorija su jos miglotomis įkūnyto darbo „vertės" idėjomis. Tačiau realiame pasaulyje, kaip pripažino pats Marxas, kapitalistai visiškai nepaiso šios vertės. Jie dėmesį telkia į kainas, kurias rinkoje determinuoja paklausa ir pasiūla, o ne į Marxo vertes (Steedman, 1977). Marxo pelno norma gali neturėti jokio ryšio su realia (pinigine) pelno norma ekonomikoje.

Marxas kėlė ir kitokių kapitalizmo ekonominės krizės teorijų. Viena iš jų grindžiama idėja, jog atskiri ekonomikos sektoriai

gali tiekti produkciją, nesuderinamą su kitų sektorių produkcija, ir taip sukelti „disproporcijos krizes". Tačiau Marxas nemanė, kad šio pobūdžio krizės galėtų grėsti kapitalistinės sistemos išlikimui. Kartais jis taip pat kėlė „vartojimo nepakankamumo" koncepciją (Bleaney, 1976). Čia turima omeny, kad atlyginimai, mokami darbininkų klasei, neišvengiamai yra smukdomi kapitalistams konkuruojant dėl didesnio pelno ir kartu smukdant paklausą vartojimo prekėms. Nepakankamos paklausos krizė reiškiasi tuo, kad ne visa, kas pagaminama, yra parduodama, ir dėl to labai sumažėja kapitalo pelnas bei darbo jėgos paklausa, o nedarbas dar labiau sumažina vartojimo prekių paklausą – tad prasideda ekonominė recesija. Tačiau anot kritikų, visos vartojimo nepakankamumo teorijos, kurios buvo keliamos XIX a., tarp jų ir Marxo teorija, yra logiškai ydingos, nes jose neatsižvelgiama į tai, kad visa, ko nesuvartoja darbininkai, kapitalistų gali būti išleista prabangos dalykams arba investicijoms (Bleaney, 1976). Marksistinė vartojimo nepakankamumo teorija pirmąkart griežtai buvo suformuluota 1930-siais Michalo Kaleckio, lenkų marksistinio ekonomisto. Jo iškelta nemokios paklausos koncepcija trejais metais į priekį pramatė Keyneso garsiąją 1936 m. knygą *Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija*, ir paaiškino kapitalistinės recesijos tarpukario metais priežastis. Keynesas ir Kaleckis parodė, jog kapitalistinėje ekonomikoje krizė gali įvykti dėl informacijos netobulumo, arba dėl „kainų lipnumo".

Kaleckis taip pat išplėtojo marksistinę politinio ciklo teoriją (1943). Jis pastebėjo, jog paklausos nepakankamumo krizės priežasčių supratimas liberalios demokratinės valstybės pareigūnams suteiktų paklausos manipuliavimo galimybę, kaip faktiškai ir vyko valstybėms po 1945 metų nusigriebus Keyneso idėjų. Kaleckis prognozavo, kad tokiu atveju atsirastų naujo tipo krizių galimybė. Ekonominis reguliavimas, kuriuo siekiama kuo didesnio užimtumo, didins ekonominę bei politinę darbininkų klasės galią. Galiausiai valstybės pareigūnams teks spręsti dilemą –

jiems teks arba vykdyti infliaciją siekiant apginti kapitalistų pelnus, arba leisti atsirasti nedarbui, kuris disciplinuotų darbininkų klasę. Tad Keyneso siūlomas ekonomikos reguliavimas pats sukurs ekonomikos problemų – paklausos nepakankamumo krizes pavers infliacijos krizėmis. Ekonomines krizes kels pelno mažėjimas, nes tarptautinė konkurencija ribos kapitalistų galimybes didinti savo produkcijos kainas, o karingos profesinės sąjungos reikalaus didesnių atlyginimų, nes bus pašalintas drausminantis galimos darbo netekties faktorius (Glyn and Sutcliffe, 1972; Glyn and Harrison, 1980). Tačiau Kaleckio teorijos yra įveikiamų krizių teorijos. Jo darbuose nėra net užuominų apie tai, kad paklausos ar politinio ciklo krizės liudija neišvengiamą kapitalizmo žlugimą. Ilgalaikės perspektyvos požiūriu, Kaleckio teorija implikuoja, kad kapitalistinį pelną sunaikins ekonominė bei politinė dirbančiųjų klasių galia, kurią jai suteiks valstybės vykdoma pilnutinio užimtumo politika (ilgalaikis ciklas). Trumpalaikės perspektyvos atžvilgiu liberaliųjų demokratijų valdžia bus masinama griebtis infliacinės strategijos, ypač prieš rinkimus, o po rinkimų toleruoti (švelnias) nedarbo didėjimo tendencijas (trumpalaikis ciklas).

Marksistai imperializmą paprastai sieja (t. y. periferinių arba kolonijinių šalių ekonominį bei politinį pajungimą metropolinėms kapitalistinėms valstybėms) su ekonominėmis krizėmis. Imperializmas aiškinamas ir kaip ekonominių krizių kapitalistinėse šalyse sprendimas, nes jis atveria naujas rinkas (Lenin, 1978; Luxemburg, 1951), ir kaip globalinės kapitalizmo krizės priežastis, nes veda prie tarptautinių imperialistinių konfliktų, kylančių tarptautinėje konkurencijoje dėl rinkų. Tačiau kritikų įsitikinimu, marksistinės teorijos, imperializmą aiškinančios kaip kapitalistų strategiją dorojantis su savo šalyse vykstančiomis ekonominėmis krizėmis, nėra pagrįstos nei teoriškai, nei empiriškai. Istoriškai, imperijų plėtra sietina veikiau su aristokratinėmis ambicijomis, negu su kapitalistiniu išskaičiavimu, ir ji dаž-

nai yra nuostolinga (Schumpeter, 1951; Fieldhouse, 1966); o Luxemburg teorija, esą kapitalizmui visada reikia ikikapitalistinių rinkų tam, kad jis pats išliktų, yra logiškai prieštaringa (Brewer, 1980, p. 61–76). Tačiau Bucharino ir Lenino teorijos, kuriose kalbama apie imperialistines varžybas, suteikė temų produktyvioms diskusijoms, net jeigu jų pačių argumentacijos prielaidos paprastai pagrįstai kritikuojamos. Bucharino požiūriu, globalinė kapitalistinių gamybos santykių ekspansija ir kapitalistinių monopolių bei finansinio kapitalo koncentracija (Hilferding, 1910) sukuria pasaulį, kuriame konkurencinė kapitalistų kova transformuojasi į karinę bei politinę kapitalistinių valstybių priešstatą. Ši teorija su įvairiomis jos variacijomis išlieka marksistinio karų tarp kapitalistinių valstybių aiškinimo pagrindu. Mums šioje knygoje pirmiausia rūpi liberalių demokratinių valstybių vidaus politika, todėl tarpvalstybinių krizių teorijų čia neliesime. Tačiau dauguma marksistų, panašiai kaip elito teorijos atstovai, pabrėžia, jog imperializmas yra puiki politinė kapitalistinių valstybių strategija dorotis su vidaus problemomis. Imperializmas kapitalistams išplečia rinką ir padidina jų legitimaciją, o masės mainais gauna materialinės bei simbolinės naudos.

Racionalumo krizės

Septintajame dešimtmetyje kai kurie neomarksizmo teoretikai tokiose klestinčiose kapitalistinėse šalyse, kaip Vakarų Vokietija, pradėjo kelti abejonių dėl to, ar marksistinė ekonominių krizių analizė taikytina šiuolaikinėms liberaliosioms demokratijoms. Ekonomika ir valstybė nustojo būti instituciškai atskirtomis sritimis, kaip tai buvo klasikinio konkurencinio kapitalizmo laikais. „Valstybės „atskyrimą" nuo visuomenės, tipišką liberaliajai kapitalizmo vystymosi stadijai, keičia jų susipynimas organizuoto kapitalizmo stadijoje" (Habermas, 1974, p. 195). Ekonomikai reikia „tiek daug centralizuoto organizavimo bei administ-

ravimo, jog buržuazinė visuomenė", kuri kadaise kliovėsi rinka, „daugelyje komercinio gyvenimo sričių yra verčiama griebtis politikos tarpininkavimo". Todėl „valstybės ir visuomenės jau nesieja klasikinis antstato ir bazės santykis".

Habermasas (1974, p. 195) taip pat mano, ir gana optimistiškai, jog išsivysčiusio kapitalizmo sąlygomis „apčiuopiamiausia susvetimėjimo forma – skurdas" prarado savo aktualumą. Jis daro išvadą, jog proletariatas neatliks jam skirto kapitalizmo duobkasio vaidmens. Šiuolaikinio kapitalizmo krizių šaltinio reikia ieškoti ne ekonominėje srityje (gana keista pozicija devintajame dešimtmetyje), nors Habermasas galutinai neatmeta ir ekonominės jo krizės galimybės. Anot Habermaso, valstybės pajėgumą dorotis su krizinėmis rinkos tendencijomis bei tokiais jų padariniais kaip nedarbas, karas ir revoliucija, nusako dvi svarbiausios funkcijos. Viena vertus, ji pakankamai racionaliu būdu turi surinkti pakankamai mokesčių, kad nebūtų trikdomas ekonominis augimas. Kita vertus, apmokestinimo selektyvumas, surinktų lėšų naudojimo prioritetai bei administraciniai valstybės veiksmai – visi turi būti „legitimuoti". Jeigu valstybinis planavimas neefektyviai naudoja išteklius, susidaro administracinio racionalumo deficitas. Jeigu valstybės politika atrodo šališka arba neteisinga, susidaro legitimacijos deficitas (Habermas, 1976, p. 62).

Racionalumo deficitas – tai tokios iškylančios valstybės administravimo krizės, kai valstybė nepajėgia susidoroti su prieštaravimais, galiausiai kylančiais iš ekonominės sistemos. Tai yra politinės išeigos krizės, kurių logika ir padariniai gyventojams labai skiriasi nuo ekonominio nuosmukio krizių. Galimi keturi administracinių krizių tipai. Pirma, organizuojamas valstybės ekonominis planavimas gali būti nesuderinamas su „anarchiškai organizuotu kapitalu". Antra, didėjančios viešosios išlaidos gali sukelti nenumatytų padarinių, tokių kaip infliacija. Trečia, valstybinis planavimas, kuriuo siekiama ekonomikos augimo,

gali būti nesuderinamas su valstybės atvirumu interesų grupių spaudimui. Ketvirta, valstybinis intervencionizmas gali sukurti tokių struktūrų ar sukelti tokių judėjimų, kurie būtų nesuderinami su kapitalizmu. Tačiau Habermasas nemano, kad šios potencialios krizės sukels ar turėtų sukelti galutinę racionalumo krizę. „Negalima apriorišk ai atmesti galimybės, kad administracinė sistema atras kompromisinį kelią tarp priešingų reikalavimų ir paliks pakankamai vietos organizaciniam racionalumui" (Habermas, 1976, p. 64).

Kitoje šio „racionalumo krizės" argumento versijoje Clausas Offe teigia, jog kapitalistinė globos valstybė susiduria su *krizių įveikimo krize*, nes jos naudojamos politinės technologijos pačios generuoja kitas krizes. Nepriklausomai nuo to, kokią politikos formavimo procedūrą – biurokratinę, technokratinę ar demokratinę – valstybė pasirenka, kiekviena iš jų turi negatyvių padarinių kapitalo akumuliacijai arba legitimacijai. Biurokratinė procedūra yra nelanksti ir neleidžia pasitelkti išorinių socialinių interesų paramos tam tikrai politikai įgyvendinti. Technokratinė politikos formavimo procedūra prieštarauja demokratinėms legitimacijos normoms ir kuria neišsprendžiamas socialinių preferencijų nustatymo problemas. Demokratinis politikos formavimo būdas yra pavojingas tuo, kad pagrindines valstybės funkcijas į savo rankas gali perimti darbininkiškos partijos ir t.t.

Habermaso ir Offe's požiūriu, krizės yra ypatingo pavojaus sistemai periodai, galį baigtis jos žlugimu. Jų kritikai argumentuoja, jog pasirinkimas tarp planavimo, rinkos ir demokratijos visada susiduria su dilemomis, t. y. bet kurios viešosios politikos pasirinkimas implikuoja tam tikrus kaštus, nepriklausomai nuo vyraujančios nuosavybės santykių sistemos (O'Leary, 1985b). Racionalumo bei administracinės krizės yra tokios dilemos, kurios iškyla bet kokiame sprendimų priėmimo procese bet kurioje šiuolaikinėje valstybėje, tad nėra pagrindo manyti, kad jos išnyks socializmo sąlygomis.

Legitimacijos krizės

Daugelis šiuolaikinių marksistų legitimacijos silpnėjimą laiko didžiausia grėsme, iškylančia šiuolaikinėms išsivysčiusio kapitalizmo visuomenėms. Tačiau dažnai lieka neaišku, ar legitimacijos „deficitas" veikia valstybės stabilumą ir gamybos būdą, ar apskritai visą socialinę formaciją. Atrodo, kad Habermasas (1976) ir O'Connoras (1973) nuolat svyruoja tarp legitimacijos krizės, turinčios padarinių valstybei, ir tokios pat krizės, turinčios padarinių ekonominės sistemos funkcionavimui. Vis dėlto svarbu žinoti, ar delegitimacija gresia liberaliajai demokratijai, ar ji gresia kapitalizmui, net jeigu visų marksistų įsitikinimu kapitalizmui ir liberaliajai demokratijai lemta žūti kartu.

Valstybinio intervencionizmo ekspansija į ekonomikos sritį griauna garbingų mainų ideologiją, kuria grindžiami rinkos santykiai (Habermas, 1976). Pajamų paskirstymo „politizavimas" vykdant fiskalinę bei pajamų politiką reiškia, jog atlyginimų bei algų nelygybė nustoja būti „natūraliais" rinkos bruožais, sistemiškai susijusiais su atskirų darbininkų ar vadybininkų indėliu į įmonės ar kitokios organizacijos veiklos sėkmę. Valstybės intervencija nustatinėjant, pavyzdžiui, atlyginimų „lubas" reiškia, jog valstybė paskatų struktūrai ekonomikoje daro įtaką. Valstybinės agentūros paprastai siekia sukurti šių intervencinių priemonių teisingumo ir nešališkumo regimybę, tačiau joms reikia ginti ir visą tą nelygybę bei tas paskatas, kurios yra būtinos kapitalo akumuliacijos procesui – taip ši įtampa gali tapti legitimacinės krizės priežastimi. Siekiant užkirsti kelią formaliosios demokratijos tapsmui substancialiąja demokratija, viešojo gyvenimo sfera turi būti, anot Habermaso, struktūriškai depolitizuota. Pagrindinė priemonė šiam rezultatui pasiekti – tai „pilietinio privatizmo" kultas, reiškiantis „politinį abejingumą kartu su orientacija į karjerą, laisvalaikį bei vartojimą" (Habermas, 1976, p. 37). Orientavimasis į atomizuotas, šeimynines

bei profesines vertybes piliečius skatina daugiau dėmesio skirti valstybinės politikos išeigai, o ne įeigą formuojantiems politiniams sprendimams. Pilietinis privatizmas piliečius daro veikiau politiniais vartotojais, o ne aktyviais politikos dalyviais. Be to, Habermaso įsitikinimu, šiuolaikinės politinės teorijos, tokios kaip demokratinis elitizmas arba Luhmanno neopliuralizmas, legitimuoja arba sanktifikuoja *status quo* kaip natūralią padėtį, panašiai kaip tai darė, anot Marxo, klasikinė XIX a. politinė ekonomija.

Tačiau tokių ideologijų gali nepakakti esamos tvarkos legitimiškumo regimybei išsaugoti. Besiplečianti valstybės administracija, ekonominė reglamentacija, jos kišimasis į visas gyvenimo sritis gali destabilizuoti esamus legitimacijos pagrindus. Žmonėms ėmus suvokti valstybės vaidmenį vertybių reguliavimo bei jų formavimo procese, „tradicija" praranda savo galią. „Legitimizavimo priemonės, vos tik suvokus savo tikslą, atsisuka prieš jį" (Habermas, 1976, p. 70). Tačiau kitaip nei jo sekėjai, pats Habermasas nemano, jog legitimacijos krizės yra lemtingos, nes jis pripažįsta, kad sistemos teikiamų paskatų – turto, karjeros, išsivadavimo nuo skurdo – gali pakakti nepasitenkinimui neutralizuoti. Jo požiūriu, tik motyvacijos krizė gali lemti tokią legitimacijos krizę, kuri gresia pačiam sistemos išlikimui.

Motyvacijos krizės

„Legitimacijos krizė turi būti grindžiama motyvacijos krize, t.y. neatitikimu motyvų, deklaruojamų valstybės, švietimo bei profesinės sistemos, ir motyvų, teikiamų sociokultūrinės sistemos" (Habermas, 1976, p. 74–75). Gali būti, kad sociokultūrinė sistema kinta taip, kad jos išeiga tampa disfunkcinė, nes plačiuose gyventojų sluoksniuose skleidžia ir įtvirtina antikapitalistines arba nekapitalistines vertybes. Panašiai kaip ir kai kurie Amerikos naujieji dešinieji, Habermasas pripažįsta tezę, jog kapitalis-

tinė visuomenė labai priklauso nuo ikiburžuazinių, tradicinių vertybinių sistemų, kurias dabar griauna paties kapitalizmo ekonominė sėkmė. Visoms tradicinėms vertybėms, tokioms kaip protestantiškoji darbo etika, religinis fatalizmas, taupumas arba profesinis ambicingumas, iškilo grėsmė, ir šie stabilios visuomenės ištekliai neatnaujinami. Kita vertus, ir tokios buržuazinės vertybės kaip savininkiškas individualizmas bei „asmeninio pasiekimo" principas, šiais laikais taip pat destabilizuojamos. Todėl rinkos procesų rezultatai jau nebelaikomi teisingais, švietimo sistema nebeteikia optimalaus reikiamai socializuotų individų kiekio, o valstybinė rūpybos sistema bei politiniai pajamų sulyginimo reikalavimai griauna buvusią darbo etiką (panašiai argumentuoja naujieji dešinieji). Ši raida kelia motyvacijos krizės grėsmę, kuri savo ruožtu sukels legitimacijos krizę. Jau pradeda ryškėti „buržuazinės sąmonės cinizmas".

Nepriklausomai nuo to, ar Habermaso argumentai nėra logiškai prieštaringi (McCarthy, 1978; Held and Thompson, 1982; Birch, 1984), jis jų nepapildo jokių empirinių tyrimų duomenimis ir tenkinasi vien logine krizinių tendencijų analize. Kitaip nei Marxas, Habermasas nenurodo socialinio agento ar socialinės grupės, kurios misija būtų dialektinis gresiančios krizės sprendimas; nekalba apie proletariatą, kuris turėtų atlikti kapitalizmo duobkasio vaidmenį, net nenurodo studentų ar pasaulio marginalų, į kuriuos jo bendramintis Marcuse'as (1969) dėjo tiek daug vilčių. Revoliucinio optimizmo stoka, matyt, implikuoja įsitikinimą, jog jeigu įvyktų galutinė kapitalizmo krizė, ji reikštų visuotinį žlugimą. Šis „giluminis pesimizmas", įsitikinimas, kad krizių kamuojamas kapitalizmas negali būti pakeistas geresne sistema, yra turbūt skiriamasis Vakarų marksizmo bruožas (Anderson, 1976; Heydebrand, 1981). Šis jo bruožas padeda suprasti, kodėl globalinę ekonominę, politinę bei ideologinę krizę, vykusią labiausiai išsivysčiusiose kapitalistinėse šalyse aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje, atsvėrė tokia pat visuo-

tinė marksistinės teorijos ir praktikos krizė, nepaisant laikino marksistinės minties populiarumo inteligentų sluoksniuose aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Istorijos ironija yra tai, kad ši marksizmo krizė sutapo su marksistų seniai pranašauta pokario bumo pabaiga. Tad nenuostabu, kad net marksistai dabar klausia: *Ar marksizmas turi ateitį?* (Callinicos, 1982)

Išvada

Marksizmo kaip valstybės teorijos ilgaamžiškumą lemia jo mestas iššūkis liberaliosios demokratijos ribotumui ir šališkumui. Vakarų politinės sistemos, grindžiamos privačia gamybos priemonių nuosavybe, yra mažiau demokratinės nei galėtų būti, nes jos nepripažįsta nei ekonominės demokratijos įmonių viduje, nei demokratijos skirstant visus visuomenėje esančius išteklius. Marksistų pabrėžiamas valstybės, klasių ir išnaudojimo ryšys išlieka visų socialistinių argumentų išeities tašku. Nors šiuolaikiniai socialistai pripažįsta Marxo analizės (ribotą) svarbą, jie jau nepripažįsta nei istorinio materializmo, nei darbinės vertės teorijos ir laikosi labai skeptiškos nuostatos marksistinių rekomendacijų praktiškumo bei moralumo atžvilgiu. Kaip matysime tolesniame skyriuje, pastaruoju metu liberalieji mąstytojai ėmėsi rimtų teorinių pastangų išsiaiškinti riboms, kurias liberaliajai demokratijai nubrėžia jos koegzistavimas su kapitalistine ekonomika, ir jų normatyvinės išvados smarkiai skiriasi nuo marksistinių rekomendacijų.

5 skyriaus išnašos

[1] Turbūt visos galimos filosofinės pozicijos – nuo banaliausių iki juokingiausių – buvo skelbiamos esančios marksistinėmis. Kas yra marksistinis metodas? – Ar tai yra dialektinis materializmas (Engels, 1964), hegelizmas (Lukacs, 1967), loginis pozityvizmas (Adler, 1978), realizmas (Bhaskar, 1978), struktūralizmas (Althusser, 1970; Godelier, 1972), funkcionalizmas (Cohen, 1978), individualizmas (Tucker, 178), humanizmas (Sartre, 1956), istoricizmas (Gramsci,

1971), mokslinio tyrimo programa (Callinicos, 1982) ar dar koks nors kitas metodas, kurį išmoksta arba kuriuo susidomi kuris nors marksistas? Žinomiausi marksistai ir antimarksistai griebiasi visų pagrindinių epistemologinių ir metodologinių filosofinių doktrinų, vaizduodami jas tipiškai marksistinėmis. Elsteris (1985) Marxą apibūdina kaip visiškai susipainiojusį metodologą, galbūt tai paaiškina ir marksistinio metodo interpretacijų įvairovę. Marksistinių metodų įvairovė primena krikščionybės filosofinių dogmų įvairovę. Kai kurie šiuolaikiniai marksistai (Roemer, 1986; Elster, 1985; Przeworski, 1985) mano, kad nėra jokio marksistinio metodo, ir kad „dialektika" tėra marksistinė joga. Jų įsitikinimu, visa, kas potencialiai vertinga marksizme, turi būti naujai įvertinta naudojant šiuolaikinio socialinio mokslo metodologinius standartus (tokiais standartais jie laiko racionalių sprendimų teoriją, metodologinį individualizmą ir lošimų teoriją). Taikant šiuos kanonus iš marksizmo nedaug kas lieka.

[2] Šis Offe's ir Wiesenthalio argumentas nėra įtikinamas, nes realiai tik kapitalistai, o ne kapitalas (piniginių vienetų agregatas) susiduria su kolektyvinio veiksmo problema. Jie netikusiai jungia metodologinį individualizmą su holizmu. Kapitalistai nėra tokia pat minkoma medžiaga, kaip pinigai, ir jie negali būti atskirti nuo darbininkų naudojant Offe's ir Wiesenthalio kriterijus. Tačiau kai kurie jų argumentai, kuriais mėginama įrodyti, jog kapitalistai (ne kapitalas) gali lengviau nei darbininkai išspręsti savo kolektyvinio veiksmo problemas, yra labiau įtikinami.

6. NEOPLIURALIZMAS

Kaip pastebėjome 2 skyriuje, standartinio pliuralizmo atstovai vis dar daugiausia dėmesio skiria atstovaujamajai valdžiai bei grupių politikai, o 3 skyriuje matėme, jog vyraujanti ekonominė mokykla, remdamasi XIX amžiaus sąvokiniu aparatu, vis dar analizuoja ekonomines sistemas. Nedidelė, tačiau įtakinga liberalių mąstytojų grupė daug kritiškiau atsiliepė į tą iššūkį pliuralistinei ortodoksijai, kurį jai metė elito teorija, marksizmas ir naujoji dešinė. Daugelis šios grupės autorių, tokie kaip Robertas Dahlas, Charlesas Lindblomas, Albertas Hirschmanas ir Johnas Galbraithas, reikšmingai prisidėjo prie standartinio pliuralizmo plėtotės šeštajame dešimtmetyje ir septintojo dešimtmečio pradžioje. Tačiau vėliau jie pasuko naujais teorijų takais ir ėmė kelti fundamentalesnius klausimus dėl šiuolaikinių pramoninių visuomenių raidos tendencijų.

Septintojo dešimtmečio pabaigoje beveik visose liberalios demokratijos šalyse netikėtai kilo politinės bei socialinės krizės regimai tebevykstančio ekonominio kilimo bei politinio stabilumo aplinkoje. Prasidėjo rasinės riaušės Amerikos miestuose, JAV eskaluojama intervencija Vietnamo kare sukėlė masinius protesto sąjūdžius. 1968 metų gegužės „įvykiai" Paryžiuje keletui dienų paralyžiavo visą Prancūzijos gyvenimą, studentų protesto akcijoms paskatinus užimti gamyklas bei įmones. Nors ši protestų banga greit nuslūgo, ji paliko neišdildomą spaudą politinėje daugelio Vakarų Europos šalių kultūroje, ypač Italijoje ir

Vakarų Vokietijoje, kurios ekologinių sąjūdžių bei nedidelių kairuoliškų teroristinių grupuočių pavidalu gavo „1968 metų kartos" paveldą. Mikronacionalistiniai sąjūdžiai griebėsi smurto taktikos, ypač Šiaurės Airijoje ir Baskų krašte Ispanijoje. Devintajame dešimtmetyje Vakarų Europoje atsirado naujų, su masiniu nedarbu susijusių įtampų, pasireiškusių 1981 ir 1985 metais miestų riaušėmis Didžiojoje Britanijoje ir didėjančia parama ultradešiniajai rasistinei Nacionalinio fronto partijai Prancūzijoje. Ši politinė sumaištis labai pakenkė tam „stabilios demokratijos" įvaizdžiui, kurį pliuralistinis socialinis mokslas buvo susikūręs septintojo dešimtmečio pradžioje. Tuo pačiu metu blogėjanti ekonominė situacija ir aštuntojo dešimtmečio „stagfliacija", kurią lydėjo spiralinis nedarbo augimas daugelyje Vakarų šalių devintajame dešimtmetyje, sukėlė rimtų abejonių dėl liberaliosios demokratijos pajėgumo teikti visas ekonomines bei socialines „pilietiškumo" teises visiems savo gyventojams. Kaip jau matėme, šis ilgai trukęs ekonominis negalavimas labai stiprių argumentų suteikė naujai konservatyviajai ir kairuoliškai pliuralistinių politinių bei socialinių institucijų kritikai.

Būdingasis neopliuralistų atsakas į šiuos dabarties negalavimus – modernybės problemų akcentavimas. Neopliuralistai aiškinasi, kuo šiuolaikinė pramoninė visuomenė skiriasi nuo ankstesniųjų epochų ir atmeta mėginimus socialinę raidą bei socialines problemas analizuoti supaprastintų, anachronistinių bei ideologizuotų teorijų ar sąvokinių schemų priemonėmis. Vietoje jų neopliuralistai siūlo rafinuotesnę liberaliąją analizę, kurioje daugiausia dėmesio skiriama didelėms korporacijoms bei šiuolaikinės ekspansinės valstybės funkcionavimo pobūdžiui; suvokdami šiuolaikinių socialinių institucijų problemas bei trūkumus, jie vis dėlto laikosi blaivios realistinės nuostatos dėl menkų jų reformavimo galimybių. Pirmiausia jie siekia parodyti konvencinio socializmo neaktualumą, modernybei priešiško ekologizmo utopizmą bei naujosios dešinės anachronizmą jai mėginant

atsukti istorijos laikrodį atgal, grįžtant prie paprastesnio individualių verslo įmonių ir „naktinio sargo" valstybės pasaulio. Neopliuralizmas atmeta visas šias doktrinas kaip visiškai naivias. Jis kalba apie būtinybę modernizuoti mūsų intelektinį aparatą, kad susivoktume sudėtingose šiuolaikinėse socialinėse sistemose ir mėgina veiksmingiau dorotis su tomis dilemomis, kur vis dar turime realią socialinio pasirinkimo galimybę.

6.1. Ištakos ir raida

Neopliuralizmas turi keturis pagrindinius intelektinius šaltinius: „neortodoksinę" ekonomiką, tas politinio mokslo atšakas, kurios suvokia ekonominės sistemos poveikį kolektyvinių sprendimų priėmimo procesui, ir pokario sociologiją, patyrusią sistemų teorijos įtaką, taip pat įvairių taikomųjų socialinės analizės būdų, kurie apibūdinami kaip „politinė analizė".

Neortodoksinė ekonomika

Šiuolaikinė ekonomika kilo kaip specializuota, nuo kitų socialinių mokslų atsitvėrusi disciplina dėl to, kad ji rėmėsi neoklasikiniu rinkos sąvokų aparatu ir mėgino formuluoti griežtus algebrinius bei matematinius teorinius teiginius. Šiai tradicijai išskirtinį meta austrų ekonominė mokykla, atsisakanti naudotis tokiais neoklasikiniais modeliais, kaip paklausos ir pasiūlos kreivių analizė, ir atmetanti makroekonomines politines priemones kaip visiškai bergždžias. Tačiau kitos ekonominės mokyklos, darančios įtakos naujiesiems dešiniesiems, tokios kaip monetarizmo doktrina, savo metodologija priklauso neoklasikinei tradicijai; o viešųjų sprendimų teorija neoklasikinį ekonomikos teorijos aparatą jo beveik nemodifikavusi paprasčiausiai mėgina taikyti neekonominėms visuomeninio gyvenimo sritims.

Kaip ir austrų mokykla, neortodoksinė ekonomika radikaliai skiriasi nuo šios vyraujančios neoklasikinės paradigmos. Be to,

ji atsisako matematinių bei algebrinių modelių ir pirmenybę teikia literatūriniam diskursui taip plėsdama savo interesus į sritis, kurios įprastai ekonominei teorijai nepriklauso (Frey, 1978, p. 53–65; Wilber and Harrison, 1978). Būdingas neortodoksinės ekonomikos dėmesys ir instituciniams veiksniams; ji mėgina parodyti, kaip socialinės vertybės bei organizacinės struktūros veikia tariamai autonominį ekonomikos funkcionavimą. Tačiau čia panašumai su austrų mokykla ir baigiasi. Jeigu austrų mokykla iš esmės yra konservatyvi ir orientuota į praeitį, į ekonomikos „aukso amžių", tai neortodoksinė ekonomika yra labiau kairuoliška ir orientuota pirmiausia į šiuolaikinės pramoninės ekonomikos ateitį. Austrų mokyklos ištakos daugiausia yra filosofinės ir teisinės, susisiekiančios su XVIII ir XIX amžių liberaliąja mintimi. Neortodoksinė ekonomika intelektinių įžvalgų semiasi iš šiuolaikinių socialinių mokslų, ypač iš tų sociologijos bei psichologijos teorijų, kurios teikia sudėtingų organizacijų analizę. Austrams pamatinė visos ekonominės veiklos metafora tebėra rinka, o neortodoksinę ekonomiką labiausiai domina dvi ekonominės institucijos, kurių vyraujanti ekonominės minties mokykla niekada reikiamai nepaaiškino – būtent didelės šiuolaikinės korporacijos ir šiuolaikinės ekspansionistinės valstybės.

Standartinė ekonomika remiasi prielaida, jog rinkos operacijos determinuoja didžiąją privačios ekonominės veiklos operacijų dalį. Tačiau neortodoksiniai ekonomistai atkreipia dėmesį į tą faktą, jog privataus sektoriaus sprendimai paprastai priimami didelėse korporacijose, kurios yra tvarkomos pagal hierarchinius principus, kai sprendimai internalizuojami vieningoje organizacijoje. Hierarchijose individualiai apibrėžti rinkos kontraktai dėl konkrečių paslaugų pakeičiami mažiau apibrėžtais arba implicitiniais kontraktais dėl įvairių konkrečiai neapibrėžtų paslaugų (Williamson, 1975). Standartinės ekonomikos išskirtinis dėmesys rinkai, kai ši traktuojama kaip optimalus išteklių paskirstymo mechanizmas, atrodo gana paradoksa-

lus, nes praktikoje didžiulės verslo korporacijos, dabar vyraujančios kapitalistinių visuomenių ekonomikoje, nėra grindžiamos rinkos principais.

Rinka kaip veiksmų organizacijos forma gali būti ekonomiškai suboptimali ten, kur (i) negali būti *tikrumo* dėl to, kokių gėrybių ar paslaugų prireiks ekonominiams agentams arba dėl to, kokios bus tokių gėrybių ar paslaugų rinkos kainos; kur (ii) rinkos dalyvių skaičius nedidelis ir todėl atsiranda *oportunizmo* galimybė, vienai iš mainų pusių savo pranašumus naudojant kitos pusės nenaudai; arba kur (iii) sudarius mainų kontraktą viena mainų pusė įgyja *informacijos monopolį* (Williamson, 1975, sk. 1–3). Visos šios aplinkybės sukuria tai, ką Williamsonas vadina „informacijos vienpusiškumu" (*information impactedness*). Hierarchinė organizacijos forma gali reikštis tuo, kad personalas samdomas tiesiogiai, o ne perkamos kitų privačių firmų paslaugos, arba tuo, kad korporacija įsigyja firmas, teikiančias jai žaliavas arba realizuojančias jos produkciją („vertikalioji integracija"). Be šių organizacinių sprendimų galimybės didelių korporacijų, ypač tarpšakinių ir tarptautinių, apskritai negalėtų atsirasti. Faktas, kad jos atsiranda, atspindi būtinybę dorotis su labai ribota įmonių vadovų galia jiems priimant sprendimus, kai reikia apdoroti visą turimą arba reikiamą informaciją. Tobulai informuoto racionalaus *homo oeconomicus* modelį Williamsonas keičia Herberto Simono ekonominio agento, kuris geriausiu atveju veikia pagal „riboto racionalumo" principus, modeliu.

Kitas svarbus neortodoksinės ekonomikos atstovas yra Johnas Galbraithas, taip pat pabrėžiantis šiuolaikinės korporacijos svarbą, tačiau jos sėkmės priežastis aiškinąs savaip. Knygoje *Pertekusi visuomenė* (*The Affluent Society*, 1962) jis kalba apie tai, kad didelės korporacijos savo rinkas gali kontroliuoti reklama, dirbtinai kurdamos „poreikį" savo produktams ir taip siaurindamos vartotojo pasirinkimo galimybes. Knygoje *Naujoji pramoninė vals-*

tybė (*The New Industrial State*, 1969) jis nagrinėja korporacijų (pasiūlos pusės) pranašumus, kai šios gali skirti didžiulius išteklius tyrimams, rinkos plėtrai bei milžiniškoms investicijoms. Dinamiškiausiuose ir technologiškai svarbiausiuose ekonomikos sektoriuose korporacinė verslo organizavimo forma neišvengiamai iš rinkos išstumia individualistines standartinės ekonominės teorijos įmones – dėl savo didesnio pajėgumo pritraukti specializuotų žinių realizuojant bendrąjį planą. Galiausiai savo knygoje *Ekonomika ir visuomeninis tikslas* (*Economics and the Public Purpose*, 1974) Galbraithas apibendrina savo analizę, atliktą atskiros korporacijos lygmeniu ir taiko ją korporacinio sektoriaus „planavimo sistemos" analizei, taip pat aptaria tai, kaip ši sistema įgyja viešpataujančią padėtį likusių mažų įmonių ir valstybės atžvilgiu.

Neortodoksiniai ekonomistai makroekonominės politikos srityje laikosi Keyneso nuostatų. Jie mano, kad valstybė yra būtinas ekonominio augimo veiksnys ir kad padeda išlyginti ekonominių ciklų įdubimus bei iškilimus. Galbraithas ir kiti (pavyzdžiui, Myrdalas, 1975) pabrėžia esminę valstybinės intervencijos svarbą išsaugant dideles korporacijas, iš jų ir tas, kurios garsiausiai šaukia apie privataus verslo pranašumus. Valstybės paramos dėka atliekama daugiausia technologinių tyrimų, valstybė teikia tam tikrų garantijų korporacijoms žlungant, kontroliuoja užsienio konkurenciją, atveria mažiau išsivysčiusių šalių rinkas, reguliuoja darbo santykius šalies viduje, be to, reguliuoja agregatinį paklausos lygį, kontroliuoja infliaciją ir nustato prekybos santykių su kitomis šalimis sąlygas. Mišrioji ekonomika, smarkiai veikiama valstybinių užsakymų bei investicinių sprendimų, ir tiesioginis valstybinis kai kurių gamybos sričių organizavimas, visa tai laikoma neišvengiamu visų išsivysčiusių pramoninių šalių bruožu. Globėjiškos valstybės aparatas įgyja lemiamos ekonominės reikšmės jau tuo, kad palaiko vartojimo paklausą net tose gyventojų grupėse, kurios tampa ekonomiškai

disfunkcinėmis technologinės pažangos eigoje. Analizuojant santykius tarp valdžios ir privačių korporacijų visiškai beprasmiška naudotis anachronistinėmis ir ideologizuotomis koncepcijomis apie „privataus sektoriaus" ir „viešojo sektoriaus" interesų priešiškumą ar paisyti paranojiškų naujosios dešinės gąsdinimų dėl „laisvės" praradimo valstybei vykdant savo programas. Valstybines ir korporacines planavimo sistemas sieja abipusės priklausomybės ryšys. Jų abiejų likimas yra simbiotiškai susijęs, ir jos abi kartu lemia pramoninės visuomenės raidą.

Politinis mokslas

Pliuralistiniai politologai nedaug dėmesio skyrė ekonominių ir politinių sprendimų ryšio analizei. Viename iš pirmųjų stambaus verslo politinės įtakos analizei skirtų darbų Dahlas (1959) daugiausia domėjosi tokiomis politinėmis kampanijomis, kai kovojant dėl muitų įstatymų ar panašių specifinių priemonių atvirai siekiama ekonominių interesų. Paprastai jie rėmėsi prielaida, jog kapitalistinės ekonomikos egzistavimas iš esmės nevaržo demokratinės politikos, iš dalies vadovaudamiesi klasikinėmis atstovaujamosios valdžios teorijos prielaidomis ir iš dalies siekdami pademonstruoti naujos ir savimi pasitikinčios disciplinos siekį užimti atskirą tyrimų sritį. Panorėję rinkėjai egzistuojančią ekonominę sistemą gali pertvarkyti į kitokio pobūdžio sistemą.

Šį įsitikinimą politikos autonomiškumu kritikavo naujosios dešinės autoriai. Jie pabrėžė esminę liberaliosios demokratijos priklausomybę nuo kapitalistinės ekonomikos. Pliuralistai buvo atakuojami ir iš kairės – tiek elito teoretikų, tiek marksistų už tai, kad deramai neįvertina stambaus verslo elito tiesioginio politinio spaudimo bei jo struktūrinės politinės įtakos mastų. Neopliuralistai pripažįsta visos šios kritikos pagrįstumą. Jie sutinka su naujaisiais dešiniaisiais dėl to, kad mėginant iš esmės pakeisti kapitalistinį gamybos būdą tektų griebtis autoritarinės valdy-

mo sistemos. Jie taip pat sutinka su kritika iš kairės, argumentuojančia, jog pačios problemos ištakos sietinos su stambių korporacijų nesaistoma galia spręsti, kaip joms organizuoti gamybos procesus, tokia galia, kuri esmingai riboja renkamos valdžios laisvę, tad ir socialinio pasirinkimo laisvę, kurią piliečiai realizuoja vykstant demokratiniam procesui. Ekonominę politinių sprendimų determinaciją pliuralistai pripažįsta tik žemesnėse valdymo grandyse. Tačiau naujieji dešinieji ir marksistai, kiekviena pusė savaip, pabrėžia, jog ekonominiai veiksniai turi lemiamos įtakos politinių sprendimų procesui. Neopliuralistų pozicija nuo šių trijų pozicijų skiriasi tuo, kad tarpusavyje teigia nepriklausomą, nors ir sąveikaujančią, politinių ir ekonominių sistemų raidą.

Šiuo požiūriu svarbiausieji autoriai yra Robertas Dahlas ir Charlesas Lindblomas, 1953 metais kartu išleidę novatorišką studiją *Politika, ekonomika ir gerovė* (*Politics, Economics and Welfare*). Vėliau abu analizavo prieštaras bei įtampas, susiklostančias santykiuose tarp rinkos/korporacinių sprendimų priėmimo mechanizmo ir valstybės, kaip išteklių ir vertybių paskirstytojos, funkcionavimo ypatumų. Knygoje *Politika ir rinka* (*Politics and Markets*, 1977), analizuodamas socialinės kontrolės metodus, Lindblomas neapsiriboja Vakarų šalyse naudojamais metodais; jis aptaria ir Rytų Europos valstybinio socializmo režimus, ir argumentuoja, jog neįmanoma politinė sistema, kuri savo pačios sinoptinio planavimo procedūromis gebėtų visiškai pakeisti rinkos funkcionavimą. Panašiai Dahlo lyginamieji poliarchijų tyrimai (1982, 1985) liudija didėjantį domėjimąsi tuo, kaip kapitalistinės korporacijos slopina demokratinio pasirinkimo galimybes. Kartu su Lane (1985) jis teikia normatyvinių siūlymų, kaip demokratija galėtų būti plėtojama, kad efektyviai veiktų visose piliečių ekonominio gyvenimo srityse.

Sistemų teorijos veikiama sociologinė teorija

Pokario politologija žengė siaurai empiriniu biheviorizmo keliu – savo dėmesį skyrė tik individo lygmens veiksmams bei sprendimams. Panašiai ir vyraujanti ekonomikos mokslo doktrina laikėsi iš esmės individualistinės metodologijos. Tačiau žymiausioji Amerikos pokario sociologijos figūra, Talcottas Parsonsas, smarkiai veikiamas bendrosios sistemų teorijos, kilusios biologijoje ir inžinerijoje, kuri analizuoja, kaip sistemos, reaguodamos į išorės grėsmes bei paskatas, pasiekia stabilios pusiausvyros būklę, žengė kitu keliu. Sociologinė teorija ėmė domėtis tuo, kaip išsilaiko socialinės sistemos ir kaip jos įgyja teisėtumo regimybę. Kaip pamatinės socialinės normos bei elgesio kodeksai sulaukia paramos iš skirtingų agentų, siekiančių savo skirtingų interesų?

Vėliau įvairūs socialiniai teoretikai Parsonso temas rutuliojo politikai aktualesniais pavidalais. Anot Vakarų Vokietijos teoretiko Niklaso Luhmanno:

> Pasaulis yra pernelyg sudėtingas, kad jį pajėgtų tvarkyti kuri nors reali sistema. ... Jo galimybės pranoksta visas tokios sistemos reagavimo galias. ... Tolydžio sudėtingesnės visuomenės sąlygomis žmogus gali ir privalo ieškoti efektyvesnių šių sąlygų paprastinimo būdų (Luhmann, 1979, p. 7).

Modernizacija didina visuomenės ir valstybės sistemų bei jų posistemių diferenciaciją. Industrializacija nepaliaujamai daro vis sudėtingesnę technologinę, ekonominę bei socialinę aplinką, kurioje turi veikti sprendimų priėmimo agentai. Tik jeigu jie geba sėkmingai reaguoti į nuolat augančią organizacinę bei procedūrinę diferenciaciją, jie gali tikėtis susidoroti su šia kaita. Sudėtingesnė išorė reikalauja ir sudėtingesnės vidinės sprendimų priėmimo sistemos. Šių sistemų evoliucija savo ruožtu spartina modernizacijos procesą ir kelia naujų reikalavimų teorijoms, kurių priemonėmis mėginame suvokti vykstančių procesų pras-

mę. Svarbiausios socialinės bei organizacinės priemonės, kuriomis žmonių visuomenės mėgina dorotis su tolydžio vis sudėtingesniais socialiniais santykiais, – tai tokie (pamatiniai) dalykai, kaip kalba, pasitikėjimas, formalizuotos valdymo sistemos ir pinigai, ir kiekvieną iš jų Luhmannas laiko esminiu socialinės organizacijos „mediumu". Kaip jau anksčiau argumentavo Parsonsas, politinė galia yra toks pat socialinis išteklis kaip ir pinigai, kuris tarsi tepalas lengvina socialinės kaitos bei raidos procesus, padeda organizuoti projektus bei didinti visuminę visuomenės gerovę (Luhmann, 1979). Skiriamasis išsivysčiusių pramoninių visuomenių bruožas yra ne technologiniai jų laimėjimai, o veikiau jų organizavimosi būdai, kurie tokius laimėjimus daro galimus. Gebėjimas organizuoti žmones taip, kad būtų skatinama informacijos paieška ir naudojimasis ja, yra esminis modernizacijos veiksnys. Informacijos plėtra ir valdymo sistemų tobulinimas tiek viešose, tiek privačiose organizacijose yra lemiami ekonominio augimo bei socialinės pažangos veiksniai.

Parsonso sociologija dažnai buvo laikoma konservatyvia iš dalies dėl to, kad ji, kaip atrodė, visuomenę vaizduoja labai statiškai ir nepateikia įtikinamo paaiškinimo, kaip „pusiausvyros" visuomenė galėtų sparčiai keistis. Tačiau Luhmannas ir Amerikos sociologas Danielas Bellas (1973) esmingai pakeitė šią sociologinės sistemų teorijos orientaciją, savo dėmesį sutelkė į modernizavimo procesus, vykstančius šiuolaikinėse pramoninėse visuomenėse ir juos traktavo kaip evoliucinius procesus, analogiškus biologiniams procesams, kai organizmai prisitaiko prie kintančių aplinkos sąlygų. Luhmannas ir pagrindinis organizacijų teorijos atstovas Amitai Etzioni (1968) daug dirbo konstruodami detalius siūlymus, kaip, atsižvelgiant į šias modernizavimosi tendencijas, pagerinti viešųjų sprendimų priėmimo procesą. Etzionio idealas yra „aktyvi visuomenė", kurioje politikos liniją formuojančių technokratų veikla simbiotiškai siejama su nuodugnia viešąja diskusija dėl tos politikos.

Politinė analizė

Vienas iš skiriamųjų šiuolaikinio socialinio mokslo bruožų yra taikomosios literatūros gausa, aprėpianti plačiausias „politiškai reikšmingas" sritis, ypač tokias kaip socialinė bei administracinė politika, švietimo srities tyrimai, makroekonominio valdymo teorija, rinką imituojančios politinių sprendimų strategijos, politinių priemonių naudos ir sąnaudų skaičiavimo metodikos, vadybinės informacijos sistemos; be to, įvairius politinės analizės mėginimus, grindžiamus socialinių teoretikų pateikta politinių sprendimų priėmimo kritika. Turbūt dar niekada socialiniai bei elgsenos (*behavioral*) mokslai neturėjo tokios įtakos viešosios politikos formavimui bei socialinei raidai. Šis institucionalizuotas jų vaidmuo pasireiškė dar ir tuo, jog buvo sukurta svarbių taikomųjų organizacinių priemonių, naudojant fizikinių bei technologijų mokslų patirtį, tokių kaip rizikos įvertinimo metodikos, poveikio linijų sudėtingose sistemose identifikavimas, technologijos bei aplinkos vertinimo metodai ir t.t. Ir socialinių mokslų metodai plačiau pradėti naudoti kai kuriose fizikinių mokslų srityse, toks pavyzdys gali būti medicinos sociologija.

Tarp šios raidos ir neopliuralistinės minties ekonomikoje, politiniame moksle bei sociologijoje jungiamoji grandis yra organizacijų teorija, kurios įtaka jaučiama beveik visose politinės analizės studijose. Viešojo sektoriaus kontekste organizacijų teorija padėjo modernizuoti įprastąją (pliuralistinę) viešojo administravimo koncepciją, ir vienas iš jos specifinių padarinių buvo padidėjęs dėmesys viešosios politikos „racionalizavimui". Pokario ekonomistai, politiniai teoretikai bei sociologai, pradėję taikyti savo teorines disciplinas, greitai suvokė, jog tai, kas jiems buvo dėstoma teorinių disciplinų, smarkiai skiriasi nuo to, kas realiai vyksta didelėse organizacijose bei kitose praktinės veiklos srityse. Pavyzdžiui, vyraujanti pliuralistinė politinio mokslo literatūra postulavo piliečių tiesiogiai vykdomą valdžios kontrolę, ta-

čiau žmonės, tyrinėjantys arba konsultuojantys įvairias valstybines agentūras, susidūrė su faktu, jog politinis procesas yra kur kas uždaresnis ir labiau internalizuotas. Jie atrado, jog lemiamą vaidmenį jame atlieka ne rinkiminio populiarumo ar taikymosi prie visuomenės reakcijų sumetimai, bet įvairios „viešojo intereso" bei išteklių paskirstymo „racionalumo" koncepcijos, savaip traktuojamos atskirų organizacijų. Panašiai vyraujanti ekonomikos teorija postulavo įmonių pelno maksimizavimą, kainų konkurenciją bei pavaldumą rinkos jėgoms, tačiau empirinės įmonių elgsenos studijos parodė, jog jos vadovaujasi mechaniniais kainodaros principais ir pardavimų maksimizavimo reklama siekiais.

Šeštajame ir septintajame dešimtmetyje daugelis socialinių teoretikų vienaip ar kitaip dorojosi su šiuo neatitikimu tarp akademinės analizės postuluojamo ir realaus viešojo bei privataus sektoriaus organizacijų elgesio ir nemėgino fundamentaliai peržiūrėti savo disciplinų piešiamo šiuolaikinės visuomenės vaizdo. Politiniai teoretikai ir toliau paprastai laikėsi bendrųjų pliuralizmo postulatų, nors savo konkrečiuose tyrimuose naudojosi tokiais valstybinių agentūrų elgsenos analizės modeliais, kuriuos formulavo pačios tos agentūros. Politinis mokslas virto „parankine" disciplina, platesnei auditorijai teikiančia žinių apie politinių agentų pastangas jiems sprendžiant realias politikos formavimo problemas. Praktiškai tokia nuostata reiškė nekvestionuojamą to ideologinio šydo, kuriuo valdžia gaubia savo pačios veiklą, pripažinimą. Juk svarbiausias praktinės ideologijos elementas yra specifinė sprendimų priėmimo proceso interpretacija.

Normatyvinis sprendimų priėmimo idealas tuometinei liberaliajai minčiai buvo vadinamasis „sisteminio racionalumo" modelis, numatantis nuoseklias tikslų aiškinimosi, užduočių apibrėžimo, galimų alternatyvų analizės, sprendimų taisyklių priėmimo stadijas, ir po to (sklandų) politikos įgyvendinimą bei jos

reguliarią peržiūrą. Šis modelis taikomojo socialinio mokslo entuziastingai buvo dėstomas ir išpažįstamas iki pat septintojo dešimtmečio pabaigos, tad marksistiniai jo kritikai galėjo jį neigti kaip technokratinės doktrinos atmainą, skatinančią „pilietinį privatizmą" ir raginančią Vakarų šalių piliečius sprendimų priėmimo reikalus patikėti „ekspertams" bei mokslo elitui (Habermas, 1971, sk. 4–6). Tačiau standartiniai pliuralistai labai greit rado radikalų atkirtį technokratinės valstybės teorijoms, ypač Lindblomo inkrementalizmo koncepcijai.

Nors kiekviena valdžia, apibūdindama savo sprendimų priėmimo procedūras, naudojasi „sisteminio racionalumo" terminais, joks empirinis procesas nepriartėja prie šio idealo. Valdžia retai analizuoja ar griežtai formuluoja savo tikslus, ji yra veikiau linkusi jų neoperacionalizuoti, kadangi griežtai suformuluoti tikslai gali pridaryti rūpesčių ateityje. Informaciniai kaštai mėginant išanalizuoti visas galimas alternatyvas būtų nepakeliami, o tai reiškia, kad tokia analizė neišvengiamai nutraukiama iš esmės savavališku sprendimu. Analizė, naudojanti naudos ir kaštų skaičiavimo metodiką, tik labai menkai gali atsižvelgti į nebendramačių vertybių ir „nematerialių" dalykų paskirstymo plonybes, ji taip pat neteikia priemonių priimto sprendimo poveikiui identifikuoti, koks jis padarytas pradinei piliečių preferencijų konfigūracijai (Carley, 1980, ch. 7). Skirtingi politiniai sumetimai negali būti agreguoti į vieningą naudos ir kaštų matricą, o sprendimų priėmimo taisyklė, kuria naudojamasi į juos atsižvelgiant arba neatsižvelgiant, toli gražu nėra akivaizdi. Objektyvių procedūrų paieškai nuolat plečiant diskusijų bei analizės apimtį, racionaliam planavimui gali iškilti begalinės regresijos problema.

Standartiniai pliuralistai, remdamiesi šiais argumentais, darė optimistinę išvadą, kad politikos formuotojams geriausia laikytis išmėgintų ir patikimų procedūrų, būtent – atstovaujamosios valdžios politinių mechanizmų bei biurokratinės „gumos tem-

pimo" (*muddling through*) strategijos. Naujosios dešinės autoriai, remdamiesi tais pačiais argumentais, kritikuoja sisteminio planavimo idėją ir teisina savo pačių nuostatą, kad šių problemų reikia apskritai vengti: minimizuoti kolektyvinių sprendimų sritį ir perleisti kuo daugiau socialinio gyvenimo sričių rinkai, kuri savo „nematoma ranka" maksimizuoja socialinę gerovę. Atmesdami abi šias išvadas neopliuralistiniai politikos analitikai aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje pasiekė naują konsensusą, atmetantį technokratinį politinių sprendimų priėmimo modelį, tačiau vis dėlto pabrėžia racionalumo sumetimų svarbą ir teisėtumą beveik visose viešosios politikos srityse (Rein, 1983). Jie taip pat pabrėžia būtinybę rasti naują, „realistiškesnį" įprastųjų pliuralizmo vertybių, tokių kaip atstovavimas bei atskaitomybė, balansą su efektyvios politikos reikalavimais tenkinant socialinius poreikius ir atsakant į technologinį modernybės iššūkį. Kartu jie teigia, jog kolektyvinių sprendimų plėtra yra neišvengiama ir atstovaujamoji politika nėra pajėgi kontroliuoti sudėtingų politinių sprendimų priėmimo proceso, ir kad vis dėlto racionalus sisteminis planavimas praktiškai nerealus. Šių trijų teiginių suderinamumas atrodo labai abejotinas, tačiau neopliuralistų teoretikai sukonstravo „profesionalizuotos valstybės" modelį, kuris, jų įsitikinimu, leidžia juos suderinti. Kaip ir kitais neopliuralistinės doktrinos taikymo atvejais, šiuolaikinio politinių sprendimų priėmimo retoriką mėginama derinti su realia praktika.

Bendrieji neopliuralizmo bruožai

Kaip ir šeštojo ar septintojo dešimtmečio pliuralizmas, neopliuralizmas aprėpia keletą disciplinų ir yra šiek tiek eklektiškas dėl vertybių, išpažįstamų jo atstovų. Kitaip nei naujoji dešinė, radikalioji elito teorija ar marksizmas, jis neužima apibrėžtos pozicijos dešiniųjų ir kairiųjų priešstatos spektre. Kai kurie neopliu-

ralistai (tokie kaip Luhmannas ir Bellas) yra technokratiniai konservatoriai; kiti (pavyzdžiui, Lindblomas, Galbraithas ir Dahlas) yra radikalizuoti liberalai. Vakarų Europoje neopliuralizmo teoretikai (tokie kaip Mayntzas ir Ricardas) asocijuojasi su socialdemokratinėmis partijomis, tokiomis kaip Vakarų Vokietijos SPD arba socialistų partija Prancūzijoje.

Visus šiuos autorius, dorojantis su šiuolaikinėmis socialinės bei politinės raidos problemomis, vienija noras atgaivinti liberalią centristinę intelektinę poziciją. Jie neignoruoja kritikos, kurią standartiniam pliuralizmui adresuoja naujieji dešinieji, elito teoretikai ar marksistai; jie veikiau mėgina ją naudoti tobulindami savo poziciją. Jų požiūriu, dauguma liberalų problemų kyla dėl to, kad prisirišama prie tokių visuomenės modelių, kurių realus pagrindas šiuolaikinėse visuomenėse jau yra išnykęs. „Įsitikinimų emancipacija – štai fundamentalusis reformų uždavinys, nuo kurio sprendimo priklauso visa kita" (Galbraith, 1974, p. 223). Pavyzdžiui, ekonominės doktrinos, kurios buvo suformuluotos materialaus stygiaus epochoje, negali būti efektyvios aiškinant „pertekusios visuomenės" dilemas. Ekonominiai modeliai, pagrindinį vaidmenį skiriantys rinkai bei vartotojo suverenumui, dabar tik kamufliuoja faktą, jog ekonominė veikla daugiausia tarnauja tik didelių korporacijų bei jų „planinės sistemos" interesams ir nepaiso piliečių autonominių preferencijų. Doktrinos, aukštinančios gamybą, tokios kaip Marxo darbinė vertės teorija, visiškai netinka visuomenėms, kur mašinos nuolat mažina fizinio darbo paklausą ir kur didėjančią paklausą turi informacijos apdorojimo bei kitokios „negamybinės" paslaugos. Neopliuralistus vienija siekis atsikratyti anachronistinių standartinio pliuralizmo koncepcijų ir šiuolaikinę socialinę tvarką aiškinti empiriškai realistiškesniais būdais.

Jų esminį prisirišimą prie pliuralistinių *vertybių* liudija jų įsitikinimas, jog šiuolaikinė liberalioji demokratija tarnauja, kad ir netobulai, paprastų žmonių norams tenkinti. Svarbių liberalio-

sios demokratijos problemų kyla dėl to, kad tam tikri galios centrai (ypač šiuolaikinės korporacijos) yra pajėgūs manipuliuoti piliečių norais. Dauguma pliuralistų taip pat pripažįsta, jog šiuolaikinė pramoninė valstybė tiesiogiai nėra kontroliuojama piliečių, ir jie pripažįsta technokratinio valdymo realybę žemesnėse valdymo pakopose. Tačiau net reikalaudami reformų (kurių pobūdis skiriasi priklausomai nuo autoriaus) esamas politines bei socialines Vakarų demokratijos sistemas jie visi traktuoja kaip geriausią socialinės organizacijos būdą iš visų esamų alternatyvų. Nepaisant trūkumų ir nesėkmių, šiuolaikinio kapitalizmo mechanizmas išlieka racionaliausia ir pažangiausia sistema iš visų galimų ekonominės organizacijos sistemų. Tokioje visuomenėje galia fragmentuojama į ekonominės ir politinės galios sritis taip, kad išlieka reformų galimybė atsiradus naujoms socialinėms problemoms, ekonominėms krizėms ar politinėms dilemoms.

6.2. *Metodai ir vertybės*

Bendrąją metodologinę neopliuralistų nuostatą apibūdina keturi aspektai: dėmesys makroekonominio lygmens reiškiniams, skiriamųjų šiuolaikinės pramoninės visuomenės bruožų paieška, preferencija polikauzaliniams aiškinimams ir ypatingas dėmesys tarpdisciplininiams tyrimams.

Dėmesys makroreiškiniams yra gana neįprastas liberaliesiems mąstytojams. Ankstesnieji pliuralistai daugiausia dėmesio skyrė individo lygmens elgsenai, konkretiems valdžios sprendimams bei regimiems konfliktams, paprasčiausiai atsisakydami svarstyti tuos radikalius teorinius klausimus, kuriuos marksistai bei kitokie kairieji kritikai kėlė kapitalizmui. Neopliuralistai, priešingai, teorinę polemiką dėl visuomenės ir valstybės santykių bei dėl jų raidos struktūros laiko visiškai teisėta ir svarbia. Ši nuostata iš dalies atspindi suvokimą, jog joks visiškai naujas

„mokslinis" socialinių problemų sprendimo pagrindas negali būti sukurtas vien empiriniais tyrimais arba teoretizuojant mikrolygmenyje. Kitaip nei fizikiniai mokslai, socialiniai mokslai, bent jau įžvelgiamoje ateityje, negali būti izoliuoti nuo galimų sveiko proto iššūkių. Tad jų užduotis turėtų būti teikti informaciją viešiems debatams svarstant klausimą, kaip tvarkome savo visuomeninį gyvenimą ir kuria linkme galėtų vykti tolesnė jo raida. Būtent todėl kai kurie iškiliausieji neopliuralistai savo veikaluose apeliuoja į platesnę nei akademinė auditorija, naudoja beletristinį rašymo stilių ir nagrinėja bendriausias problemas, kurios iškyla šiuolaikinei pramoninei visuomenei.

Šiuolaikinės visuomenės išskirtinumas, palyginti su ankstesnėmis epochomis, labiausiai traukia neopliuralistų dėmesį. Tokie reiškiniai, kaip didžiųjų korporacijų vykdomas rinkos mechanizmų slopinimas, globėjiškos valstybės politika bei mišrioji ekonomika liudija visai naujos situacijos klostymąsi. Šie pokyčiai sutapo su dar menkai suvokiamu ekonominės veiklos pobūdžio pasikeitimu – vis labiau pereinama nuo gamybos („antrinio sektoriaus") prie paslaugų („tretinio sektoriaus") ir galiausiai prie beveik vien informacija grindžiamo verslo („ketvirtinio sektorius"). Neopliuralistų supratimu, šie ekonominiai pokyčiai ir su jais susijusi socialinė kaita padėjo pamatus „postindustrinei" visuomenei, pirmiausia liberaliosiose demokratinėse Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos šalyse (Bell, 1973; Kleinberg, 1973; Gershuny, 1982).

Neopliuralistų dėmesys ilgalaikėms *makrolygmens tendencijoms* primena marksistų dėmesį bendriems tam tikro gamybos būdo bruožams. Tačiau kitaip nei ortodoksiniai marksistai, neopliuralistai nepripažįsta, jog ekonominiai pokyčiai tiesiogiai sietini su socialiniais ar politiniais pokyčiais. Antai postindustrinės politikos forma, jeigu tokia apskritai egzistuoja, gali būti nusakyta tik labai abstrakčiai, ir tokiu atveju ji gali būti ginčytina; technologinė pažanga išsivysčiusių šalių piliečių neverčia bejė-

giškai taikstytis su iš anksto nulemta raida. Socialinių vertybių kaita gali veikti socialinę raidą ir palikti tam tikrą erdvę įvairioms viešosios politikos alternatyvoms. Ir vis dėlto, tam tikrose srityse, tokiose kaip ginklavimosi varžybos, arba sprendžiant tokias dilemas kaip pasirinkimą tarp ekonominio augimo ir ekologinės taršos, plačioji visuomenė ir sprendimus priimantis elitas susiduria su objektyviomis ir grėsmingomis mūsų laikmečio dilemomis.

Tendencija pirmenybę teikti *polikauzaliniams aiškinimams* taip pat yra skiriamasis neopliuralizmo bruožas. Sekdami Weberiu neopliuralistai traktuoja technologinę kaitą, naujas ekonominės organizacijos formas, socialinių vertybių kaitą, politinių priklausomybių pokyčius bei ideologijų transformavimąsi kaip atskirus ir tarpusavyje nepriklausomus šiuolaikinės socialinės evoliucijos faktorius. Socialinis mokslas paprastai atsirenka tik keletą kintamųjų ir suteikia jiems aiškinimo pagrindo statusą bei šiuo pagrindu konstruoja savo teorinį aparatą. Neopliuralizmas, priešingai, pabrėžia šiuolaikinės socialinės sandaros sudėtingumą, tad ir visišką nerealistiškumą pastangų dalykus aiškinti naudojantis kuo taupesnėmis teorinėmis prielaidomis. Jokia teorinė pastanga, postuluojanti vienintelį kauzalinį veiksnį (nesvarbu, rinkos procesą ar klasių kovą), adekvačiai negali paaiškinti šiuolaikinės socialinės tvarkos ypatybių.

Tarpdisciplininis svarbiausių neopliuralizmo veikalų pobūdis aprėpiant politikos, ekonomikos bei sociologijos sritis, atspindi tą patį polikauzalinio aiškinimo siekį. Neortodoksinė Williamsono ar Galbraitho ekonominė teorija ne mažiau nei neoklasikine ekonomine teorija remiasi organizacijų teorija. Panašiai Lindblomo politinė teorija remiasi ekonomika, socialinių mokslų filosofija bei organizacijų teorija. Politinės analizės teorijoje vyksta panaši taikomosios sprendimų teorijos ir organizacijų teorijos sintezė, kurios rezultatai taikomi net nesocialinių mokslų disciplinoms. Neopliuralizmo atstovai nuolat įvairiais aspektais mė-

gina pažvelgti į įvairias teorijas bei sąvokas. Pavyzdžiui, tokie skirtingi autoriai kaip Galbraithas (1985) ir Luhmannas (1979) – kiekvienas savaip analizuoja „galios" sąvoką.

Politizuotoje ekonomikoje disciplininiai politikos ir ekonomikos skirtumai vis labiau netenka savo ryškumo. Tampa svarbu gebėti modeliuoti, kaip valdžia vykdo savo makroekonominę politiką, kai reaguoja į tokius empiriškai stebimus kintamuosius, kaip nedarbo arba infliacijos lygis (Mosely, 1983). Panašiai svarbu atsižvelgti ir į tas valdžios nuožiūros laisvės ribas, kurias nubrėžia „nuskriaustųjų" ekonominė padėtis, prieštaraujanti politinei visų lygybei liberaliosios demokratijos sąlygomis.

Todėl yra atmetama tiek neoklasikinės ekonomikos teorijos „valdžios" koncepcija, kur ji įsivaizduojama kaip socialinę gerovę maksimizuojantis, tobulai informuotas agentas, tiek ir atstovaujamosios demokratijos nešališkos valdžios teorija (postuluojanti, jog rinkėjų dauguma yra pajėgi pertvarkyti bet kurį esamos socialinės tvarkos aspektą). Vietoje to neopliuralistai telkia dėmesį į rimtesnę problemą – kaip įveikti prarają, skiriančią atskirų disciplinų susikurtą socialinės realybės vaizdą nuo pačios realybės ir nepriimti tų supaprastintų prielaidų, kurios neturi atitikmens „realiame pasaulyje".

6.3. Įeigos politika

Standartiniams pliuralistams liberaliosios demokratijos įeigos politika turėjo didžiausios teorinės reikšmės. Palyginti su kitomis mokyklomis, neopliuralistai teikia kur kas mažiau reikšmės rinkimams, partijų konkurencijai ar interesų grupių veiklai. Šią savo nuostatą jie grindžia keturiais pagrindiniais teiginiais: klasiniai politiniai prieštaravimai netenka buvusios reikšmės; iškylant naujoms „postindustrinėms" problemoms senasis susiskirstymas į kairę ir į dešinę tampa anachronizmu; radikaliai mažėja atstovaujamųjų institucijų galia kontroliuojant šiuolaikinės vals-

tybės funkcionavimą; ir verslas užima privilegijuotą poziciją liberaliojoje demokratinėje politikoje. Šios idėjos apibrėžia pamatinį neopliuralistinį valstybės įvaizdį – „deformuotos poliarchijos" modelį, kurį aptarsime šio skirsnio pabaigoje.

Atsitraukimas nuo klasinės politikos

Trys faktoriai lemia tai, kad klasinė politinė mobilizacija šiuolaikinėse visuomenėse praranda savo buvusią reikšmę. Pirma, pokyčiai pramoninėje struktūroje, mažėjant gamybos sektoriui ir didėjant paslaugų sektoriui, daro didelį poveikį darbo jėgos profesinei sandarai. Užimtumas nefizinio darbo srityse, ypač profesinėse ar vadybinėse, didėjo kur kas sparčiau nei fizinio darbo srityje. Labai išaugo paklausa tokių darbų, kuriuos daugiausia atlieka moterys, o tradicinių „vyriškų" darbų paklausa sumažėjo (Heath, Jowell and Curtice, 1985, ch. 2–3). Joks neomarksistinis šių esminių pokyčių paaiškinimas nėra įtikinamas. Išsivysčiusiose visuomenėse paprasčiausiai smarkiai sumažėjo klasinės poliarizacijos. Šiuolaikinė socialinė raida palaikė ar net didino socialinę nelygybę pirmiausia todėl, kad atsirado daugiau tų, kurių įgūdžių nebereikia dėl technologinės pažangos arba kurių socialinę padėtį pablogino socialinės rūpybos programų sumažinimas. Tačiau vargu ar gali atgaivinti klasinę politiką prarajos tarp dirbančiųjų gyventojų ir bedarbių gilėjimas. Jis veikiau gali reikštis sporadiniais socialiniais neramumais bei difūzine socialine įtampa, pavyzdžiui, chuliganizmo ar nusikalstamumo didėjimu.

Antra, profesinių darbo sąjungų vaidmenį labai sumažino atsiradusios tarptautinės (arba „mesoekonominių") korporacijos ir globėjiškos valstybės ekspansija. Daugelyje Vakarų Europos šalių, kur profesinės sąjungos yra susijusios su socialdemokratinėmis partijomis, ir net ten, kur jos veikia išvien su modernizuotomis eurokomunistinėmis partijomis, jos jau yra įtrauk-

tos į liberalaus korporatizmo sistemas. Vis dėlto ši formali jų balso lygybė su verslo balsu tėra iliuzija. Pagrindinis profesinių sąjungų ginklas darbo santykių srityje išlieka streikas arba riaušės, ir nors jis efektyviai gali būti naudojamas ekonominio augimo aplinkoje, blogėjant ekonominėms sąlygoms jo efektyvumas tampa abejotinas. Streikai menkai apsaugo darbo vietas nuo technologinės kaitos ar net nuo ciklinio nedarbo. Jungtinėse Valstijose daugelis didelių korporacijų (tokių kaip IBM) sėkmingai tvarko sąjungoms nepriklausančias įmones bei biurus per korporacines sąjungas; panaši praktika yra paplitusi ir Japonijoje. Sąjungos neišvengiamai siekia tų pačių tikslų, kuriais vadovaujasi jų korporacijų vadovybė, o jeigu nesivelia į „klasių kompromisą", kaip Austrijos arba Skandinavijos modelyje, jos pamažu netenka savo narių ir praranda politinę įtaką.

Trečia, kai kuriose liberalios demokratijos šalyse pastebima „klasių persirikiavimo" tendencija, pasireiškianti ryšio tarp klasinės pozicijos ir politinės elgsenos silpnėjimu. Kai kuriose šalyse, kur klasinis ir politinis ryšys septintajame dešimtmetyje buvo stipriausias, pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje ir Danijoje, pastebimas spartus ir, atrodo, negrįžtamas socialistinių partijų, save susiejusių su fizinio darbo darbininkų profsąjungomis, įtakos mažėjimas. Kitose šalyse, kur klasinis rinkėjų susiskaidymas visada buvo mažiau išreikštas dėl didesnės religinių skirtumų įtakos, pavyzdžiui, Prancūzijoje, Italijoje ir Vakarų Vokietijoje, klasiniai ir partiniai ryšiai nesustiprėjo vykstant tų visuomenių sekuliarizacijai. Šiaurės Amerikoje kai kurių regionų fizinio darbo darbininkų reikštas didesnis palankumas JAV Demokratų, nuosaikiai reformistinei centristinei partijai, visai menkas tapo aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje. Šį „klasinio persirikiavimo" reiškinį neopliuralistai aiškina kaip rinkimų politikos konteksto pasikeitimo padarinį. Šiuolaikinė žiniasklaida pateikia gausybę visiems prieinamos informacijos, didinančios rinkėjų išprusimą, ir analizuojančios politiką pagal atskiras prob-

lemas, o visa tai griauna ankstesnius rinkėjų įpročius. Galiausiai šis klasinis persirikiavimas reiškia, jog mėginant susivokti šiuolaikinėje liberalioje demokratinėje politikoje kairiųjų – dešiniųjų ideologinė dichotomija tampa anachronistine.

Ideologinė kaita ir postindustrinė politika

Neopliuralistams kelia nuostabą rinkėjų, politinių lyderių bei ekonominio elito polinkis į šiuolaikinių visuomenių viešosios politikos problemas žvelgti pro kairiųjų arba dešiniųjų ideologinę prizmę. Ši poliarizacija labai supaprastina sudėtingą politikos problematiką, kadangi ją įspraudžia į klasinės politikos rėmus ir kartu perdeda klasinį šiuolaikinės kapitalistinės visuomenės susisluoksniavimą. Kairės ir dešinės priešstata politikos formavimo procese pasireiškia pačiais įvairiausiais pavidalais, kartais ji tiesiog užkerta kelią racionaliai diskusijai; pavyzdžiu galėtų būti socialistų ir konservatorių brėžiamas kontrastas tarp viešųjų ir privačių paslaugų. Socialdemokratai viešųjų paslaugų dažnai reikalauja net ten, kur jų pakankamai teikia rinka; panašiai ir konservatyvūs politikai atkakliai gina „privataus verslo" teikiamų paslaugų privalumus net ten, kur jis akivaizdžiai nesusidoroja su specifinėmis problemomis. Neopliuralistų įsitikinimu, toks fetišizmas yra rimtas kliuvinys racionaliai politikai.

Šeštajame dešimtmetyje kai kurie autoriai, vėliau nuo pliuralizmo perėję prie neopliuralizmo pozicijos, prabilo apie greitą kairiųjų ir dešiniųjų ideologijų sunykimą. Danielas Bellas septintajame dešimtmetyje prognozavo *Ideologijų pabaigą*, o įtakinga lyginamosios sociologijos srovė kėlė kapitalistinių ir socialistinių režimų visuomenės bei ekonomikos organizavimo būdų konvergencijos idėją (Kerr et al., 1962). Net komunistinių šalių politikos liberalizavimas septintojo dešimtmečio pabaigoje ir „detanto" laikotarpiu praktiškai atrodė įmanomas. Nors šie lū-

kesčiai buvo nuvilti, o kairiųjų ir dešiniųjų priešstatos reikšmė nesumažėjo nei vidaus politikoje, nei tarptautinių santykių srityje, tokie neopliuralistai, kaip Galbraithas ir Lindblomas vis vien neigia šių ideologinių vaizdinių naudą. Faktą, kad anachronistinės ideologijos, aiškinant seniai išnykusią socialinę situaciją, buvo suformuluotos praėjusioje pramoninėje epochoje, o dabar išlieka ar net stiprėja, jie traktuoja kaip demokratinių politinių procesų šiuolaikinėse visuomenėse destabilizavimo veiksnį.

Tačiau neopliuralistai pastebi tam tikrų ženklų, liudijančių, jog senosios ideologinės sistemos pamažu ima eižėti. Sociologinių tyrimų duomenys, atlikti Vakarų Europoje, rodo, jog jaunesnės rinkėjų kartos, užaugusios santykinės gerovės sąlygomis, mažiau reikšmės, palyginti su jų tėvais, teikia materialiems dalykams. Specifinės „postindustrinės" politikos atsiradimą liudija „žaliųjų" partijų bei ekologizmo augimas; sąjūdžiai už gyvūnų teises; dėmesys tokioms globalinėms problemoms, kaip badas ir ekonominis atsilikimas; sąjūdžiai už (ir prieš) didesnę tarptautinę integraciją, tokią kaip Europos ekonominė bendrija; regionalistinių, nacionalistinių ar etninių sąjūdžių gausa; feminizmo judėjimas; ir apskritai didėjantis dėmesys „ekspresyviems" dalykams (Inglehart, 1977). Šie interesai perkerta kairės ir dešinės dichotomiją ir nors savo reikšme jos dar nepranoko, pamažu keičia politinių konfliktų matmenis. Jų reikšmė gali būti nepakankamai įvertinta, nes tokie pokyčiai reiškiasi daug lėčiau nei partijų politikos kaita. Pavyzdžiui, nors ekologinės partijos tapo įtakingos Vakarų Vokietijoje ir Olandijoje, kitose šalyse ekologiniai bei taikos šalininkų sąjūdžiai reiškėsi veikiau visuomeninių grupių veikla bei „gyvenimo stiliaus" demonstravimu, o ne tiesiogiai dalyvaujant rinkimų politikoje. Iš dalies šis nusišalinimas nuo formaliosios politikos atspindi netikėjimą rinkimų bei parlamentinių mechanizmų pajėgumu vykdyti pribrendusius socialinius pokyčius.

Atstovaujamųjų institucijų nuosmukis

Valstybės ekspansija esmingai sumažino atstovaujamųjų institucijų reikšmę kontroliuojant viešąją politiką. Atstovaujamieji organai, tokie kaip Įstatymų leidybos asamblėja, iš esmės yra ribotos institucijos. Jos negali būti labai padidintos, kad galėtų geriau tenkinti tolydžio augančius naujų įstatymų poreikius ar reikiamai prižiūrėti vykdomosios valdžios veiksmus. Žinoma, tam tikros priemonės, pavyzdžiui, įstatymų leidėjų aprūpinimas informacijos surinkimo, analitinėmis bei pagalbinėmis tarnybomis leidžia padidinti įstatymų leidėjų veiklos efektyvumą. Tačiau šiuolaikinės ekspansinės valstybės reikalavimų mastas yra toks didelis, kad renkami politikai su juo gali dorotis tik savo dėmesį koncentruodami į strateginius klausimus. Neišvengiamas šios raidos padarinys yra tai, kad vis daugiau galių deleguojama vykdomajai valdžiai, prarandama vykdomosios politikos detalių kontrolė, o atstovaujamosios valdžios galios vis labiau pereina agentūroms, kurias tik labai netiesiogiai gali kontroliuoti atstovai arba ministrai.

Be to, ir pats problemų, teikiamų politikų bei atstovaujamųjų institucijų dėmesiui, atrinkimo būdas toli gražu nėra itin racionalus. Kadangi vykstant rinkimų konkurencijai skirtingų problemų sprendimai „supakuojami" į bendras partijų programas, politinių sprendimų autoriai netenka daugybės informacijos apie visuomenės preferencijas. Dauguma mechanizmų, naudojamų šiam informacijos trūkumui pašalinti, implikuoja didėjantį administracinį „atstovavimą", kuris retai tampa įstatymų leidėjų peržiūros objektu. Dažnai įstatymų leidėjai, žiniasklaida bei interesų grupės fokusuoja savo dėmesį į dalykus, kurie „objektyviai" yra trivialūs arba efemeriški. Todėl neopliuralistai nereiškia didelio optimizmo dėl to, kad net svarbiausios problemos, kurios iškyla šiuolaikinių pramoninių visuomenių valdžiai, gali būti veiksmingai sprendžiamos atstovaujamųjų institucijų. Na-

cionalinio lygmens atstovaujamųjų institucijų politikos formavimo proceso kontrolė visur paprasčiausiai sumažėjo, nes nemėginama nuodugniai ir iš naujo peržiūrėti jų vaidmens bei funkcijų. Tik tose šalyse, kurios įgyvendino radikalią centrinės valdžios funkcijų decentralizavimo programą (pavyzdžiui, Danija), ši „politinės" priežiūros silpnėjimo tendencija iš dalies buvo pristabdyta.

Kai kurie neopliuralistai siūlo pertvarkyti bent jau įstatymų leidybos institucijas, kad būtų galima atsispirti toms technokratinio valdymo tendencijoms, kurias sukelia valstybės ekspansija bei didelė korporacijų reikšmė įeigos politikai. Galbraithas (1974, p. 244–250) mano, kad Kongresas galėtų tapti svarbiausiu veiksniu valstybei „emancipuojantis" iš korporacinių „planinių sistemų" spaudimo. Tačiau jo siūlymai, tokie kaip Kongreso narių kartotinio rinkimo draudimas bei tam tikri Kongreso komitetų veiklos apribojimai neatrodo pakankami sprendžiant šią problemą. Kiti neopliuralizmo teoretikai atvirai skelbia savo netikėjimą atstovaujamųjų institucijų pajėgumu reikšti viešąją nuomonę: „Tai, kas dar gali būti pataisyta [Vakarų demokratijose], nėra valdžios problema, kad ji taptų labiau atstovaujamoji, bet veikiau jos rezultatas – didesnė žmonėms tenkančios naudos lygybė arba mažesnė pakeliamos naštos nelygybė. ... Juk plačiajai visuomenei demokratinė tvarka reiškia plačiosios visuomenės norų bei poreikių tenkinimą" (Sartori, 1975, p. 150).

Privilegijuota verslo padėtis

Neopliuralistai pripažįsta tai, ką standartiniai pliuralistai visada neigė – kad įtakos politikos formavimo požiūriu verslo interesai užima ypatingą padėtį palyginti su kitais socialiniais interesais. Anot Lindblomo (1977), yra du svarbiausi šios disproporcinės įtakos šaltiniai. Pirmasis – tai privačios galios akumuliavimas, implikuojamas didelių korporacijų augimo. Didelės įmonės šian-

dien, kaip ir ankstesniųjų epochų verslovės, priklauso nuo rinkos kaprizų arba vartotojų paklausos. Korporacijos vis dar negali parduoti produktų, kuriuos atsisako pirkti vartotojai, ir būtent šis faktas paaiškina didesnį kapitalistinės ekonomikos gyvybingumą palyginti su Rytų bloko šalimis, kur žmonės yra priversti savo pajamas išleisti toms vartojimo gėrybėms, kurias jiems teikia valstybiniai planuotojai. Tačiau ši griežtos rinkos kontrolės sistema veikia tik galutinei korporacijų produkcijai. O daugybė sprendimų, priimamų korporacijų viduje: kaip organizuoti gamybos procesą, kokias daryti investicijas, kiek žmonių įdarbinti – nėra tiesiogiai kontroliuojami rinkos; juos savo nuožiūra priima korporacijų direktoriai.

Be abejo, visą šią galią korporacijos naudoja savo santykiuose su valdžia – jos gali daryti investicijas arba gali nuo jų susilaikyti, gali samdyti naujų darbuotojų arba atleisti senuosius, formuojant vienokią ar kitokią politiką gali bendradarbiauti arba nebendradarbiauti su vyriausybe. Verslo disponuojami ištekliai turi didžiulės reikšmės liberaliosios demokratijos šalyse ir užimtumas bei ekonomikos padėtis turi tiesioginės įtakos rinkiminiam politikų populiarumui, todėl valstybės pareigūnai savo veikloje ypač paiso verslo interesų. Tiesą sakant, jie netgi stengiasi numatyti korporacijų poreikius bei interesus, ir rūpinimąsi savo pelnu įtraukia į pagrindinę politikos formavimo darbotvarkę, kartu mažindami atviro korporacinio lobizmo matomumą politinių konfliktų atvejais. Nekalbant jau apie šią išankstinę verslo įtaką, verslininkai daro neproporcingai didelį poveikį rinkiminių bei interesų grupių veiklai ir sprendžiant viešuosius konfliktus disponuoja galia, kuri niekaip neatitinka jų kiekybinės dalies elektorate ir kurią lemia jų disponuojamos piniginės lėšos, leidžiančios jiems sutelkti reikiamas organizacines bei ekspertines jėgas. Lindblomas kritikuoja pliuralistų pastangas paneigti elito teoretikų bei marksistų surinktus duomenis, liudijančius, kad korporacijos

bei ekonominis elitas daro nepamatuotai didelę įtaką viešajai politikai, net jeigu ta įtaka ir neprilygsta viešpatavimui.

Antroji privilegijuotos verslo padėties priežastis – tai vadinamasis „uždarumo" (*circularity*) reiškinys. Korporacijos yra pajėgios manipuliuoti piliečių reikalavimais bei norais. Korporacinei įtakai daryti verslo elitui nebūtina vienytis dėl kokios nors specifinės idėjos, pakanka sugebėti apibrėžti viešosios diskusijos parametrus. Faktiškai tie parametrai apibrėžiami taip, kad alternatyvių gamybos būdų svarstymo galimybė lieka už viešųjų diskusijų ribų. Šiuos „didžiuosius klausimus" palikus už aktyvaus svarstymo ir poliarchinės konkurencijos ribų, įsitikinimų dėl antraeilių problemų sprendimo įvairovė visiškai išsklaido piliečių dėmesį. Šio „uždarumo" įrankiai liberaliojoje demokratijoje – tai pirmiausia žiniasklaida, verslo vyraujantis vaidmuo savanoriškose asociacijose bei kitose grupėse, taip pat politikų bei politinių partijų pataikavimas korporaciniams interesams. Mažiau ryškus „uždarumo" reiškinys pastebimas ekonomikos srityje, kur verslas negali visiškai kontroliuoti ar keisti piliečių norų, tačiau yra pajėgus eskaluoti autonominius piliečių skonių pokyčius: spartinti „madų" kaitą bei plėsti su jomis susijusios socialinės veiklos sritį.

Kiti neopliuralistai kalba net apie didesnę verslo įtaką. Galbraitho (1969) įsitikinimu, didelės korporacijos savo kontroliuojamose rinkose, kurios paprastai apima didžiausius ir strategiškai dinamiškiausius ekonomikos sektorius, gali diktuoti piliečių poreikius. Korporacijų disponuojamų poveikio priemonių (tokių kaip reklama) arsenalas yra toks didelis, kad visai rimtai galima teigti, jog jos gali kurti vartotojų poreikius bei norus. Žinoma, išlieka rinkos dalis, kurioje didelės korporacijos nedominuoja ir kur piliečiai gali formuluoti savo pačių norus, tačiau ši dalis nėra dinamiškiausia. Galbraitho požiūriu, korporacijų dominavimas ekonominėse rinkose transformuojasi į politinę įtaką kitaip nei aiškina Lindblomas. Dalykas, kurio korporacijų vado-

vybei labiausiai reikia iš valdžios, tai verslo aplinkos reguliavimo stabilumas, nes tik tokio stabilumo sąlygomis galimos tos ilgalaikės plataus masto investicijos, kurių reikalauja pažangios technologijos plėtotė. Žinoma, tikimasi, kad valstybė tiesiogiai rems ir įvairias verslo tyrimų bei plėtros programas, daugiausia susijusias su gynybos užduotimis, nes Jungtinėse Valstijose ir Vakarų Europoje būtent šiose srityse valstybės parama didžiosioms kompanijoms lengviausiai toleruojama. Be to, nors verslo elitas laikosi griežtos „privataus verslo" ideologijos, jis reikalauja, kad valstybė veiktų kaip paskutinis skolintojas – kreditais arba nacionalizavimu gelbėtų bet kurią sunkumų patiriančią stambią korporaciją. Ši korporacinių bei valstybinių įtakų bei sąveikų pynė praktiškai sudaro vieningą „planinę sistemą".

Dabar korporacijų įtaką viešosios politikos formavimui lengvina verslo ir valdžios funkcionavimo būdų konvergencija. Pirmomis pramoninio kapitalizmo raidos stadijomis verslo bendrovės, kontroliuojamos atskirų savininkų arba individualių akcininkų, ir valstybinės agentūros, kontroliuojamos renkamų atstovų, buvo aiškiai skirtingi veiklos organizavimo būdai. Tačiau organizacijų plėtros logika, sukūrusi šiuolaikinę korporaciją ir skatinanti šiuolaikinės valstybės ekspansiją, esmingai sušvelnino šią poliarizaciją. Korporacija – tai iš esmės komitetų sistema, kur koncentruojamos įvairios ekspertinės žinios ir kur sprendimai priimami sutarimu. Korporacijos valdymo galia seniai išslydo iš savininkų ar pagrindinių akcininkų tarybų rankų ir perėjo į profesionalų bei ekspertų rankas, į Galbraitho vadinamos „technostruktūros" rankas. Panašus procesas įvyko valstybėje, ir senąją politiškai prižiūrimos hierarchizuotos biurokratijos idėją pakeitė sudėtinga decentralizuotų, profesionaliai valdomų agentūrų sistema. Kai korporacijos bendrauja su valdžia, nevyksta jokio organizacinių formų konflikto, jokio pamatinio procedūrų nesuderinamumo, nes abi pusės lengvai supranta viena kitos administracinę sandarą.

Atsveriamosios galios teorija išlieka ir neopliuralistų doktrinoje, tačiau šiek tiek kitokia forma nei standartinio pliuralizmo doktrinoje. Galbraitho pradinėje formuluotėje buvo pabrėžiama, jog galios koncentracija kapitalistinėje ekonomikoje paprastai skatina susikurti atsveriamąją organizaciją, vienijančią kad ir kaip netobulai tai galiai priešingus interesus. Tačiau savo neopliuralistiniuose darbuose jis jau yra pesimistiškesnis dėl stambaus verslo galių savo rinkoje kontrolės. Kita vertus, jis argumentuoja, jog galios perėjimas į „technostruktūrą" korporacijas atveria „kultūros bei mokslo sluoksnių", teikiančių būtinąją kvalifikuotą darbo jėgą, įtakoms. Iš principo galima vidinė korporacinių siekių socializacija, bent iš dalies pajungianti juos „dvasingesniems" ir visuomeniškesniems tikslams. Panašiai vadybinių bei profesinių sluoksnių įtaka politinei sistemai gali tapti nauja atsvara ir korporaciniams, ir profsąjunginiams politiniams blokams. Amerikos neopliuralistai panašią reikšmę teikia žiniasklaidai, kurią jie traktuoja kaip vis labiau specializuotą ar net kaip atskirą socialinį interesą, kurio struktūra bei rinka jį daro esmine tiek valdžios, tiek ir kitų korporacijų priežiūros institucija.

Deformuota poliarchija

Šios įeigos politikos interpretacijos kumuliatyviai sukuria neopliuralistinę beveidės valstybės modelio atmainą, arba „deformuotos poliarchijos" modelį. Jį sudaro keturi svarbiausi komponentai. Pirma, pamatinė įtampa tarp formalios politinės lygybės, kurią teikia liberaliosios demokratijos institucijos, ir akivaizdi galių nelygybė, kurią numato kapitalizmas kaip socioekonominė sistema, sukuria „dvilypę visuomenę" (*dual polity*). Valstybė iš dalies yra kontroliuojama rinkimų konkurencijos, interesų grupių lobizmo bei žiniasklaidos landumo; atstovaujamosios institucijos vis dar atlieka mažėjantį, tačiau reikšmingą vaidmenį

kontroliuojant vyriausybės administravimo sistemos funkcionavimą. Tačiau valstybė taip pat tiesiogiai ir jautriai reaguoja į verslo sluoksnių ekonominį spaudimą – ir į tą, kuris reiškiasi atviru, arba latentiniu, ekonominės galios naudojimu, ir į tą, kurį implikuoja verslo sluoksnių įtaka įvairiose įeigos politikos kanaluose.

Antra, verslo įtaka šiai „dvilypei visuomenei" paprastai apsiriboja ekonomika, tiesiogiai susijusia su korporacijų interesais. Tiesą sakant, bendriausiu pavidalu ji paprastai telkiama kapitalistinės ekonominės sistemos palaikymui – ginama nuo siūlymų bei mėginimų visą sistemą pertvarkyti pagal alternatyvias ekonomikos tvarkymo koncepcijas. Kapitalizmo išsižadėjimo klausimas yra bene vienintelis, kurio svarstymo galimybę beveik visiškai anuliuoja korporacijų įtaka, priešingai nei teigia didesnės verslo įtakos teoretikai, tarp jų marksistai bei kai kurie elito teorijos atstovai. Įvairių kitų politinių klausimų atžvilgiu poliarchinė politika funkcionuoja daugmaž taip, kaip ją aiškina standartinė pliuralizmo doktrina, nors atstovaujamųjų institucijų kontrolinis vaidmuo jau yra kur kas mažesnis.

Trečia, deformuotoje „dvilypės visuomenės" poliarchijoje nėra aiškaus hierarchinio susisluoksniavimo. Marksistai bei tokie elito teoretikai kaip C. Wright Millsas laiko aksioma tai, kad verslas dominuoja priimant visus svarbiausius socialinius sprendimus ir juos izoliuoja nuo demokratinės kontrolės viešiesiems politiniams debatams palikdamas tik antraeilės svarbos klausimus. Tačiau neopliuralistų įsitikinimu, deformuotos poliarchijos sąlygomis demokratinės jėgos vis dar tiesiogiai kontroliuoja svarbiausius, arba „istorinius", sprendimus. Antai šiuolaikinei Vakarų visuomenei joks kitas klausimas nėra toks svarbus, kaip gynybos politikos krypties bei tarptautinių ginklavimosi varžybų padėties problema. Nors korporacijos neabejotinai turi įtakos sprendžiant klausimą, kokios konkrečios gynybinės sistemos bus perkamos valstybės, neabejotina ir tai, kad piliečių visuma (per

politikus, kuriuos ji išsirenka) išlaiko savo rankose lemiamą (ir kartais, deja, nekompetentingą) balsą sprendžiant gynybos politikos klausimus.

Ketvirta, skirtingose liberaliosios demokratijos atmainose egzistuoja įvairūs verslo įtakos integravimo į valdymo procesus mechanizmai. Ekonomiškai galingiausiose šalyse (tokiose kaip JAV, Japonija ar Prancūzija) susiklostė bipoliarinė liberalaus korporatizmo sistema, tiesiogiai integruojanti valstybinę politiką su atitinkamų sričių stambiausiomis verslo korporacijomis. Tačiau kitose šalyse, su mažiau pajėgia ar labiau pažeidžiama ekonomika (tokiose kaip Skandinavijos šalys arba Britanija aštuntajame dešimtmetyje), susiklostė trinarė sistema, jungianti valdžią, korporacijas ir profesines sąjungas; sistemos atsiradimą lėmė makroekonominio reguliavimo problemos, pirmiausia infliacijos kontrolės būtinybė vykdant tam tikrą pajamų reguliavimo politiką. Šiose šalyse didėjanti naujų pramoninių šalių konkurencija pramoninės produkcijos rinkose sustiprino faktiškai jau egzistuojančią valdžios ir verslo kooperaciją, siekiant „švelniai" nutraukti technologiškai pasenusias gamybas ir perkelti išteklius į pažangesnės technologijos sritis. Tačiau net ekonomiškai pajėgiausiose šalyse trinarė sistema vis dar egzistuoja kaip atsarginė priemonė nacionalinių išteklių „ypatingosios mobilizacijos" atvejams, dorojantis su ypač grėsmingomis ekonominėmis krizėmis.

Pagrindinė deformuotos poliarchijos modelio problema – paaiškinti, kodėl privilegijuotoji verslo padėtis nėra visuomenės plačiai suvokiama ir kodėl ji netampa atsveriamosios mobilizacijos ašimi, kaip tai numato atstojamosios galios koncepcija. Atsakydami į šį klausimą neopliuralistai aiškina, jog verslo įtaka yra maskuojama inkorporuojant ją į įeigos politiką, kai veikia įvairios „verslo laisvės" partijos bei verslo asociacijos; veikia liberalusis korporatistinis aparatas, kuris į savo interesų sferą iš dalies integruoja profsąjungas ir profesionalius sluoksnius; es-

minės reikšmės turi tas ideologinis bei intelektinis aparatas, kurio sąvokinėmis priemonėmis analizuojame visuomenę. Jo įtaka reiškiasi tokių griežtų dichotomijų, kaip „viešojo/privataus sektoriaus" skirtumas, vyravimu daugelio Vakarų šalių politinėje darbotvarkėje. Be to, žinoma, verslo civilizacija atneša įvairių (vartojimo) gėrybių. Alternatyvūs visuomeninės santvarkos projektai arba tik modifikuoja esamą sistemą (socialdemokratų projektai), arba tėra preliminariniai ir neišbaigti (rinkos socializmo arba eurokomunizmo projektai), arba yra akivaizdžiai nepriimtini (valstybinio socializmo sistemos). Vis dėlto neopliuralistai pastebi daug ženklų, liudijančių didėjantį nepasitenkinimą tuo, kad poliarchijos galia varžoma ekonominiais saitais. Socialistinių, komunistinių bei darbininkiškųjų sąjūdžių priešinimasis verslo vyravimui pakilo į savotišką plynaukštę, tačiau tai nėra veltui iššvaistytos pastangos; susvetimėjimą „verslo civilizacijos" atžvilgiu dabar liudija ir ekologiniai bei kultūrinai sąjūdžiai, sporadiniai socialinių neramumų pasireiškimai bei tokie anomijos reiškiniai kaip nusikalstamumo didėjimas.

6.4. Valstybės organizacija

Aiškindamiesi, kaip šiuo metu funkcionuoja liberali demokratinė valdžia, neopliuralistai iškėlė antrąjį valstybės modelį, savąją globėjiškos valstybės versiją. Šis į valstybę orientuotas, arba „pasiūlos pusės", aiškinimas yra „profesionalizuotos valstybės" modelis, išreiškiantis optimististiškesnį neopliuralistinės politinės analizės aspektą. Ankstesniame pliuralistinio demokratinio valdymo modelyje buvo pabrėžiama, kad valdžią kontroliuoja atstovaujamoji, visuomenės interesams tarnaujanti politika. Tuo tarpu „profesionalizuotos valstybės" modelis sugestionuoja, jog Vakarų demokratijos išlieka pliuralistinės iš esmės todėl, kad atsirado vidinė valdžios kontrolė, kurią vykdo dalykus išmanantys profesionalūs valstybės pareigūnai; kontrolė, kurią im-

plikuoja valdžios fragmentavimas, įvykdytas siekiant sukurti interaktyvias politikos formavimo sistemas; taip pat toji kontrolė, kuri reiškiasi viešosios nuomonės pareiškimais specifiniais viešosios politikos klausimais.

Valdžios profesionalizavimas

Standartinis pliuralizmas postuluoja, jog biurokratija turi būti prižiūrima iš šalies, atstovaujamųjų institucijų, nes priešingu atveju ji nepaisys viešųjų interesų. Naujoji dešinė žengia toliau, ji argumentuoja, jog savieigai paliktos valstybinės agentūros stengsis maksimizuoti savo biudžetus ir teiks perteklinę savo paslaugų pasiūlą. Neopliuralistų įsitikinimu, toks įtarumas ekspansinės valstybės pareigūnų atžvilgiu nėra pagrįstas, nes jis neatsižvelgia į didėjantį administracijos profesionalizavimąsi. Dar iki penktojo dešimtmečio pabaigos buvo galima pagrįstai tarti, jog viešojo sektoriaus pareigūnai ir jų vadovai tėra bendrąjį išsilavinimą turintys individai. Tačiau dabar administracinį valstybės personalą paprastai sudaro aukštos kvalifikacijos profesionalų grupės – teisininkai, finansininkai, architektai, inžinieriai, mokslininkai, mokytojai, socialiniai darbuotojai, sveikatos apsaugos ekspertai, gydytojai, urbanistai ir net vadybininkai. Kvazivalstybinėse agentūrose bei vietos valdžios organuose šie profesionalai paprastai kontroliuoja „administracinę" agentūrų veiklos pusę visuose politikos formavimo proceso lygmenyse. Tik centrinės valdžios agentūrose, kur vyksta įstatymų inicijavimas bei piniginių srautų valdymas paskirstant juos žemesnėms valdžios institucijoms arba kvazivalstybinėms agentūroms, išlieka „bendrojo išsilavinimo" pareigūnų administracinis dominavimas.

Šis pasikeitimas svarbus dėl trijų priežasčių. Pirma, sprendžiant valdymo uždavinius, profesionalumas įneša daugiau koncentruotos ir formalizuotos kompetencijos. Profesionalumas ir išsilavinimas glaudžiai siejamas su aukštojo mokslo sistema, tad

ir labiau pabrėžia analitinius įgūdžius bei technines žinias nei „mokymąsi vietoje", kuris būdingas senesniojo stiliaus administracijai. Priklausymas profesijai paprastai implikuoja didesnį išsilavinimą ir geresnius metodologinius problemų sprendimo įgūdžius. Antra, profesinis išsilavinimas pabrėžia tam tikro etinio kodekso, orientuoto į viešuosius interesus, laikymosi svarbą. Šis visuomeniškumo etosas rinkos situacijose susiklostė kaip būdas neišmanantiems klientams garantuoti, jog jie nebus išnaudojami profesionalų, tokių kaip gydytojai ar teisininkai, disponuojančių ekspertiniu tam tikros srities žinių monopoliu. Tik tada, kai mokėdamas gydytojui ar teisininkui už paslaugą klientas gali būti tikras, jog nėra apgaudinėjamas, gali realiai klostytis profesinių paslaugų rinka. Moderniaisiais laikais etikos kodeksų bei profesinių organizacijų, reguliuojančių vidinius profesinės grupės reikalus, atsiradimas buvo svarbus veiksnys, skatinęs valstybę teikti profesijoms ypatingų savireguliacijos privilegijų bei inkorporuoti jų narius į valdžią ir suteikti jiems plačias nuožiūros galias sprendžiant politikos formavimo ar viešųjų paslaugų teikimo klausimus.

Yra dvi pagrindinės viešojo etoso formos. Techninėse srityse profesionalizmas pirmiausia reikalauja nešališko atsidavimo mokslo žinių paieškai, net jeigu tokia nuostata nėra patogi profesionalą samdančiai institucijai. Mokslininkas, kuriantis naują vaistą, ar technologas, konstruojantis branduolinės jėgainės projektą, privalo laikytis griežtų tyrimų eigos, jų patikrinamumo ir saugumo kanonų. Panašiai socialinės politikos srityse viešasis etosas reikalauja pasišventimo geriausiai pasitarnauti profesionalo tiesioginiam klientui – juo gali būti pacientas, moksleivis, valstybės globojama šeima ar miesto bendruomenė, mėginanti spręsti miesto planavimo problemą.

Trečia, politikos profesionalizavimas reiškia valdžios perleidimą profesionalams, ypač politinių priemonių įgyvendinimo srityje. Pavyzdžiui, viešoji sveikatos apsaugos sistema paprast-

tai remiasi įstatymais, kurie valstybinėms agentūroms kelia reikalavimus steigti ligonines, poliklinikas, aprūpinti jas kvalifikuotu personalu ir t.t. Tačiau tuose įstatymuose paprastai nemėginama nustatyti biurokratinių taisyklių, reglamentuojančių, koks gydymas turi būti skiriamas susirgus konkrečia liga ar negalavimo atveju. Tad gydytojai, chirurgai bei kitas personalas kiekvieną pacientą traktuoja individualiai: nustato individualią diagnozę ir vadovaudamiesi savo profesionaliomis žiniomis sprendžia, kaip gydyti. Šiose viešosios politikos srityse politikų, politinių partijų ar interesų grupių įsikišimas daugelyje Vakarų šalių būtų laikomas absoliučiai nepriimtinu. Panašiai, viešoji nuomonė reikalauja, kad tokiose srityse, kaip branduolinė energetika, sprendimai dėl to, kas saugu ir kas nesaugu, būtų daromi pirmiausia tam tikros kvalifikacijos mokslininkų bei inžinierių. Galima nurodyti daugybę kitų socialinio gyvenimo sričių, kur kliaunamasi profesionalų sprendimu, o ne tiesiogine politine kontrole.

Profesionalizuotoje valstybėje tiek viešosios politikos įgyvendinimą, tiek viešųjų debatų atskirose srityse eigą daugiausia lemia atskiros profesinės grupės. Profesinės bendruomenės veikia kaip svarbiausias forumas, kuriame plėtojamos ir tikrinamos žinios, nustatomi standartai, prižiūrimas individualių politikos formuotojų bei politikos įgyvendintojų elgesys. Intelektinis elitas yra pagrindinis viešosios politikos novacijų šaltinis. Jis teikia nepaliaujamą išradimų bei naujų technologijų srautą, taip pat kelia bendruosius politikos raidos modelius bei koncepcijas. Kai kuriais atvejais šioms naujovėms ilgai tenka skintis kelią per įeigos politikos kanalus ir per biurokratinių užkardų tinklą (Polsby, 1985). Tačiau kyla pavojus, kad srityse, kur profesionalai tiesiogiai kontroliuoja tam tikrą paslaugą, politinis procesas gali tapti „įgyvendintojų įrankiu" (*implementation skewed*) (Dunleavy, 1981, 1982). Nauja idėja ten gali būti įgyvendinama labai greit, tačiau jos įgyvendinimo kaštai piliečiams gali būti perne-

lyg dideli. Pavyzdžiui, jeigu gydytojai, kaip profesinė bendruomenė, nuo medikalizuotos gimdymo praktikos pereina prie tokios, kai į procesą labiau įtraukiamos pačios motinos, visa motinystės priežiūros praktika viešojoje sveikatos apsaugos sistemoje radikaliai gali pakisti ir nepriėmus beveik jokių eksplicitinių politinio lygmens sprendimų.

Daugelyje sričių naujų žinių bei idėjų poveikį dramatizuoja mėginimai sudėtingas socialines problemas spręsti pasitelkus naujų technologijų. Susiduriame su „technologiniais socialinės kaitos greitintuvais", kai tam tikras fizinis produktas pateikiamas kaip socialinės problemos sprendimas, kaip, pavyzdžiui, kontraceptinių piliulių vartojimas gimimų kontrolei; tas pat pasakytina apie bendresnę *know-how* pažangą, tokią kaip tobulesnė ginklų kontrolės technologija, kuri esą padėjusi sumažinti smurtinį nusikalstamumą Amerikos visuomenėje (Etzioni and Remp, 1973). Tačiau šeštojo ir septintojo dešimtmečio entuziazmas dėl šio pobūdžio technologinių galimybių dabar gerokai išblėso, ir šiuolaikiniai neopliuralistai pripažįsta, jog socialinė kaita yra kur kas sunkiau vykdoma ir kontroliuojama nei buvo manyta anksčiau. Antai kontraceptinių priemonių naudojimas galbūt sumažino negeidžiamų gimdymų skaičių, tačiau jis numatytu būdu pakeitė ir seksualinio elgesio bei socialinių santykių struktūrą; o netrukus išryškėjo ir kenksmingų šalutinių jų padarinių sveikatai. Vertinant ir kontroliuojant dabartinį technologinių novacijų įvairiose srityse srautą tenka griebtis labai painių reguliavimo mechanizmų, kai valstybės samdomi profesionalai prižiūri išradėjišką produkciją, kurią teikia jų kolegos, dirbantys didelėse korporacijose.

Daugelyje viešosios politikos sričių susiklostė specializuotos politinio planavimo bei išteklių paskirstymo sistemos, kurios orientuojasi tik į keletą efektyvumo rodiklių. Atsirado išteklių paskirstymo konkuruojantiems biudžetiniams projektams bei jų

įgyvendinimo priežiūros sistemų. Šie „distancinės kontrolės" metodai remiasi tuo, kad nustatomi rutinizuoti, beasmeniai efektyvumo rodikliai, o nesikliaujama brangesniais, mažiau sistemiškais politiniais ir administraciniais vertinimais. Šiuolaikinės metodikos, konstruojant valdymo sistemas, lyginant įdėjimus su išeigos rezultatais, analizuojant „bazinius biudžetus" (planavimas, biudžetinių sistemų programavimas arba „nulinio lygmens biudžetavimas"), daugelyje viešosios politikos sričių padėjo pagerinti administracinį valstybės funkcionavimą. Nauja tokių administracinių naujovių banga gali pasireikšti įvairiomis viešųjų paslaugų „kontraktavimo" privačiam sektoriui formomis.

Visais šiais požiūriais neopliuralistai tikisi, kad didėjanti procedūrų bei personalo specializacija bei diferenciacija, geresnis išsilavinimas ir didesnis profesionalizmas patobulins viešosios politikos įgyvendinimo būdus. Galbraithas mano, jog „švietimo bei mokslo sluoksniai" taps įtakingesni sprendžiant klausimą, kaip turi sąveikauti verslas ir valdžia. Kai kurios ambicingesnės doktrinos reiškia viltį, jog „politinė analizė" taps specializuota disciplina, pajėgiančia transformuoti viešųjų problemų sprendimo procesą plečiant nešališkai racionalių sprendimų sritį politinių sprendimų srities siaurinimo sąskaita ir kartu dalykiškai informuoti žiniasklaidą bei viešąją nuomonę apie viešųjų problemų esmę (MacRae, 1976). Tačiau net technokratiškiausieji neopliuralistai pripažįsta, jog didėjanti politinių procedūrų specializacija bei profesionalizacija gali daryti „luošinantį" poveikį paprastų piliečių ar nevalstybinių organizacijų (interesų grupių ar bendruomenių) galiai atlikti savo vaidmenį politikos formavimo procese. Nespecialistai pamažu gali imti šalintis iš viešosios politikos formavimo procesų – išsižadėti pretenzijų į svarstomųjų problemų supratimą ir taip didinti specialistų bei profesionalų autonomiją. Profesionalizacija bei specializacija, pati sukūrusi papildomų problemų, reikalaujančių politinių sprendi-

mų, gali net apsunkinti problemų sprendimą. Pagrindinis mechanizmas dorotis su šiomis problemomis yra valdžios fragmentavimas, kai valstybės kontrolei paliekama bendroji profesionalizuotų agentūrų veiklos priežiūros funkcija.

Valdžios fragmentavimas ir interaktyvinės politinės sistemos

Supaprastintame naujosios dešinės pasaulyje viešųjų sprendimų teorija mums aiškina, jog suprasime, kaip veikia valdžia, jeigu suprasime, kaip veikia individai. Visa valdžios veikla tapatinama su biurokratijos veiklos modeliu iš dalies dėl to, kad neoklasikinė ekonomika, remdamasi žiniomis apie tai, kaip veikia atskira įmonė, visada siekė nusakyti tobulos konkurencijos sąlygomis veikiančios pramonės šakos elgseną (t.y. remdamasi prielaida, kurią kažkas įvardijo kaip „herojinės agregacijos" prielaidą). Neopliuralistai, priešingai, pabrėžia, jog šiais laikais yra likę palyginti nedaug valdymo sričių, kurios tiesiogiai yra kontroliuojamos centrinės arba federalinės valdžios departamentų. Daugumoje liberaliosios demokratijos šalių svarbiausios centralizuotos valdžios funkcijos tėra nacionalinė gynyba, santykiai su užsieniu, mokesčių surinkimas ir (kartais) socialinių išmokų tvarkymas – tai funkcijos, kurių centras negali patikėti kitoms agentūroms. Tačiau visais kitais valstybės vidaus politikos klausimais tiesioginė centrinės valdžios kontrolė yra veikiau išimtis negu taisyklė. Net unitarinėse valstybėse visa atsakomybė už socialinės politikos vykdymą praktiškai deleguojama renkamoms subvalstybinėms struktūroms: Danijoje vietos valdžios institucijos išleidžia 66 proc. visų biudžeto lėšų. Federacinėse valstybėse, žinoma, pasiekiamas panašus decentralizavimo lygis, lygiagrečiai veikiant valstijų, regionų bei savivaldybių valdymo institucijoms (Sharpe, 1979). Kitose unitarinėse šalyse, tokiose kaip Prancūzija iki 1981 m., arba Britanija, decentralizavimas vyko centrinės valdžios funkcijas perleidžiant daugiausia nerenka-

moms specializuotoms kvazivalstybinėms agentūroms, nors vietos valdžios funkcijos irgi smarkiai išsiplėtė. Net tose srityse, kur centrinė, arba federalinė, valdžia savo rankose išlaiko bendrosios politikos formavimą, yra ryški „valdymo kitais būdais" tendencija. Reikšmingiausi jos pavyzdžiai – tai „kontraktinės valstybės" modelio plėtra JAV gynybos sektoriuje bei naudojimasis kvazivalstybinėmis agentūromis sprendžiant visą aibę technologinių, ekonominių bei socialinių problemų.

Šiuolaikinė ekspansionistinė valstybė paprastai auga kaip decentralizuotas tinklas atskirų jos agentūrų – kvazivalstybinių agentūrų, kontroliuojančių politikos formavimą tik atskiroje srityje, arba subnacionalinių valdžios institucijų, kontroliuojančių daugelį veiklos sričių geografiškai apribotoje erdvėje. Ši struktūra patvirtina elitų išsiskaidymo šiuolaikinėse poliarchijose argumentus. Kaip siekiant nuoseklios viešosios politikos gali būti sukoordinuoti fragmentuotų agentūrų pastangos bei ištekliai? Kaip įprastą politinio proceso eigą, kuriai veikiant vyksta inkrementinė politikos kaita, standartinis pliuralizmas pabrėžia interesų grupių derybų bei partijų tarpusavio nuolaidų taktiką. Tačiau neopliuralistų įsitikinimu, šiuolaikinės ekspansinės valdžios veikla paprastai yra labiau sistematizuota, labiau orientuota į ateitį ir labiau angažuota plataus masto politiniams sprendimams nei ją įsivaizdavo ankstesnieji pliuralizmo atstovai. Penktosios kartos kompiuterių atsiradimas, žmogaus išlaipinimas Mėnulyje, mėginimai sutvarkyti didžiųjų miestų lūšnynus – visa tai negali būti įvardyta vien kaip inkrementiniai pokyčiai arba derybų nuolaidų rezultatas. Tačiau šie didžiuliai, ilgalaikiai, daugiasluoksniai projektai užima vis didesnę šiuolaikinės valstybės veiklos dalį.

Visur, kur politikos formavimo procesas yra išskaidomas tarp įvairių agentūrų bei skirtingų valdymo lygmenų, susiklosto komplikuotos tarpagentūrinių santykių sistemos. Šiose sistemose susikuria „politinės bendruomenės", kuriose gali vykti

racionalūs debatai dėl iškylančių problemų – ir jie yra lygiai taip pat svarbūs, o gal net svarbesni už tradicinių interesų grupių ar politinių junginių tarpusavio derybų praktiką. Tik nedaugelis „politinių bendruomenių" gali būti lengvai įkomponuotos į kurios nors atskiros institucijos rėmus. Jos yra grindžiamos asmeniniais kontaktais arba formalesniais dalijimosi idėjomis bei bendravimo kanalais, siejančiais įvairias agentūras. Šiuolaikinėje valstybėje efektyviausios ir tvariausios sistemos organizuojamos pagal profesinės priklausomybės kriterijus. Kitame šio spektro gale naujos problemos bei nauji politiniai prioritetai dažnai blaškosi beveik nestruktūrizuotose „politinėse sueigose", be aiškiai identifikuojamų pagrindinių aktorių ar institucijų.

Galima išskirti du „politinės bendruomenės" tipus. Pirma, egzistuoja tam tikri tinklai, per kuriuos centriniai valdžios departamentai bendrauja su subnacionalinėmis agentūromis grynai hierarchinės priklausomybės būdu ir padėčiai jų srityje pašlijus turi teisę keisti jiems pavaldžių institucinių struktūrų bei jų programų pobūdį. Centro ir vietos valdžios santykiai unitarinėse valtybėse paprastai yra griežtai hierarchiniai; Britanijos ir Šiaurės Airijos santykiai gali būti paradigminiai centro kontrolės pavyzdžiu. Tačiau net čia neopliuralistai pabrėžia abipusę centro ir vietos valdžios priklausomybę. Kadangi savivaldybės kontroliuoja personalo atranką bei centro politikos įgyvendinimo eigą, jos turi esminės įtakos tam, kas bus realiai padaryta, kad ir kaip smarkiai būtų priklausomos nuo centrinės valdžios finansavimo ar reguliavimo (Rhodes, 1981). Federacinėse sistemose hierarchiniai tinklai paprastai net daugiau išteklių patiki subnacionalinei bei vietos valdžiai, teikiant *de jure* konstitucines ir *de facto* laisvos nuožiūros galias regioninei arba vietos valdžiai. Barjerų, kuriuos tenka įveikti įgyvendinant tam tikrą politiką, yra daugiau federacinėse sistemose (Pressman and Wildavsky, 1973).

Antrasis, vis didesnę reikšmę įgyjantis „politinės bendruomenės" tipas reiškiasi tose srityse, kur atsakomybė dėl skirtingų sprendimų priėmimo aspektų tikslingai suskaidoma tarp įvairių agentūrų. Ši politinio proceso „balkanizacija" (Self, 1976, p. 293) yra svarbiausioji priemonė dorotis su kompleksinėmis problemomis, kai „didžiųjų" klausimų sprendimas negali būti saugiau patikėtas kuriai nors vienai agentūrai. Vietoje to kuriama administracinė „atsvarų" sistema, kai atskiriems to paties lygmens valdymo organams suteikiama galia rūpintis atskiru „viešojo intereso" aspektu. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje branduolinės energijos programa išskaidoma tarp centrinės valdžios energetikos departamento: agentūros, besirūpinančios reaktorių technologija; viešosios elektros pramonės korporacijos, tvarkančios ir prižiūrinčios visas branduolines jėgaines; mišrios viešai-privačios monopolinės korporacijos, statančios visas branduolines jėgaines; nepriklausomos profesionalų inspekcijos, tikrinančios reaktorių konstrukcijų saugumą; tarybos, nustatančios leistinas radioaktyvumo išsiskyrimo į atmosferą normas; agentūros, atsakančios už darbo sąlygų nekenksmingumą bei saugumą; mišrios viešai-privačios korporacijos, atsakančios už branduolinio kuro tiekimą; ir dar vienos kvazivalstybinės agentūros, atsakančios už saugų branduolinių atliekų šalinimą. Žinoma, yra ir kitų agentūrų, kurios epizodiškai dalyvauja branduolinės energetikos politikoje, tokios kaip vietos valdžios planavimo organai, aplinkos apsaugos agentūros bei viešosios priežiūros institucijos (žr. toliau). Šalia valdžios didelę įtaką politikos formavimui šioje srityje turi svarbiausios branduolinės pramonės korporacijos, jau nekalbant apie tai, kad jos yra kai kurių mišrių viešai-privačių pramonės agentūrų bendrasavininkės.

Svarbų integruojantį vaidmenį kai kuriose srityse atlieka periodiniai atrankiniai viešieji patikrinimai, kuriuos organizuoja centrinė valdžia, siekdama įvertinti einamosios politikos efektyvumą. Šiuose viešuosiuose svarstymuose paprastai naudojama-

si nepriklausomų arbitrų paslaugomis; šie surenka reikiamus duomenis iš tam tikros politikos srities agentūrų ir iš jų kritikų. Pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos branduolinės energetikos politikos viešieji svarstymai truko keletą metų, buvo išanalizuoti ištisi tomai ekspertų išvadų ir tik po to buvo priimti sprendimai plėsti branduolinio kuro perdirbimo pajėgumus ir importuoti amerikietiškos konstrukcijos branduolinius reaktorius. Bendresnį daugelio problemų vaidmenį atlieka teismai, ypač tose šalyse, kur pats valstybinių sprendimų turinys gali būti teismiškai apskundžiamas. Pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose teismai imdavosi spręsti piliečių ieškinius dėl to, ar teisėtai, siekiant didesnės rasių lygybės mokyklose, buvo įvesta moksleivių gabenimo į skirtingus miesto rajonus sistema (*bussing*). Kitose šalyse, tokiose kaip Britanija, vengiama kištis į viešosios politikos sprendimų turinį, o apsiribojama klausimu, ar valstybinės agentūros, priimdamos savo sprendimą, laikėsi nustatytų procedūrų ir ar „deramai", prieš priimdamos sprendimą, atsižvelgė į visas svarbias aplinkybes. Kur egzistuoja politinių sprendimų teisminės peržiūros galimybė, ten teisminės procedūros gali turėti esminės įtakos vykdomai politikai, nes finansiškai pajėgūs ieškovai metų metus gali įklampinti teismuose politinius sprendimus – kaip tai buvo atsitikę su JAV branduolinės energijos programa aštuntajame dešimtmetyje.

Neopliuralistai, skeptiškai traktuojantys didėjančios specializacijos pajėgumą dorotis su socialinėmis problemomis, tikisi, jog valdžios fragmentavimas gali padėti išsaugoti politinę einamosios politikos kontrolę. Ginčytini viešosios politikos sprendimai visada implikuoja neredukuojamų vertybinių bei teorinių nesutarimų egzistavimą. Labai nedaugelis politinių, ekonominių ar socialinių problemų gali būti išspręstos taikant vien analitines žinias ar naudojant specializuotus tyrimo metodus. Beveik visais atvejais viešosios politikos formavimas remiasi „įprastuoju supratimu", socialine patirtimi bei jau egzistuojančiomis sprendimų priėmimo sistemomis.

Nesusistemintos žinios apie institucijas, apie kitų žmonių reakcijas bei apie visuomenės funkcionavimo būdą, kuriuo – tai yra „įprastas supratimas", vadovaujamės savo kasdieninėje veikloje (Lindblom and Cohen, 1979). Jis aprėpia ir labai specializuotas žinias, kurios dar nėra „mokslinės" metodologijos ištirtos ar teoriškai išanalizuotos. Antai žmonės, lošiantys akcijų biržoje, naudojasi kasdieninėmis žiniomis ta prasme, kad jų veiklos taisyklės ar intuicijos nėra sistemiškai išaiškintos ar moksliškai patikrintos, nors jos gali būti labai rafinuotos ir efektyvios. Palyginti su visuma kasdieninių žinių apie visuomenės funkcionavimą, sisteminės teorinės žinios sudaro tik labai menką jų dalį. Racionaliai išanalizuotų sprendimų poveikis neišvengiamai visada bus ribotas, nes jų paieška yra brangi, o ypatingas jų statusas gali būti nepripažintas kitų tyrinėtojų, politikų arba viešosios nuomonės. Dauguma mūsų žinių apie socialines problemas yra fragmentinės – jos nušviečia tik atskirus socialinės mozaikos elementus ir negali būti suprastos ar naudojamos atomistiniu būdu. Profesionalaus socialinio tyrimo rezultatus visada turime įkomponuoti į daug platesnę žinių visumą, kurią daugiausia sudaro kasdieninės žinios. Ilgainiui profesiniai socialiniai tyrimai nulemia inkrementinius pokyčius toje visumoje socialinių žinių, kuriomis disponuoja rinkėjai, interesų grupės, politiniai lyderiai bei viešieji pareigūnai, ir šis jų vaidmuo kartais gali būti esminis – kaip liudija penktojo dešimtmečio Keyneso ir aštuntojo dešimtmečio ekonomikos teorijos „monetaristinė" revoliucija. Tačiau dauguma taikomųjų studijų tokio lygmens poveikio nepadaro.

„Socialinė patirtis" apibūdina kitą tos pačios problemos aspektą, būtent, kad kartais nedera postuluoti, jog politinės arenos veikėjai gali išvengti tam tikrų politinių klaidų. Kartais žmonėms bei organizacijoms gali reikėti aktyvaus eksperimentavimo praktiškai išmėginant tam tikrą politinę alternatyvą, kad suvoktų jos naudą ir jos kaštus arba įsitikintų, jog praktiškai tam

tikras politinis kursas neįgyvendinamas. Pavyzdžiui, atsižvelgiant į problemas, sukeliamas negeidžiamo gimdymo, galbūt buvo neišvengiama, kad kontraceptinės piliulės išradimą lydėjo lengvabūdiško naudojimosi ja periodas, kurio metu atsiskleidė nepageidautinų šalutinių medicininių bei socialinių jos padarinių. Tragiška dažnėjančių trombozių bei vėžinių susirgimų statistika išmokė kritiškiau vertinti priemonės naudą ir žalą, nors ginčai dėl to, ar tokios patirties buvo galima visiškai išvengti, ar ji vis dėlto buvo būtinas socialinės patirties įgijimo epizodas, tebesitęsia. Vis dėlto profesionalūs socialiniai tyrimai bei mokslinė analizė gali atlikti svarbų vaidmenį socialinės patirties kaupimo procese, kai trumpinama atgalinio ryšio kilpa, greičiau ir tiksliau išaiškinami nenumatyti ir šalutiniai padariniai nei tai būtų priešingu atveju. Ypač reglamentacinių valstybės funkcijų atžvilgiu jų poveikio viešajai politikai galimybės gali būti labai plačios.

Galiausiai, didesnė specializacija gali būti vaisinga tik tol, kol ji yra pavaldi tam tikriems interaktyviems mechanizmams, tokiems kaip rinka, rinkimai, atvira interesų grupių konkurencija arba administraciniai sandoriai tarp atskirų agentūrų, turinčių fragmentuotus, tačiau tarpusavyje susijusius administracinius bei politinius įpareigojimus. Įmonės veikla jai mėginant numatyti savo rinkos pokyčius ar politinės partijos veikla siekiant padidinti ją remiančių rinkėjų skaičių gali būti efektyvi būtent dėl to, kad netrukdoma interaktyviems mechanizmams atlikti pagrindinio išteklių paskirstymo vaidmens (Lindblom, 1977, p. 33–51). Panašiai Lindblomas ir Cohenas (1979) argumentuoja, jog svarbiausias profesionalios socialinės analizės uždavinys – aiškintis ir tobulinti esamų interaktyvių mechanizmų funkcionavimą. Užuot konstravus naują technokratinį ekonominių bei socialinių tyrinėtojų elitą, žinių plėtros siekis turėtų veikiau orientuotis į tai, kaip ištaisyti esamų interaktyvių sistemų trūkumus, padidinti jų efektyvumą ir informaciją padaryti prieinamesnę –

ją teikti konkrečioms organizacijoms ir taip išplėsti visiems prieinamų žinių bazę. Tokie neopliuralistai kaip Williamsonas ir Galbraithas daug nuveikė aiškindami Amerikos antitrestinių įstatymų sistemą, kuria siekiama užkirsti kelią labai didelių korporacijų, arba konglomeratų, valdančių atskirų prekių ar žaliavų rinkas, atsiradimui. Net nežymus rinkos ar kitokių išteklių paskirstymo mechanizmų efektyvumo padidinimas agreguojant jo padarinius įvairioms transakcijoms gali turėti didžiulės teigiamos įtakos socialinei gerovei.

Politinio dalyvavimo racionalizavimas

Kad ir kokia veiksminga būtų vidinė politinių sprendimų agentų kontrolė, neabejotinai išlieka išorinės jų kontrolės būtinybė, kad politinių sprendimų autorius socializuotų taip, jog jiems rūpėtų viešieji interesai. Kiekviena profesionalizuota organizacija, kuriai leidžiama veikti savo nuožiūra, paprastai pasidaro nejautri išorės poveikiams ir ima vadovautis įsitikinimu, jog jos tikrovės supratimas yra teisingas ir jos pačios išlikimas bei plėtra yra socialiai naudingas. Veiksminga išorės kontrolė atsiranda tada, kai agentūra *įkomponuojama į sąveikaujančių agentūrų tinklą* ir jai tenka užsitikrinti kitų agentų sutikimą prieš pradedant vykdyti savo politiką ir kai skirtingos agentūros gina skirtingus viešojo intereso aspektus. Be to, žinoma svarbi centrinės, arba federacinės, valdžios *hierarchinė kontrolė*, vietos valdžios institucijoms ar decentralizuotoms kvazivalstybinėms agentūroms nustatanti finansavimo limitus bei apibrėžianti tikslus. Kadangi agentūroms tenka konkuruoti dėl finansavimo bei dėl aukštesnės savo vietos valstybinių prioritetų sąraše, jos įgyja paskatų veikti taip, kad tenkintų piliečių bei politinių lyderių lūkesčius. Nors atstovaujamųjų institucijų kontrolė dabar yra menkesnė nei anksčiau, *padidėjusi jų priežiūros galia* leidžia periodiškai vykdyti nuodugnius patikrinimus. Būtent dėl to, kad tokie patik-

rinimai yra palyginti reti, parlamento, ministerijos arba prezidento vykdomas konkrečios viešosios politikos srities patikrinimas paprastai ją padaro visuomenės bei žiniasklaidos dėmesio objektu. Skandalas arba akivaizdus fiasko dažnai tampa esminio posūkio arba reorganizavimo gaire. Labiau rutininė einamosios politikos priežiūra institucionalizuojama įvairiais kitais pavidalais. Universitetai, koledžai, privačios praktikos profesionalai, taip pat politinės analizės grupės, veikiančios prie tyrimų organizacijų bei įvairių lobistinių grupių, teikia gana išsamų viešosios politikos vaizdą. Jų poveikį sustiprina žiniasklaida, nuolat ieškanti politikos trūkumų arba skandalų.

Nors ir svarbios, tačiau visos šios išorinės kontrolės formos turi savo ribas. Jos išlieka iš esmės technokratinės ir paprastai piliečių neįtraukia į politinių sprendimų priėmimo procesą. Jos negali garantuoti, kad svarbiausieji politiniai sprendimai bus daromi remiantis nuodugniais ir nešališkais tyrimais; be to, jos negali atsverti tos tendencijos, kai profesionalizavimas bei fragmentavimas didina politinių problemų izoliuotumą nuo visuomenės. Hierarchinė aukštesniųjų valdžios lygmenų kontrolė žemesniųjų jos lygmenų atžvilgiu paprastai apsiriboja tik keliais rodikliais, tai gali būti finansavimo limitai, supaprastinti efektyvumo rodikliai ar užduočių vykdymo tempai. Daugumą išorinės kontrolės procedūrų vykdo mažiau specializuoti pareigūnai, priklausantys kitai politinio tinklo vietai arba aukštesnei valdymo grandžiai, ir jiems tenka mėginti suprasti problemas bei sprendimus, kuriuos jie menkiau išmano ir kurių veikiausiai negali kvalifikuotai įvertinti. Dėl tos priežasties net tokie informuoti stebėtojai, kaip universitetų mokslininkai, kažin ar gali pajėgti prižiūrėti daugelį valstybės vykdomos politikos aspektų taip, kad užkirstų kelią rimtoms jos klaidoms.

Tačiau į sprendimų priėmimo procesą įtraukus tam tikras visuomenės dalyvavimo procedūras politiniai sprendimai gali tapti racionalesni. Dalyvavimo procedūros – tai tam tikri pilie-

čių nuomonės atstovavimo mechanizmai, papildantys įprastuosius atstovaujamosios valdžios mechanizmus. Jie fokusuojami į atskiras, konkrečias politines problemas ir tuo skiriasi nuo atstovaujamosios politikos, kuri skirtingas problemas sujungia į vieną rinkiminio manifesto ar įstatymų leidybos programos pluoštą. Savo forma dalyvavimo mechanizmai paprastai yra kvazijuridiniai arba kvotėjiški: sudaroma nešališka taryba, komisija arba inspekcija, kuri išklauso abi ginčo puses – kitaip nei atstovaujamojoje politikoje, kur „arbitrui" nepaliekama vietos. Dalyvavimo mechanizmai į pirmą vietą iškelia žinias, analitinius įgūdžius bei gebėjimą racionaliai apginti savo poziciją – vėlgi kitaip nei atstovaujamojoje politikoje, kur gali nugalėti grynai emociniai argumentai ir kur lemiamas žodis gali būti suteikiamas galingiausiems arba populiariausiems politinės scenos veikėjams. Daugelio šių mechanizmų paskirtis – atsijoti „nepagrįstus", „neatsakingus" arba „nerealistinius" sprendimus ir viešąją politiką apsaugoti nuo destabilizuojančių arba deformuojančių politinių įtakų. Iš dalies jų funkcija gali būti ir šviečiamoji – piliečiams suteikiamas forumas, kur jie gali įsigilinti į problemas ir gauti žymiai daugiau informacijos nei jos teikia atstovaujamoji politika. Kai kuriose šalyse būta mėginimų šiuos mechanizmus derinti su referendumais, pavyzdžiui, Austrijoje ir Švedijoje, kur buvo balsuojama dėl branduolinės energetikos ateities po to, kai vyriausybė organizavo intensyvius mokslinius bei politinius debatus.

Neopliuralistai ieško naujų, į konkrečias problemas orientuotų visuomenės dalyvavimo formų, kurios profesinį elitą verstų labiau taikytis prie visuomenės lūkesčių. Hirschmanas (1978) argumentuoja, jog „balsavimo kojomis" procedūras (kai nepatenkinti vartotojai ar klientai gali kreiptis į alternatyvų tiekėją) būtina lanksčiai derinti su protesto raiškos galiomis (kai nepatenkinti vartotojai ar klientai gali protestuoti ir siekti žalos atlyginimo iš jų teises pažeidusių agentūrų). Kadangi „balsavimas

kojomis" yra vyraujanti ekonominės rinkos procedūra, naujoji dešinė (ir dauguma ekonomistų) jai teikia pirmenybę ir laiko efektyviausia socialinės gerovės maksimizavimo priemone. Neopliuralistai pabrėžia, kad skirtinguose kontekstuose reikia skirtingų procedūrų. Jeigu „balsavimo kojomis" procedūra leidžia ir šiaip jau įtakingai pasiturinčių piliečių mažumai pasitraukti iš viešosios paslaugos klientų tarpo, taip sumažinant likusiųjų „protesto galią", tai tokiu atveju gerovės maksimizavimas gali reikalauti uždrausti „balsavimo kojomis" alternatyvą – Hirschmanas, pavyzdžiui, siūlo uždrausti privačias mokyklas. Tačiau kur tokio protesto efektyvumo tikimybė menka, ten verta žmonėms suteikti teisę „balsuoti kojomis" ir pasirinkti kitą paslaugos tiekėją. Tad pasirinkimas tarp šių dviejų procedūrų negali būti daromas aprioriškai ar vadovaujantis ideologiniais prietarais.

Naujų visuomenės dalyvavimo politikoje formų paieška svarbi dar ir todėl, kad šiuolaikinė ekspansinė valstybė reguliuoja kur kas daugiau gyvenimo aspektų nei kada nors anksčiau. Tačiau daugelyje viešosios politikos sričių pačios valdžios tikslų negalima pasiekti be aktyvios piliečių paramos. Nuo piliečių atsiribojusi technokratinė valdžia negalėtų efektyviai kovoti su skurdu, regeneruoti miestų, dorotis su nusikalstamumu bei narkomanija ar kontroliuoti infliacijos. Racionalizuotas piliečių dalyvavimas yra politikos efektyvumo sąlyga ir saugos priemonė nuo jos deformacijų.

Valdžios ribos

Šiuolaikinėje išsivysčiusioje visuomenėje politiniai sprendimai gali būti priimami tik naudojant hierarchinius sprendimų priėmimo būdus, grindžiamus autoriteto principu. Ši aplinkybė yra neišvengiama demokratijos palydovė, todėl viešųjų sprendimų mokyklos mėginimai ją neutralizuoti „tobulais" konstitucijų modeliais, yra bevaisiai (Lindblom, 1977, p. 17–32). Tačiau

toks sprendimų priėmimo būdas tampa neefektyvus tik tada, kai visą visuomenę mėginama pertvarkyti pagal autoriteto principą, kaip tai daroma Rytų bloko komandinės ekonomikos šalyse. Klaidinga yra manyti, kad jeigu rinkos visuomenėje valstybės intervencija gali išspręsti vienokią ar kitokią problemą, toji intervencija gali be galo išplisti ir išstumti visus kitus visuomenės tvarkymosi mechanizmus. Centralizuotos valstybinės ekonomikos šalių raida rodo, kad visa apimantis racionalus visuomenės planavimas yra neįmanomas jau vien todėl, kad tokioje sistemoje daugelyje sričių oficialiai arba neoficialiai ima reikštis rinkos ekonomikos elementų. Tačiau liberaliosios demokratijos sąlygomis valdžia labai retai griebiasi šio pobūdžio sinoptinės kontrolės; jos intervencija visada yra dalinė ir atrankinė, tad ir kliūtys, su kuriomis ji susiduria, yra kur kas mažesnės. Taigi institucinis valstybės ir rinkos pliuralizmas bei dalinio planavimo sistemų kūrimas yra pajėgus susidoroti su tolydžio sudėtingesnėmis šiuolaikinės ekonomikos problemomis, jeigu strateginis ekonominių sprendimų priėmimo mechanizmas išlieka interaktyvus.

6.5. *Krizės*

Neopliuralizmo doktrina mato tris potencialius pavojus politinei bei socialinei raidai: politinės technologijos nuosmukis, politinė deformacija ir kultūriniai prieštaravimai.

Politinės technologijos nuosmukio galimybę implikuoja realistinis doktrinos požiūris į viešosios politikos pajėgumą efektyviai veikti sudėtingoje aplinkoje. Jokia politinė technologija negali būti efektyvi bet kuriomis aplinkybėmis ir bet kuris naujas socialinio ar politinio reguliavimo mechanizmas ilgainiui neišvengiamai išsenka. Šią mintį pabrėžia ir naujosios dešinės teoretikai, kurių įsitikinimu piliečiai bei institucijos labai greitai prisitaiko prie politinių naujovių. Antai monetarininkų teigimu, jei-

gu valdžia paprasčiausiai paskelbtų apribosianti tam tikru dydžiu pinigų pasiūlos augimą, profesinių sąjungų vadai ir darbdaviai suvoktų, jog infliacijos tempas sumažės ir todėl bet koks mėginimas reikalauti realiųjų atlyginimų didinimo tik padidins nedarbą. Atitinkamai jie ribos savo lūkesčius bendrojo pajamų augimo atžvilgiu. Visai kitokią šio greito prisitaikymo interpretaciją pateikia „naujoji klasikinė" pozicija, kad jokia makroekonominė politika negali būti efektyvi, nes vartotojai ir verslininkai *iškart* „diskontuoja" bet kurią valstybės iniciatyvą ir prisitaiko prie jos taip, kad automatiškai anuliuojami rezultatai, kurių buvo siekiama ta iniciatyva.

Pasisakydami prieš abi šias pozicijas neopliuralistai aiškina, kad nors jokia politika negali išlikti efektyvi visiems laikams ir kad nors žmonės visada geba prie jos prisitaikyti taip, jog pradinis jos efektyvumas pamažu išblėsta, šie politinės technologijos nuosmukio tarpai gali būti pakankamai ilgi. Naujosios dešinės koncepcijos yra utopinės, nes mėginama ieškoti tokių viešosios politikos principų, kuriuos kartą priėmus juos galėtų amžinai palaikyti minimali pasyvioji „naktinio sargo" valstybė. Antai monetarininkai viliasi, kad jeigu valdžia pasiskelbia griežtai ribosianti pinigų pasiūlą, šią savo nuostatą ji gali išlaikyti amžinai. Tačiau patys monetarininkai išmetė į šiukšlyną Keyneso makroekonominę politiką, nes porą dešimtmečių garantavusi įspūdingą ekonominį augimą esant kontroliuojamai infliacijai ir žemam nedarbo lygiui galiausiai ji ėmė išsikvėpti. Tik tie žmonės, kurie tiki, jog sprendžiant ekonomikos tvarkymo problemas visada egzistuoja „pusiausvyros" sprendimas, gali šios politikos rezultatą laikyti nepriimtinu. Keyneso makroekonominė politika, o vėliau ir kainų bei pajamų kontrolės priemonės buvo efektyvios gana ilgą laiką ir davė apčiuopiamos naudos. Kad tokie rezultatai negali būti be galo ilgai išlaikyti nieko nekeičiant politikoje, nėra pagrindas apskritai atsisakyti šio pobūdžio mėginimų. Neopliuralistai politikos priemonių mažėjančio efek-

tyvumo reiškinius traktuoja pagal analogiją su medicininės technologijos problemomis, kai, pavyzdžiui, tam tikros vakcinos ar vaisto vartojimas ilgainiui sukelia organizmo atsparumą jo poveikiui. Panašiai kaip gydytojai turi stengtis mėginti rasti šios problemos sprendimą, taip ir politikos formuotojai nuolat turi tobulinti savo technologijas ir gebėti numatyti neutralizuojančias reakcijas į jų vykdomą politiką.

Žinoma, būna sričių, kur valdžios dalyvavimas nėra būtinai permanentinis, ir problema, reikalaujanti valstybės intervencijos, tėra pereinamoji, todėl ilgainiui išnyksta. Tačiau yra palyginti nedaug viešosios politikos sričių, kur tokie vienetiniai intervencijos aktai būna pakankami. Akivaizdus pavojus, keliamas šios nuolatinės valstybės iniciatyvų ir politinių technologijų senėjimo tendencijos sąveikos, yra valdžios perkrovos problema, ir šiuo požiūriu kai kurie naujosios dešinės siūlymai gali būti priimtini, jeigu bus įgyvendinami nuosaikesniu ir labiau atrankiniu būdu. Pavyzdžiui, gali būti sričių, kur bendrąjį valstybinį intervencionizmą po tam tikro laiko gali pakeisti atrankinės ir tikslinės politinės priemonės. Valdžia turi naudotis ir tomis progomis, kurias sukuria socialinė bei technologinė kaita, nutraukti ankstesnę intervenciją, jeigu tokia intervencija praranda savo prasmę. Galiausiai galima varijuoti valdžios arsenale esančių priemonių taikymą, pavyzdžiui, finansinio tam tikros srities subsidijavimo programą keičiant tiesioginio reguliavimo sistema tais periodais, kai trūksta fiskalinių išteklių (Hood, 1983).

Politinės krizės yra grėsmingesnės už politinių technologijų senėjimą, kuris paprastai vyksta inkrementiniu būdu. Tačiau kartais ilgas vis neefektyvesne tampančios politikos periodas baigiasi dramatiškai; jis pasireikšk ia politine krize, staigiu valdžios autoriteto smukimu arba nestabilios valstybinės politikos periodu. Vienas iš rimčiausių vidinių liberaliosios demokratijos prieštaravimų yra tai, kad svarbiausios politikos valdos, tokios kaip makroekonominis reguliavimas arba užsienio ir gynybos politi-

ka išlieka labai tiesiogiai kontroliuojamos įprastųjų atstovaujamosios politikos mechanizmų. Viešoji nuomonė, žiniasklaida, politiniai lyderiai ir net įvairiausi „ekspertai" paprastai yra linkę sudėtingas šių sričių politines problemas redukuoti į paprastas formules. Pavyzdžiui, Galbraithą ir kitus (Lane, 1986) stebina toji didžiulė ideologinė reikšmė, kuri šiuolaikinėse Vakarų visuomenėse vis dar teikiama viešojo ir privataus sektoriaus priešstatai arba tai, kaip atkakliai žmonės laikosi ekonominių mitų, kaip tobulos konkurencijos idėjos. Panašiai ir užsienio bei gynybos politika paprastai aptarinėjama atmosferoje, kur vyrauja iracionalistiniai patriotizmo motyvai, nors problemos, kurios čia sprendžiamos, dažnai prilygsta gyvybės arba mirties klausimui. Šovinistinių jausmų proveržis Britanijoje 1982 metų karo dėl Folklendų salų metu gerai iliustruoja šį reiškinį (Harris, 1983).

Kai politinės technologijos senėjimas ilgainiui sumažina politikos efektyvumą, piliečių nepasitenkinimas gali būti mobilizuotas partijos, judėjimo ar politinio lyderio, siekiančių atsukti laiko rodyklę atgal ir siūlančių šiuolaikinės pramoninės visuomenės problemas spręsti tais būdais, kurie pasitvirtindavo praeityje. Geras tokios deformuojančios politinės krizės pavyzdys yra Margaret Thatcher vyriausybės sėkmė devintajame dešimtmetyje vykdant dviejų kadencijų trukmės monetaristinį ekonominį eksperimentą, kuris tik padidino šalyje nedarbą, bet realiai nesumažino infliacijos lygio šalyje žemiau jos globalinio lygio. Tokios politinės krizės sukelia ydingą nuosmukio ciklą, kurio pavyzdžiu vėl gali būti Thatcher vyriausybės priemonės, per penkerius metus trigubai padidinusios nedarbą jo kaštams padengti ir turėjusios apkarpyti daugelį kitų socialinės rūpybos programų.

Neopliuralistų įsitikinimu, *kultūrinės krizės* kyla dėl tų pačių priežasčių, į kurias atkreipia dėmesį kai kurie naujosios dešinės bei neomarksizmo teoretikai, kad vyksta erozija tų ikikapitalis-

tinių vertybių, kurios faktiškai palaiko socialinį stabilumą bei darną. „Kultūriniai kapitalizmo prieštaravimai" kyla dėl tarpusavyje konfliktuojančių interesų grupių spaudimo valstybinėms agentūroms ir dėl tradicinių užkardų tokiam spaudimui erozijos (Bell, 1976). Šiuolaikinėje epochoje visuomenės nusivylimas ir nepasitenkinimas socialine tvarka, iš dalies kylantis dėl bendrų kultūrinių prielaidų netekimo, yra nukreipiamas prieš valdžią – ne prieš verslą ar kokį nors kitą anksčiau pripažintą visuomeninės tvarkos veiksnį (tokį kaip religija). Politinės technologijos nuosmukis, kurį byloja politinės krizės, kai kuriuos sluoksnius Vakarų šalyse paskatino pradėti kultūrinę kampaniją prieš pačią pramoninės visuomenės idėją. Šią nuostatą atspindi postmaterialistinių ideologijų, gyvenimo stilių bei spaudimų grupių gausa, ir ji byloja kultūrinės fragmentacijos pavojų. Kai kurie neopliuralistai šiuose sąjūdžiuose įžvelgia grėsmę visai modernybei. Tačiau kiti mano, jog ilgainiui tie sąjūdžiai gali tapti naujų politinių įžvalgų šaltiniais, padedančiais kurti tą idėjų įvairovę, kurios pagrindu tik ir gali rastis naujos politinės technologijos bei naujos socialinės raidos vizijos.

7. GINČAI DĖL VALSTYBĖS: APIBENDRINIMAS

Šiame skyriuje, baigę atskirų liberalios demokratinės valstybės teorijų dėstymą, iškelkime keturis bendrus klausimus. Pirma, ar telkiant dėmesį į „valstybę" gali būti padarytas nešališkas liberaliosios demokratinės politikos koncepcijų palyginimas? Ar toks dėmesio koncentravimas nėra tendencingas atžvilgiu koncepcijų, kurios „valstybės" sąvokai neteikia tokios reikšmės? Antra, ar egzistuoja koks nors šių alternatyvių teorijų sutarimo laukas ir ar tam tikros konvergencijos faktas nereiškia, kad galima sukonstruoti bendrą liberaliosios demokratinės politikos vaizdinį sintezuojant įvairius teorinius jos įvaizdžius? Trečia, net jeigu įvairūs jos aiškinimai išlieka skirtingi, ar jiems nėra būdingos bendros aiškinimo problemos bei bendra jų sprendimo metodologija? Galiausiai, kokiu pagrindu remdamiesi galime spręsti, kuri iš nagrinėtųjų teorijų yra priimtiniausia? Ar yra kokių nors bendrų priimtinumo kriterijų, kokių nors pripažintų teorijų ir empirinių duomenų integravimo taisyklių? Ar teorijų pasirinkimas galiausiai priklauso tik nuo vertybinių sprendimų apie tai, kas laikoma įdomiausiu ar įtikinamiausiu demokratinės politikos paaiškinimu?

7.1. Dėmesys valstybei

Analizuojant politiką „valstybės" terminais mūsų dėmesys sutelkiamas į vieną centrinę problemą – į šalies valdžios institucijų santykius su kitais tos visuomenės aspektais. Tačiau „valstybės"

sąvoka turi prasmę tik turint jos antonimo, „nevalstybės", idėją. Yra pora šios priešpriešos versijų, būtent „valstybė ir pilietinė visuomenė" ir „valstybė ir individas".

Valstybės ir pilietinės visuomenės dichotomija į pirmą planą iškelia klausimus dėl valstybės aparato santykių su įtakingomis visuomenės grupėmis. Nors ši orientacija labiausiai būdinga elito teorijai, marksizmui bei neopliuralizmui, šiems klausimams dėmesio skiria ir pliuralizmo bei naujosios dešinės teoretikai. Tiesą sakant, nuo Aristotelio laikų ši problematika vyravo visoje ikimoderniojoje politinėje filosofijoje. Tai, kad anglosaksų liberalioji XVIII amžiaus mintis nustojo jai teikti didelės reikšmės, buvo išimtinis ir neįprastas dalykas. Šia prasme „neliberalioji mintis, ir ypač marksistinė, mums padarė paslaugą pratęsdama [seną] tradiciją" (Burnham, 1982, p. 75).

Daugumai liberaliųjų teoretikų valstybės ir pilietinės visuomenės kontrastą nustelbė valstybės ir individo priešstata, kuri svarbiausius politinius klausimus verčia formuluoti kaip atskirų piliečių santykių su valstybe klausimus. Žinoma, pripažįstama, kad šie santykiai yra įterpti, pirmiausia atstovaujamųjų institucijų ir interesų grupių, kurioms tiek daug dėmesio skiria pokario pliuralistinė mintis. Vis dėlto ši liberalų nuostata dažnai užgožia platesnį socialinį kontekstą, kuriame veikia atskiri piliečiai, ir tai, kokiu mastu jų socialinė bei ekonominė padėtis formuoja jų politinius įsitikinimus, interesus bei galias. Mūsų laikais naujoji dešinė analizuoja socialiai izoliuotų piliečių elgseną, juos traktuodama kaip ekonomiškai racionalius valstybinių paslaugų vartotojus. Tačiau viešųjų sprendimų teorijos dėmesys viešojo ir privataus sektoriaus skirtingumui sužadino dėmesį „valstybei", kurią ankstesnieji liberalizmo teoretikai buvo linkę suskaidyti į jos institucinius komponentus.

Aptardami alternatyvius modelius daugiausia vadovavomės valstybės ir pilietinės visuomenės kontrastu ir mažiau dėmesio skyrėme valstybės bei individo santykių problematikai.

Nors pasirinkimas čia buvo neišvengiamas ir mes stengėmės būti nešališki alternatyvių valstybės teorijų atžvilgiu, vis dėlto mūsų analizė liko šiek tiek tendencinga vienu požiūriu – mažiau reikšmės nei tai įprasta šiuolaikinėje liberaliojoje politinėje filosofijoje mes teikėme valstybės ir individo santykiui. Šį savo pasirinkimą grindžiame dviem argumentais. Pirma, valstybės ir pilietinės visuomenės kontrastas yra platesnis už valstybės ir individo priešstatą. Kiek piliečių individualus elgesys yra svarbus kaip socialinio veiksmo elementas, jis atsispindi valstybės/pilietinės visuomenės matmenyje. Tuo tarpu valstybės/individo matmuo užkerta kelią adekvačiai analizei to, kaip socialinė bei ekonominė galia veikia politinę elgseną ir įsitikinimus.

Antra, šiuolaikiniai liberalūs teoretikai patys pripažįsta, jog tradicinė jų orientacija į valstybės/individo matmenį, kadangi jis gali nuslėpti nuo analizės kai kuriuos esminius socialinių santykių bruožus, gali vesti prie klaidingų analitinių išvadų. Šį nuosprendį garsiausiai skelbia neopliuralistai, tačiau panašių abejonių kelia ir kai kurie naujosios dešinės bei standartinio pliuralizmo teoretikai. Pateikiame vieną dabartinę šios liberalios įžvalgos santrauką, kuri išreiškia ir mūsų knygos pamatines prielaidas:

> Apie kiekvieną veikiančią valdžios sistemą galima pasakyti, beveik kaip aksiomą, jog ji tarnauja tai grupei arba grupėms, kurios toje visuomenėje turi didžiausią galią. Bendriausia prasme valstybė (bet kuri) atlieka tris esmines funkcijas. Pirma, ji gina tų, kurie atitinkamoje visuomenėje valdo gamybos priemones, svarbiausius poreikius bei interesus. Su šia valstybės funkcija glaudžiai siejasi antroji jos funkcija – garantuoti savo pačios teisėtumą ir socialinę santarvę. Ši funkcija implikuoja stebėtiną faktą, kuris nuo neatmenamų laikų yra mįslė politiniams teoretikams – kad valstybė, t.y. organizuota prievarta, kažkaip tampa moralinio autoriteto šaltiniu, o jos viešpatavimas iš esmės pripažįstamas tų, kurie jai pavaldūs. Galiausiai, jokia valstybė negali išlikti, jeigu ji nuo išorės agresijos nesugeba apginti savęs ir viešpataujančių savo visuomenės ekonominių bei socialinių grupių (Burnham, 1982, p. 75).

Ją performulavus nefunkcionalistine kalba, Burnhamo koncepcija, pagal kurią liberali demokratinė valstybė gina nuosavybės santykius ir teikia suverenios galios šaltinį bei monopolizuoja teisėtos jėgos naudojimą, yra beveik neginčytina. Nors kai kurie teoretikai nemėgsta „valstybės" sąvokos (ypač britų bei amerikiečių pliuralistai), jie vis dėlto negali neužimti tam tikros pozicijos šios koncepcijos atžvilgiu. O kaip buvo parodyta 2 ir 3 skyriuose, pliuralizmo bei naujosios dešinės atstovai faktiškai vis dėlto turi savų valstybės teorijų, kaip ir kitos čia nagrinėjamos doktrinos.

7.2. Valstybės teorijų panašumai ir skirtumai

Naudojantis valstybės/pilietinės visuomenės santykio kontrastu galima parodyti, jog nė viena iš skirtingų valstybės teorijų nėra visiškai izoliuota nuo kitų. Kiekviena iš penkių nagrinėtų doktrinų turi esminių sąsajų su savo kaimynėmis, kaip tai matyti 7.1 schemoje, kur sankirtų skirtingo dydžių plotai rodo atskirų teorinių doktrinų konvergencijos lygį ir kiekvienos valstybės doktrinos unikalumo mastą.

Dvi pagrindinės doktrinos – elito teorija ir pliuralizmas – į vieną visumą sieja visas likusias teorijas. Elito teorija turi daugiausia sąsajų su likusiomis keturiomis doktrinomis, ir būtent dėl to jos pačios specifinį branduolį sunkiau identifikuoti. Nors pliuralistinės doktrinos turi sąsajų su neopliuralizmu bei naujųjų dešiniųjų pažiūromis, taip pat su elito teorija, nesunku išskirti jų pliuralistinį branduolį. Neopliuralistų teorijos sąveikauja ir su elito teorija, ir su įprastuoju pliuralizmu, ir kadangi šios pakraipos darbai yra palyginti nauji ir vis dar evoliucionuoja, jie užima mažesnį branduolinį plotą. Naujoji dešinė, užimanti vieną kraštinę spektro dalį ir marksistinės koncepcijos, įsitvirtinusios kitame jo gale, yra aiškiai skirtingos doktrinos. Naujosios dešinės idėjos iš dalies susisiekia su pliuralizmo nuostatomis, kiek mažiau – su elito teorijos prielaidomis. Marksizmas turi tik vieną sąsają – su elito teorija, nors toji są-

saja gana ryški. Glaustai aptarsime visas šias sąsajas ta tvarka, kuri nurodyta 7.1 schemoje.

1. Instrumentalistines marksistines koncepcijas (pavyzdžiui, Miliband, 1982) ir elito teorijos „išorinės kontrolės" modelį (jo pavyzdžiu gali būti Domhoff, 1978b) sieja bendra tezė, kad verslo korporacijos iš esmės kontroliuoja partijų konkurenciją, interesų grupių veiklą ir žiniasklaidos politinį turinį. Abi doktrinos postuluoja, jog kapitalistinėje visuomenėje valstybės politiką kontroliuoja kapitalo savininkai, siekiantys kuo didesnio pelno savo verslui ir mėginantys užkirsti kelią realiai piliečių ekonominių

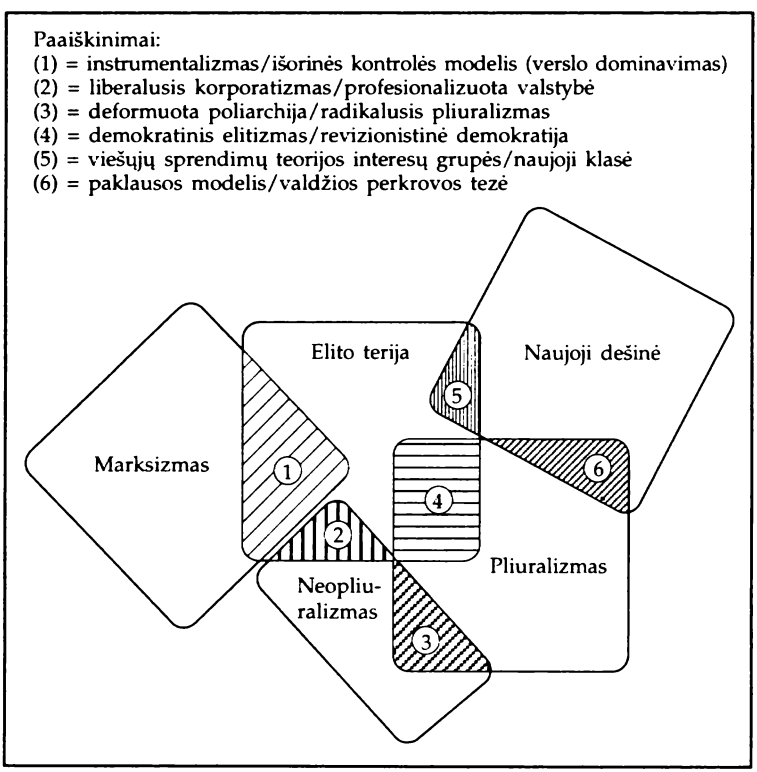

7.1 schema. Valstybės teorijų sąsajos

sprendimų kontrolei. Be to, abi doktrinos savo argumentus konstruoja daugiausia kaip priešpriešą pliuralizmui ir savo dėmesį fokusuoja į tokius dalykus, kaip socialinė kilmė, bendros elito vertybės, valstybinio aparato socialinė izoliacija.

2. Elito teoriją ir neopliuralizmą sieja argumentas, jog liberali korporatistinė tvarka bei technokratinis valdymas atstovaujamąją politiką išstūmė iš tokių viešosios politikos sričių, kaip makroekonominis reguliavimas, socialinė rūpyba arba mokslo bei technologijos plėtra. Elito teorija liberalųjį korporatizmą traktuoja kaip potencialų „fašizmą su žmogiškuoju veidu" (Pahl and Winkler, 1975; Schmitter, 1982). Neopliuralistai labiau pabrėžia sprendimų priėmimo logiką, kuri neišvengiamai valdžią stumia į institucionalizuotą sąjungą su verslo asociacijomis bei darbo sąjūdžiais. Elito teorija technokratinę valdžią traktuoja kaip vieningą sistemą, kurioje valstybinis elitas tenkina savo preferencijas, o ne visuomenės poreikius. Neopliuralistai pripažįsta, jog daugelis viešosios politikos sričių yra izoliuotos nuo tiesioginės piliečių įtakos, tačiau valdžia, jų supratimu, yra išskaidyta tarp profesionalizuotų elito grupių, veikiančių atskiruose decentralizuoto valstybinių organizacijų tinklo sektoriuose. Esama didelių kliūčių tarpsektoriniam valdžios akumuliavimui, o ir naujos visuomenės kontrolės formos visą sistemą verčia funkcionuoti taip, kad daugmaž būtų tenkinamos piliečių preferencijos.

3. Kai kurios demokratinės senesniojo pliuralizmo atmainos yra artimos neopliuralizmui, ir tai yra visiškai suprantama, nes dauguma neopliuralizmo teoretikų kadaise išpažino pliuralizmo pažiūras. Abi doktrinos laikosi įsitikinimo, jog mėginimai tobulinti egzistuojančią įeigos politiką negali būti efektyvūs, nes politinių debatų darbotvarkę lemia verslo, kontroliuojančio ekonominius išteklius, dominavimas. Normatyvinė abiejų doktrinų reakcija į šią padėtį nėra siūlymas atsisakyti liberaliosios demokratijos, o veikiau raginimas ieškoti institucinių priemonių (tokių kaip ekonominė demokratija), padedančių ją taisyti.

4. Kai kurie pliuralistai ir elito teoretikai vienodai išpažįsta keturias demokratinio elitizmo idėjas – Schumpeterio partinės konkurencijos modelį; valdžios stabilumo svarbos idėją; elito grupių suskaidymo, užkertančio kelią jų jungimuisi į vieningą valdančiąją grupę, svarbą; ir Weberio idėją apie lemiamą biurokratijos vaidmenį modernizacijos procese. Nuo 1945 iki 1960 metų „revizionistinių" pliuralistų teikiamoje liberaliosios demokratijos interpretacijoje vyravo tokios temos, kaip būtinybė mažinti partijų lyderių priklausomybę (*caucus control*) nuo partijų narių; arba tai, kaip apatija didina demokratijos stabilumą, nes už politinio proceso ribų palieka mažiausiai socializuotus ir potencialiai autoritarinius piliečius. Kai kurie mažiau radikalūs elito teoretikai užėmė panašią poziciją – organizacijų teorijų įtakoje suvokė racionalių sprendimų priėmimo bei demokratijos įgyvendinimo šioje srityje problemiškumą.

5. Nedidelis elito teorijos ir naujosios dešinės sankirtos plotas išreiškia daugiausia Olsono (1965) studijas, kur remiantis viešųjų sprendimų teorija analizuojama interesų grupių veikla. Tas studijas klasifikavome kaip indėlį į elito teoriją, nors jos glaudžiai siejasi su jo vėlesniu (1982) darbu, priklausančiu naujajai dešinei. Be to, naujosios dešinės idėja, kad valstybės samdomas profesinis bei intelektinis elitas yra „naujoji klasė" (naudojanti politiką savo pačios interesams tenkinti), primena elito teoretikų technokratijos koncepciją.

6. Egzistuoja aiški sąsaja tarp pesimistinės pliuralistų idėjos dėl „valdžios perkrovos" ir Amerikos neokonservatizmo, kuris praktinėje politikoje sutampa su naujosios dešinės pozicija. Pirmąją grupę sudaro liberalai, pamatę „tamsiąją pusę", ir dabar abejoją, ar šiuolaikinės politikos technologija yra pajėgi dorotis su didėjančiais reikalavimais, kuriuos piliečiai kelia valdžiai (Rose, 1980). Antroji grupė – tai konservatoriai, kurių priešiškumas globėjiškai valstybei veikiau kyla iš naujosios dešinės moralinių įsitikinimų nei iš viešųjų sprendimų mokyklos teorinių modelių (Wildavsky, 1980).

Skirtumai

Baigdami šią teorijų tarpusavio santykių apžvalgą tas pozijas, kurių nesieja jokios sąsajos, turime išsiaiškinti 7.1 schemoje. Kaip buvo galima tikėtis, marksizmas ir naujoji dešinė visiškai skiriasi savo argumentais, nors yra ir keletas dėmesio vertų sąlyčio taškų. Pavyzdžiui, abi doktrinos pabrėžia, jog kapitalizmas iš dalies priklauso nuo ikikapitalistinių arba tradicinių vertybių, kurios nebūtinai atsigamina rinkos visuomenėje, todėl ilgainiui iškyla rimta relegitimacijos problema – tirpsta moralinis kapitalizmo kapitalas. Be to, abi doktrinos politinius reiškinius yra linkusios aiškinti „ekonominėmis" sąvokomis.

Turbūt įdomesnis faktas yra tai, kad nėra sąsajų tarp neopliuralizmo ir marksizmo. Neopliuralizmas tam tikrais svarbiais aspektais neabejotinai yra artimas marksizmui, ypač tuo, kad pabrėžia verslo dominavimą poliarchijoje. Tačiau visi neopliuralistai marksistinę liberaliosios demokratijos kritiką laiko nepagrįsta ir tendencinga. Čia labai svarbu istorinė stalinizmo patirtis bei šiuolaikinė tikrovė Sovietų ir Rytų Europos sistemose. Joks pliuralizmo teoretikas neneigs liberaliosios demokratijos išlikimo svarbos net vykstant gamybos technologijų kaitai. Revoliucinio jos pakeitimo kaštai patys savaime atrodo nepriimtini, ir jų tikrai neatsveria apverktinai menki valstybinio socializmo sistemų laimėjimai.

Kai kurie marksistų teoretikai liberaliąją demokratiją pripažįsta kaip vertingą ir būtiną taikaus perėjimo prie socializmo mechanizmą; šios pozicijos laikėsi kai kurie Vakarų eurokomunistai bei Rytų Europos disidentai aštuntajame dešimtmetyje. Tačiau marksistams stalinizmo žiaurumus visada (bent iš dalies) atsverdavo tai, ką jie laiko gėdinga Vakarų kairiųjų „reformizmo" bei „revizionizmo" istorija – socialistų dalyvavimas beprasmiškose Pirmojo pasaulinio karo skerdynėse bei jų nevykęs priešinimasis fašizmui ir nacizmui. Šios vis dar ga-

jos šmėklos daugumai Vakarų neomarksistų, kad ir kokių neortodoksinių pažiūrų jie laikytųsi, pereinant prie socializmo neleidžia išsižadėti socialinės revoliucijos būtinybės.

Galiausiai, visiškai tolimi vienas kitam lieka neopliuralizmas ir naujoji dešinė, ir tai atspindi šiuolaikinių liberaliųjų koncepcijų poliarizavimąsi, įvykusį po to, kai išblėso tikėjimas Keyneso makroekonomika bei globos valstybe. Neopliuralistai į naujosios dešinės pažiūras žvelgia kaip į grėsmingą, tačiau atgyvenusią ideologiją, kaip į pasenusių ekonomistų bei reakcingų socialinių filosofų doktriną, į kurią apeliuoja verslininkai, nors patys vaikosi valstybinių užsakymų, arba fermeriai, priklausą nuo valstybinių subsidijų bei palaikomųjų kainų, arba mokesčių vengiantys turtuoliai, pamokslaujantys apie savarankiškumo bei asmeninės atsakomybės už savo gerovę dorybes. Viešųjų sprendimų teorijos formalizmas, kraštutinis metodologinis individualizmas, ilgalaikių socialinių tendencijų aiškinimas kaip priežastį nurodant politikų savanaudiškumą arba kvailumą – visa tai, neopliuralistų požiūriu, naujosios dešinės koncepcijas daro nepriimtinas rimtiems akademiniams debatams. Savo ruožtu naujosios dešinės teoretikai, stebėdami, kaip neopliuralistai „juodina" šiuolaikinį kapitalizmą, postringauja apie tariamai privilegijuotą verslo padėtį ir gina „etatizmą" bei liberalųjį korporatizmą, įtaria juos esant užsislėpusiais marksistais.

7.3. Bendrosios valstybės teorijų temos

Dabar panagrinėsime kitokį, ne mažiau svarbų visų penkių valstybės teorijų panašumo bruožą, būtent – kai kuriuos labai panašius bendrų problemų sprendimo būdus. Anksčiau minėjome, jog kiekvienoje iš nagrinėtų doktrinų pateikiamos trys valstybės funkcionavimo interpretacijos (7.1 lentelė).

7.1 lentelė. Beveidės, globėjiškos ir šališkos valstybės įvaizdžiai (pagal penkias valstybės teorijas)

	Beveidės valstybės įvaizdis	Globėjiškos valstybės įvaizdis	Šališkos valstybės įvaizdis
PLIURALIZMAS	Vėtrungės modelis	Atstojamosios jėgos modelis modelis	Valstybės tarpininkės
NAUJOJI DEŠINĖ	Paklausos pusės modelis	Gerovės maksimizavimo modelis	Pasiūlos pusės modelis
ELITO TEORIJA	Išorinės kontrolės modelis	Liberalaus korporatizmo modelis	Autonominės valstybės modelis
MARKSIZMAS	Instrumentalistinis modelis	Funkcionalistinis	Tarpininkės modelis modelis
NEOPLIURALIZMAS	Deformuotos poliarchijos modelis	Profesionalizuotos valstybės modelis	——

1. *Beveidės valstybės modeliuose* pabrėžiama, kad valstybė tėra pasyvus mechanizmas, kontroliuojamas jėgų, veikiančių už formalios politikos srities ribų, ir kad reali valdžia galiausiai priklauso tam tikroms pilietinės visuomenės grupėms. Kad valstybės institucijos funkcionuotų efektyviai, jos turi būti egzogeniškai kontroliuojamos, antraip ims blaškytis be krypties ir koordinacijos. Žinoma, šios teorijos labai skiriasi tuo, kurioje pilietinės visuomenės vietoje yra ši egzogeninė, išorinė kontrolė.

Pliuralistiniame beveidės valstybės modelyje politinė valdžia priklauso piliečiams – jie balsuoja rinkimuose, veikia partijų politiką ir jungiasi į interesų grupes. Valstybės intervencija tėra vėtrungė, kurią į skirtingas puses blaško vyraujantys socialiniai vėjai. Skirtingos socialinių interesų koalicijos laimi skirtingas ko-

vas, o nuolatiniai viešosios politikos svyravimai atspindi skirtingų krypčių bei skirtingo intensyvumo spaudimą, kurį patiria demokratinė valstybė.

Naujosios dešinės paklausos pusės modelyje kreipiamas dėmesys į rimtas kliūtis piliečių sugebėjimui kontroliuoti valstybės politiką; jas sukuria pats politinių sprendimų priėmimo pobūdis – rinkimų konkurencijoje įvairūs klausimai suverčiami į vieną krūvą, balsuojant vienu balsu neįmanoma išreikšti preferencijų intensyvumo lygio ir t.t. Politikai bei interesų grupės sukuria dar ir papildomų kliūčių, pavyzdžiui, manipuliuodami „politinio verslo" ciklu arba versdamiesi balsų prekyba (*log-rolling*) žadina nerealius lūkesčius. Tad nors valstybė išlieka jautri paklausai, politinė sąveika paprastai sukuria įvairių nenumatytų ir nesiektų padarinių, tokių kaip valstybės ekspansija (Boudon, 1981).

Elito teorijos beveidės valstybės modelyje teigiama, jog valstybę išoriškai kontroliuoja socialinis arba ekonominis elitas. Rinkos visuomenėje elito teoretikai įžvelgia tik vienpusę įtaką valstybei – nedaugelis ekonomiškai galingų, aukštą statusą užimančių grupių sumaniai manipuliuoja liberaliu demokratiniu procesu. Verslo elitas, žinoma, yra pirmasis kandidatas šiam vaidmeniui, tačiau modelyje išplėtus „elito" sąvoką, jam priklauso visas vadybinis šiuolaikinės pramoninės visuomenės sluoksnis. Kiekvienu atveju valstybė primena ne tiek laisvai besisukiojančią vėtrungę, kiek palinkusį medį, deformuotą vyraujančių vienos krypties vėjų; medis jau negali būti ištiesintas, o tik nulaužtas.

Marksistiniai instrumentalistai siūlo labai panašų beveidės valstybės modelį. Tačiau dauguma instrumentalistinių aiškinimų realią valdžią lokalizuoja specifiškiau nei elito teorija, tik kapitalo savininkus nurodo kaip tikruosius valstybinės politikos kontrolės agentus. „Valstybinio monopolistinio kapitalizmo" versija dar labiau sutrumpina tokių agentų sąrašą, ir palieka jame vieną viešpataujančios klasės frakciją – monopolinį kapitalą, kuris, savo interesus tenkindamas kitų kapitalo frakcijų ir kitų so-

cialinių klasių sąskaita, ekonominę veiklą glaudžiai integruoja su valstybės intervencionizmu.

Galiausiai neopliuralistų beveidės valstybės vaizdinys – tai deformuotos poliarchijos modelis ir „dvilypės visuomenės" vaizdinys kaip sudedamoji jo dalis. Vienu savo funkcionavimo aspektu valstybė liberaliosios demokratijos sąlygomis veikia poliarchiniu būdu: derina konfliktuojančius socialinius interesus ir kuria interaktyvias sprendimų priėmimo sistemas. Tačiau žvelgiant į dalyką nuodugniau matyti, kaip privilegijuotoji verslo padėtis implikuoja, jog visa, kas liečia kapitalistinį gamybos būdą ir kas lemia daugybę šiuo požiūriu išvestinių dalykų, paliekama už praktinio piliečių svarstymo ir sprendimo ribų.

2. Liberaliosios demokratinės *globos valstybės* vaizdinyje valstybė traktuojama kaip autonominė institucinė galia, pajėgianti subalansuoti ją veikiančias socialines jėgas taip, kad jų konfigūracija atitiktų socialinį interesą (kaip jį įsivaizduoja valstybės personalas) arba kad susiklostytų tokia politinė konfigūracija, kuri būtų palanki ilgalaikei socialinei pažangai. Tokia valstybės veikla paprastai implikuoja viešąją politiką, ginančią socialiai nedominuojančių, galbūt net latentinių ar dezorganizuotų grupių interesus. Kai kuriuose globėjiškojo valstybės modelio variantuose įsivaizduojama, jog valstybinėse organizacijose dirba žmonės, subjektyviai siekiantys maksimizuoti socialinę gerovę; šiuo atveju „išlyginamasis" viešosios politikos rezultatas traktuojamas intencionalistiškai. Tačiau kituose jo variantuose valstybė vaizduojama kaip beasmenė galia, koreguojanti krizėmis gresiančias socialines situacijas. Išlyginamasis viešosios politikos efektas čia aiškinamas funkcionalistiškai – apeliuojama ne į valstybės pareigūnų motyvaciją, o į jo atitikimą sistemos reikalavimus.

Pliuralistinėje globėjiškos valstybės modelio versijoje valstybė vaizduojama kaip išlyginamoji galia, restruktūrizuojanti socialinę sandarą taip, kad ši būtų palankesnė socialiai bei ekonomiškai silpnesnėms grupėms, nes būtent šios grupės didžiausią poveikį da-

ro įeigos politikai, ypač balsuodamos rinkimuose. Be to, politikų bei pareigūnų socializavimas ir realūs socialinės raidos valdymo sunkumai sukuria visuomenišką politikos formuotojų orientaciją.

Naujosios dešinės globėjiškos valstybės variantas, priešingai, teikia grynai abstraktų gerovės maksimizavimo modelį, teorinę galimybę, o ne realų empirinį šiuolaikinės liberaliosios demokratijos vaizdą. Eksplicitiškai jis nenurodo jokios konkrečios viešosios politikos krypties. Socialinis ar ekonominis perskirstymas nebūtinai reiškia gerovės maksimizavimą, nes gali būti, kad toks intervencionizmas iš tiesų tik mažina visuminę gerovę: silpnina paskatas dirbti, investuoti lėšas ir diegti naujoves. Be to, pačios valstybės išteklių skirstymas kur kas mažiau efektyvus nei tas, kuris vyksta rinkoje, privačių įmonių sąveikoje. Tad optimalią valstybės formą turėtų apibrėžti griežta „fiskalinė konstitucija", balsavimo taisyklės, reikalaujančios nepaprastosios daugumos, taip pat toks žmonių socializavimas, kuris neskatintų jų kliovimosi globėjiška valstybe. Valstybei derėtų užsiimti ne didesnės lygybės kūrimo ar socialinės inžinerijos uždaviniais, o veikiau garantuoti žmonėms laisvą naudojimąsi savo prigimtinėmis teisėmis – konkretų visuminį socialinį rezultatą paliekant klostytis kaip nesuskaičiuojamų sprendimų rinkoje padarinį. Valstybės intervencijos tikslas gali būti šalinti tik tam tikras deformacijas (pavyzdžiui, kai be valstybės įsikišimo viešųjų gėrybių pasiūla būtų akivaizdžiai nepakankama) arba tarp skirtingų teisių spręsti nenumatytus konfliktus.

Elito teorijoje globėjiškos valstybės modelis yra liberalusis korporatizmas, numatantis valdžios, verslo bei kitokių institucinių elitų bendradarbiavimą vykdant strateginę politiką, tarnaujančią „nacionaliniams interesams". Politinės šiuolaikinių išsivysčiusių valstybių problemos gali būti efektyviai sprendžiamos tik tuo atveju, jeigu valdantysis elitas bendradarbiauja su kitais organizaciniais blokais, kontroliuojančiais svarbiausius socialinius bei ekonominius išteklius. Liberalusis korporatizmas pateikia nuoseklią ideologiją, pabrėždamas nacionalinės ekono-

mikos gynimo nuo užsienio konkurencijos svarbą ir numatydamas reglamentuotą socialinę tvarką, kurią valdžiai padeda palaikyti pagrindinės interesų grupės.

Visos marksistinės globėjiškos valstybės modelio interpretacijos yra funkcionalistinės. Politika, daranti nuolaidų socialinio perskirstymo reikalavimams, yra traktuojama kaip funkcinė kapitalizmo išlikimo ir plėtros būtinybė. Valstybinės agentūros nėra tiesiogiai priklausomos nuo kapitalo kontrolės, ir tai gali būti paaiškinta tuo, kad (a) ekonominės, ideologinės ir politinės struktūros, tapusios palyginti nepriklausomomis, kiekviena įgyja savąją raidos dinamiką; arba tuo, kad (b) išsivysčiusiose visuomenėse kultūrinei raidai dabar yra teikiama ne mažesnė reikšmė, nei ekonominiams ar darbo santykių procesams.

Neopliuralistinės globėjiškos valstybės modelio versijos valdžia traktuojama kaip technokratija, kuri profesinio lavinimo bei profesinių vertybių pasisavinimo dėka yra socializuojama viešųjų interesų etosui, ir būtent šiuo požiūriu šiuolaikinė valdžia skiriasi nuo savanaudiškos ir neprofesionalios ankstesniųjų epochų valdžios. Profesionalizacija atspindi žinių specializacijos bei racionalaus visuomeninio proceso valdymo šiuolaikinėje visuomenėje funkcinius poreikius. Tačiau neopliuralistai pripažįsta ir intencionalistinių globėjiškos valstybės aiškinimų svarbą, kai jos funkcionavimas aiškinamas nurodant naujosios technostruktūros personalo specifines nuostatas.

3. Pagal *šališkos valstybės modelį* liberali demokratinė valstybė traktuojama kaip bet kuris kitas socialinis agentas, maksimizuojantis organizacijų bei jas sudarančių individų institucinius ir asmeninius gerovės siekius. Tačiau valstybė veikia apsupta kitų socialinių agentų, tad tenka su jais derėtis siekiant palankiausio derybų rezultato viešosioms agentūroms arba pareigūnams. Valstybė žiūri savo pačios interesų; nesiekia rezultatų, tarnaujančių viešajam interesui ir neveikia pagal kokią nors būtinąją funkcinę logiką.

Pliuralistams, kurie laikosi šio požiūrio, valstybė yra įtakingas tarpininkas, koordinuojantis įvairių socialinių grupių bendravimą ir kartu panaudojantis šią galią tam, kad viešąją politiką derintų prie valstybės pareigūnų interesų. Paprastai ši tarpininkavimo veikla implikuoja konservatyviai atsargią *status quo* kaitą, kuri nebūtinai yra orientuota į viešųjų interesų tenkinimą ir nėra tiesiogiai kontroliuojama nei renkamų politikų, nei kurių nors kitų atskirų išorinių ar vidinių grupių. Kad viešoji politika didintų socialinę gerovę, reikia nuolatinio organizacinio pertvarkymo, palaikančio tam tikrą atitikimą tarp organizuotų valdžios interesų ir piliečių preferencijų.

Naujosios dešinės pasiūlos pusės modelis teikia paprastesnį šališkos valstybės vaizdinį – pabrėžia valstybinių agentūrų biudžeto maksimizavimo siekius. Biurokratai, tenkindami savo individualius interesus, manipuliuoja informacija ir iškraipo politinius imperatyvus. Įprastas to padarinys – perteklinė privataus sektoriaus reglamentacija, perteklinė viešųjų paslaugų pasiūla, deficitinis finansavimas ir valstybės skolos didėjimas. Visa tai rodo, jog šališka valstybė savo strateginę padėtį išnaudoja savo preferencijoms piliečių preferencijų sąskaita tenkinti.

Elito teorijos autonominės valstybės modelis yra mažiau vienareikšmiškas. Politiniams lyderiams bei aukštesniesiems administratoriams būdinga sudėtinga ir įvairialypė preferencijų struktūra. Kur valstybės personalo tikslai konfliktuoja su išorinių socialinių grupių tikslais, ten viešąją politiką paprastai formuoja pačios valstybės preferencijos. Kur tokie konfliktai nėra ryškūs, ten viešųjų pareigūnų preferencijos determinuoja jeigu ne pačią viešąją politiką, tai bent jos įgyvendinimo detales.

Marksistinį požiūrį į šališką valstybę iliustruoja valstybės tarpininkės modelis, grindžiamas Marxo idėjomis apie bonapartizmą kaip laikinąjį perėjimo nuo kapitalizmo į socializmą laikotarpio bruožą. Šiuolaikinis valstybės tarpininkės modelis pripažįsta stiprios, palyginti autonominės valstybės vaidmenį telkiant

atskirų kapitalo frakcijų paramą strategijai, tarnaujančiai vyraujančios kapitalo frakcijos interesams. Ir autoritarinis etatizmas gali būti parankus būdas kooptuoti kitas klases spartesnei ekonomikos plėtrai. Šis modelis atspindi ir daugelio nedemokratinių kapitalistinių valstybių valstybės aparato formą.

Nėra kitų teorijų šališkos valstybės modelio neopliuralistinio atitikmens.

Trys temų linijos, siejančios skirtingas valstybės teorijas, išreiškia, matyt, pamatines esamų alternatyvių valstybės teorijų charakteristikas. Savo ruožtu kiekvienos atskiros teorijos interpretacijų skirtumai gali būti paaiškinti tuo, kad į tris pamatinius klausimus kiekviena teorija teikia bent du atsakymus (7.2 lentelė).

7.2 lentelė. Pagrindiniai valstybės teorijų variacijų matmenys

	Beveidės valstybės modeliai	Globėjiškos valstybės modeliai	Šališkos valstybės modeliai
Valstybės galia kartu su socialine aplinka	Silpna valstybė stiprioje aplinkoje	Stipri valstybė silpnai subalansuotoje /segmentuotoje/ aplinkoje	Stipri valstybė stiprioje aplinkoje
Vidiniai politikos formavimo sunkumai	Maži	Žymūs	Labai dideli
Valstybės šališkumas	—	Nežymus	Žymus

(a) Kokios yra valstybės galios, palyginti su kitų socialinių grupių galia? Visi beveidės valstybės modeliai valstybę laiko silpnu agentu, veikiančiu gerai organizuotų interesų grupių aplinkoje; tuo tarpu visi globėjiškos valstybės modeliai ją traktuoja kaip stiprų agentą, veikiantį aplinkoje, kur socialinės jėgos yra menkai organizuotos, fragmentuotos arba atsveria viena kitą. Šališkos valstybės modelio valstybės tarpininkės versijose vals-

tybė traktuojama ir kaip galinga agentūra, tačiau šiuo atveju ji veikia gerai organizuotų grupinių ar klasinių interesų aplinkoje.

(b) Kokie yra vidiniai viešosios politikos formavimo sunkumai? Visi beveidės valstybės modeliai valstybinės politikos formavimą traktuoja kaip palyginti paprastą procesą, tad nenuostabu, kad valstybės galios šiuo atveju yra menkos. Nors pačioje šioje veikloje gali būti vidinių prieštaravimų (kaip pabrėžiama Marxo instrumentalistiniame modelyje), jie nėra akivaizdūs patiems politikos formuotojams. Globėjiškos valstybės modeliuose politikos formavimo procesas yra kur kas sunkesnis; tad stiprios valstybės poreikis čia yra ryškesnis. Kita vertus, viešosios politikos problemos nėra tokios dramatiškos, kad egzistuotų tik vienintelis sprendimas. Veikiau priešingai, kad valstybė galėtų veikti konstruktyviai ir socialinės įtakos struktūras modifikuotų gerovės maksimizavimo linkme, būtina, kad viešosios politikos formuotojai, suteikdami politikos išeigai reikiamą formą, turėtų manevro laisvę. Šališkos valstybės modeliai teikia kur kas pesimistiškesnį valstybės vaizdą. Stipri valstybė reikalinga tam, kad būtų galima susidoroti su sudėtingomis viešosios politikos formavimo problemomis. Politikos formuotojams sprendžiant viešąsias problemas paprastai nepakanka esamų politinių priemonių, tad jungtinės socialinės pastangos yra būtinos mėginant jas spręsti bet kuriuo lygiu, jau neminint to, ar jos apskritai gali garantuoti perskirstomuosius, arba „socialiai naudingus", rezultatus.

(c) Kokiu mastu valstybinių agentūrų veiksmus galima laikyti savanaudiškais? Beveidės valstybės modeliai paprastai nieko nesako apie tai, ar valstybės pareigūnai rūpinasi savo pačių interesais, nes jeigu valstybė tėra silpnas socialinis agentas, pasyviai prisitaikantis prie stiprių išorinių įtakų, ji apskritai nėra pajėgi veikti nepriklausomai ir tenkinti savo pačios interesus. Globėjiškos valstybės ir šališkos valstybės modeliai užima poliarines pozicijos – viena teoretikų grupė teigia palyginti nesuinteresuotos, visuomeniškai orientuotos valstybės, siekiančios rea-

laus socialinių problemų sprendimo, galimybę; tuo tarpu kita jų grupė pabrėžia savanaudiškus sumetimus, kuriais grindžiama visa intervencionistinė valstybės veikla.

7.4. Alternatyvių valstybės teorijų vertinimas

Anot plačiai pripažintos mokslinio pažinimo interpretacijos, kiekviename fizikiniame moksle visada vyrauja vieningas aiškinimo modelis, kuriuo vadovaujamasi, kai hipotetiniu ir patikrinamuoju būdu formuluojami visuotiniai gamtos dėsniai. Po to šias hipotezes mėginama falsifikuoti. Tik teiginiams, atlaikiusiems patikrinimo išbandymą, gali būti teikiamas sąlyginio patikimumo statusas (Popper, 1963, 1972; Stove, 1982). Kai kurie šios interpretacijos kritikai atkreipia dėmesį į tai, kad vyraujančio aiškinimo modelio, arba „paradigmos", dažnai laikomasi nepaisant to, kad ji negali paaiškinti tam tikrų „mįslių" arba anomalijų. Tik tuo atveju, kai (a) anomalijų skaičius pasiekia tam tikrą kritinę masę ir (b) iškeliama alternatyvi paradigma, galinti įtikinamiau paaiškinti tą pačią reiškinių sritį, mokslo bendruomenė pakeičia naudojamą aiškinimo metodą – staigiai ir radikaliai pakeičiama paradigma (Kuhn, 1962, 1970). Kitų kritikų manymu, mokslinio pažinimo procesas vyksta kaip alternatyvių „tyrimo programų" kova, kur kiekvieną tokią programą sudaro tam tikri nepajudinami „branduoliniai" teiginiai, kuriuos supa apsauginis išvestinių hipotezių ir eksperimentinių duomenų sluoksnis. Empiriniame lygmenyje konkuruojančių teorijų atstovai atakuoja oponentų apsauginį sluoksnį ir stiprina savąjį; makrolygmenyje mokslininkai debatuoja dėl to, kuri iš alternatyvių „tyrimo programų" gali būti laikoma „pažangia" ta prasme, kad ji numato naujus „faktus", ir nėra stagnacinė, paprasčiausiai turimas žinias pergromuliuojanti savo terminais (Lakatos and Musgrave, 1970).

Nė viena iš šių interpretacijų nėra itin paranki alternatyvioms valstybės teorijoms vertinti. (Išsamią šių mokslo teorijų kritiką pateikia Stove, 1982). Kiekviena iš mūsų nagrinėtų teorijų gali

nurodyti patikrinamas hipotezes, atlaikiusias sistemines jų falsifikavimo pastangas, tačiau jų kritikai gali nurodyti tas jų hipotezes, kurios tokio išmėginimo neatlaikė. Jokia valstybės teorija neišvengė dalinio falsifikavimo vienoje ar kitoje liberaliosios demokratijos visuomenėje. Lygiai taip pat negalima teigti, jog kuri nors iš nagrinėtųjų valstybės teorijų galutinai buvo falsifikuota kaip visuma. Socialiniuose moksluose nepaprastai sunku sistemiškai kontroliuoti hipotezių empirinio tikrinimo sąlygas. Visais tais atvejais, kai tam tikras teorinės doktrinos aspektas pasirodo esąs empiriškai silpnas, jos atstovai paprastai modifikuoja teoriją ir taip išvengia jos falsifikavimo. Daugėjant kiekvienos teorijos variacijų praktiškai neįmanoma jokios teorijos galutinė falsifikacija, juo labiau dėl to, kad tos teorijos dabar tarpusavyje susisiekia.

Tiesą sakant, niekada ir nebuvo vieningos vyraujančios liberaliųjų demokratijų aiškinimo paradigmos. Žinoma, vienur ar kitur, vienu ar kitu metu būta ortodoksijos, kurios naujausiu pavyzdžiu gali būti ilga pliuralizmo doktrinos hegemonija Vakaruose šeštajame ir septintajame dešimtmetyje, ypač Jungtinėse Valstijose. Tačiau ir šiuo metu egzistavo panašaus teorinio bei empirinio statuso „erezijų", metančių iššūkį hegemoninei doktrinai. Septintojo dešimtmečio pabaigoje pliuralizmo hegemonija baigėsi, nors pats pliuralizmas išliko kaip viena iš teorinių alternatyvų. O Vakarų Europoje, kur politinių bei ideologinių debatų spektras yra platesnis nei Šiaurės Amerikoje, liberaliosios doktrinos kaip visuma (pliuralizmas (iš dalies naujoji dešinė) ir neopliuralizmas (iš dalies elito teorija)) apskritai prarado vyraujančią padėtį.

Kai kurie Lakatoso „tyrimų programų" idėjos aspektai čia mums galėtų labiau praversti, ypač jo idėja, kad pozityviai vertintinos tos teorijos, kurios numato arba nusako iki tol nežinomus „faktus". Tačiau nė viena iš esamų valstybės teorijų negalėtų pagrįsti pretenzijos, kad ji adekvačiai paaiškina visą politinių reiškinių sritį. Todėl net tais atvejais, kai paaiškinami „nauji faktai", jie paprastai

paaiškinami mažėjančio teorijos universalumo sąskaita. Kaip įdomūs arba problemiški, pasirenkami atskiri socialinių problemų aspektai ir nekreipiama dėmesio į kitas problematikos sritis. Tad maža vilties, kad atsiras sutarimas dėl to, ką galima laikyti didesne teorijos aiškinamąja galia. Taip pat ir „branduoliniai" politinių „tyrimo programų" teiginiai nėra saugūs nuo tiesioginio jų puolimo – pirmiausia dėl to, kad jie tiesiogiai siejasi su vertybių, interesų bei etikos skirtumais. Net, rodos, grynai empiriniai skirtingų valstybės teorijų nesutarimai greitai perauga į nesutarimus dėl pamatinių principų (tokių kaip viešųjų sprendimų teorijos principas, jog racionalaus veiksmo prielaidų pakanka viso žmogiškojo elgesio paaiškinimui, arba marksistų tezė, esą kapitalistiniai socialiniai santykiai yra kliūtis žmogaus emancipacijai).

Politinė analizė ir apskritai socialiniai mokslai iš esmės yra tarpdisciplininiai. Pagrindinių jų sąvokų (tokių kaip „demokratija" arba „valstybė") prasmė yra nesibaigiančių, nors galbūt ir nebūtinai „iš esmės neišsprendžiamų" (Gallie, 1959) nesutarimų objektas. Vertindami valstybės teorijas, jūs (skaitytojai) turite patys spręsti, kuriai iš jų suteiksite pirmenybę, nes visos jos grindžiamos skirtingomis vertybėmis, yra plėtojamos skirtingomis ir nesuderinamomis teorinėmis kryptimis ir visos remiasi ginčijamais empiriniais duomenimis (7.2 lentelė). Vis dėlto mes mėginsime parodyti, jog tokio pasirinkimo būtinybė nereiškia, kad visi politinės analizės ginčai galiausiai tėra skirtingų „vertinimų dalykas" (kaip teigia reliatyvistai). Yra pakankamai erdvės prasmingiems skirtingų teorinių doktrinų debatams, o ir empiriniai tyrimai yra svarbūs mūsų supratimui apie sudėtingus socialinius bei politinius procesus tobulinti.

Vertybės

Vertybių lygmenyje racionali diskusija tarp žmonių, besilaikančių skirtingų įsitikinimų, gali būti bevaisė. Vertybės išreiškia nuomones bei preferencijas, kurios nėra grindžiamos empiriniais faktais. Politikoje jos paprastai siejasi su kontrafaktinėmis

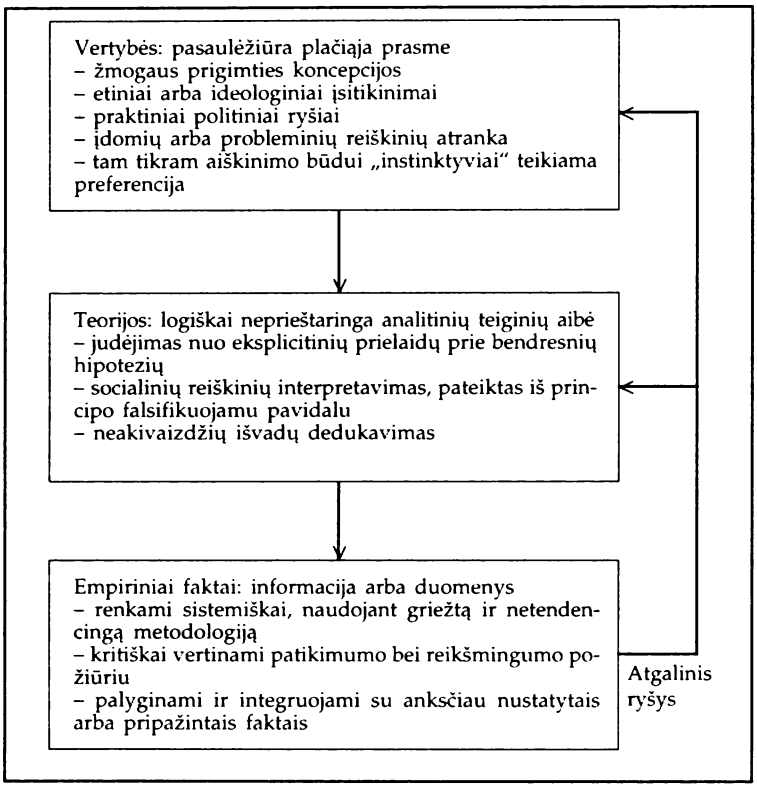

7.3 lentelė. Santykiai tarp vertybių, teorijų ir faktų

hipotezėmis apie tai, kas vyktų esant kitokioms, nei faktiškai esančioms, sąlygoms. Vertybės taip pat nebūtinai turi būti logiškai nuoseklios. Žmogus gali laikytis vertybių, kurios leidžia tam tikrą situaciją suvokti skirtingais būdais arba į ją reaguoti tarpusavyje nesuderinamais būdais. Valstybės teorijų atžvilgiu svarbūs penki vertybių aspektai (7.3 lentelė).

1. Bet kuri valstybės teorija remiasi vienokia ar kitokia „žmogaus prigimties" samprata (arba „filosofine antropologija"). Joje kristalizuojami pamatiniai įsitikinimai apie žmogaus esmę bei jo veiklos motyvaciją, ir ją

išreiškia tokios tezės, kad „žmogus yra visuomeninė būtybė" arba kad „žmogus gimsta laisvas, tačiau visur yra sukaustytas grandinėmis".

2. Pamatinės moralinės vertybės nusako, kaip konkrečios valstybės teorijos siejamos su platesnėmis moralės sistemomis.
3. Politiniai ryšiai nusako, kaip valstybės teorijos siejamos su praktiniais politiniais judėjimais.
4. „Įdomių" arba „probleminių" socialinių reiškinių atranka rodo, kokius politinio proceso aspektus savo analizei atsirenka skirtingų teorinių doktrinų atstovai. Kur valstybės teorijos nesutaria dėl įvairių reiškinių paaiškinimo svarbos, ten jų nesutarimai paprastai negali būti išspręsti remiantis teoriniais ar empiriniais argumentais.
5. „Instinktyvios" preferencijos, teikiamos tam tikriems aiškinimo būdams, atspindi skirtingus metodologinius prioritetus. Kai kurios doktrinos pabrėžia savo pajėgumą detaliai paaiškinti siauras socialinių reiškinių kategorijas. Kitos pabrėžia tai, kad liberaliosios demokratinės politikos analizė tėra atskiras makrosocialinio aiškinimo elementas; jos iš dalies išsižada empirinio konkretumo mainais į didesnį teorijos bendrumą. Kai kurie mokslo teorijos atstovai argumentuoja, jog „teorinių konstrukcijų taupumas" teikia neutralių skirtingų mokslinių teorijų vertinimo kriterijų. Tačiau praktiškai bet koks teorijos bendrumo ar taupumo reikalavimas neišvengiamai remiasi vertybiniu sprendimu.

Tarpusavyje lygindami penkias mūsų nagrinėtas valstybės teorijas pagal šiuos vertybinius aspektus, matome, kad jos labai skiriasi tuo, kokią reikšmę teikia eksplicitinei žmogaus prigimties sampratai (7.3 lentelė). Iš naujosios dešinės doktrinų viešųjų sprendimų teorija remiasi „racionalaus agento" modeliu, kur žmonės interpretuojami kaip abstraktūs naudingumo maksimizatoriai (Hollis and Neil, 1975). Austrų ekonomistų versijoje pateikiama konkretesnė žmogaus, kaip žinias generuojančios būtybės, samprata, su kuria gali būti suderinamos tik tam tikros visuomeninės santvarkos formos. Panašiai marksizmas remiasi įsitikinimu, jog kiekvienas žmogus bus pajėgus veikti laisvai ir kūrybiškai, jeigu revoliucinis perversmas žmoniją išvaduos nuo išnaudotojiškų socialinių struktūrų, tokių kaip privatinė nuosavybė ir kapitalistinių socialinių formų vyravimas. Habermaso neomarksizmas pabrėžia žmogiškosios veiklos dualizmą – tarp darbo bei pramoninio gamtos naudojimo, viena vertus, ir ko-

munikacijos bei socialinės sąveikos kūrybiškumo, kita vertus. Klasikinė elito teorija vadovaujasi pesimistiškesne ir labiau diferencijuota žmogiškosios prigimties samprata. Neracionalūs žmogiškosios elgsenos komponentai („minių psichologija") daugumą žmonių skatina išsižadėti savo individualumo ir įsilieti į masę, pasiduodančią vadų nurodymams, net jeigu tie nurodymai, ypač krizių metu, žeidžia jų interesus. Pliuralistinių ir neopliuralistinių doktrinų išpažįstama žmogiškosios prigimties samprata daugiausia yra implicitinė. Neopliuralistai žmogiškąją pažangą sieja su didėjančia problemų sprendimo galia bei su evoliuciniu imperatyvu dorotis su vis sudėtingesniais socialiniais santykiais. Standartiniai pliuralistai pabrėžia žmogiškosios motyvacijos daugialypiškumą ir todėl argumentuoja (prieštaraudami klasikinei politinei filosofijai), kad, palyginti su privačiu gyvenimu, tik nedidelė žmonių dalis didžiausią reikšmę teikia dalyvavimui politiniame gyvenime. Šioje koncepcijoje svarbiausi žmonių interesai paprastai reiškiasi šeimos, namų, darbo bei laisvalaikio veikloje.

Pamatinės moralinės vertybės kitose valstybės teorijose taip pat gerokai skiriasi. Standartiniams pliuralistams politinė lygybė ir ekonominės veiklos laisvė yra beveik lygiavertės pamatinės vertybės. Naujoji dešinė aiškiai pirmenybę teikia individo laisvei bei griežtai apibrėžtoms individo teisėms, nors kai kurie viešųjų sprendimų teorijos variantai numato socialinę rūpybą kaip antraeilių prioritetų sudedamąją dalį. Marksizmo pamatines vertybes sunkiau įžvelgti dėl to, kad visas egzistuojančias moralės sistemas jis smerkia kaip klasinių interesų kamufliavimo priemones. Tačiau marksistinė žmogaus prigimties samprata pabrėžia, kaip atrodo, kūrybinę žmogaus laisvę, kuri galėtų pasireikšti būsimoje komunistinėje visuomenėje. Panašiai ir neopliuralistai pabrėžia žmogiškųjų potencijų plėtojimą kaip pamatinę vertę, tačiau jie teigia socialinės kontrolės būtinybę šiuolaikinėje pramoninėje valstybėje, todėl dažnai didžiausią vertę teikia tokiems socialinės sistemos bruožams, kaip adaptavimosi bei modernizavimosi pajėgumas, bruožams, kuriuos ypač pabrėžia Luhmannas (1979).

7.4 lentelė. Kaip socialinių mokslų aiškinimuose penkios valstybės teorijos sieja vertybes, teorijas ir empirinius faktus

Vertybės	Pliuralizmas	Naujoji dešinė	Elito teorija	Marksizmas	Neopliuralizmas
1. Žmogaus prigimties koncepcija	(Implicitinė)	Racionalaus agento, *arba* žmogaus kaip žinių kūrėjo modelis	Pesimistinė, neracionalistinė	Laisvas kūrybiškumas, pašalinus priespaudą	(Implicitinė: žmogus kaip problemų sprendėjas
2. Pamatinės moralinės vertybės	Politinė ir ekonominė lygybė	Laisvė; teisės (griežtai apibrėžtos)	(Implicitinės; *arba* demokratinės)	Etika kaip ideologija	(Implicitinės: sistemos adaptacija)
3. Praktinės politinės	Įvairios, bet arti centro	Dešinysis sparnas	Įvairios	Komunizmas/ socializmas	Centristinės/ socialdemokratinės sąsajos
4. Problemų atranka analizei	Įeigos politika, individo elgsena, einamoji politika	Politinės pusiausvyros pasiekimo perspektyvos	Valdžia, klusnumas, organizacija	Epochiniai politikos ir gamybos būdo pokyčiai	Ilgalaikės socialinės bei politinės tendencijos
5. „Instinktyviai" priimtini aiškinimo būdai	Empirinis patikimumas	Dedukcinė, taupi teorija; prognostinė galia; integruotas ekonomikos ir politikos aiškinimas; normatyvinis supratimas	Ciniškas empirinis realizmas	Universalus istorijos, kultūros ir socialinės kaitos paaiškinimas	Sudėtingų socialinių sistemų taikymas

7.4 lentelė. Kaip socialinių mokslų aiškinimuose penkios valstybės teorijos sieja vertybes, teorijas ir empirinius faktus

Teorijos	Pliuralizmas	Naujoji dešinė	Elito teorija	Marksizmas	Neopliuralizmas
1. Prielaidų, analizės ir empirinių faktų ryšys	Induktyvistinis požiūris	Dedukcinis modelis; prognozių konstravimas ir tikrinimas; prielaidų realizmas nebūtinas	Induktyvistinis požiūris	Abstrahavimasis nuo konkrečios patirties kuriant universalią socialinę teoriją	Induktyvistinis požiūris
2. Empirinis patikrinamumas	Pabrėžiamas falsifikavimo kriterijus	Falsifikavimas plačiąja prasme; *de facto* pabrėžiamas loginio nuoseklumo reikalavimas	Pabrėžiamas falsifikavimo kriterijus	Ribotas empirinio patikrinimo vaidmuo; tam tikras verfikavimo „per praktiką" vaidmuo	Pabrėžiamas falsifikavimo kriterijus
3. Neakivaizdžių išvadų svarba	Artimas „sveikam protui"	Pabrėžiamas numatymas; dėmesys neintuityviems aiškinimams ir nenumatytiems padariniams	Griežta regimybės/realybės dichotomija	Tik makrolygmens prognozės; griežta regimybės/realybės dichotomija	Nedaug prognozių; silpna realybės/regimybės dichotomija

Empiriniai faktai	Pliuralizmas	Naujoji dešinė	Elito teorija	Marksizmas	Neopliuralizmas
1. Atrenkami sistemiškai	Ryškiai išreikštas empirizmas; biheviorizmas	Bihevioristinė nuostata, bet palyginti menkas modelių patikrinamumas	Ryškiai išreikšta bihevioristinė tyrimų nuostata	Daugiausia remiamasi istoriniais darbais; menkas šiuolaikinių analizės metodų naudojimas	Iš principo bihevioristinis; maža taikomųjų tyrimų, išskyrus einamosios politikos analizę
2. Tikrinami jų patikimumo ir reikšmingumo požiūriu	Naudojami griežti testai	Naudojami griežti testai	Problemos dėl naudojimosi surogatiniais socialinės galios kintamaisiais	Gana menkai	Gana menkai
3. Empirinių faktų kumuliavimas	Labai ryškus	Menkas	Labai ryškus	Menkas	Dalinis

Praktinės politinės pozicijos, paprastai siejamos su skirtingomis valstybės teorijomis, iš tiesų nėra tokios vienareikšmės, kaip tai įsivaizduoja kai kurie komentatoriai (7.4 lentelė). Naujosios dešinės, marksizmo ir neopliuralizmo pozicijos yra apibrėžčiausios savo politinių implikacijų požiūriu – kiekviena iš jų atitinkamai sietina su dešiniojo sparno, komunistine–socialistine ir centristine–socialdemokratine politine nuostata. Pliuralistai pasiskirsto visame politinio spektro lauke – aprėpia masiškiausią liberaliai centristinę poziciją, tačiau turi ir stiprių sąsajų su konservatyviaisiais bei socialistiniais judėjimais. Elito teorijoje taip pat esama trejopo susiskirstymo – radikalieji elito teoretikai šliejasi prie daugmaž socialistinių pozicijų, liberalieji korporatistai yra labiau centristiniai, o klasikinė elito teorija siejama su dešiniųjų pozicija, su pozicija tų, kurie atmeta liberaliąją demokratiją bei marksizmą ir Michelso fašizmą.

Būdai, kuriais skirtingos teorijos atsirenka savo analizės problemas, yra labiau numatomi (7.4 lentelė). Pliuralistus labiausiai domina įeigos politika, individualus politinis elgesys ir trumpalaikis sprendimų priėmimo procesas. Naujoji dešinė daugiausia dėmesio skiria teorinėms problemoms ir ji remiasi racionalaus agento prielaidomis bei neoklasikinės ekonomikos metodais, svarsto politinės pusiausvyros pasiekimo galimybes ir mėgina išsiaiškinti suboptimalios padėties (visuomenės gerovės požiūriu) klostymosi priežastis. Elito teoretikų dėmesį traukia valdžios, organizacijos, klusnumo bei režimo kaitos reiškiniai. Marksistai savo dėmesį paprastai koncentruoja į epochinius politinius pokyčius, į gamybos būdų kaitą bei įvairias jų postuluojamos klasių kovos formas. Neopliuralistai mėgina suprasti ilgalaikes socialinės ir politinės raidos tendencijas, tačiau daugiau dėmesio skiria ekonominių ir politinių sistemų ryšiui, pabrėžia racionalios viešosios politikos formavimo problemiškumą.

Jeigu kalbame apie aiškinimo būdus, kuriems teikiama pirmenybė, tai pliuralistams labiausiai rūpi pasiekti griežtą atitiki-

mą tarp teorinių modelių ir jų siaurai apibrėžiamų politinių reiškinių. Skiriamasis elito teoretikų bruožas – ciniškas empirinis realizmas, pabrėžiantis elito valdymo visuotinumą nepaisant regimo politinių sistemų skirtingumo. Naujosios dešinės viešųjų sprendimų teorija, priešingai, mažiau dėmesio skiria tiesioginiam savo metodų taikymui, teigdama, kad dedukcinės ir taupios teorijos, paremtos racionalaus veiksmo prielaidomis, yra vertingos tuo, kad atskleidžia politinių reiškinių įvairovės logiką ir leidžia suformuluoti integruotą ekonominio bei socialinio gyvenimo paaiškinimą. Jos atstovai daug dėmesio skiria pastangoms išsiaiškinti savo teorijų pajėgumą dedukuoti, remiantis empiriniais tyrimais, ateities prognozes bei pasiūlyti normatyvines strategijas. Panašiai marksizmo doktrina teikia pirmenybę bendroms aiškinamosioms teorijoms, aprėpiančioms ne tik ekonomiką ir politiką, nes marksizmas imasi paaiškinti visus visuomenės, istorijos ir kultūros aspektus. Neopliuralistų ambicijos teikiant šiuolaikinių socialinių sistemų funkcionavimo modelius, priešingai, yra daug kuklesnės.

Teorijos

Teorijos pretenduoja palyginti išsamiai paaiškinti socialinio pasaulio funkcionavimą. Jos paprastai formuluojamos gana abstrakčiai: kondensuojama ir sisteminama patirtis, ir tai mums padeda susivokti skirtingų informacijos fragmentų įvairovėje. Kitaip nei vertybės, teorijos turi tenkinti tam tikrus plačiai pripažintus kanonus, iš kurių svarbiausias – kad nebūtų loginio prieštaringumo. Įrodinėti, kad du atskiri teorijos elementai daugiau ar mažiau yra nesuderinami tarpusavyje, yra bene pagrindinis socialinių mokslų užsiėmimas. Teorijos nenuoseklumas paprastai laikomas trūkumu. Tačiau valstybės teorijos labai skiriasi tuo, kokį savo elementų nesuderinamumą arba jų tarpusavio santykių neapibrėžtumą toleruoja. Šiuo požiūriu naujosios deši-

nės viešųjų sprendimų teorija ir marksizmas turi ambicingiausių pretenzijų dėl griežtai loginio savo teorijų pobūdžio, nors marksistų dalinis kliovimasis „dialektine logika" labai apsunkina jų pozicijos vertinimą. Pliuralizmas ir elito teorija nevengia sudėtingų, nevienareikšmiškai vertintinų teorijų ir nesistengia įrodinėti, kad visi jų analizės elementai yra tobulai suderinti tarpusavyje. Šie skirtumai atspindi variacijas trijų veiksnių atžvilgiu: pagal būdą, kuriuo valstybės teorijos savo prielaidas sieja su analize bei empiriniais faktais; pagal tai, kaip skirtingos teorijos vertina patikrinamumo reikalavimus; ir pagal tai, kiek jos yra orientuotos į „naujų faktų" atradimą (7.4 lentelė). Dabar šiuos veiksnius panagrinėsime išsamiau.

1. Pliuralizmas, elito teorija ir neopliuralizmas iš esmės yra induktyvistinės doktrinos. Nuo patyrimo faktų jos artėja prie bendresnių, arba universalesnių, teiginių. Taigi jeigu kvestionuojamas tam tikras jų argumentas, tai kartu tiesiogiai kvestionuojamas ir jų prognozių patikimumas, ir prielaidų pagrįstumas. Visos šios doktrinos netiki socialinių mokslų dedukcinių teorijų efektyvumu dėl to, kad čia pernelyg daug yra įvairių priežastinių faktorių ir dėl to, kad čia negalimi griežtai kontroliuojami eksperimentai, kur vienu metu leidžiama kisti tik nedaugeliui kintamųjų, ir dar dėl to, kad taikant dedukcinius modelius, sunku nustatyti prognozių ar paaiškinimų nepasitvirtinimo priežastį.

Visi viešųjų sprendimų teoretikai, priešingai, laikosi įsitikinimo, jog teorinį darbą reikia pradėti nuo kelių griežtai suformuluotų prielaidų ir visus kitus argumentacijos žingsnius konstruoti loginės dedukcijos priemonėmis, o visos konstrukcijos patvarumą tikrinti išvestinių empirinių hipotezių tikrinimo būdu. Jeigu tokios hipotezės atlaiko mėginimus jas falsifikuoti, tada pagal Friedmano modelį galime bent jau laikinai postuluoti, jog pasaulis funkcionuoja taip, tarsi tos prielaidos būtų teisingos. Atsižvelgdami į tai, kad nėra lengva prielaidas susieti su konkre-

čiais prognostiniais teiginiais, kuriems nepasitvirtinus būtų galima falsifikuoti visą teorinį statinį, kai kurie šios krypties autoriai siūlo tiesiogiai analizuoti prielaidas, o kiti mano, jog jokiame aiškinimo lygmenyje nedera mėginti tiesiogiai kelti prielaidų „realistiškumo" klausimo.

Marksistinės doktrinos siūlo kitokią induktyvistinių teorijų alternatyvą. Naudodamiesi esminėmis istorinio materializmo bei dialektikos supratimo teikiamomis įžvalgomis į žmogiškąją istoriją, marksistiniai autoriai abstrahuojasi nuo konkrečių socialinių reiškinių ir kelia universalizuotą „teoriją". Kartais žengiama alternatyviu keliu – pateikiama kitų, klaidingų teorijų „kritika", atskleidžianti arba demaskuojanti teoretikų mėginimus nuslėpti loginius kapitalizmo prieštaravimus, ir kartu labai pagerina viso reikalo supratimą. Tarp marksistų nesiliauja ginčas dėl dažnai keliamos tezės, jog Marxo, Engelso arba Lenino darbuose pasiektas toks „moksliškumo" lygis, kuriam negali prilygti jokios kitos teorinės analizės pastangos.

2. Kitaip nei vertybės, teorijos turi būti empiriškai testuojamos (7.4 lentelė). Kiekviena teorija, neteisinga pagal apibrėžimą, turi pajėgti specifikuoti tam tikras empirines sąlygas, kurioms esant ji būtų falsifikuota. Jeigu teorija negali būti falsifikuota, ji yra tautologinė. Tačiau šis reikalavimas nereiškia, kad tai, kas laikytina teorijos falsifikavimu, yra akivaizdu ar neginčytina, ar kad visoms teorijoms gali būti nustatyta vieninga falsifikavimo procedūra, kaip tai įsivaizduoja pozityvistinis socialinis mokslas.

Pliuralistinės, elito bei neopliuralistinės doktrinos naudojasi induktyvistiniu teorijų konstravimu, o tai reiškia, kad jų analizė paprastai yra artima „praktinei" politinei analizei ir retai atrodo kontraintuityvi. Todėl jų atstovai dažnai kelia tiesioginio empirinio savo pačių ir kitų žmonių teorijų testavimo klausimą ir tai, kad stebimi reiškiniai neatitinka teorijos, laiko teorijos falsifikavimo įrodymu. Viešųjų sprendimų teoretikai, kaip ir kiti neok-

lasikinės ekonomikos atstovai, priešingai, pabrėžia, kad jų teoriniai teiginiai negali būti vertinami remiantis tiesioginiu socialinių reiškinių stebėjimu, o tik sudėtingesniais socialiniais eksperimentais, kur išlaikomas tam tikrų pamatinių parametrų stabilumas (Blaug, 1980). Tad empirinis testavimas kaip teorijos plėtojimo priemonė naujosios dešinės koncepcijose yra mažiau svarbus palyginti su abstrakčių modelių loginio nuoseklumo reikalavimais. Marksistams falsifikavimo problema turi kelti daugiausia rūpesčių, nes jų funkcionalistiniai aiškinimai visiškai priartėja prie tautologijų, kai bet kuri galima viešosios politikos konfigūracija liberaliosiose demokratijose traktuojama kaip kapitalizmo palaikymo būdas. Neomarksistinės doktrinos paprastai daugiau reikšmės teikia potencialaus falsifikavimo reikalavimui nei ordodiksinės jo doktrinos.

3. Bet kuri dėmesio verta socialinė teorija turi būti pajėgi ne tik integruoti ar nuosekliai performuluoti turimas žinias, bet ir teikti naujų, neakivaizdžių išvadų. Šis kriterijus išreiškia labai silpną Lakatoso reikalavimą, kad „pažangios" tyrimų programos turi sugebėti numatyti „naujus faktus". Apskritai imant, induktyvistinės teorijos, ekstrapoliuojančios ankstesnę patirtį, sėkmingiau kodifikuoja esamas žinias negu kuria naujas hipotezes.

„Sveikam protui" artimi pliuralistiniai politinių įvykių aiškinimai; o dėl orientacijos į konkretų, trumpalaikį aiškinimą kai kurie iš jų atrodo vien kaip faktų „perpasakojimas", neteikiantis gilesnių įžvalgų. Naujosios dešinės viešųjų sprendimų teoretikams nekyla tokių problemų, nes jų dedukcinė metodologija lengvai generuoja prognozes, net jeigu jos nusako labai netipines situacijas ir retai yra formuluojamos operaciniais terminais. Nors naujosios dešinės autoriai naudojasi individualistine aiškinimo metodologija, jie nebūtinai traktuoja politinius įvykius „tiesmukiškai"; nenumatytų padarinių, atsirandančių interaktyvinėse sistemose, analizė yra būdingas naujosios dešinės rūpestis. Marksizmo bei elito teoretikai pabrėžia, jog sveiko proto teikia-

mi politinės „regimybės" aiškinimai slepia visiškai kitokio pobūdžio „realybę". Todėl jų darbuose gausu iššūkių įprastiems aiškinimams, ir šia prasme jie generuoja neakivaizdžias išvadas. Tačiau kritikų įsitikinimu, vieningo elito, manipuliuojančio politiniais įvykiais, postulavimas arba skirtingų socialinių konfliktų interpretavimas klasių kovos terminais yra „naujas" daugiausia dėl to, kad yra toks neįtikinamas. Makrolygmenyje marksizmas pretenduoja į prognostinę funkciją, tačiau egzistuojant empirinės tikrovės skirtingų interpretacijų galimybei, teorijos branduolys yra apsaugotas nuo falsifikavimo. Neopliuralistai, kalbėdami apie makrosocialinių tendencijų svarbą, brėžia tik gana silpną ribą tarp regimybės ir tikrovės, tačiau jų koncepcijos grindžiamos induktyviai ir daugiausia orientuotos ne į prognozę, bet į aiškinimą. Labiau prognostiniai yra kai kurių šiai tradicijai priklausančių ekonomistų darbai.

Empiriniai faktai

Dažnai klaidingai įsivaizduojama, kas tie empiriniai faktai, turį reikšmės akademinei politinei analizei? Viešosiose diskusijos dėl politinių įvykių dėmesys paprastai koncentruojamas ties individualiais politinio proceso aspektais. Semdamosi peno iš politikų memuarų bei „tiriančiosios" žurnalistikos, šios diskusijos visada vadovaujasi prielaida, kad kažkur egzistuoja „realioji" (nes aktoriams žinoma) istorija. Tačiau tyrimo medžiaga, reikalinga vertinant valstybės teorijas, bent trimis požiūriais skiriasi nuo medžiagos, turinčios reikšmės praktinei politikai (7.4 lentelė).

1. Tyrimo duomenys turi būti surinkti sistemiškai. Izoliuoti pastebėjimai patys savaime neturi didesnės vertės: duomenys turi būti arba išsamūs, arba atrinkti racionaliai pagrindžiamu būdu, pavyzdžiui, naudojant reprezentacinės atrankos metodus. Pats empirinių duomenų statusas iš dalies priklauso nuo to, kaip jie renkami. Kartais konkrečios doktrinos naudojasi tokiais

svarbių faktų atrankos kriterijais, kurie automatiškai generuoja rezultatus, atitinkančius analitiko vertybes bei teorines nuostatas, todėl metodologija, kuria naudojamasi atrenkant duomenis, turi būti atidžiai išnagrinėta, kad būtų nustatytas galimas jos šališkumas.

2. Net empirinio tyrimo būdui esant tinkamam, gauti rezultatai turi būti tikrinami, ar jiems negalėjo turėti įtakos pašaliniai veiksniai. Konkrečių rezultatų reikšmė turi būti įvertinta jų reprezentatyvumo arba tipiškumo požiūriu. Turi būti išsiaiškinta, ar rezultatas neatspindi vien kokio nors atsitiktinio socialinių reiškinių pokyčio.

3. Jokie empiriniai faktai negali būti racionaliai įvertinti juos atsiejus nuo kitų turimų žinių, ypač jeigu kiti tyrimai sugestionuoja kitokias arba priešingas išvadas, kaip tai dažnai būna.

Metodus, kuriais naudojasi atskiros valstybės teorija, aptarėme antrajame kiekvieno ankstesnio skyriaus skirsnyje, tad čia jų nekartosime. Pakaks pasakyti, jog pliuralizmas iš penkių valstybės teorijų yra empiriškiausiai orientuota teorija. Gali net atrodyti, jog jo bihevioristinė metodologija perdeda kvantifikuojamų politikos analizės aspektų svarbą mažiau kvantifikuojamų dalykų sąskaita. Vis dėlto pliuralistiniai modeliai demonstruoja gana įspūdingą empirinių žinių kumuliavimo, kritinės atrankos ir integravimo galią. Naujosios dešinės viešųjų sprendimų teorija turi tokią pat orientaciją srityse, kur empirinės analizės metodika gerai išplėtota. Tačiau jos atveju teorija buvo plėtojama naudojant pirmiausia loginio neprieštaringumo tikrinimo bei dedukcinės analizės, o ne empirinio tikrinimo metodus. Tiesą sakant, dabar egzistuoja tiek daug skirtingų viešųjų sprendimų teorijos variantų, kad jau neįmanoma prasmingai kalbėti apie visos jos empirinį patikrinamumą. Be to, viešųjų sprendimų teoretikai entuziastingai perėmė daugybę argumentų, kuriais jau bent šimtą metų ekonomika gina teorijas, kurios buvo falsifikuotos, tačiau jų neatsisakoma dėl kitų savybių (Blaug, 1980).

Elito teoretikai priima ir bihevioristinius metodus ir pabrėžia kvantifikavimo svarbą; iš čia kyla ypatingas jų dėmesys elito socialinio konteksto bei socialinės kilmės studijoms. Tačiau daugelis šiuolaikinių elito teorijos novacijų reikalauja plataus masto politinės analizės studijų, kurių, deja, dar nėra daug. Panašiai neopliuralistai kenčia dėl to, kad jų literatūroje vyrauja „originalūs" darbai, bet trūksta konkrečių sisteminių tyrimų. Tačiau kai kuriose srityse, tokiose kaip federalizmo studijos arba profesionalizmo analizė, jau klostosi specifiškai neopliuralistinė tyrimų perspektyva.

Liberalūs autoriai marksizmą paprastai laiko antiempirine doktrina, ir iš tiesų egzistuoja labai nedaug šiuolaikinių taikomųjų marksistinių studijų. Marksizmo autoriai dažnai vengia šiuolaikinės liberaliosios demokratijos analizės problemų ir mieliau imasi istorinių ikidemokratinio kapitalizmo studijų. Todėl nors marksistinė istoriografija yra neblogai išplėtota, marksistinis politinis mokslas yra silpnas ir orientuotas veikiau į kritiką (taikiniu paprastai pasirenkamas pliuralizmas) negu į savo paties teorijos empirinę plėtotę. Tačiau esama atskirų sričių, kur marksistų atliktas empirinis darbas turėjo įtakos, ypač klasinės struktūros, žiniasklaidos funkcionavimo bei urbanistinės politikos analizei.

Pabaiga

Šiame skyriuje mėginome nubraižyti savotišką žemėlapį, vaizduojantį tai, kaip penkios skirtingos doktrinos aiškina liberaliosios demokratijos valstybę. Kiekvienas žemėlapis labai supaprastina jo vaizduojamą teritoriją ir kokybiškai skiriasi nuo objekto, kurį vaizduoja. Panašiai konstruodami mūsų lyginamąją analizę rėmėmės tam tikromis supaprastinimo taisyklėmis, kurios didžiulę įvairių autorių pažiūrų įvairovę leido padaryti daugmaž aprėpiamą. Tikimės, kad analitinė schema, čia

taikoma, skaitytojams bus naudinga tolesnėms šios plačios srities studijoms.

Gebėjimas kritiškai vertinti savo mintines konstrukcijas visada buvo visuomenės pažinimo pažangos šaltinis. Turint omeny grėsmingas problemas, kurios iškyla Vakarų demokratijoms (susinaikinimo rizika, keliama tarptautinio ginklavimosi varžybų arba daugelio žmonių ekonominės padėties blogėjimas kai kuriose Vakarų šalyse), žinių apie tai, kaip funkcionuoja visuomenė, sisteminimo uždavinys lieka toks pat aktualus, kaip ir bet kada anksčiau. Šiuo požiūriu nedidelis, bet esminis įnašas gali būti padarytas mums ėmus geriau suprasti tai, kaip suprantame valstybę.

BIBLIOGRAFIJA

Į šį sąrašą įtraukti visi tekste nurodomi darbai ir kai kurie tie darbai, kuriais buvo remiamasi rengiant šią knygą. Skaičiai laužtiniuose skliaustuose nurodo skirsnius, kuriuose yra nuoroda į darbą arba kuriems jis yra svarbus.

Aberbach, J. D., Putnam, R. D. and Rockman, B. A. (1981) *Bureaucrats and Politicians in Western Democracies* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press). [2.4, 4.4]

Abrams, R. (1980) *Foundations of Political Analysis* (New York: Columbia University Press]. [3.1, 3.3]

Adler, M. (1978) „Selections on the theory and method of Marxism", in T. Bottomore and P. Goode, *Austro-Marxism* (Oxford: Oxford University Press). [5.2]

Alford, R. (1975) „Paradigms of relations between state and society", in Lindberg *et al.* (1975), *op. cit.* [7.2]

Alford, R. and Friedland, R. (1985) *The Power of Theory: Capitalism, the State and Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press). [1, 2.2, 7.2, 7.3, 7.4]

Allison, G. (1971) *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis* (Boston: Little, Brown). [2.4, 4.4]

Almond, G. and Bingham Powell, G. (1966) *Comparative Politics* (Boston: Little, Brown). [2.5]

Althusser, L. (1969) *For Marx* (Harmondsworth: Penguin), translated B. Brewster. [5.2, 5.4]

Althusser, L. (1970) *Reading Capital* (London: New Left Books), translatedB. Brewster. [5.1, 5.2, 5.4]

Althusser, L. (1971) „Ideology and ideological state apparatuses" in Althusser, L., *Lenin and Philosophy* (London: New Left Books), translated B. Brewster [5.4]

Altvater, E. (1973) „Notes on some problems of state interventionism", *Kapitalstate*, 1–2. [5.4]

Altvater, E. (1978) „Some problems of state interventionism", in J. Holloway and S. Piccioto, *State and and Capital* (London: Arnold). [5.4]

Anderson, P. (1974) *Lineages of the Absolutist State* (London: New Left Books). [2.1, 5.1]

Anderson, P. (1976) *Considerations on Western Marxism* (London: Verso). [1, 5.5]

Anton, T. J. (1980) *Administered Politics: Elite Political Culture in Sweden* (The Hague: Martinus Nijhoff). [4.4]

Appleby, P. H. (1949) *Policy and Administration* (Alabama: University of Alabama Press). [2.4]

Aristotle (1962) *The Politics* (Harmondsworth: Penguin), translated by T. Sincrair. [4.1]

Aron, R. (1950) „Social structure and the ruling class" *British Journal of Sociology*, I, p. 1–16 ir 126–143. [4.1]

Arrow, K. J. (1951) *Social Choice and Individual Values* (New York: Wiley), perspausdinta (1963). [2.4, 3.2, 4.4]

Ascher, K. (1986) *The Politics of Privatization: Contracting out in Local Authorities and the NHS* (London: Macmillan). [4.4]

Auster, R. D. and Silver, M. (1979) *The State as a Firm: Economic Forces in Political Development* (The Hague: Martinus Nijhoff). [3.3, 3.4]

Axelrod, R. (1984) *The Evolution of Cooperation* (New York: Basic Books). [3.2]

Ayer, A. (1936) *Language, Truth and Logic* (London: Gollancz); antrasis leidimas 1946. [2.2]

Bachrach, P. (1969) *The Theory of Democratic Elitism* (London: University of London Press). [4.3]

Bachrach, P. and Baratz, M. S. (1962) „Two faces of power", *American Political Science Review*, 56, p. 947–952. [4.2, 4.3]

Bachrach, P. and Baratz, M. S. (1963) „Decisions and non–decisions: an analytical framework", *American Political Science Review*, 57, p. 632–642. [4.2]

Bachrach, P. and Baratz, M. S. (1970) *Power and Poverty* (New York: Oxford University Press). [4.3]

Bagehot, W. (1967) *The English Constitution* (London: Fontana). Pirmas leidimas – 1867 m. [4.4]

Bahro, R. (1978) *The Alternative in Eastern Europe* (London: New Left Books). [2.1]

Banfield, E. (1961) *Political Influence* (New York: Free Press). [2.3]

Baran P. and Sweezy, P. (1966) *Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press). [5.4]

Barry, B. (1965) *Political Argument* (London: Routldge and Kegan Paul). [3.1]

Barry, B. (1978) *Sociologists, Economists and Democracy* (Chicago: University of Chicago Press). [2.2, 3.1, 3.3]

Bauer, R., Poole, I. and Baxter, L. (1972) *American Business and Public Policy* (Chicago: Aldine–Atherton), originally published in 1963. [4.4]

Beard, C. (1935) *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States* (New York: Macmillan). [5.4]

Beer, S. H. (1965) *Modern British Politics* (London: Farber). [4.4]

Beetham, D. (1977) „From socialism to fascism: the relations between theory and practice in the work of Robert Michels, parts I and II", *Political Studies*, XXV, p. 3–24 and 161–181. [4.1]

Bell, D. (1960) *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties* (Glencoe, Illinois: Free Press). [2.5]

Bell, D. (1973) *The Coming of Post-Industrial Society* (New York: Basic Books). [6.1, 6.2]

Bell, D. (1976) *The Cultural Contradictions of Capitalism* (New York: Basic Books). [2.5, 6.5]

Bendix, R. (1960) *Max Weber: An Intellectual Portrait* (London: Heinemann).

Bendix, R. (1971) „Bureacracy", in R. Bendix and G. Wroth, *Scholarship and Partisanship: Essays on Max Weber* (Berkeley: University of California Press). [4.4]

Bendix, R. and Lipset, S. M. (1957) „Political sociology", *Current Sociology*, vi, p. 3. [4.2]

Benn, T. (1981) *Arguments for Democracy* (Harmondsworth: Penguin). [4.4]

Bennet, J. and Johnson, M. (1980) *The Political Economy of Federal Government Growth* (College Station, Texas: Center for Education and Research in Free Enterprise, Texas A and M University). [3.4]

Bentley, A. (1967) *The Process of Government* (Chicago: University of Chicago Press), originally published 1908. [2.1, 2.3]

Berelson, B., Lazarsfeld, P. and McPhee, W. (1954) *Voting* (Chicago: University of Chicago Press). [2.3]

Bernstein, E. (1961) *Evolutionary Socialism* (New York: Schoeken), pirmas leidimas 1899. [5.3]

Bhaskar, R. (1978) *A Realist Theory of Science* (Brighton: Harvester). [5.2, 7.4]

Birch, A. (1964) *Representative and Responsible Government* (London: Allen and Unwin). [2.4]

Birch, A. (1975) „Some reflections on American democratic theory", in F. F. Ridley (ed.) *Studies in Politics: Essays to Mark the 25th Anniversary of the Political Studies Association* (Oxford: Oxford University Press). [2.2]

Birch, A. (1984) „Overload, ungovernability and delegitimation: the theories and the British case", *British Journal of Political Science*, 14, p. 135–160. [2.5, 5.5]

Birnbaum, P. (1981) *The Heights of Power: An Essay on the Power Elite in France* (Chicago: University of Chicago Press). [4.4]

Blau, P. and Merton, R. (eds.) (1981) *Continuities in Structuralist Inquiry* (Beverly Hills: Sage). [5.4, 7.3]

Blaug, M. (1980) *The Methodology of Economics or How Economists Explain* (Cambridge: Cambridge University Press). [3.2, 7.4]

Bleaney, M. (1976) *Underconsumption Theories* (London: Lawrence and Wishart). [5.5]

Bogdanor, V. (1981) *The People and the Party System* (Cambridge: Cambridge University Press). [2.3]

Boggs, C. and Plotke, D. (1980) *The Politics of Eurocommunism* (Boston: South End Press). [5.4]

Bohm-Bawerk, E. von (1949) *Karl Marx and the Close of His System* (Clifton, New Jersey: Augustus M. Kelley), ed. by P. Sweezy, pirmas leidimas 1898. [3.1]

Bottomore, T. (1964) *Elites and Society* (Harmondsworth: Penguin). [4.1]

Boudon, R. (1981) „Undesired consequences and types of structures of systems of interdependence", in Blau, P. and Merton, R., *op. cit.* [7.3]

Braybrooke, D. and Lindblom, C. E. (1963) *A Study of Decision: Policy Evaluation as a Social Process* (London: Collier Macmillan). [2.4]

Brennan, G. and Buchanan, J. M. (1980) *The Power to Tax: analytical foundations of the fiscal constitution* (Cambridge: Cambridge University Press). [3.4]

Breton, A. (1974) *The Economic Theory of Representative Government* (Chicago: Aldine). [3.3, 3.4]

Bretton, H. (1980) *The Power of Money* (Albany: State University of New York Press). [4.3]

Brewer, A. (1980) *Marxist Theories of Imperialism* (London: Routledge and Kegan Paul). [5.5]

Buchanan, J. and Tullock, G. (1962) *The Calculus of Consent* (Ann Arbor: University of Michigan Press). [3.1, 3.3, 3.4]

Bukharin, N. (1927) *The Economic Theory of the Leisure Class* (London: Lawrence), pirmas leidimas 1919. [5.1]

Burnham, J. (1941) *The Managerial Revolution* (Bloomington: Indiana University Press). [4.1, 4.2]

Burnham, J. (1943) *The Machiavellians: Defenders of Freedom* (London: Putnam). [4.1]

Burnham, J. (1982) „The constitution, capitalism and the need for rationalised regulation", in R. Goldwyn and W. Schambra (eds.) *How Capitalistic is the Constitution?* (Washington DC: American Enterprise Institute). [7.1]

Butler, D. and Stokes, D. (1964) *Political Change in Britain* (London: Macmillan). Second ed. 1974. [2.3]

Caldwell, B. J. (1984) *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century* (London: Allen and Unwin). [3.2]

Callinicos, A. (1982) *Is There a Future for Marxism?* (London: Macmillan). [5.2, 5.5]

Carchedi, G. (1976) *On the Economic Identification of Social Classes* (London: Routledge and Kegan Paul). [5.3]

Carillo, S. (1977) *Eurocommunism and the State* (London: Lawrence and Wishart). [5.4]

Carley, M. (1980) *Rational Techniques of Policy Analysis* (London: Heinemann). [6.1]

Castells, M. (1979) *City, Class and Power* (London: Macmillan). [5.3]

Castles, F. G. (1985) *The Working Class and Welfare: reflections on the political development of the welfare state in Australia and New Zealand, 1890–1980* (Wellington: Allen and Unwin). [5.4]

Cawson, A. and Saunders, P. (1988) „Corporatism, competitive politics and class struggle", in R. King (ed.) *Capital and Politics* (London: Routledge and Kegan Paul). [5.4]

Claudin, F. (1979) *Eurocommunism and Socialism* (London: New Left Books). [5.4]

Cockburn, C. (1977) *The Local State* (London: Pluto Press). [5.4]

Cohen, G. A. (1978) *Karl Marx's Theory of History: A Defence* (Oxford: Oxford University Press). [5.2]

Cohen, G. A. (1980) „The labour theory of value and the concept of exploitation", in M. Cohen, T. Nagel, and T. Scanlon (eds.) *Marx, Justice and History* (Princeton: Princeton University Press). [5.4]

Connolly, W. (ed.) (1969) *The Bias of Pluralism* (Chicago: Atherton). [4.3]

Crouch, C. (1975) „The drive for equality? The experience of incomes policy in Britain", in Lindberg *et al.* (eds.) (1975), *op. cit.* [4.2]

Crouch, C. (1979) „The state, capital and liberal democracy" in C. Crouch (ed.) *State and Economy in Contemporary Capitalism* (London: Croom Helm). [4.4]

Crouch, C. (1982) *The Politics of Industrial Relations* (London: Fontana). [4.2, 4.4]

Crouch, C. (1984a) *Trade Unions: The Logic of Collective Action* (London: Fontana). [5.3]

Crouch, C. (1984b) „New thinking on pluralism", *Political Quarterly*, p. 363 374. [3.5]

Crozier, M. (1964) *The Bureaucratic Phenomenon* (Chicago: University of Chicago Press). [2.5]

Crozier, M., Huntington, S. P. and Watanuki, S. (1975) *The Crisis of Democracy: Report to the Trilateral Commission on the Governability of Liberal Democracies* (New York: New York University Press). [2.5]

Cyert, R. and March, J. (1963) *A Behavioral Theory of the Firm* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice–Hall). [4.4]

Dahl, R. (1956) *A Preface to Democratic Theory* (Chicago: University of Chicago Press). [2.1, 2.3]

Dahl, R. (1957) „The concept of power", *Behavioral Science*, 2, 3, p. 201–215. [2.2]

Dahl, R. (1958) „A critique of the ruling elite model", *American Political Science Review*, 52, 2, p. 463–469. [4.2]

Dahl, R. (1959) „Business and politics: a critical appraisal of political science", in R. Dahl, M. Haire, and P. Lazarseld (eds.) *Social Science Research on Business: Product and Potential* (New York: Columbia University Press). [6.1]

Dahl, R. (1961) *Who Governs? Democracy and Power in an American City* (New Haven: Yale University Press). [2.2, 2.3, 2.4]

Dahl, R. (1963) *Modern Political Analysis* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice–Hall). [2.4]

Dahl, R. (1971) *Poliarchy: Participation and Opposition* (New Haven: Yale University Press). [2.3]

Dahl, R. (1982) *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy versus Control* (New Haven: Yale University Press). [2.2, 2.5, 6.1]

Dahl, R. (1985) *A Preface to an Economic Theory of Democracy* (London: Polity Press). [2.5, 6.1]

Dahl, R. and Lindblom, C. (1953) *Politics, Economics and Welfare* (New York: Harper and Brothers). Second edition 1976. [2.2, 2.4, 6.1]

Dahl, R. and Tufte, E. (1974) *Size and Democracy* (London: Oxford University Press). [2.3]

Dahrendorf, R. (1959) *Class and Class Conflict in Industrial Society* (Stanford: Stanford University Press). [2.2, 4.3]

Dearlove, J. (1979) *The Reorganization of British Local Government* (Cambridge: Cambridge University Press). [5.4]

d'Entreves, A. P. (1967) *The Notion of the State* (Oxford: Oxford University Press). [2.4]

Diamant, A. (1963) „The bureaucratic model: Max Weber rejected, rediscovered, reformed", in F. Heady and S. Stokes (eds.) *Papers in Comparative Public Administration* (Ann Arbor: University of Michigan, Institute of Public Administration). [4.4]

Diamant, A. (1981) „Bureaucracy and public policy in neocorporatist settings", *Comparative Politics*, 14, p. 101–124. [4.4]

Di Lampedusa, G. (1963) *The Leopard* (London: Fontana). [3.1]

Domhoff, W. (1967) *Who Rules America?* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice–Hall). [4.4]

Domhoff, W. (1970) *The Higher Circles* (New York: Random House). [4.4, 5.4]

Domhoff, W. (1976) „I am not an instrumentalist", *Kapitalstate*, 4, p. 221–224. [4.2, 4.4]

Domhoff, W. (1978a) *Who Really Rules? New Haven and Community Power Revisited* (Santa Monica, California: Goodyear). [4.4]

Domhoff, W. (1978b) *The Powers That Be* (New York: Random House). [4.4, 5.4, 7.2]

Douglas, J. (1976) „The overloaded crown", *British Journal of Political Science*, 6, p. 483–505. [2.5, 4.4]

Downs, A. (1957) *An Economic Theory of Democracy* (New York: Harper and Row). [2.3]

Downs, A. (1966) *Inside Bureaucracy* (Boston: Little, Brown). [3.4]

Draper, H. (1977) *Karl Marx's Theory of Revolution, Volume 1: State and Bureaucracy* (New York: Monthly Review Press). [4.1]

Drew, E. (1983) *Politics and Money* (New York: Macmillan). [4.3]

Dummett, M. (1984) *Voting Procedures* (Oxford: Clarendon Press). [3.1]

Duncan, G. and Lukes, S. (1963) „The new democracy", *Political Studies*, xi, 2, p. 156–177. [2.3]

Dunleavy, P. (1980a) „The political implications of sectoral cleavages and the growth of state employment", *Political Studies*, 28, p. 364–384 and 527–549. [5.3]

Dunleavy, P. J. (1980b) *Urban Political Analysis* (London: Macmillan). [2.4]

Dunleavy, P. J. (1981) „Professions and policy change: notes towards a model of ideological corporatism", *Public Administration Bulletin*, 36, p. 3–16. [6.4]

Dunleavy, P. J. (1982) „Quasi-governmental sector professionalism", in A. Barker (ed.) *Local Socialism? Labour Councils and New Left Alternatives* (London: Macmillan). [5.4]

Dunleavy, P. (1985) „Bureaucrats, budgets, and the growth of the state", *British Journal of Political Science*, 15, p. 299–328. [3.1]

Dunleavy, P. and Husbands, C. T. (1985) *British Democracy at the Crossroads* (London: Allen and Unwin). [2.3]

Duverger, M. (1957) *Political Parties* (London: Methuen). [2.3]

Dye, T. R. and Ziegler, L. H. (1978) *The Irony of Democracy* (Belmont, Massachusetts: Duxbury Press). [4.5]

Dyson, K. (1980) *The State Tradition in Western Europe* (Oxford: Martin Robertson). [2.4]

Easton, D. (1965) *A Framework for Political Analysis* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall). [2.4]

Easton, D. (1967) *A Systems Analysis of Political Life* (London: Wiley). [2.1]

Edelman, M. (1964) *The Symbolic Uses of Politics* (Urbana: University of Illinois Press). [1, 4.4]

Elster, J. (1982) „Marxism, functionalism and game theory", *Theory and Society*, 11, p. 453–482. [5.4]

Elster, J. (1983) *Explaining Technical Change* (Cambridge: Cambridge University Press). [2.2]

Elster, J. (1985) *Making Sense of Marx* (Cambridge: Cambridge University Press). [5.1, 5.2]

Elster, J. (1986) „Further thoughts on Marxism, functionalism and game theory", in Roemer (ed.)(1986), *op. cit.* [5.4]

Engels, F (1964) *Dialectics of Nature* (Moscow: Progress Publishers). [5.2]

Engels, F. (1978) *The Origins of the Family, Private Property and the State* (Peking: Foreign Language Press), pirmas leidimas 1884. [5.1]

Esping-Anderson, G. (1985) *Politics Against Markets: The Social Democratic Road to Power* (Princeton: Princeton University Press). [5.3]

Etzioni, A. (1968) *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes* (New York: Free Press). [6.1]

Etzioni, A. and Remp, R. (1973) *Technological Shortcuts to Social Change* (New York: Russell Sage Foundation). [6.4]

Fanon, F. (1962) *The Wretched of the Earth* (Harmondsworth: Penguin). [5.3]

Federalist, The (n.d.) (New York: Random House), ed. by Edward Mead Earle. [2.1]

Femia, J. (1981) *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness and the Revolutionary Process* (Oxford: Oxford University Press). [5.3]

Fieldhouse, K. (1966) *The Colonial Empires: a Comparative Survey From the Eighteenth Century* (London: Weidenfield and Nicolson). [5.5]

Fine, B. and Harris, L. (1979) *Rereading „Capital"* (London: Macmillan). [5.4]

Finer, S. E. (1975) „State and nation building in Europe: the role of the military", in Tilley (ed.) (1975), *op. cit.* [1, 4.4]

Finer, S. E. (1980) *The Changing British Party System, 1945–1979* (Washington, DC: American Enterprise Institute). [2.3, 4.5]

Freedman, L. (1980) *Britain and Nuclear Weapons* (London: Macmillan). [4.4]

Frey, B. (1978) *Modern Political Economy* (London: Macmillan). [6.1]

Frey, B. (1985) „State and prospect of public choice: a European View", *Public Choice*, 46, p. 141–161. [3.1]

Friedman, M. (1953) „The methodology of positive economics", in *Essays in Positive Economics* (Chicago: University of Chicago Press). [3.2]

Friedman, M. (1962) *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press). [3.1]

Friedman, M. (1968) „The role of monetary policy", *American Economic Review*, 58, 1, p. 1–17. [3.3]

Friedman, M. (1975) *Unemployment or Inflation?* (London: IEA). [3.2]

Galbraith, J. K. (1962) *The Affluent Society* (Harmondsworth: Penguin). [2.3]

Galbraith, J. K. (1969) *The New Industrial State* (Harmondsworth: Penguin). [6.1, 6.3]

Galbraith, J. K. (1974) *Economics and the Public Purpose* (Harmondsworth: Penguin). [6.1, 6.3]

Galbraith, J. K. (1985) *The Anomaly of Power* (London: Corgi Books). [4.2, 6.2]

Gallie, W. B. (1959) „Essentially contested concepts", *Proceedings of the Aristotelian Society*, 56, p. 167–193. [7.4]

Geras, N. (1983) *Marx's Theory of Human Nature: The Refutation of a Legend* (London: Verso). [7.4]

Gershuny, J. (1982) *Social Innovation and the Division of Labour* (Oxford: Oxford University Press). [6.2]

Gerth, H. and Mills, C. W. (eds.) (1948) *From Marx to Weber: Essays in Sociology* (London, Routledge and Kegan Paul). [4.1, 4.2, 4.4]

Glyn, A. J. and Sutcliffe, R. B. (1972) *British Capitalism, Workers and the Profit Squeeze* (Harmondsworth: Penguin). [5.5]

Godelier, M. (1972) „Structure and contradiction in "Capital"", in R. Blackburn (ed.) *Ideology in Social Science* (London: Fontana/Collins). [5.2]

Gold, D. A., Lo, C. Y. and Wright, E. O. (1975) „Recent developments in Marxist theories of the capitalist state", *Monthly Review*, 27, 5, p. 29–43; no. 6, p. 36–51. [5.1]

Goodin, R. E. (1982a)"Rational bureaucrats and rational politicians in Washington and Whitehall", *Public Administration*, 62, p. 23–41. [3.4]

Goodin, R. E. (1982b) „Freedom and the welfare state: theoretical foundations", *Journal of Social Policy*, 11, p. 149–176. [3.5]

Goodin, R. E. (1983) *Political Theory and Public Policy* (Chicago: Chicago University Press). [2.4]

Goodnow, F. (1900) *Politics and Administration: A Study in Government* (New York: Macmillan). [4.4]

Gorz, A. (1985) *Farewell to the Working Class* (London: Pluto Press). [5.3]

Gouldner, A. (1980) *The Two Marxisms* (London: Macmillan). [5.1]

Gourevitch, P. (1980) *Paris and the Provinces: The Politics of Local Government Reform in France* (London: Allen and Unwin). [2.4]

Gramsci, A. (1971) *Selections From the Prison Notebooks* (London: Lawrence and Wishart), ed. by Q. Hoare and G. Nowell–Smith. [5.2]

Gray, J. *Hayek on Liberty* (Oxford: Basil Blackwell). [3.1, 3.2, 3.5]

Greenstein, F. and Polsby, N. (eds.) (1975) *Handbook of Political Science* (Reading, Mass.: Addison–Wesley). [2.3, 2.4]

Greenstone, J. D. (1975) „Group theories", in Greenstein and Polsby (eds.) (1975), *op. cit.* [2.3]

Griffith, J. A. G. (1985) *The Politics of the Judiciary* (London: Fontana). [4.4]

Guizot, F. (1846) *The History of Civilization from the Fall of the Roman Empire to the French Revolution* (London: David Bogne), translated by W. Hazlitt. [5.1]

Gulick, L. (1937) „Notes on the theory of organization", in L. Gullick and L. Urwick, *Papers on the Science of Administration* (New York: Columbia University, Institute of Public Administration). [4.4]

Habermas, J. (1971) *Towards a Rational Society* (London: Heinemann). [6.1]

Habermas, J. (1974) *Theory and Practice* (London: Heinemann). [5.5]

Habermas, J. (1976) *Legitimation Crisis* (London: Heinemann). [5.3, 5.5]

Hacker, A. (1975) „What rules America?", *New York Review of Books*, xxii, 1 May, p. 9–13. [4.4]

Halperin, M. H. (1974) *Bureaucratic Politics and Foreign Policy* (Washington, DC: Brookings Institution). [2.4]

Hansen, J. M. (1985) „The political economy of group membership", *American Political Science Review*, 79, p. 79–96. [3.3, 3.4]

Hardach, G. and Karrass, D. (1978) *A Short History of Socialist Economic Thought* (London: Edward Arnold). [5.4]

Hardin, R. (1982) *Collective Action* (Baltimore: Resources for the Future). [3.1, 3.3]

Harris, R. (1983) *Gotcha! The Media, the Government and the Falklands Crisis* (London: Faber). [6.5]

Harrop, M. (1984) „The press", in D. Butler and D. Kavanagh (eds.) *The British General Election of 1983* (London: Macmillan). [4.3]

Hayek, F. von (1948) *Individualism and Economic Order* (Chicago: Chicago University Press). [3.1, 3.5]

Hayek, F. von (1967) *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (Chicago: Chicago University Press). [3.2]

Hayek, F. von (1976) *The Sensory Order* (London: Routledge and Kegan Paul), pirmas leidimas 1953. [3.2]

Hayek F. von (1979) *The Counter-Revolution of Science* (Indianapolis: Liberty Press), pirmas leidimas 1953. [3.2]

Hayek, F. von (1982) *Law, Legislation and Liberty:* Volumes I–III (London: Routledge and Kegan Paul). [3.2]

Heath, A., Jowell, R. and Curtice, J. (1985) *How Britain Votes* (Oxford: Pergamon). [6.3]

Heclo, H. (1977) A Government of Strangers (Washington DC: Brookings Institution). [2.4, 4.4]

Heclo, H. and Wildavsky, A. (1974) *The Private Government of Public Money* (London: Macmillan), antras leidimas. [2.4]

Held, D. and Thompson, J. (eds.) (1982) *Habermas: Critical Debates* (London: Macmillan). [5.5]

Heydebrand, W. V. (1981) „Marxist structuralism", in P. Blau and R. Merton (eds.), *op. cit.* [5.4, 5.5]

Hilferding, R. (1910) *Finance Capital* (London: Routledge and Kegan Paul), introduction by T. Bottomore 1985. [5.5]

Hirschman, A. O. (1970) *Exit, Voice and Loyalty* (Cambridge, Massachsetts: Harvard University Press). [3.4, 4.3, 6.4]

Hobbes, T. (1981) *Leviathan* (Harmondsworth: Penguin), ed. by C. B. MacPherson. Pirmas leidimas 1651. [2.1, 3.1, 3.5]

Hobsbawm, E. J. (ed.) (1977) *The Italian Road to Socialism* (London: Journeyman Press). [5.4]

Hodgson, G. (1977) *Socialism and Parliamentary Democracy* (Nottingham: Spokesman Books). [5.4]

Hodgson, G. (1984) *The Democratic Economy* (Harmondsworth: Penguin). [2.5, 5.4]

Hoffman, S. (1974) *Decline or Renewal? France Since the 1930s* (New York: Viking Press). [2.5]

Hoffman, S. and Nell, E. (1979) „Two economists", in F. Hahn and M. Hollis (eds.) *Philosophy and Economic Theory* (Oxford: Oxford University Press). [7.4]

Hollis, M. and Nell, E. J., (1975) *Rational Economic Man* (Cambridge: Cambridge University Press). [7.4]

Holloway, J. and Picciotto, S. (eds.) (1978) *State and Capital: A German Debate* (London: Edward Arnold). [5.4]

Hood, C. (1976) *The Limits of Administration* (London: Wiley). [4.4]

Hood, C. (1983) *The Tools of Government* (London: Macmillan). [6.5]

Hsiao, K. C. (1927) *Political Pluralism* (London: Kegan Paul). [2.1]

Hunt, E. (1979) *The History of Economic Thought: a critical perspective* (Belmont, California: Wadsworth Publishing Co). [5.1, 5.2]

Hunt, R. N. (1974) (1985) *The Political Ideas of Marx and Engels*: Volumes I and II (London: Macmillan). [5.1, 5.4]

Hunter, F. (1953) *Community Power Structure* (Chapel Hill: University of North Carolina Press). [3.2]

Hutchinson, T. W. (1977) *Knowledge and Ignorance in Economics* (Chicago: University of Chicago Press). [3.2]

Hutchinson, T. W. (1981) *The Politics and Philosophy of Economics* (Oxford: Basil Blackwell). [3.2]

Hyman, R. (1971) *Strikes* (London: Macmillan). [5.3]

Inglehart, R. (1977) *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics* (Princeton: Princeton University Press). [2.5, 6.3]

Jacoby, H. (1973) *The Bureaucratisation of the World* (Berkeley: University of California Press). [4.4]

Jay, M. (1973) *The Dialectical Imagination* (London: Heinemann). [5.4, 5.5]

Jessop, R. (1982) *The Capitalist State* (Oxford: Martin Robertson). [5.4]

Jessop, R. (1985) *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy* (London: Macmillan). [5.4]

Johnson, T. J. (1972) *Professions and Power* (London: Macmillan). [6.4]

Jones, G. W. (1965) „The Prime Minister's power", *Parliamentary Affairs*, xviii, p. 167–185. [2.4]

Jordan, G. (1981) „Iron triangles, woolly corporatism and elastic nets: images of the policy process", *Journal of Public Policy*, 1, p. 1 [2.4]

Kaldor, M. (1982) *The Baroque Arsenal* (London: Deutsch). [4.4]

Kalecki, M. (1943) „The political implications of full employment", *Political Quarterly*. [5.5]

Kaufman, H. (1976) *Are Government Organizations Immortal?* (Washington, DC: Brookings Institution). [3.4]

Kautsky, K. (1971) *The Class Struggle* (New York: Norton). [5.4]

Kellner, P. and Crowther–Hunt, Lord (1980) *The Civil Servants: An Inquiry into Britain's Ruling Class* (London: Macmillan). [4.4]

Kelsen, H. (1945) *General Theory of Law and the State* (New York: Russell and Russell). [4.4]

Kerr, C. *et al.* (1962) *Industrialism and Industrial Man* (London: Heinemann). [2.5, 6.3]

Keynes, J. M. (1973) *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, vol. VII: *The General Theory of Employment, Interest and Money* (London: Macmillan/Royal Economic Society). Pirmas leidimas 1936. [5.5]

King, A. (1975) „Overload: problems of governing in the 1970s", *Political Studies*, 23, p. 283–296. [2.5]

Kirzner, I. (1976) „On the method of Austrian economics", in E. Dolan (ed.) *The Foundations of Modern Austrian Economics* (Kansas City: Sheed and Ward). [3.2]

Kleinberg, B. J. (1973) *American Society in the Postindustrial Age* (Columbus, Ohio: Merill). [4.4, 6.2]

Kocka, j. (1981) „Class formation, interest articulation, and public policy", in S. Berger (ed.) *Organizing Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism and the Transformation of Politics* (Cambridge: Cambridge University Press). [4.4]

Kornhauser, W. (1959) *The Politics of Mass Society* (New York: Free Press). [2.1]

Krasner, S. (1978) *Defending the National Interest: Raw Materials Investments and US Foreign Policy* (Princeton: Princeton University Press). [4.4]

Krislov, S. and Rosenbloom, D. (1982) *Representative Bureaucracy and the American Political System* (New York: Praeger). [2.4]

Kristol, I. (1978) *Two Cheers for Capitalism* (New York: Basic Books). [2.5]

Kuhn, T. (1962) *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago: Chicago University Press). [7.4]

Kuhn, T. (1970) „Reflections on my critics", in I. Lakatos and A. Musgrave (eds.), *op. cit.* [7.4]

Laclau, E. (1977) *Politics and Ideology in Marxist Thought* (London: New Left Books) [5.4]

Laclau, E. and Mouffe, C. (1985) *Hegemony and Socialist Strategy* (London: Verso). [5.4]

Lacoste, J. (1984) *Ibn Khaldun, The Birth of History and the Past of Third World* (London: Verso). [4.1]

Lakatos, I. and Musgrave, A. (eds.) (1970) *Criticism and the Growth of Knowledge* (Cambridge: Cambridge University Press). [7.4]

Landes, W. M. and Posner, R. A. (1975) „The independent judiciary in an interest-group perspective", *Journal of Law and Economics*, 18, p. 875–901. [3.4]

Lane, R. E. (1985) „From political to industrial democracy", *Polity*, XVII, p. 623–648. [6.1]

La Porte, T. (ed.) (1975) *Organized Social Complexity: Challenge to Politics and Policy* (Princeton: Princeton University Press). [2.5]

Laski, H. (1948) *The Grammar of Politics* (London: Allen and Unwin). [2.1]

Lasswell, H. D. (1936) *Politics: Who Gets What, When, How* (New York: McGraw–Hill). [2.2, 4.2]

Lasswell, H. D. (1960) *Psychopathology and Politics* (New York: Viking Press). [4.4]

Lasswell, H. D. and Kaplan, A. (1950) *Power and Society* (New Haven: Yale University Press). [4.2]

Lasswell, H. D., Lerner, D. and Rothwell, C. E. (1952) *The Comparative Study of Elites* (Stanford: California: Hoover Institute). [5.2]

Latham, E. (1952) „The group basis of politics: notes for a theory", *American Political Science Review*, XLVI, 2, p. 376–397. [2.3]

Latham, E. (1953) *The Group Basis of Politics* (Ithaca: Cornell University Press). [2.3, 2.4]

Lenin, V. I. (1977) *State and Revolution* (Moscow: Progress Publishers), pirmas leidimas 1917. [5.1]

Lenin, V. I. (1978) *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism* (Moscow: Progress Publishers), pirmas leidimas 1916. [5.5]

Letwin, W. (1979) *On the Study of Public Policy* (London: London School of Economics, Inaugural lecture). [3.4]

Lijphart, A. (1968a) *The Politics of Accomodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands* (Berkeley: University of California Press). [4.5]

Lijphart, A. (1968b) „Typologies of democratic systems", *Comparative Political Studies*, 1, p. 3–44. [2.5]

Lijphart, A. (1984) *Democracies* (New Haven: Yale University Press). [2.4, 2.5]

Lindberg, L., Alford, R., Crouch, C. and Offe, C. (eds.) (1975) *Stress and Contradiction in Modern Capitalism* (Lexington, Massachusetts, Lexington Books). [5.4]

Lindblom, C. (1959) „The science of muddling through", *Public Administration Review*, xix, 2, p. 79–88. [2.4]

Lindblom, C. (1965) *The Intelligence of Democracy* (New York: Free Press). [2.2, 2.4]

Lindblom, C. (1977) *Politics and Markets* (New York: Basic Books). [4.4, 6.1, 6.3, 6.4]

Lindblom, C. (1979) „Still muddling, not yet through", *Public Administration Review*, 39, p. 517–526. [2.4, 6.4]

Lindblom, C. and Cohen, D. (1979) *Usable Knowledge: Social Science and Social Problem Solving* (New Haven: University Press). [6.4]

Lipset, S. M. (1963) *Political Man* (London: Heinemann). [2.5]

Locke, J. (1962) *Two Treatises of Government* (Cambridge: Cambridge University Press), ed. by P. Laslett, pirmas leidimas 1689. [2.1]

Lowi, T. (1969) *The End of Liberalism* (New York: Norton). [2.5, 3.3, 4.4]

Lowith, K. (1949) *Meaning in History* (Chicago: Chicago University Press). [5.1]

Luhmann, N. (1979) *Trust and Power* (New York: Wiley). [6.1, 7.4]

Lukasc, G. (1948) *The Destruction of Reason* (London: Merlin). [4.1]

Lukasc, G. (1967) *History and Class Consciousness* (London: Merlin). [5.2]

Lukes, S. (1973) *Individualism* (Oxford: Basil Blackwell). [2.2]

Lukes, S. (1974) *Power: A Radical View* (London: Macmillan). [4.2]

Lukes, S. (1983) „Can the base be distinguished from the superstructure?", in Miller and Siedentop (1983), *op. cit.* [5.2, 5.4]

Lukes, S. (1985) *Marxism and Morality* (Oxford: Oxford University Press). [5.2]

Luxemburg, R. (1951) *The Accumulation of Capital* (London: Routledge and Kegan Paul, pirmas leidimas 1913. [5.5]

Lynd, R. and M. (1964) *Middletown in Transition* (London: Constable), pirmas leidimas 1937. [4.1]

McCarthy, T. (1978) *The Critical Theory of Jurgen Habermas* (London: Heinemann). [5.5]

Machiavelli, N. (1961) *The Prince* (Harmondsworth: Penguin). Translated by G. Bull. [4.1]

MacPherson, C. B. (1973) *Democratic Theory: Essays in Retrieval* (Oxford: Oxford University Press). [2.4]

MacPherson, C. B. (1977) *The Life and Times of Liberal Democracy* (Oxford: Oxford University Press). [2.4]

MacRae, D. (1936) *The Social Function of Social Sciences* (New Haven: Yale University Press). [6.4]

Maier, C (1981) „Fictitious bonds ... of wealth and law: on the theory and practice of interest representation", in S. Berger (ed.), *Organizing Interests in Western Europe* (Cambridge: Cambridge University Press). [4.4]

Mannheim, K. (1936) *Ideology and Utopia* (London: Kegan Paul). [4.1]

March, J. and Olsen, J. P. (1976) *Ambiguity and Choice in Organizations* (Bergen: Universitsforlaget).

March, J. and Simon, H. (1958) *Organizations* (New York: Wiley). [4.1]

Marcuse, H. (1969) *An Essay on Liberation* (Harmondsworth: Penguin). [5.3, 5.5]

Marx, K. (1967) *Capital*, Volume 3 (New York: International Publishers). [5.1]

Marx, K. (1973a) *The Revolutions of 1948, Political Writings*, Volume 1 (Harmondsworth: Penguin/New Left Books). [5.1]

Marx, K. (1973b) *Surveys From Exile, Political Writings*, Volume 2 (Harmondsworth: Penguin/New Left Books). [5.1]

Marx, K. (1975) *Early Writings* (Harmondsworth: Penguin/New Left Books). [5.1]

Marx, K. (1976) *Capital*, Volume 1 (Harmondsworth: Penguin/New Left Books). [5.1]

Marx, K. (1977) *Selected Writings* (Oxford: Oxford University Press), ed. by D. McLellan. [5.1]

Marx, K. (1981) *Capital*, Volume 3 (Harmondsworth: Penguin/New Left Books). [5.1]

Marx, K. and Engels, F. (1935) *Selected Works* (Moscow: Progress Publishers). [5.1, 5.2, 5.3]

Mayntz, R. and Scharpf, F. (1975) *Policy Making in the German Federal Bureaucracy* (Amsterdam: Elsevier). [4.4, 6.1]

Medvedev, R. (1981) *Leninism and Western Socialism* (London: Verso). [5.1]

Meek, r. L. (1973) *Studies in the Labour Theory of Value* (London: Lawrence and Wishart), second ed. [5.1]

Meier, K. (1975) „Representative bureaucracy: an empirical assessment", *American Political Science Review*, LXIX, 2, p. 526–542. [5.2]

Meisel, J. H. (1958) *The Myth of the Ruling Class: Gaetano Mosca and the Elite* (Ann Arbor: University of Michigan Press). [4.1]

Mennell, S. (1974) *Sociological Theory: Uses and Unities* (New York: Praeger). [2.2]

Merton, R. (1940) „Bureaucratic structure and and personality", *Social Forces*, 18, p. 560–568. [2.4]

Meynaud, J. (1969) *Technocracy* (New York: Free Press). [6.4]

Michels, R. (1959) *Political Parties* (New York: Dover), pirmas leidimas 1915. [3.1, 4.1, 4.2]

Middlemas, K. (1979) *The Politics of Industrial Society* (London: Deutsch). [4.2]

Miliband, R. (1969) *The State in Capitalist Society* (London: Weidenfeld and Nicholson). [2.4, 5.3]

Miliband, R. (1977) *Marxism and Politics* (Oxford: Oxford University Press). [5.1]

Miliband, R. (1982) *Capitalist Democracy in Britain* (Oxford: Oxford University Press). [5.3, 5.4, 7.2]

Miliband, R. (1983) *Class Power and State Power* (London: Verso). [5.3]
Mill, J. S. (1835) „Appraisal of Volume 1 of Tocqueville's "Democracy in America"", *London and Westminster Review*. [2.1]
Mill, J. S. (1840) „Appraisal of Volume 2 of Tocqueville's "Democracy in America"", *Edinburgh Review*. [2.1]
Miller, D. and Siedentop, L. (1983) *The Nature of Political Theory* (Oxford: Oxford University Press). [1, 5.2]
Miller, N. (1983) „Pluralism and social choice", *American Political Science Review*, 77, p. 734–747. [2.2]
Mills, C. W. (1956) *The Power Elite* (New York: Oxford University Press). [4.1, 4.2, 4.4]
Mitchell, W. (1980) „An anatomy of state failure", in C. Weiss and C. and A. Barton (eds.) *Making Bureaucracies Work* (Beverly Hills: Sage). [3.1]
Moe, T. M. (1980) *The Organization of Interests: Incentives and the Internal Dynamics of Political Interest Groups* (Chicago: University of Chicago Press). [2.3, 3.3, 4.3]
Mommsen, W. (1974) *The Age of Bureaucracy* (Oxford: Basil Blackwell). [4.4]
Montesquieu, C. (1746) Selections from the *The Spirit of Laws*, in *The Political Theory of Montesquieu*, edited with an Introduction by M. Richter (1977) (Cambdridge: Cambridge University Press). [2.1]
Morriss-Jones, W. H. (1954) „In defence of apathy: some doubts on the duty to vote", *Political Studies*, II, 1, p. 25–37. [2.3]
Mosca, G. (1939) *The Ruling Class* (New York: McGraw-Hill), translated and edited by A. Livingstone. [4.1, 4.2]
Mosele, P. (1984) *The Making of Economic Policy: Theory and Evidence From Britain and the US since 1945* (Brighton: Harvester). [6.2]
Moynihan, D. (1969) *Maximum Feasible Misunderstanding* (New York: Free Press). [2.5]
Mueller, D. (1979) *Public Choice* (Cambrdidge: Cambridge University Press). [3.1, 3.3, 3.4]
Mueller, D. (1983) *The Political Economy of Growth* (New Haven: Yale University Press). [3.5]
Myrdal, G. (1975) *Against the Stream: Critical Essays on Economics* (New York: Vintage Books). [6.1]
Nadel, M. and Rourke, F. (1975) „Bureaucracy", in Greenstein, F. and Polsby, N. (eds.) (1975), *op. cit.* [2.4]
Nagel, E. (1961) *The Structure of Science* (London: Routledge and Kegan Paul). [3.2]
Nathan, R. P. (1985) *The Administrative Presidency* (New York: Wiley). [2.4, 4.4]
Newton, K. (1976) *Second City Politics* (London: Oxford University Press). [2.3]
Nicholls, D. (1974) *Three Varieties of Pluralism* (London: Macmillan). [2.1]

Nicholls, D. (1975) *The Pluralist State* (London: Macmillan). [2.1]

Niskanen, W. (1971) *Bureaucracy and Representative Government* (New York: Aldine–Atherton). [3.4]

Niskanen, W. (1973) *Bureaucracy: Servant or Master?* (London: Institute for Economic Affairs). [3.4]

Niskanen, W. (1978) „Competition among government bureaus", in Buchanan, J. M. (ed.) *The Economics of Politics* (London: Institute for Economic Affairs). [3.1, 3.4]

Nordlinger, E. (1972) *Conflict Regulation in Divided Societies* (Harvard, Occasional Papers in International Affairs, No. 29). [4.5]

Nordlinger, E. (1981) *The Autonomy of the Democratic State* (Cambridge: Massachusetts: Harvard University Press). [4.4]

Nove, A. (1983) *The Economics of Feasible Socialism* (London: Allen and Unwin). [2.5, 5.4]

Nove, A. and Nuti, D. (1972) *Socialist Economics* (Harmondsworth: Penguin). [3.1]

Nozick, R. (1974) *Anarchy, State and Utopia* (Oxford: Basil Blackwell). [3.2, 3.4]

Oakeshott, M. (1962) *Rationalism and Politics* (London: Methuen). [3.1]

O'Connor, J. (1973) *The Fiscal Crisis of the State* (New York: St. Martin's Press). [5.3, 5.4, 5.5]

Offe, C. (1984) *The Contradictions of the Welfare State* (London: Hutchinson University Library). [5.4]

Offe, C. (1985) *Disorganized Capitalism: Contemporary Transformations of Work and Politics* (Cambridge: Polity Press). [5.4, 5.5]

Offe, C. and von Ronge, W. (1975) „Theses on the state", *New German Critique*, 6, p. 139–147. [5.4]

Offe, C. and Wiesenthal, H. (1980) „Two logics of collective action – theoretical notes on social class and organizational form", in Zeitlin, M. (ed.), *Political Power and Social Theory* (New York: JAI Press). [5.3]

O'Leary, D. B. (1985a) „Explaining Northern Ireland", *Politics*, 5.1, p. 35–41. [2.5]

O'Leary, D. B. (1985b) „Is there a radical public administration?", *Public Administration*, 63, p. 345–352. [2.5, 5.5]

O'Leary, D. B. (1987) „The Anglo–Irish Agreement: folly or statecraft?", *West European Politics*, 10. [4.5]

Olson, M. (1965) *The Logic of Collective Action* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press). [4.3, 7.2]

Olson, M. (1982) *The Rise and Decline of Nations* (New Haven: Yale University Press). [3.5,7.2]

Ostrom, V. (1974) *The Intellectual Crisis in American Public Administration* (Alabama: University of Alabama Press). [3.1]

Ouchi, V. (1980) „Markets, bureaucracies and clans", *Administrative Science Quarterly*, 25, p. 129–141. [4.4]

Page, E. (1985) *Political Authority and Bureaucratic Power* (Brighton: Harvester). [4.4]

Pahl, R. and Winkler, T. (1975) „The coming corporatism", *Challenge*, March–April, p. 28–35. [7.2]

Pareto, V. (1935) *The Mind and Society* (London: Cape). [4.1]

Pareto, V. (1966) *Sociological Writings* (London: Pall Mall), ed. by S. E. Finer. [4.1]

Parkin, F. (1971) *Class Inequality and Political Order* (London: Paladin). [4.5]

Parkin, F. (1979) *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique* (Oxford: Oxford University Press). [4.2, 5.4]

Parry, G. (1969) *Political Elites* (London: Allen and Unwin). [4.1, 4.2, 4.4]

Parsons, T. (1947) „Introduction to Max Weber", in *The Theory of Social and Economic Organization*, translated by A. M. Henderson and T. Parsons (New York: Oxford University Press). [4.4]

Parsons, T. (1967) *Sociological Theory and Modern Society* (New York: Free Press). [2.3]

Pashukanis, E. B. (1979) *Selected Writings on Marxism and Law* (London and New York: Academic Press). [5.4]

Peacock, A. and Wiseman, J. (1968) *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom* (Princeton: Princeton University Press). [3.4]

Perrow, C. (1979) *Complex Organizations* (Glenview: Scott, Foresman). [4.1]

Peterson, P. (1979) „A unitary model of local taxation and expenditure policies in the United States", *British Journal of Political Science*, 9, p. 287–314. [3.4]

Peyrefitte, A. (1977) *Le Mal Francais* (Paris: Plon). [2.5]

Piaget, J. (1971) *Structuralism* (London: Routledge and Kegan Paul). [5.2]

Plato (1955) *The Republic* (Harmondsworth: Penguin), translated by H. D. Lee. [4.1]

Polan, A. (1984) *Lenin and the End of Politics* (London: Methuen). [5.4]

Pollit, C. (1984) *Manipulating the Machine: Changing the Pattern of Ministerial Departments, 1960–1983* (London: Allen and Unwin). [4.4]

Polsby, N. (1980a) *Community Power and Political Theory: Problems of Evidence and Inference* (New Haven: Yale University Press). Second edition. [2.2, 2.3, 4.2]

Polsby, N. (1980b) „The news media as an alternative to party in the Presidential selection process", in R. A. Goodwin (ed.), *Political Parties in the Eighties* (Washington, DC: American Enterprise Institute). [2.3, 4.3]

Polsby, N. (1985) *Policy Innovation in America* (New Haven: Yale University Press). [6.3]

Popper, K. (1963) *Conjectures and Refutations* (London: Routledge and Kegan Paul). [7.4]

Popper, K. (1972) *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach* (Oxford: Oxford University Press). [7.4]

Poulantzas, N. (1973) *Political Power and Social Classes* (London: New Left Books). [5.3, 5.4]

Poulantzas, N. (1975) *Classes in Contemporary Capitalism* (London: New Left Books). [5.3, 5.4]

Poulantzas, N. (1978) *State, Power, Socialism* (London: New Left Books). [5.4]

Powell, G. B. (1982) *Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press). [4.5]

Pressman, J. and Wildavsky, A. (1973) *Implementation* (Berkeley: University of California Press). [2.5, 6.4]

Prewitt, K. and Stone, A. (1973) *The Ruling Elites: Elite Theory, Power and American Democracy* (New York: Harper and Row). [4.4]

Przeworski, A. (1977) „Proletariat into a class: the process of class formation from Karl Kautsky's "The Class Struggle" to recent controversies", *Politics and Society*, 7, no. 4, p. 343–401. [5.3]

Przeworski, A. (1980) „Social democracy as a historical phenomenon", *New Left Review*, 122. [5.3]

Przeworski, A. (1985) *Capitalism and Social Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press). [5.1, 5.2, 5.3]

Putnam, R. D. (1977) „Elite transformation in advanced industrial societies: an empirical assessment of the theory of technocracy", *Comparative Political Studies*, 10, p. 383–412. [4.2, 4.4]

Rein, M. (1983) *From Policy to Practice* (London: Macmillan). [6.1]

Renner, K. (1949) *The Institutions of Private Law and Their Social Functions* (London: Routledge and Kegan Paul). [5.4]

Rhodes, R. W. (1981) *Control and Power in Central–Local Relations* (Farnborogh, Hants: Gower). [6.4]

Ricardo, D. (1951) *On the Principles of Political Economy and Taxation*, in *Volume 1: Work and Correspondence of David Ricardo*, edited by P. Sraffa (Cambridge: Cambridge University Press). [5.1]

Richardson, j. and Jordan, G. (1979) *Governing Under Pressure: The Policy Process in a Post–Parliamentary Democracy* (Oxford: Basil Blackwell). [2.3, 2.4]

Ridley, F. F. (1966) „French technology and comparative government", *Political Studies*, 14, p. 34–52. [4.4]

Ridley, F. F. (ed.) (1975) *Studies in Politics: Essays To Mark the 25th Anniversary of the Political Studies Association* (Oxford: Oxford University Press). [2.5]

Riggs, F. (1963) *Administration in Developing Countries. The Theory of Prismatic Society* (Boston: Houghton Mifflin). [2.2]

Robertson, D. (1976) *A Theory of Party Competition* (London: Wiley). [4.5]
Robinson, J. (1942) *An Essay on Marxian Economics* (London: Macmillan). [5.5]
Roemer, J. (ed.) (1986) *Analytical Marxism* (Cambridge: Cambridge University Press). [3.1, 5.2, 5.3]
Rokkan, S. (1966) „Norway: Numerical Democracy and Corporate Pluralism", in R. Dahl (ed.) *Political Opposition in Western Democracies* (New Haven: Yale University Press). [2.5, 4.4]
Rose, R. (ed.) (1980) *Challenge to Governance: Studies in Overloaded Polities* (London: Sage). [7.2]
Rose, R. (1984) *Big Government: The Programme Approach* (London: Sage). [2.4]
Rose, R., Page, E., Parry, R., Guy Peters, B. Pignatelli, A., and Schmidt, K. D. (1985) *Public Employment in Western Nations* (Cambridge: Cambridge University Press). [2.4]
Ross, E. A. (1920) *The Principles of Sociology* (New York: Century). [2.5]
Roszack, T. (1969) *The Making of a Counter-Culture* (Garden City, New York: Anchor). [4.4]
Rothbard, M. (1970) *Power and Market* (Kansas City: Sheed, Andrews and McMeel). Second edition 1977. [3.2]
Runcimann, G. W. (1972) *A Critique of Max Weber's Philosophy of Social Science* (Cambridge: Cambridge University Press). [4.2]
Rustow, D. (1966) „The study of elites", *World Politics*, p. 690–717. [4.2]
Salvadori, M. (1979) *Karl Kautsky and the Socialist Revolution* (London: New Left Books). [5.3, 5.4]
Sampson, A. (1971) *The Anatomy of Britain* (London: Hodder and Stoughton). [2.3]
Sartori, G. (1962) *Democratic Theory* (Detroit: Wayne State University Press). [4.3]
Sartori, G. (1975) „Will democracy kill democracy? Decision-making by majorities and by committees", *Government and Oppostion*, 10, p. 131–158. [6.3]
Sartre, J. P. (1956) *The Problem of Method* (London: Methuen), 1963 edition. [5.2]
Schattschneider, E. (1960) *The Semi-Sovereign People* (New York: Holt, Rinehart and Winston). [4.3]
Schelling, T. (1978) *Micromotives and Macrobehaviour* (New York: Norton). [3.2]
Schmitter, P. (1974) „Still the century of corporatism?", *Review of Politics*, 36, p. 85–131. [4.4]
Schmitter, P. (1982) „Reflections on where the theory of neo-corporatism has gone and where the praxis of neo-corporatism may be going", in Lehmbruch, G. and Schmitter, P. (eds.) *Patterns of Corporatist Policy-Making* (London: Sage). [4.4, 7.2]
Schumpeter, J. (1944) *Capitalism, Socialism and Democracy* (London: Allen and Unwin). [2.3, 4.1, 4.3]

Schumpeter, J. (1951) *Imperialism and Social Classes* (New York: Kelley). [5.5]
Scruton, R. (1981) *The Meaning of Conservatism* (London: Macmillan). [3.1]
Sedgemore, B. *The Secret Constitution* (London: Hodder and Stoughton). [4.4]
Seidman, H. (1980) *Politics, Position and Power* (New York: Oxford University Press). [2.4]
Self, P. (1976) *Administrative Theories and Politics* (London: Allen and Unwin). Second edition. [2.5, 6.4]
Self, P. (1982) *Planning the Urban Region* (London: Allen and Unwin). [2.4]
Self, P. (1985) *Political Theories of Modern Government* (London: Allen and Unwin). [7.4]
Self, P. and Storing, H. J. (1963) *The State and the Farmer* (Berkeley: University of California Press). [2.4]
Selznick, P. (1949) *The TVA and the Grassroots* (New York: Harper and Row), 1965 edition. [2.4]
Shand, A. (1984) *The Capitalist Alternative, An Introduction to Neo–Austrian Economics* (Brighton: Harvester). [3.2]
Sharpe, L. J. (ed.) (1979) *Decentralist Trends in Western Democracies* (London: Sage). [6.4]
Sharpe, L. J. (1984) „Functional allocation in the welfare state", *Local Government Studies*, January–February, p. 27–45. [5.4]
Shaw, W. (19780 *Marx's Theory of History* (London: Hutchinson). [5.1]
Shoenfield, A. (1965) *Modern Capitalism* (Oxford: Oxford University Press). [4.4]
Siedentop, L. (1983) „Political theory and ideology: the case of the state", in D. Miller and L. Siedentop (1983), *op. cit.* [3.1]
Simon, H. (1957a) *Administrative Behaviour* (New York: Free Press). Second edition. [4.4]
Simon, H. (1957b) *Models of Man* (New York: Wiley). [4.4]
Skinner, Q. (1973) „The empirical theorists of democracy and their critics: a plague on both their houses", *Political Theory*, 1, 3, p. 287–306. [2.2]
Skinner, Q. (1978) *The Foundations of Modern Political Thought*, Volumes I–II (Cambridge: Cambridge University Press). [4.4]
Stocpol, T. (19790 *States and Social Revolutions* (Cambridge: Cambridge University Press). [4.4]
Smith, A. (19760 *An Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Chicago: University of Chicago Press). Pirmas leidimas 1776. [5.1]
Smith, B. C. (1985) *Decentralization* (London: Allen and Unwin). [2.4]
Stanworth, P. and Giddens, A. (1974) *Elites and Power in British Society* (Cambridge: Cambridge University Press). [4.4]
Steedman, I. (1977) *Marx After Sraffa* (London: New Left Books). [3.1]
Steedman, I., Sweezy, P. *et al.* (1981) *The Value Controversy* (London: Verso). [5.5]
Steinfels, P. (1979) *The Neo–Conservatives* (New York: Simon and Schuster). [3.1]

Stillman, R. (1982) „The changing pattern of public administration theory in America", in J. Uveges (ed.) *Public Administration: History and Theory in Contemporary Perspective* (New York: Marcel Deker). Annals of Public Administartion, Volume 1. [3.1]

Stove, D. (1982) *Popper and After: Four Modern Irrationalists* (London: Pergamon Press). [7.4]

Subramaniam, V. (1967) „Representative bureaucracy: a reassessment", *American Political Science Review*, 61, 4, p. 1010–1019. [4.4]

Tarschys, D. (1975) „The growth of public expenditures: nine models of explanation", *Yearbook of Scandinavian Political Studies*, 10, p. 9–31. [2.4]

Taylor, C. (1975) *Hegel* (Cambridge: Cambridge University Press). [5.2]

Taylor, M. (1971) „Mathematical political theory", *British Journal of Political Science*, 1, p. 339–382. [3.1, 3.2]

Taylor, M. (1976) *Anarchy and Cooperation* (Chichester: Wiley). [3.1]

Therborn, G (1978) *What Does the Ruling Class Do When It Rules?* (London: New Left Books). [5.3]

Thompson, E. P. (1975) *Whigs and Hunters* (Harmondsworth: Penguin). [5.4]

Tiebout, C. (1956) „A pure theory of local expenditures", *Journal of Political Economy*, 64, p. 416–424. [3.4]

Tilly, C. (ed.) (1975) *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton: Princeton University Press). [1, 2.4]

Tocqueville, de, A. (1956) *Democracy in America* (New York: Mentor), abridged version. [2.1]

Trotsky, L. (1971) *The Struggle Against Fascism in Germany* (New York: Pathfinder). [5.4]

Truman, D. (1951) *The Process of Government* (New York: Knopf Press). [2.2, 2.4]

Tucker (1978) *Marxism and Individualism* (Oxford: Basil Blackwell). [5.2]

Tufte, E. (1978) *The Political Control of the Economy* (Princeton: Princeton University Press). [3.4]

Tullock, G. (1976) *The Vote Motive: An Essay in the Economics of Politics, with Applications to the British Economy* (London: Institute of Economic Affairs). [3/3, 3.4]

Usher, D. (1981) *The Economic Prerequisites of Democracy* (Oxford: Basil Blackwell). [3.5]

Vajda, M. (1981) *The State and Socialism* (London: Allison and Busby). [2.1]

Von Mises, L. (1949) *Human Action* (Chicago: Contemporary Books). [3.2]

Von Mises, L. (1951) *Socialism* (London: Cape). [3.1]

Von Mises, L. (1978) *The Ultimate Foundation of Economic Science* (Kansas City: Sheed, Andrews and McMeel). Pirmas leidimas 1962. [5.2]

Von Neuman, J. and Morgenstern, O. (1944) *The Theory of Games and Economic Behavior* (New York: Wiley). [5.2]

Wagner, A. (1962) „Three extracts on public finance", in R. A. Musgrave and A. Peacock (eds.) *Classics on the Theory of Public Finance* (London: Macmillan). [3.4]

Wallerstein, I. (1981) *Historical Capitalism* (London: Verso). [5.3]

Walzer,M. (1981) Spheres of Justice, *A Defence of Pluralism and Equality* (Oxford: Basil Blackwell). [2.5]

Warner, W. W. Lloid (ed.) (1943) *Yankee City* (New Haven: Yale University Press), 1963 edition. [4.1]

Waxman, C. I. (ed.) (1968) *The End of Ideology Debate* (New York: Funk and Wagnells). [2.5]

Weber, M. (1968) *Economy and Society* , Parts 1 and 2 (Berkeley: University of California Press). [4.1, 4,2, 4.4]

Wilber, C. K. and Harrison, A. S. (1978) „The methodological basis of institutional economics: pattern model, storytelling and holism", *Journal of Economic Issues*, 12, p. 61–89. [6.1]

Wildavsky, A. (1964) *The Politics of the Budgetary Process* (Boston: Little, Brown). [2.4]

Wildavsky, A. (1966) „Towards a radical incrementalism", in de Grazia, A. (ed.) *Congress, the First Branch of Government* (Washington, D.C.: American Enterprise Institute). [2.4]

Wildavsky, A. (1966) „The political economy of efficiency: CBA", *Public Administration Review*, 26, p. 292–310. [2.4]

Wildavsky, A. (1975) *Budgeting: a comparative theory of the budgetary process* (Boston: Little, Brown). [2.4]

Wildavsky, A. (1980) *How to Limit Government Spending* (Berkeley: University of California Press). [2.4, 3.4, 7.2]

Williamson, O. E. (1975) *Market and Hierarchies: Analysis and Anti–Trust Implications* (New York: Free Press). [6.1]

Wilson, J. Q. (1973) *Political Organizations* (New York: Basic Books). [3.4]

Wilson, W. (1887) „The study of administration", *Political Science Quarterly*, 2, p. 192–223. [4.4]

Wittfogel, K. (1957) *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power* (New Haven: Yale University Press). [4.2]

Wolfe, A. (1977) *The Limits of Legitimacy* (New York: Free Press). [5.4]

Woolf, C. (1979) „A theory of non–market failures", *Journal of Law and Economics*, p. 107–140. [3.1]

Wright, E. O. (1978) *Class, Crisis and the State* (London: Verso). [5.3]

Wright, E. O. (1986) „What is middle about the middle class?", in J. Roemer (ed.), *op. cit.* [5.3]

Wright, V. (1983) *The Government and Politics of France* (London: Hutchinson). [2.5]

Wrong, D. (1979) *Power* (Oxford: Basil Blackwell). [4.2]

RODYKLĖ

Rodyklė apima dalykus, taip pat kai kuriuos svarbiausius tekste aptariamus autorius. Bibliografijoje nurodomi knygos skirsniai, kuriuose cituojami visi kiti autoriai bei literatūros šaltiniai; žr. p. 403.

absoliutizmas 210, 260
administracija 348
administracinės valstybės personalas 347
administracinis elitas, žr. biurokratija
administratoriai 204, 208–210, 232
administravimo sistemos 171, 344
anarchistinės ideologijos 336
Airija 316
akcininkai 140
Allende, Salvadore 274, 275
Althusser, Louis 256, 257, 291, 296, 297
anarchizmas 245
anarchokapitalizmas 117, 118
antagonistinė politika 235
Antrasis internacionalas 250–253, 257
antstatas 248, 290, 304, 308
Alternatyvių valstybių teorijos 385, 386
Argentina 290
aristokratija 94, 95, 165, 167, 245, 272
Aristotelis 167, 369
Arrow, Kenneth 117
atstovaujamoji politika 361, 366
atstovaujamoji valdžia 37, 272, 291, 321, 327, 361
atstovaujamosios institucijos 338, 339, 343, 359
atsveriamoji galia 343
Australija 201, 266
Austrija 231, 335, 361
austrų mokykla 96, 108, 111–113, 116, 164, 317, 318
  ištakos 108
  metodai 112, 317, 318
  vertybės 109, 389
autonominės valstybės modelis 30
autoritariniai režimai 156, 220, 253, 254, 289, 290, 321
autoritarinis etalizmas 285, 286
azijinis gamybos būdas 243, 251

Bagehot, Walter 213
balsavimas 123
„balsavimas kojomis" 361, 362
bazė ir antstatas 295, 308
bazinis biudžetas 142, 143, 151
Beard, Charles 289
Bell, Daniel 87, 324, 329, 336

Bentley, Arthur 30, 31, 58, 64, 72
Berlinguer, Enrico 283
Bernstein, Eduard 273
beveidės valstybės modelis 343, 377, 383, 384
  elito teorijoje 203, 378
  marksizme 378
  naujosios dešinės teorijoje 378
  neopliuralizme 343, 379
  pliuralizme 377
biheviorizmas 31, 33
Bismarck 171, 211
biudžeto maksimizavimas 141
biurokratija 147, 171, 204, 208
  atstovaujamoji 69
  elito teorijoje 69, 168, 170, 171, 199, 200, 203, 205, 206, 280, 374
  kapitalizmo 253
  konstitucinė 70
  naujosios dešinės teorijoje 149
  marksizme 168, 244, 250, 251, 253
  šiuolaikinė 171
  valstybinė 140, 171, 205, 243, 278
  viešoji 69
biurokratizavimas 211
Bohm-Bawerk 109
bolševikai 250, 252
bolševikų revoliucija 253, 258
Bonaparte, Napoleon 245
Borda, Jean-Charles de 104, 105
branduolinė energija 294, 349
Brazilija 290
Britanija 266, 286, 352
  branduolinė politika 200, 355, 356
  istorija 242
  parlamentas 172, 213
  partijų sistema 213
  politikos formavimas 141, 206, 213, 240, 245, 335
  rinkimai 47
  socialiniai konfliktai 316
  viešoji politika 355
  vietos valdžia 142, 148, 289, 253
Buchanan, James 96, 122, 155
Bucharin, Nickolai 109, 307
Burnham, James 173, 174, 371
buržuazija 210, 264, 265, 290

Carillo, Santiago 283
centralizavimas 76, 210, 211, 212
Cohen, Gerry 295, 358
Condorcet, Marquis de 104, 105
Crozier, Michel 83, 84

Čekoslovakija 254
Čilė 274, 275

Dahl, Robert 32, 59, 60, 73, 89, 90, 315, 321, 322, 329
Dahrendorf 186
Danija 148, 231, 335, 339, 352
darbinė vertės teorija 302, 303, 329
darbininkų klasė 264–266, 271, 276, 285, 288, 290, 304–306
darbininkų sąjūdžiai, žr. profesinės darbo sąjungos
daugumos tironija 121
Dawns, Anthony 42, 43, 45
decentralizavimas 75, 147, 150, 212, 214, 280, 289
deficitinis finansavimas 126, 150
deformuotos poliarchijos modelis 334, 343, 344, 345
demokratija 172
  Antikos Graikijoje 16
  ir poliarchija 32
  liberalioji 16–18, 23, 35, 36, 39, 51, 54, 55, 58, 59, 61, 65, 86, 90, 109, 118, 127, 137, 147, 152, 158, 159, 163, 170, 172, 175, 184, 187, 189, 199, 200, 203,

215, 217, 224, 252, 266, 274, 276, 277, 284–286, 291, 295, 297, 299, 310, 313, 315, 329, 333, 335, 343, 352, 363, 365, 368, 375, 401
demokratinė visuomenė 28
demokratinis administravimas 107
demokratinis elitizmas 170, 311, 374
destalinizavimas 254, 258, 261
diferenciacijos struktūros 47, 79, 84
dilemos 89, 90
Domhoff 279, 372
dominuojanti ideologija 272
dvilypės visuomenės modelis 213, 343, 344, 379

Edelman 216
ekonomikos teorija 97, 163, 326
  Keyneso 99
  marksistinė 243, 304
  mišrioji 320
  neoklasikinė 333
  neortodoksinė 317–320
  politizuota 333
  viešųjų finansų 99
ekologinės partijos 337
ekonominės doktrinos 329
ekonominiai interesai 266, 321
ekonominis augimas 99, 308, 332, 335, 364
ekspansinė valstybė 362
eksploatuojamoji klasė 259
elitas 165, 212, 236
  administracinis 69, 72, 208, 212, 280
  alternatyvusis 236
  atstovaujamasis 169
  intelektinis 349
  kontrelitas 168
  nevaldantysis 165
  parlamentinis 171
  partijų 186, 228
  politinis 167, 172, 173, 197, 199, 203, 212, 223
  socialinis 187, 213, 217, 223, 224
  teisminis 69
  valdantysis 32, 165, 167, 168, 174, 202, 221, 225, 227, 228, 236, 380
  valdžios 199, 200, 214, 220
  valstybinis 197, 213, 217, 229, 233, 373
  verslo 208, 213, 216, 288
elitizmas 166, 167, 174, 190, 237
elito
  autonomija 238, 239
  galia 217
  išsiskaidymas 353, 373
  stabarėjimas 235
elito teorija 165, 170, 171, 172, 174, 177, 180, 182, 191, 200, 201, 213, 265, 401
  autonominės valstybės modelis 197, 225, 226, 228, 229
  demokratinė 172, 173, 187, 200, 203–205, 212, 215, 218, 275, 369, 373
  išoriškai kontroliuojamos valstybės modelis 216, 372
  ištakos 181, 182
  klasikinė 165, 167, 169, 173, 175, 176, 225, 226, 390, 394
  liberalus korporatizmas 170, 184, 234, 235
  neoelitizmas 183
  radikalioji 173, 175, 184, 208, 212, 213, 217–219, 224, 328
  raida 184
  valstybės 167, 176, 187
empirinis pagrindas (valstybės teorijų) 399, 400
Engels, Friedrich 240, 243, 245, 246, 248–251, 253, 254, 257–259, 264, 277, 278, 284, 290, 397

Etzioni, Amitai 324
eurokomunizmas 283, 284, 334

falsifikavimo kriterijus 397
Fanon, Frantz 268
fašistiniai režimai 290
fašizmas 170
federacinė sistema 354
federalinė santvarka 150
federalizmas 76, 214
feodalizmas 29
Fine 282
Firastone 22
Foucaultas 22
Frankfurto mokykla 299
Freud 22
Friedman, Milton 97, 110, 127
Friedrichas 22
funkcionalizmas 33
  sociologinis 34

Galbraith, John 52, 315, 319, 329, 332, 333, 337, 339, 341–343, 351, 359, 366
gamybos būdai 255, 341
gerovės ekonomika 74, 97
gerovės maksimizavimas 380
gerovės maksimizavimo modelis 362
geto politika 236
gėrybės
  kolektyvinės 195
  privačios 193, 195
  viešosios 192, 195
ginklavimosi varžybos 332
globėjiškos valstybės modeliai 25, 93, 161, 164, 218, 233, 383, 384
  elito teorijoje 25, 217, 233, 380
  liberaliosios demokratijos 379
  marksizme 25, 277, 381
  naujosios dešinės teorijoje 25, 164, 277, 321, 380
  neopliuralizme 25, 381
  pliuralizme 320
Goodnow 204
Graikija 201, 290
Gramsci, Antonio 254, 259, 273
grupės (politikoje) 136
  „autsaideriai" 196
  didelės 52, 192, 193, 195
  interesų 29, 48–50, 52, 53, 79, 84, 88, 143, 154, 163, 173, 191, 193, 217, 228, 309, 333, 338, 343, 354, 359
  įtakingos 369
  lobistinės 191, 198, 218
  mažos 195
  savųjų 196
  spaudimo 157, 218, 284
  vidutinės 136
grupių lyderiai 193–195, 197
grupių teorija 193
Guizot, François 245

Habermas, Jürgen 267, 308–311, 389
Harris 282
Hayek, Friedrich 111, 113, 118, 158, 159, 162
Hamilton, Andrew 107
Hegel, Georg Wilhem Friedrich 242, 243, 261
hierarchija 271
hierarchinė organizacija 271, 319
Hirschman, Albert 315, 361, 362
Hobbes, Thomas 26, 106, 107, 156
Hume'o dėsnis 36
Hunter, Floyd 174, 183

Ibn Khaldun 167
idealūs tipai 178, 179
ideologija 170
ideologijos pabaiga 336
ideologinis valstybės aparatas 296, 297

imperializmas 306, 307
individualizmas 28, 30
metodologinis 33
interesai 194, 216
infliacija 127, 333, 364
inkrementalizmas 75, 327
inkrementiniai pokyčiai 353, 365
institucinė entropija 139
instrumentalistai 283, 300
šiuolaikiniai 278–280
instrumentalistinis valstybės modelis 278, 286, 372, 378
interaktyvių sprendimų priėmimo mechanizmai 358
interesų grupių veikla 372
Ispanija 283, 290, 316
įstatymų leidyba 81, 144, 154, 217, 218, 279, 338, 339
Įstatymų leidybos asamblėja 39, 46, 66, 81, 82, 155, 338
istorinis materializmas 256
išsivysčiusi pramoninė visuomenė 324, 334
Italija 236, 259, 263, 266, 283, 284, 315
komunistų partija 259, 265, 282, 283
krikščionys demokratai 284
Izraelis 238

Japonija 286, 335
JAV (Jungtinės Valstijos)
antitrestiniai įstatymai 216, 359
biudžetas 142
elito teorija 173, 174, 187
Kongresas 39, 68, 89, 142, 218, 219, 227, 279, 339
konstitucija 27, 38, 39, 154
korporatizmas 335
makartizmas 237
Naujasis kursas 211, 278
neopliuralistai 343
partinė sistema 42
politikos formavimas 30, 201, 206, 374
politinė sistema 71
Prezidentas 199, 202
profesinės sąjungos 335
socializmo nesatis 266, 270
teismai 356
viešojo valdymo teorija 107
vietos valdžia 148
vykdomoji valdžia 279, 292
Jefferson, Thomas 107
Jordan 38
„juodosios dėžės" modeliai 66

Kalecki, Michal 305, 306
Kanada 201
Kant, Immanuel 112
kapitalas
pastovus 304
pramoninis 342
kapitalistai 223, 247, 248, 250, 265, 271, 272, 275, 278, 299, 303, 304
kapitalistinė
ekonomika 305, 321, 344
valstybė 299, 307
visuomenė 372
kapitalizmas 211, 241, 244, 245, 248–250, 261, 262, 264, 269, 270, 273, 275, 279, 287, 290, 302, 304, 310
išsivystęs 308, 310, 312
šiuolaikinis 330
kapitalizmo
krizė 252, 312
žlugimas 306
kapitalo logikos mokykla 298
karinis ir pramoninis kompleksas 219, 229
kastų sistema 177
kaštų eksternalizavimas 152
Kautilya 166

Kautsky, Karl 250, 253, 278, 283
Keynes, John Maynard 164, 224, 357, 376
Keyneso ekonomika 164, 287, 305, 306, 320, 364
Kinija 258
klasės
  socialinės 168, 169, 244, 259, 260
klasikinė
  ekonomika 98
  elito teorija 169
klasikinis marksizmas 244, 258
klasinė politika 259, 264, 334
klasiniai konfliktai 272
klasinis sąmoningumas 259
klasių kova 255, 263–266, 268, 269, 274, 288, 293, 298
koalicijos 46, 62, 124, 131, 136
kolektyviniai
  interesai 299
  sprendimai 73, 74
kolektyvinio veiksmo logika 157
kolektyvinio veiksmo problema 102, 140, 191
Kominternas (Komunistų internacionalas) 253, 258, 277
komunistų partija 252, 254, 263, 269, 283
Komunistų partijos manifestas 263
komunizmas 260–262
konfliktai klasių viduje 263
Konfucijus 167
konservatoriai 94, 109
konsociacinė sistema 238
konsocianizmas 239
konstitucinės taisyklės 155
konstitucionalizmas 248
konvergencija (verslo ir valstybės organizacijų) 135
kooperacija 345
korporacija 342
korporacijos 139, 229, 319, 320, 329, 340, 341, 372
korporacinis pliuralizmas 231, 322, 331
korporatizmas 158, 173, 229–231, 233, 235
krizės
  administracinės 212, 308, 309
  ekonominės 156, 157, 264, 291, 292, 301, 303, 304, 306, 312
  elito teorijoje 234
  kapitalizme 308
  legitimacijos 310–312
  marksizme 304, 307, 313
  motyvacijos 311, 312
  nuolatinės 158
  politinės 78, 156, 201, 202, 308, 312, 315, 365, 367
  racionalumo 307, 309
  socialinės 137, 304, 315
  tarpvalstybinės 307
krizių įveikimo krizė 309
Kuba 202, 258

laisvė 39, 252, 262
laisvoji rinka 99, 211
Lampedusa 95
Lane 322
Laski, Harold 30
Lasswell, Harold 32, 166, 216
Latham 59
Lenin, Vladimir Ilyich 250–253, 257, 258, 270, 273, 274, 283, 307, 397
Lerner, Max 37
Letwin, William 153
Leviatanas, žr. Hobbes, Thomas
Libanas 238
liberalioji demokratija 16, 117, 258, 259
  neomarksistų požiūris 258
liberalizmas 10, 17, 116, 329
liberalus korporatistinis modelis 229, 230, 334

liberalus korporatizmas 22, 229–233, 293, 335, 373, 376, 380
Lindblom, Charles 37, 73, 74
lyderiavimas 202, 203, 285
  charizmatinis 291
  partinis 43, 46
lyderiai 374
  politiniai 198–202, 248, 278, 284, 286, 359
  politiniai-kariniai 284
Lijphart, Arend 83, 237–239
Lindblom, Charles 59, 299, 315, 321, 327, 329, 332, 337, 341, 358
Lobizmas 35, 343
Locke, John 26, 106
loginis pozityvizmas, žr. pozityvizmas
lošimai 100
  kalinio dilemos 101, 102, 104
  kartotiniai 100
  kintamos sumos 100
  kooperaciniai 100
  negatyvios sumos 100
  nekoperaciniai 100
  nulinės sumos 10, 202, 231
  pozityvios sumos 100, 202, 287
  viščiuko 103, 104
lošimų teorija 100, 101, 104
Luhman, Niklas 291, 311, 323, 324, 329, 333, 390
Lukacs, Georg 254

Machiavelli, Niccolo 166
Madison, James 27, 29, 107
Mayntz 329
Marksistiniai instrumentalistai 378
Marcuse, Hubert 312
marksistai
  funkcionalistiniai 292, 293
  ortodoksiniai 289, 331
marksistinė
  ideologija 259, 260
  politinė ekonomija 256
  valstybės teorija 168
marksizmas 167, 168, 172, 176, 240, 259, 369, 375, 389, 394
  humanistinis 261
  funkcionalistinis 296
  ištakos ir raida 240
  klasikinis 168, 240, 268, 302
  ortodoksinis 254, 265, 277
  po Marxo 249, 258
  tarptautinis 233
  vertybės 259, 260, 262, 389, 390
marksizmas-leninizmas 277
Marx, Karl 108, 109, 177, 240–243, 245–251, 253–259, 261, 262, 264, 268, 277–279, 282, 284, 289, 290, 295, 302–305, 311–313, 382, 397
McCarthy, Joe 186
metodologinis individualizmas 113
Michels, Robert 94, 167–170, 175, 176, 186, 394
Mill, James 241
Mill, John Stuart 28
Miller 36
Mills, C. Wright 174, 176, 182, 199, 344
Mises, Ludwig von 111, 112, 118
modernizavimas 85
mokesčiai 308, 352
monarchija 247, 248
monetarininkai 363, 364
monetaristinė revoliucija 357
monetarizmo doktrina 317
monistinė valdymo sistema 237
monizmas 30
monopolinis kapitalas 264, 273, 281, 282, 378
Montesquieu, Charles de 27, 29
Morgenstern 100
Mosca, Gaetano 165–167, 170, 175, 176, 184, 198

nacionalinės pajamos 157
nacionalinis produktas 157
nacionalinė gynyba 352
naujoji dešinė 22, 93, 95, 96, 113, 116, 201, 394
praktinėje politikoje 108, 120, 124, 134, 143, 148, 150, 154, 162–164, 277, 328, 363
naujosios dešinės valstybės teorija 108, 159, 312, 321, 371, 375, 376
naudos ir kaštų analizė 97, 110, 192, 204, 327, 339
nedarbas 306, 316, 333
neoklasikinė ekonomika 97, 98
neokonservatoriai 96
neomarksizmas 225, 254, 258, 259, 264, 271, 277, 298, 334, 376
neopliuralistai 329–331, 333, 335, 339, 343
neopliuralistinė valstybės teorija 316, 334, 373
neopliuralizmas 22, 90, 315, 321, 329, 343, 373, 375, 376
bruožai 316, 332, 369
ištakos 317
metodai 317, 328
vertybės 317, 329
Neumann 100
neutralios valstybės modelis (pliuralizme) 154
Nikaragva 274
Niskanen, William 97, 108, 143
Nordlinger, Eric 228, 239
Norvegija 231
Nozick, Robert 117, 155

O'Connor, James 267, 273, 292, 310
Offe, Claus 271, 299, 309
Olandija 337
Olson, Mancur 22, 157, 158, 191–193, 271, 374
opozicija 125, 126
organizacijų teorija 325
ortodoksija 266

paklausos pusės modelis 134, 135
Panglos 36
Papandreu 201
papirkinėjimo politika 128, 131
Paret, Vilfred 117, 165, 167, 169, 170, 173, 175–177, 180, 184, 198, 235
Parkin 224
Parsons, Talcott 33, 291, 323, 324
partijų konkurencija 40, 43, 185, 372
pasauliniai karai 137, 170, 171, 252, 375
Pashukani 295
pasiūlos pusės modeliai (valstybės) 138, 139
pavaldumas 179, 180
Peackockas 137
pelno normos teorija 303, 304
perteklinė pasiūla 144
pilietinis karas 252
planavimas 287, 308
Platonas 166, 167
pliuralistai 31, 33, 35–37, 41, 42, 47, 48, 51, 64, 69, 70, 73, 85, 144, 156, 183, 321, 327, 339, 375
revizionistiniai 374
pliuralistinė stagnacija 158
pliuralistų vertybės 329
pliuralizmas 26, 29, 30, 32, 35, 58, 59, 175, 230, 233, 315, 373
analitinis 36
institucinis 29, 30
kultūrinis 71
normatyvinis 36
socialinis 28–30
poliarchija 32, 37, 39, 40, 53, 67, 74, 85, 87, 156
poliarchinė kultūra 40
poliarchinė konkurencija 341

politikos
formavimas 132, 151, 204, 326, 339, 355, 384
profesionalizavimas 348, 349, 351
teoretikai 205
politikų aktyvumas 132, 141, 151
politinė
ekonomija 311
filosofija 166
konkurencija 134
kontrolė 143, 205, 218, 349
rinka 134
politinis
abejingumas 310
mokslas 321, 326
ciklas 150
Polsby, Nelson 57, 59, 183
Popper 111
populistiniai sąjūdžiai 237
Poulantz 266, 267, 284, 285, 286, 288, 290, 296, 300
pozityvizmas 31, 33, 109, 176
pramoninė
valstybė 330, 390
visuomenė 330, 338, 367, 378
Prancūzija 335, 352
ancien regime 248
centralizavimas 83
istorija 28, 84
komunistų partija 297
ministrų kabinetas 201
Nacionalinis frontas 237, 316
Paryžiaus komuna 246
politinė kultūra 84
politinė sistema 201, 236, 266, 282, 286
revoliucinė patirtis 240, 245, 247, 249
Prancūzijos revoliucija 245, 247, 251
prekyba balsais 128, 129, 136, 138, 141, 150
pridėtinė vertė 241, 242, 244, 302
prigimtinė teisė 156, 380
prisiekusiųjų teismas 288
profesinės sąjungos 52, 194, 269, 306, 334, 335, 348
profsąjunginė sąmonė 269
proletariatas 251, 264, 265, 268, 269, 273, 283, 308, 312
apatiškumas 273
diktatūra 253
pramoninis 276
Przevorsk 275

Reagan 93, 201
regimybės/tikrovės dichotomija 255, 256
Renner 295
represinis valstybės aparatas 296
revoliucija 245, 246, 276
revoliucinės situacijos 291
revoliuciniai marksistai 274
Ricardo, David 241, 329
Richardson 38
rinka 153, 160, 161, 306, 319, 321, 340, 341
rinkėjai 335
rinkimai 39, 40, 148, 187, 188
rinkimų
demokratija 274
konkurencija 42, 43, 123, 126, 141, 187, 188, 190, 343, 378
sistema 47, 275
rinkos ekonomika 363
Rytų blokas 293, 297, 340, 363
Rokkan, Stein 89
Roosevelt, Franklin 63, 211, 278
Rothbard, Murray 117, 118
Rousseau, Jean-Jacques 37, 106, 107
Rusija 250–253
Rusijos revoliucija 253

Sartre, Jean-Paul 254
Schattschneider, E. E. 190, 191
Schmitter, Philippe 230
Schumpeter, Joseph 170, 172, 177, 184–186, 374
secesionizmas 236
Seidman 66
Simon, Herbert 319
Simpson 57
Sirija 238
Skandinavija 232, 266, 335
Smith, Adam 241
socialdemokratinės partijos 276, 278
socialinė politika 325, 352
socialinės gerovės funkcija 98, 145, 149, 359, 379
socialiniai mokslai 31, 97, 111–113, 175, 178, 256, 259, 325, 327
  metodai 332
  politinė analizė 331
  teoretikai 326
socialinio investavimo išlaidos 294, 295
socialistinė revoliucija 251, 252
socialistinės partijos 276, 335
socializmas 118, 211, 240, 275, 282, 296
sociokultūrinė sistema 311
sociologija
  funkcionalistinė 34, 35
sociologinė teorija 323, 324
Sokratas 166
Sombart, Werner 270
sovietai 253, 254, 281, 284
sovietų ortodoksai 282
Sovietų Sąjunga 258, 282, 283, 293, 297
sprendimų priėmimo taisyklės 73, 97, 121, 202
Stalinas, Josifas 252–254
stalinizmas 159, 253, 375
struktūralistinis marksizmas 256, 257, 296, 298
struktūralizmas 255, 256
Suomija 231
suverenumas 14
Suverenumo doktrina 26, 30

šališkos valstybės modelis 381–383, 384
Šiaurės Airija 81–83, 86, 239
Švedija 201, 225, 282, 361
Šveicarija 238

tarpklasiniai interesai 268
Tchatcher, Margaret 93
technokratija 208–210, 214
technologinė pažanga 302
technologinės novacijos 350
technologinis nuosmukis (viešosios politikos) 363, 367
technostruktūra 342, 343
teisė/teisinė sistema 72, 215, 288, 295, 296
teisėjai 72, 216, 288, 295
teisės viršenybė 72, 211, 216, 217
teisininkai 216
teleologinis samprotavimas 243
Therborn, Goran 275, 288, 291
Tiebout, Charles 147–149
Tocqueville, Alexis de 28, 29, 35, 83
totalitarizmas 159, 230
tradicija 94, 95
transliavimo priemonės 55, 56, 188
Trazimachas 166
Trečiasis pasaulis 268
trinarė sistema 345
trockizmas 254
Trotsky, Leon 252, 260, 290
Truman, David 31, 60, 62, 191
Tullock, Gordon 97, 122, 155

unitarinė valstybė 77, 214, 352, 354
Usher 159
utilitarizmas 116
utopija 155, 156

Vakarų
demokratija 331, 339, 402
eurokomunistai 375
Europa
istorija 94, 315
komunistų partijos 282, 283
partinės sistemos 45, 170, 243, 313, 331
vietos valdžios sistemos 147
marksizmas 254, 258, 262, 293, 312
valdančioji klasė 168, 170, 179, 182, 280, 293
valdymas 179, 180, 184, 339
atstovaujamasis 200
charizmatinis 198
technokratinis 331, 373
valdžia
centralizuota 352
vietos 76–78, 147–149, 280, 281, 294
vykdomoji 286, 289, 291, 338
valdžios
biurokratizavimas 203
fragmentavimas 210, 211, 280, 289, 293, 347, 352, 355
galių padalijimas 214
horizontalusis 27
vertikalusis 27
profesionalizavimas 347
ribos 362
vidinė kontrolė 346
valdžių atskyrimas 280, 286, 299
valstybė 13, 18, 19, 166, 197
autonomija 225, 226, 228, 229, 300
bruožai 14
dichotomija
valstybės/individo 17, 370
valstybės/pilietinės visuomenės 19, 369–371
elito teorijoje 166, 176, 197, 204, 218–221, 223
funkciniai apibrėžimai 13, 15, 152, 248, 277, 299, 300, 378, 379
galia 228, 384
Hegelio koncepcijoje 19
intervencija 310, 320, 365, 377, 380
intervencijos sritys 20, 138
jos ekspansija 66, 151, 158, 159, 161, 162, 219, 225, 229, 318, 334, 338, 339, 353
jos organizacija 58, 134, 346
kaip priemonė 107
liberali demokratinė 59, 64, 95, 139, 197, 207, 216, 219, 224, 229, 230, 239, 250, 254, 279, 281, 286, 288, 305, 307, 346, 368
marksizme 16, 244, 246, 276, 307, 313
nacionalinė 38, 42
naujosios dešinės koncepcijose 20, 134, 328
neopliuralizme 315, 327, 328
neutrali 61, 63, 67, 69
organizaciniai apibrėžimai 13–15, 58, 66, 154, 197, 299
šiuolaikinė 354
valstybės
skola 138, 157
tarpininkės modelis 59, 64–66, 68, 70, 247, 248, 284–289
teorijos (jų palyginimas) 14, 371, 395
elito teorijoje 204, 371, 372, 396
marksizme 240, 246, 299, 371, 396, 397
naujosios dešinės teorijoje 371, 396
neopliuralizme 371
pliuralizme 371, 396
valdžia 200
valstybinės agentūros 141–144, 147, 151, 152, 156, 163, 182, 284, 285, 310, 326, 342, 349, 384

valstybinis
intervencionizmas 150, 152, 156, 162, 163, 279, 290, 309, 310
monopolinis kapitalizmas 282, 283, 287, 291
vartojimo
nepakankamumo teorija 305
prekės 304, 305
veltėdžiavimas 192, 193, 195, 196
Vengrijos sukilimas 254
vergvaldinės visuomenės 244
verslo
dominavimas (žr. taip pat kapitalizmas) 223, 339
korporacijos (žr. taip pat kapitalistai) 139, 229, 340, 341
verstehen 112
vertybės (valstybių teorijose) 36, 116, 259, 312, 387–390
vėtrungės modelis (valstybės teorijoje) 59–61, 64, 69
Vidal, Gore 187
vidurinioji klasė 136, 265
vidurinysis rinkėjas 43, 46, 124, 135
vienbalsiškumo principas 120, 121, 155
Viesenthal 271
viešpataujančioji klasė 259, 275, 279, 283
viešieji
interesai 64, 69, 72, 89, 218, 326, 359, 381, 382
pareigūnai 65, 153, 182, 196, 201, 204, 227, 287, 292
tarnautojai 69, 71
viešoji
administracija 202, 203, 325
nuomonė 347
politika 132, 133, 196, 277, 278, 285, 325, 338, 342, 349–351, 355, 360, 362, 363, 365, 373, 382
viešosios
gėrybės 192, 299, 380
išlaidos 133, 150, 294
paslaugos 148, 152, 163, 348, 362
problemos 351
viešųjų sprendimų teorija 96–99, 104, 107–110, 113, 114, 116, 119, 120, 123, 130, 138, 147, 149, 154, 156, 163, 164, 191, 214, 228, 299, 317, 352, 369, 374, 390, 396, 400
vykdomosios valdžios šaka 67, 279
vyriausybės biudžetas 151
Viskonti 94
visuomenė
be valstybės 16, 166
šiuolaikinė 362
visuomeninės sutarties teorija 106
vokiečių
filosofija 240, 242
neomarksizmas 261, 299, 307
Vokietija 211, 240, 251, 286, 307, 316, 323, 337
Vokietijos socialdemokratų partija (SPD) 249–251, 329
Voltaire 36

Wagnerio dėsnis 137
Weber, Max 69, 170–172, 177–179, 184, 198, 203, 204, 207, 210, 211, 215, 221, 224, 230, 332, 374
Westminsterio modelis 81
Wilson 204
Williamson, Oliver 319, 332, 359
Wiseman, H. 137
Wright, Eric Olin 264

žaliųjų sąjūdžiai 188
žodžio laisvė 154
žiniasklaida 53, 54, 56, 57, 188–190, 286, 338, 343, 372

Patrick Dunleavy, Brendan O'Leary
VALSTYBĖS TEORIJOS:
LIBERALIOS DEMOKRATIJOS POLITIKA

Redaktorė *Julija Kairienė*
Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

SL 2138. 1999 06 30. 28 apsk. sp. l. Tiražas 2000 egz. Užsakymas 705
Išleido leidykla „Eugrimas", Šilutės 42a-1, LT-2042 Vilnius
Puslapis internete www.eugrimas.lt
Iš užsakovo pateiktų plėvelių spausdino SPAB spaustuvė „Spindulys",
Gedimino g. 10, LT-3000 Kaunas

Dunleavy, Patrick

Du 294 Valstybės teorijos: liberalios demokratijos politika/ Patrick Dunleavy ir Brendan O'Leary. – Vilnius: Eugrimas, 1999. – 438 p.: schem. – (Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392-1673).

Bibliogr.: p. 403–425. Rodyklė: p. 427-438.

ISBN 9986-752-53-1

Patricko Dunleavy ir Brendano O'Leary *Valstybės teorijos* – vienas žinomiausių šiuolaikinės politinės teorijos veikalų.

Knygoje valstybės teorijos nagrinėjamos pasirinkus tam tikrą vienodą schemą visoms kategorijoms: pliuralizmui, naujajai dešinei, elito teorijai, marksizmui ir neopliuralizmui.

Pagal šią schemą visas knygoje nagrinėjamas teorijas galima palyginti vieną su kita ir daryti savo išvadas. Studijuojantiesiems politikos mokslus ši knyga padės į pasaulį pažvelgti kitaip: giliau ir plačiau. Šias valstybės teorijas galima taikyti analizuojant bet kurią Vakarų demokratiją, ir tai bus įdomu kiekvienam besidominčiam politikos formavimu.

UDK 321.7

VALSTYBĖS TEORIJA

Patricko Dunleavy ir Brendano O'Leary *Valstybės teorijos* – vienas žinomiausių šiuolaikinės politinės teorijos veikalų.

Knygoje valstybės teorijos nagrinėjamos pasirinkus tam tikrą vienodą schemą visoms kategorijoms:

- pliuralizmui,
- naujajai dešinei,
- elito teorijai,
- marksizmui ir
- neopliuralizmui.

Pagal šią schemą visas knygoje nagrinėjamas teorijas galima palyginti vieną su kita ir daryti savo išvadas. Studijuojantiesiems politikos mokslus ši knyga padės į pasaulį pažvelgti kitaip: giliau ir plačiau. Šias valstybės teorijas galima taikyti analizuojant bet kurią Vakarų demokratiją, ir tai bus įdomu kiekvienam besidominčiam politikos formavimu.

Paskutiniame knygos skyriuje pateikiami kriterijai, kuriais remiantis galima vertinti, kaip išsiplėtė šią knygą perskaičiusių žmonių supratimas apie liberalios demokratinės valstybės prigimtį bei funkcijas.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų pagrindais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto leidykla Budapešte.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-752-53-1

CEU

9 789986 752530

Rekomenduojama kaina 16 Lt